Povilas Lasinskas

ISTORIJOS MOKSLAS VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETE 1922–1940 metais

VAGA

UDK 930.1(474.5)
La 371

ISBN 5-415-01714-3

TURINYS

ĮVADAS

Lietuvai 1918 02 16 susigrąžinus valstybingumą, 1922 metais laikinojoje sostinėje Kaune įsteigtas Lietuvos universitetas, pagrindinė šalies aukštoji mokykla. Tai įvyko praėjus 87 metams po senojo Vilniaus universiteto uždarymo carinės Rusijos administracijos įsakymu. XIX a. pirmojoje pusėje Vilniaus universitete gyveno ir dirbo pirmieji Lietuvos istorikai profesionalai: Joachimas Lelevelis, Ignas Onacevičius, Ignas Danilavičius, Juozapas Jaroševičius ir kiti. Jų pažiūros ir moksliniai interesai buvo skirtingi, tačiau jiems ne trukdė, o greičiau padėjo formuoti savitą, pirmąją šalies masto istorijos mokyklą. Jų raštuose ir paskaitų kursuose tinkamai įvertinta ano meto istorinė mintis. Garsiausias šios mokyklos atstovas Joachimas Lelevelis, kaip ir kiti to meto Vakarų Europos istorikai, naujai vertino pasaulinės istorijos procesą kaip vieningą visumą, iš istoriko reikalavo ne vien rinkti faktus, bet ir juos analizuoti, apibendrinti. Vienas iš reikšmingų šios mokyklos laimėjimų – Lietuvos istorijos, kaip savarankiškos disciplinos, išskyrimas iš bendrojo universitetinio visuotinės istorijos kurso. Tai I. Onacevičiaus nuopelnas, kuris kaip ir J. Lelevelis stengėsi susipažinti su naujausia Vakarų istorijos literatūra. J. Jaroševičius pirmasis pradėjo tirti Lietuvos kultūros istoriją, I. Danilavičius praplėtė šalies istorijos šaltinių bazę rinkdamas ir publikuodamas teisės ir istorijos paminklus: kronikas, metraščius. Daugybė tuo metu leistų istorijos darbų skatino Lietuvos visuomenę domėtis krašto praeitimi. Šie mokslininkai tiesiogiai ėmėsi Lietuvos istorijos šaltinių, tačiau Lietuvos praeitį vertino savo atstovautos tradicinės LDK kultūros kontekste.

Šios istorijos mokyklos raida nutrūko, kai buvo uždarytas Vilniaus universitetas. XIX a. antrojoje pusėje ir XX a. pradžioje profesionalūs istorijos tyrimai nebuvo sistemingi, kadangi akademinės veiklos nerėmė valstybė. O šiuo laikotarpiu vyko lietuvių tautinis Atgimimas, budo tautinė savimonė. Istorinio proceso subjektu tampančioje demokratinėje tautoje natūraliai gimė ir augo istorinių žinių poreikis: atpažindama save laike, modernioji tauta sukuria kultūrinį pamatą savo dabarties ir ateities gyvenimui. Pirmieji tautinės istorinės savimonės reiškėjai buvo vadinamieji romantinės krypties praeities tyrinėtojai Simonas Daukantas, Teodoras Narbutas, Ignacas Kraševskis, Jonas Basanavičius ir kiti. Didžiausias jų tikslas buvo žadinti tautos istorinius prisiminimus.

Tik nepriklausomybės sąlygomis, 1920 m. įsisteigus Aukštiesiems kursams, 1922 m. performuotiems į universitetą, lietuvių tautai atsivėrė galimybė savarankiškai ir profesionaliai tyrinėti savo praeitį.

Mus domina nepriklausomos Lietuvos[1] istorikų mokslinė, pedagoginė ir organizacinė veikla, jų pažiūros ir paieškos Lietuvos ir visuotinės istorijos srityje, šių paieškų rezultatai ir reikšmė. Istorijos mokslo raidos Lietuvos universitete analizė leidžia spręsti kelias svarbias problemas. Viena iš jų – profesionalaus istorijos mokslo Lietuvoje gimimas ir pirmieji jo žingsniai. 1920 m. Kaune įsteigus Aukštuosius kursus, 1922 m. – valstybinį universitetą, pradėta rengti naujus mokslininkų kadrus, sistemiškai tirti Lietuvos ir visuotinę istoriją. Trečiuoju ir ketvirtuoju XX a. dešimtmečiais universiteto dėstytojams teko organizuoti studijų procesą, naujai

[1] Čia ir toliau, kalbant apie nepriklausomos Lietuvos laikotarpį, turimi omenyje trečiasis ir ketvirtasis XX a. dešimtmečiai.

ruošti paskaitų kursus, formuoti archyvus ir bibliotekas, užmegzti ryšius su pasaulio mokslininkais. Kiek šios jų pastangos buvo vaisingos, paaiškėja tik analizuojant tos veiklos aspektus. Antra, Lietuvos universiteto istorikų mokslo darbuose siekta sukurti naują, tautinę Lietuvos istorijos koncepciją. Ją kuriant pirmiausiai norėta iškelti lietuvių tautą kaip pagrindinį šalies istorijos subjektą, išvengti Lietuvos valstybingumui nepalankių kaimyninių šalių (Lenkijos, Rusijos,Vokietijos) istorikų interpretacijų, Lietuvos istoriją traktuoti kaip atskirą mokslo objektą, tačiau nepraradusį sąsajų su bendrąja Europos istorija. Mokslinės veiklos rezultatų apibendrinimas leidžia nustatyti tarpukario istorikų vietą istoriografijoje: jų ryšius su ankstesnių kartų Lietuvos istorikų darbais, įtaką XX a. antrosios pusės – tiek išeivijos, tiek sovietinių istorikų – darbams. Trečia, tai šiuolaikinio Lietuvos istorijos mokslo tradicijos ir metodologinių orientyrų paieškos. XX a. pabaigos šalies istorikui yra aktualūs nepriklausomybės laikotarpio mokslinio paveldo perimamumo, tradicijų tęstinumo klausimai. Dabartinė istorijos mokslo padėtis išties labai primena trečiojo šio amžiaus dešimtmečio situaciją. Anuomet norėta pasipriešinti didžiavalstybinėms koncepcijoms, pripažįstančioms Lietuvą kaimyninių valstybių organine dalimi, o paskutinis XX a. dešimtmetis tapo istorikų laisvėjimo laikotarpiu – praeitis tiriama atsisakant 50 metų viešpatavusios sovietinės ideologijos. Pabrėžtina, kad ir prieš 70 metų, ir dabar svetimai ideologijai priešpriešinamas tautinis principas, plačiąja prasme suprantamas kaip praeities tyrinėtojo nuostata rašyti lietuvių tautos istoriją, atmetant ar laikant antriniais dalykais didžiavalstybinę (imperinę) ideologiją, kuri buvo svarbi oficialiajai kaimyninių šalių istoriografijai iki XX a. pirmosios pusės imtinai, bei socialinės-ekonominės raidos perdėto

sureikšminimo principą, būdingą sovietinei istoriografijai. Ar šiuolaikiniai Lietuvos istorikai tautinį principą suvokia skirtingai nei trečiojo ir ketvirtojo dešimtmečio istorikai, būtų galima nustatyti atlikus abiejų praeities tyrinėtojų kartų mokslinių pažiūrų lyginamąją analizę, kuri reikalauja atsižvelgti į visas individualias teorines ir metodologines nuostatas.

Deja, Lietuvos istorikai – tiek XX a. pirmosios pusės, tiek dabartiniai – palyginti nedaug parašė ar diskutavo istorijos mokslo teorijos, istoriosofijos klausimais, tad prieškario istorikų pažiūras dažniausiai tenka rekonstruoti pasiremiant jų apibendrinamojo pobūdžio darbais, skirtais kokio vieno istorinio įvykio reikšmei nustatyti ar epochai aptarti. Šiame darbe daugiausia vietos skirsime toms nepriklausomos Lietuvos istorikų pažiūroms, kurios, pasinaudojus kaimyninių šalių istoriografijų bei XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje Lietuvoje vyravusia romantine istoriografija, išplėtotos kaip savita mokslinė tradicija.

Ketvirta, ištyrus istorijos mokslo raidą, lengviau spręsti kitas problemas: tautinės ir pilietinės savimonės kaitos, visuomenės mentaliteto istorijos ir kt. VDU istorikų veikla reikšminga, nes jų mokslo veikalai ir universitetinių paskaitų tekstai yra puikūs to meto tautinės savimonės pavyzdžiai, kurie padeda suprasti istorikų vaidmenį tuometinėje visuomenėje ir pastarosios susidomėjimą savo praeitimi. Pagaliau, svarbu ano meto lietuvių požiūrį į istoriją palyginti su dabartine istorijos mokslo padėtimi. „Tarpukarės laikotarpio istorikų darbams būdingi <...> teigiami bruožai, kurie tebėra aktualūs ir šiandien. Vienas iš svarbiausių jų laimėjimų yra tas, kad, nors ir idealizuodami kartais asmenybes, jie vis dėlto pateikė istoriją, kurios pagrindinis veikėjas – žmogus. To, deja, ypač pasigendame tarybinėje istoriografijoje, kur socialiniai-ekonominiai procesai nebepaliko vietos asmenybei. Būtent dabar

mūsų istorikams iškilo uždavinys, neatsisakant pasiektų laimėjimų, labiau humanizuoti istorijos mokslą."[2]

Kaip minėta, anų laikų universiteto istorikai pirmieji vertino savo kolegų darbo rezultatus, tačiau jiems buvo sunku išvengti subjektyvumo, nes dar negalėta į tai pažvelgti iš laiko perspektyvos. Jų straipsniai labiau įdomūs kaip anos mokslininkų generacijos savirefleksijos šaltinis. Išeivijos istorikams, kaip ir sovietiniams autoriams, tokia perspektyva atsivėrė, tačiau išeiviai praktiškai neturėjo objektyviam tyrimui būtinos archyvinės medžiagos, nes ji liko okupuotoje Lietuvoje, o čionykščius kaustė privaloma ideologija. Tai viso Lietuvos istorijos ir istoriografijos mokslo problema. Tik po 1990 m. kovo 11d., Lietuvai atgavus valstybingumą, susidarė pakankamai palankios sąlygos objektyviems istoriografiniams tyrimams.

Istorijos mokslo raidą Vytauto Didžiojo universitete straipsniuose apžvelgė tik keli autoriai. Juose trumpai aptarti atskiri istorijos studijų organizavimo ir eigos klausimai, pateikti statistiniai duomenys apie istorijos specialistų rengimą. Šie rašiniai publikuoti Lietuvos universitetų istorijai skirtuose leidiniuose. Juozo Jakšto straipsnyje[3] aptariama Lietuvos universiteto istorijos skyriaus sąranga, istorijos katedrų personalas, mokymo procesas, rašinio pabaigoje įvardijami svarbesni VDU istorikų mokslo darbai. Istorijos disciplinų dėstytojus jų buvęs studentas apibūdina remdamasis daugiausia asmeniniais prisiminimais. Juozas Jakštas rašo tik apie Humanitarinių mokslų fakulteto istorikus.

[2] A. Nikžentaitis. Įvadas // A. Kučinskas. *Kęstutis*. V., 1988. P. IV.

[3] J. Jakštas. Istorijos skyrius // *Lietuvos universitetas 1579–1803–1922*. Chicago, 1972. P. 405–415.

Juozas Jurginis kalba ir apie Humanitarinio, ir apie Teologijos-Filosofijos fakultetų istorijos studijas.[4] Suminėti šiuose fakultetuose dirbę istorikai, jų mokslo darbai ir istoriniai periodiniai leidiniai („Senovė", „Praeitis" ir kt.). Straipsnis parašytas marksistine dvasia: VDU istorikų trūkumu laikoma jų idealistinė pasaulėžiūra, nors ir pripažįstami jų nuopelnai profesiniam Lietuvos istorijos mokslui, o darbų lygis, anot autoriaus, nenusileido kitų kapitalistinių šalių istorikų darbams.[5]

Ryškus sovietinės istoriografijos pavyzdys – Vladimiro Pašutos Lietuvos istorijos mokslo apžvalga.[6] Apibendrindamas Augustino Janulaičio, Antano Aleknos, Adolfo Šapokos, Igno Jonyno ir kitų nepriklausomos Lietuvos istorikų mokslo darbų rezultatus, autorius konstatuoja jų nepakankamą dėmesį gamybinėms jėgoms, klasių kovai.[7] Jo nuomone, viduramžių Lietuvai skirtuose A. Šapokos darbuose ignoruojami socialiniai procesai, pirmųjų kunigaikščių valdymas traktuojamas kaip socialinės lygybės laikotarpis, o luomų atsiradimas nepagrįstai nukeliamas į vėlesnį laikotarpį. Taigi pats Vladimiras Pašuta linkęs chronologiškai tapatinti Lietuvos valstybės genezę su luomų atsiradimu.[8] Panašiai prikišama ir Zenonui Ivinskiui, neatskleidusiam Lietuvos valstiečių luomo viduje vykusių pakitimų, turtingų valstiečių atsiradimo. Anot V. Pašutos, politiškai vieningos ir stiprios Lietuvos valstybės egzistavimas neišvengiamai susijęs su laisvųjų valstiečių skaičiaus mažėjimu.[9]

[4] J. Jurginis. Istorija // *Vilniaus universiteto istorija 1803–1940.* Vilnius, 1977. P. 262–267.

[5] *Ibid.*, p. 267.

[6] В. Т. Пашуто. *Образование литовского государства. Литовская историография.* М., 1959. С. 213–228.

[7] *Ibid.*, p. 216.

[8] *Ibid.*, p. 219.

[9] *Ibid.*

Marija Krasauskaitė ir Konstantinas Avižonis, V. Pašutos nuomone, klaidingai laiko valstybės kūrėjais didžiuosius kunigaikščius, o ne liaudį.[10] V. Pašuta pripažįsta K. Avižonio nuopelnus, nes šis įvertino senosios Lietuvos tarptautinės padėties reikšmę valstybingumui, atskleidė bajorų luomo raidos procesą. Tačiau, anot autoriaus, K. Avižonis neteisus, pagrindinėmis Lietuvos valstybės atsiradimo ir valdančiojo sluoksnio materialinės gerovės augimo priežastimis laikydamas išorinius veiksnius, o ne klasių kovą visuomenės viduje.[11] Visiškai nepagrįstas yra V. Pašutos teiginys apie politiškai angažuotą Lietuvos istorikų domėjimąsi didžiųjų kunigaikščių epocha, ypač karaliumi Mindaugu: neva tai buvo susiję su lietuvių pastangomis 1918 metais karūnuoti Viurtembergo princą Vilhelmą von Urachą kaip Mindaugą II.[12] Šios V. Pašutos kritikos negalima laikyti rimta istoriografine analize. Pagrindinis dėmesys jo monografijoje skiriamas Lietuvos valstybingumo genezei, o minėta istoriografinė apžvalga tėra paviršutiniškas, be to, ir tendencingas skaitytojų supažindinimas su nedidele nepriklausomos Lietuvos istorikų mokslo darbų dalimi. Po karo rašytame I. Jonyno veikale apie Lietuvos istoriografiją[13] taip pat jaučiamas autoriui primestos sovietinės ideologijos poveikis, ypač kai jis kalba apie nepriklausomos Lietuvos istorijos mokslą. Šį laikotarpį autorius apibūdina kaip nepalankų objektyviems istoriniams tyrimams dėl sunkiai prieinamų pirminių šaltinių, likusių už Lietuvos valstybės ribų.[14] Kaip neigiamą dalyką autorius išskiria dvi besivar-

[10] *Ibid.*, p. 220.

[11] *Ibid.*, p. 221–223.

[12] *Ibid.*, p. 227.

[13] I. Jonynas. Lietuvos istoriografija // I. Jonynas. *Istorijos baruose*. V., 1984. P. 99–188.

[14] *Ibid.*, p. 187.

žančias istorikų stovyklas –antiklerikalinę (A. Janulaitis ir I. Jonynas) ir klerikalinę (A. Alekna, Z. Ivinskis, Jonas Totoraitis), kurios neva skirtingai vertino LDK kultūros reiškinius. Apžvalgos autorius pripažįsta vokiečių nacionalistų doktrinų įtaką Lietuvos proistorės koncepcijoms, A. Šapokos redaguotoje „Lietuvos istorijoje" suranda „antitarybinių tendencijų."

Broniaus Dundulio straipsnis apie istorikų rengimą Vytauto Didžiojo universitete struktūriškai primena J. Jurginio ir yra toks pats informacinis, nors rašytas gerokai vėliau. Todėl autorius galėjo objektyviau vertinti istorikų, apskritai universiteto fakultetų veiklos rezultatus, kartu kritikuodamas kai kuriuos sovietmečiu apie universitetą rašiusius autorius.[15] Mažesnės apimties Jono Puzino, Reginos Volkaitės-Kulikauskienės, Aleksandro Platerio apžvalgose aptariama archeologijos, Lietuvos teisės istorijos mokslų raida universitete.[16] Pastarojo meto publikacijose aptariamas nepriklausomos Lietuvos istorikų akademinis gyvenimas, Lietuvos istorijos mokslo sovietizacija 1940 metais.[17] Dauguma darbo temai artimų publikacijų – tai atskirų istorikų biografijų ir mokslinės veiklos tyrimai. Tokios apžvalgos ruoštos pačių istorikų ar jų

[15] B. Dundulis. Istorikų rengimas Vytauto Didžiojo universitete // *VDU ir LKMA 70-metis*, K.,1993. P. 161–164.

[16] J. Puzinas. Archeologijos katedra // *Lietuvos universitetas 1579–1803–1922*. P. 396–400; A. Plateris. Lietuvos teisės istorijos katedra // *Lietuvos universitetas 1579–1803–1922*. P. 565–568; R. Volkaitė-Kulikauskienė. Archeologija Vytauto Didžiojo universitete // *Vytauto Didžiojo universitetas*. P. 165–168.

[17] E. Bakonis. Lietuvos istorijos draugija 1929–1940 metais // *Mūsų praeitis*. 1990. T. 1. P. 4–18; З. Кяупа. Зв'язки історичного товариства Литви (1929–1940) і українських істориків // *Осягнення історії*. 1999. P. 333–341. A. Liekis. Studijų ir mokslų akademijos raida Lietuvos Respublikoje (1918–1940 m.) // *Mokslas ir Lietuva*. 1991. Nr. 2; A. Ragauskas. Lietuvos istorijos mokslo sovietizacija 1940–1941 metais // *Lietuvos Istorijos Metraštis – 1994*. V., 1995. P. 94–107.

kolegų, pirmosios chronologiškai priklauso ketvirtajam XX a. dešimtmečiui, didelė jų dalis rašyta pokario dešimtmečiais išeivijoje. Sovietinė Lietuvos istoriografija taip pat skyrė dėmesį kai kuriems nepriklausomos Lietuvos istorikams, pirmiausiai Antrojo pasaulinio karo metu neemigravusiems I. Jonynui, A. Janulaičiui, Konstantinui Jablonskiui (pasirodė jų raštų rinkiniai, bibliografijos); o kitų, į Vakarus pasitraukusių, mokslininkų veiklą vertino tendencingai, iš sovietinės ideologijos pozicijų.

Paminėtinos dvi monografijos apie Praną Dovydaitį ir Paulių Galaunę, kurios aptaria jų veiklą ne vien istorijos srityje, čia skirta nemažai dėmesio ir jų, kaip istorikų, darbui universitete.[18] Šios monografijos vertingos ir todėl, kad jose plačiai pažvelgta į Lietuvos visuomenę, yra daug amžininkų prisiminimų.

Gausiausiai VDU istorikams skirtų publikacijų paskelbta pastarąjį dešimtmetį. Straipsniai skirti bemaž visų VDU istorikų biografijoms ir mokslinei veiklai. Bene daugiausia dėmesio susilaukė produktyviausio anos istorikų kartos atstovo Z. Ivinskio mokslinis palikimas. Vytauto Merkio, Edvardo Gudavičiaus, Alfredo Bumblausko, kitų šiuolaikinių istorikų nuomone, Z. Ivinskio tekstai yra vieni pagrindinių, norint pažinti visos nepriklausomos Lietuvos istoriografijos pasiekimus. Anot V. Merkio, būtent Z. Ivinskis savo straipsniuose pirmasis pažvelgė į šalies istoriografiją kaip į visumą, mėgino nusakyti jos tikslus ir istorikų darbo metodus. Todėl „Z. Ivinskio darbai reikšmingi savo metodologine, istoriosofine prasme."[19] A. Bumblauskas straipsniuose daug vietos skiria

[18] A. Vasiliauskienė. *Pranas Dovydaitis*. 1972; Z. Žemaitytė. *Paulius Galaunė*. V., 1988.

[19] V. Merkys. Zenonas Ivinskis: tautinis atgimimas ir istorija // *Lituanistica*. 1993. Nr. 4. P. 3.

Z. Ivinskiui kaip ne vien kritinės,bet ir procesų istorijos šalininkui, kartu aptaria ir dabartinės Lietuvos istoriografijos situaciją.[20] Įvairiapusį Z. Ivinskio, kaip asmenybės ir mokslininko, vertinimą pateikė E. Gudavičius. Straipsnyje pabrėžiama, kad kaip mokslininkas Z. Ivinskis formavosi veikiamas pozityvios I. Jonyno ir buvo universalios krikščioniškosios Leono Karsavino pasaulėžiūros, aptarė jo įtaką Lietuvos istorikams, aiškinosi, kokiais moksliniais kriterijais vadovavosi Z. Ivinskis rašydamas savo „Lietuvos istoriją".[21] Paminėtini taip pat Simo Sužiedėlio, Jerzy Ochmanskio, kitų autorių Z. Ivinskiui skirti straipsniai.[22] Neigiamas sovietmečio požiūris neleido nuodugniai ištirti L. Karsavino (1882–1952) darbų, tad pastaruoju metu publikuoti straipsniai tik supažindina skaitytojus su jo asmeniu ir bando sisteminti šio mokslininko raštus. L. Karsavino biografija ir kūryba domėjosi Traidenis Raudeliūnas,

[20] A. Bumblauskas. Zenono Ivinskio vieta mūsų istoriografijoje // *Naujoji Romuva*. 1994. Nr. 1. P. 7–9; Zenono Ivinskio teorinės novacijos // *Naujasis židinys*. 1995. Nr. 3. P. 190–203; Penkios Zenono Ivinskio teorinės novacijos // *Lietuvos istorijos studijos*. 1997. 04. P. 14–34.

[21] E. Gudavičius. Zenonas Ivinskis ir jo veikalas // Z. Ivinskis. *Lietuvos istorija*. V.,1991. P. 411–420.

[22] S. Sužiedėlis. Zenonas Ivinskis istorijos moksle // *Aidai*. 1972, balandis. P. 121–125; J. Ochmanski. Zenono Ivinskio nuopelnai Lietuvos istorijos mokslui // *Varsmos*. 1972. Nr. 5–6. P. 3–6; D. Andziulytė-Paulauskienė. Šviesos spindulys niūrioje karo metų aplinkoje. Žiupsnelis atsiminimų apie Vytauto Didžiojo universitetą 1941–1943 metais // *Kauno diena* 1996. 04. 22. P. 15; E. Bakonis. Vilties tremtinys. Istoriko Zenono Ivinskio (1908–1971) atminimui // *Mokslas ir gyvenimas*. 1991. Nr. 7. P. 14–15; Politikuojančio istoriko antspaudas // *Nepriklausoma Lietuva* 1991. 12. 18. P. 1; Lietuva civilizacijos istorijos modelyje (Zenono Ivinskio ir Arnold Joseph Toynbee požiūrio sugretinimo klausimu) // *Lietuvos istorijos studijos*. 1997. Nr. 4. P. 55–59; B. Dundulis. Su Zenonu Ivinskiu istorijos mokslo kelyje // *Mūsų praeitis*. 1994. Nr. 4. P. 153–161; A. Kulakauskas. Lietuvių istoriografijos klasikas // *Kauno diena*. 1998. 05. 25; A. Vasiliauskienė. Profesorius Zenonas Ivinskis ir lietuvių katalikų mokslo akademija // *LKMA metraštis – 1994*. T. VIII. P. 218–248; Dr. Zenonas Ivinskis // *LKMA metraštis*. T. III. P. 488–492.

Jonas Čepinskis, Bronius Genzelis, J. Jakštas ir kt.[23] Informatyvūs yra Lietuvos ir Rusijos mokslininkų pranešimai 1991 metais įvykusioje L. Karsavinui skirtoje tarptautinėje konferencijoje (čia istoriko amžininkai prisiminė savo dėstytoją, kolegą, draugą).[24]

Kelios publikacijos skirtos kviestiniam VDU istorikui, LDK teisės tyrinėtojui, profesoriui Ivanui Lappo (1869–1944). Jų autoriai Vincas Trumpa, Egidijus Banionis, Aivas Ragauskas, Povilas Lasinskas aptarė I. Lappo biografiją, atvykimo į Kauną aplinkybes, pedagoginę ir mokslinę veiklą.[25] Tyrinėtojų ir apžvalgininkų dėmesio susilaukė ir kitų nepriklausomos Lietuvos istorikų, Lietuvos universiteto dėstytojų ir/ar auklėtinių A. Aleknos[26],

[23] T. Raudeliūnas. Istorijos procesas ir jo subjektas visuotinybės ontologijoje // *Problemos*. 1988. Nr. 38. P. 63–75; Malda ir filosofija // *Katalikų kalendoriaus žinynas*. 1989; L. Karsavinas ir Lietuva // *Kultūros barai*. 1990. Nr. 12. P. 50–53; L. Karsavinas, eurazieciai ir Lietuva // *Regnum*. 1991. P. CVII–CVIII; L. Karsavinui skirta konferencija Vilniuje – tradicijos pradžia? // *Naujasis Židinys*. 1992. Nr. 6. P. 48–50; Čepinskis J. Tobulybė gyvena minties dėka // *Kauno diena*. 1992. 07. 11; J. Jakštas L. Karsavinas istorikas-filosofas ir „Europos kultūros istorijos" autorius // L. Karsavinas. Europos kultūros istorija. V., 1991. T. 1. P. (5)–(27); J. Godunavičienė. Vardai, sugrįžtantys iš praeities // *Vakarinės naujienos*. 1990. 07. 17; B. Genzelis. Paskutinieji L. Karsavino darbai // Laikas ir idėjos. V., 1990. P. 222–234; L. Kuginienė. L. Karsavinui 100 metų // Būtis ir laikas. V., 1983. P. 264–267; R. Šalčius. Istorikas ir filosofas. *XX amžius*. 1992. 12. 03; P. Lasinskas. L. Karsavino veikla Vytauto Didžiojo universitete // *Darbai ir dienos*. 1996. Nr. 2 (11). P. 21–48.

[24] L. Karsavinui skirta konferencija – Lietuvos Nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos fonoteka.

[25] V. Trumpa. Jonas Lappo (60 metų amžiaus sukakus) // *Praeitis*. 1930. T. I. P. 343–346; I. Lappo 1869–1939 // *Lietuvos praeitis*. T. I. Sąs. 1. P. 351–352; E. Banionis. Ivanas Lappo // *Praeitis*. V., 1992, T. 3. P. 249–251; A. Ragauskas. Istorikas Ivanas Lappo (1869–1944) // *Lietuvos istorijos metraštis. 1993*, V., 1994. P. 81–91; P. Lasinskas. Ivanas Lappo – Vytauto Didžiojo universiteto profesorius // *Lituanistica* 1998. Nr. 3. P. 3–20.

[26] A. a. prof. A. Alekna // *Židinys*. 1930. Nr. 7 (67). P. 69–71; B. Dundulis. A. a. prof. A. Alekna // *Ateitis* 1930. Nr. 8–9. P. 361–365; Z. Ivinskis. A. Alekna – Lietuvos istorijos tyrinėtojas // *Naujoji Romuva*. 1936. Nr. 8. P. 196–198; Z. Ivinskis. A. Alekna // *LKMA darbai*. T. 2 k. 1937. P. 416–424; Z. Ivinskis. Naujojo leidimo

K. Avižonio[27], Vandos Daugirdaitės-Sruogienės[28], Jonės Deveikytės-Navakienės[29], Jono Yčo[30], Juozo Jakšto[31], Konstantino Jablons-

Daukantas. Prof. A. Aleknos mokslo darbui atminti // *XX amžius* 1940.06.12;A. Jakštas. Kun. A. Alekna – visuomenės darbuotojas ir mokslininkas // *Rytas*. 1930. 06. 28; P. Jurėnas. Prof. A. Alekna – istorikas // *Ateitis*. 1955. Nr. 6. P. 140; A. Katilius. Tegul visi kiti mūsų tiek padaro // *Apžvalga*. 1992. 12. 18-23; S. Sužiedėlis. A. a. prof. Kun. A. Alekna // *Tiesos kelias*. 1930. Nr. 9. P. 536-545; P. Šležas. Prof. kan. A. Alekna. Gyvenimas ir darbai // *Athenaeum*. T. 2. Nr. 1. 1931. P. 37-88; A. Voldemaras. A. Aleknos Bažnyčios istorija // *Mūsų senovė*. 1921. T. 1. Nr. 1. P. 103–114; T. 1. Nr. 2. P. 121–133; A. Alekna. Dėl „Lietuvos istorijos" ir „Bažnyčios istorijos„ kritikos (atsakymas prof. A. Voldemarui) // *Mūsų senovė*. 1922. T. 1. Nr. 3. P. 438–444.

[27] J. Puzinas. K. Avižonis // *Lituanistikos darbai*. 1973. T. 3. P. 300–301; A. Tyla. K. Avižonis // *Mūsų praeitis*. 1990. T. 1. P. 59 70.

[28] V. Daugirdaitė-Sruogienė. Mano studijos (prisiminimai). Parengė J. Lukšaitė // *Mūsų praeitis*. 1992. Nr. 2. P. 3–14; V. Trumpa. Pora pastabų dėl V. Sruogienės atsakymo // *Metmenys*. 1969. Kn. 17. P. 182 183; Į dešimtą dešimtmetį. Dr. V. Daugirdaitės-Sruogienės darbai ir dienos // *Dirva*. 1990. 04. 05; A. Kulakauskas. Senos polemikos pėdsakais: apie istorikės V. Daugirdaitės-Sruogienės atsiliepimą į V. Trumpos straipsnį „Lietuvos nepriklausomybės idėja", išsp. „Metmenyse". 1968. Nr. 16 // *Baltos lankos*. 1991. Nr. 1. P. 74 77; L. Peleckis. „Palikti Lietuvos nesiruošiau..." // *Lietuvos aidas*. 1994. 08. 16. P. 23.

[29] J. Jakštas. Mirė didelė Lietuvos istorijos mylėtoja // *Dirva*. 1965. 03. 10; A. Krausas. Dr. J. Deveikytę-Navakienę prisimenant // *Dirva*. 1965. 05. 17; V. Mingėla. Dr. Jonės Deveikės mokslinis palikimas // *Dirva*. 1967. Nr. 14; Z. Ivinskis. Dr. Jonė Deveikė ir jos veikla Lietuvos istorijos srityje // *Aidai*. 1971. P. 355-366; V. Raudeliūnas. Čikagietiškąjį Statutą pavarčius // *Gimtasis kraštas* . 1972. Nr. 10. P. 4; V. Andriulis. Teisės mokslų daktarai pirmoje Lietuvos Respublikoje // *Justitia*. 1990 spalis. P. 3; R. Samavičius. Lietuvos istorijos tyrinėtoja Jonė Deveikytė-Navakienė // *Ukmergės diena*. 1995. 12. 16; Istorikė Jonė Deveikytė-Navakienė ir jos mokslinis palikimas // *Voruta*. 1996. 05. 18–24. P. 7; P. Lasinskas. Jonės Deveikytės-Navakienės mokslinės veiklos pradžia // *Lietuvos Istorijos Metraštis - 1998*. V., 1999. P. 102–114.

[30] J. Aničas. Lietuvos universiteto profesorius Jonas Yčas // *Mokslo Lietuva*. 1995. 04. 12, 26; „Ne ardyti, bet stiprinti..." // *Dialogas*. 1995. 07. P. 28–29; D. Yčaitė-Kregždienė. Prof. dr. Jonas Yčas // *Mūsų sparnai*. 1980. Nr. 49. P. 45–50; J. Jakštas. Prof. J. Yčui mirus // *Vairas*. 1932. Nr. 2. P. 257-258; I. Jonynas. Jonas Yčas // *Mūsų sparnai*. 1966. Nr. 21. P. 35–38; Ig. Jonynas. A. a. prof. J. Yčas // *Vairas*. 1932. Nr. 2. P. 51–257; J. Kregždė. Lietuvos reformatų raštija: istorinė apžvalga. Chicago, 1978. Jonas Yčas. P. 191–196; E. Motieka. Jonas Yčas // *Praeitis*. T. 3. V., 1992. P. 235–237; P. Šležas. Mirė prof. J. Yčas // *Židinys*. 1932. Nr. 1. P. 72–74.

[31] J. Jakštas. Mano istorijos mokslo kelias. V.,1992; A. Balašaitienė. Mįslė, kuri tapo gyvenimo uždaviniu // *Mūsų praeitis*. 1992. T. 2. P. 155–159; M. Tamo-

kio[32], Augustino Janulaičio[33], Igno Jonyno[34], Antano Kučinsko[35], Jono Matuso[36], Jono Puzino[37], Marijos Rudzinskaitės-Arcimavičie-

šiūnas. Istorinė tiesa nebūna vienpusiška. J. Jakštas apie istoriją ir jos mokymo tikslus // *Diena*. 1994. 11. 25. P. 8.

[32] Z. Ivinskis. Prof. K. Jablonskio atminimui (1892–1960). Jo įnašas Lietuvos istorijos mokslui // *Aidai*. 1961. Nr. 1. P. 18–22; R. Jasas. K. Jablonskio rankraštinis palikimas // *Lietuvos Istorijos Metraštis – 1988*. V., 1989. P. 197–206; J. Jurginis. K. Jablonskio palikimas // J. Jurginis. K. Jablonskis. V., 1961. P. 5–20; M. Maksimaitis. Dvi didelės aistros: 100-sioms prof. K. Jablonskio gimimo metinėms // *Mokslas ir gyvenimas*. 1992. Nr. 8. P. 22–23; Žymus mokslininkas ir teisininkų ugdytojas // *Socialistinė teisė*. 1982. Nr. 2. P. 1620; V. Merkys. *Konstantinas Jablonskis: 1892–1960*. K., 1991; A. Miežinienė. Lietuvos istorijos bibliografiniai šaltiniai. 19 a. – 1940 m. darbų apžvalga // *Knygotyra*. 1972. Nr. 2. P. 111–118; V. Žukas. K. Jablonskio biblioteka // *Naujos knygos*. 1976. Nr. 4. P. 42–44.

[33] V. Gruodžius. A. Janulaičio gyvenimo ir darbo kelias // *Akademikas*. 1938. Nr. 6. P. 148–149; I. Lukšaitė. Teisės istorikas A. Janulaitis // *Mokslas ir gyvenimas*. 1972. Nr. 6. P. 48–49; J. Jurginis. Augustino Janulaičio palikimas // Augustinas Janulaitis. Praeitis ir jos tyrimo rūpesčiai. V., 1989. P. 5–22; P. Žostautaitė. A. Janulaičio 100 metinės // *Lietuvos Istorijos Metraštis – 1978*. V., 1979. P. 143–144.

[34] V. Daugirdaitė-Sruogienė. Prof. I. Jonynas. Atsiminimai // *Aidai*. 1957. Nr. 3. P. 127–134; V. Merkys. Istorikas Ignas Jonynas // I. Jonynas. *Istorijos baruose*. V., 1984. P. 5–32; V. Trumpa. Istorikas I. Jonynas // *Akiračiai*. 1984. Nr. 9. P. 16; V. Merkys. Keletas žodžių apie autorių // I. Jonynas. *Lietuvos didieji kunigaikščiai*. V.,1996.

[35] V. Gidžiūnas. Istorikas A. Kučas // *Aidai*. 1970. Nr. 9. P. 415–416; B. Mašalaitis. „Kęstučio" autorius A. Kučinskas // *Voruta*. 1993. 04. 15–21; A. Nikžentaitis. A. Kučinskas // *Lietuvos Istorijos Metraštis – 1988*. V., 1989. P. 237–238.

[36] Jonas Gineika. Dar kartą apie Mažąją Lietuvą ir... istoriką J. Matusą // *Voruta*. 1996. 11. 1–8. P. 8; A. Matijošienė. Oazė dykumoje: amžininkai apie istoriką, kunigą J. Matusą // *Dienovidis*. 1994. 12. 02; P. Pauliukonis. Jonas Matusas – istorikas, kunigas, daktaras // *Lituanistikos darbai. Lituanistikos instituto metraštis*. Čikaga, 1966 Ti. P. 119–121.

[37] I. Serapinas. J. Puzinas. „Priešistorinis tyrinėjimas ir tautinė sąmonė Lietuvoje" (disertacijos recenzija) // *Akademikas*. 1935. Nr. 20. P. 448–450; A. Tautavičius. Lietuvos proistorės mokslo pradininkas // *Kultūros barai*. 1990. Nr. 10. P. 59–62; Grįžta uždrausti vardai // *Eskizai*. 1991. Nr. 1. P. 30-32; V. Trumpa. J. Puzinas – mokslininkas ir visuomenininkas // *Aidai*. 1965. Nr. 9. P. 408–409; R. Volkaitė-Kulikauskienė. Lietuvos archeologijos ugdytojas // *Lietuvos mokslas*. 1995. T. 3. Kn. 7. P. 143–144; R. Volkaitė-Kulikauskienė, M. Michelbertas. Jonas Puzinas – profesionaliosios Lietuvos archeologijos pradininkas // *Mokslas ir Lietuva*. 1992. T. 3. Kn. 2–3. P. 126–132.

nės[38], Adolfo Šapokos[39], Pauliaus Šležo[40], Jono Totoraičio[41], Antano Vasiliausko[42], Augustino Voldemaro[43], Eduardo Volterio[44] veik-

[38] R. Neimantas. Rytai ir Lietuva: Nuo Nemuno iki Gango. V., 1988. P. 29–58; A. Snitkuvienė. Aplankykite mančiosius Egipto dievus... // *Mokslas ir gyvenimas*. 1985. Nr. 6. P. 16–18; Senovės Egipto dailės kūriniai Lietuvoje // *Kultūros barai*. 1985. Nr. 8. P. 63-65.

[39] Z. Ivinskis. Adolfo Šapokos darbai Lietuvos istorijos srityje // *Aidai*. 1961. Nr. 6. P. 233–244; G. Jankus. Objektyvus valstybinės savimonės tyrėjas // *Diena*. 1996. 02. 10. P. 14; J. Jurginis. Šapokos istorijos apžvalga // *Literatūra ir menas*. 1988. 06. 18. P. 11; M. Jučas. Adolfo Šapokos redaguota Lietuvos istorija // *Kultūros barai*. 1988. Nr. 8. P. 61–62; Z. Kiaupa. A. Šapokos apsilankymo Prahoje rezultatai // *Pasaulis*. 1995. Nr. 2. P. 9–10; A. Ragauskas. Senolių amžiais gyventas kraštas // *Diena*. 1996. 03. 01; Nuo hipotezės iki mito? A. Šapokos pažiūros apie Lietuvos valstybės pradžią // *Lituanistica* 1998. Nr. 2. P. 59–65; D. Sauka. Polemikos pamokos: apie A. Piročkino ir V. Žeimanto polemiką, ryšium su A. Šapokos „Lietuvos istorijos" pakartotiniu išleidimu // *Komjaunimo tiesa*. 1988. 10. 01; A. Tyla. Istorikas ir redaktorius A. Šapoka // *Knygnešys*. 1990. Nr. 7. P. 8–10; „Be Adolfo Šapokos negalime įsivaizduoti Lietuvos istoriografijos" // *Lietuvos aidas*. 1996. 02. 14. P. 17; V. Trumpa. Šapokos sindromas. Chicago. 1989. Nr. 4.

[40] Z. Ivinskis. A. a. Paulius Šležas. Jo darbas Lietuvos istorijos srityje // *XX amžius*. 1938. 05. 10; A. Šapoka. A. A. Paulius Šležas // *Naujoji Romuva*. 1938. Nr. 20. P. 461–462; V. Tumėnas. A. a. P. Šležas // *Tautos mokykla*. 1938. Nr. 10. P. 251; J. Vaidelis. A. a. istorikas P. Šležas // *Pasaulio lietuvis*. 1938. Nr. 10. P. 238–239.

[41] J. Briedžius. Pirmiausia daryk, kas butinai reikalinga // *Katalikų pasaulis*. 1991. Nr. 11–12. P. 14–16; A. Katilius. Prof. J. Totoraičio rankraščiai // *Tarp knygų*. 1995. Nr. 7. P. 29-31; A. Kučinskas. Prof. kun. J. Totoraitis // *Athenaeum*. T. 4. 1933. P. 14–16; J. Kudirka. Istorinių kūrinių autorius // *Draugas* (Šak.) 1983. 01. 22; B. Mašalaitis. Istorikas Jonas Totoraitis ir Seinai // *Aušra* (Seinai). 1988. Nr. 2. P. 6–8; B. Mašalaitis . Sūduvos-Suvalkijos istorijos puoselėtojas // *Suvalkietis*. 1992. 12. 22,23; S. Matulis. Kun. prof. dr. J. Totoraitis // *LKMA suvažiavimo darbai*. Roma, 1961. T. 4. P. 275–277; S. Žukas. Pirmasis Lietuvos istorijos daktaras // *Tremtinys*. 1993. 08. Nr. 16. P. 7.

[42] R. Čepaitė. Istorikas Antanas Vasiliauskas (Vasys) (1902–1974) // *Mūsų praeitis*. 1992. Nr. 2 . P. 55-76; S. Sužiedėlis. Dr. A. Vasys: Netekome istoriko, kuris rūpinosi ateitimi // *Aidai*. 1974. Nr. 7. P. 322–323.

[43] A. Budreckis. Augustinas Voldemaras - istorikas // *Dirva*. 1973. Nr. 28–31; J. Jakštas. Augustinas Voldemaras mokslininkas ir politikas savuose raštuose // *Lietuvių tautos praeitis*. T. 4. Kn. 2(14). P. 141–156; V. Trumpa. A. Voldemaras – recenzentas ir kritikas // *Akiračiai*. 1977. Nr. 7. P. 9.

[44] N. Lietuvininkaitė. „Lietuvis visa savo širdimi" // *Kauno Diena*. 1996. 03. 22. P. 15; A. Nezabitauskis. Prof. Eduardas Volteris (70 m. sukaktuvių proga) //

la. Dažniausiai istorikų raštai čia nagrinėjami neatskleidžiant jų mokslinių pažiūrų formavimosi, jų nelyginant, todėl skaitytojas nemato visos tarpukario Lietuvos istorikų kartos mokslinių pažiūrų. Egidijaus Aleksandravičiaus ir Antano Kulakausko XIX amžiui skirtų nepriklausomos Lietuvos istorikų darbų apžvalga[45] laikytina pirmuoju bandymu apimti tam tikrą anos istorikų kartos rašytinio palikimo dalį (XIX a. kultūros istorijos studijas). Pabrėžiami Vinco Maciūno nuopelnai jam atkuriant XIX a. pirmojo trečdalio kultūrinio gyvenimo panoramą, aukštai vertinami Juozo Tumo-Vaižganto, Jono Matuso ir Pauliaus Šležo XIX a. imperinės rusifikacinės politikos tyrimai, gilinamasi į ketvirtojo dešimtmečio istorikų polemiką.

Taigi dauguma tarpukario Lietuvos istorijos mokslui skirtų publikacijų yra apžvalginio pobūdžio; jų autoriai, pasinaudodami antriniais šaltiniais, supažindina skaitytojus su mokslininkų biografijomis, iš dalies apžvelgia studijų organizavimo procesą ir iškelia kai kurias nepriklausomos Lietuvos istorikus dominusias temas.

Galima konstatuoti du svarbius pastaruoju dešimtmečiu Lietuvos istoriografijoje įvykusius poslinkius: pirma, pradėti analizuoti tarpukario laikotarpio istorikų darbai, antra, pasirodė pirmoji pasaulio istorijos mokslo raidai skirta monografija.[46] Abu šie poslinkiai tapo įmanomi tik istorikams atsisakius ideologijos prioriteto. Tačiau kol kas šalies istoriografijos raida (įskaitant ir 1920–1940 metų laikotarpį) nepateko į pasaulinės istorijos mokslo

Tauta ir žodis. 1928. Kn. 5. P. 348; Profesorius Eduardas Volteris. Gyvenimo ir veiklos apžvalga // Eduardas Volteris. Bibliografija. V., 1972. P. 7–15.

[45] E. Aleksandravičius,A. Kulakauskas. Carų valdžioje. XIX amžius tarpukario Lietuvos istorikų darbuose. V.,1996. P. 31-34. Žr. taip pat: E. Aleksandravičius, A. Kulakauskas. Istorijos istorija arba XIX a. tyrinėjimų apžvalga // *Akademikas*. 1993. Nr. 1–2. P. 26–27.

[46] Z. Norkus. *Istorika*. V., 1996.

kontekstą: kalbėdami apie atskirus Lietuvos istorikus, autoriai beveik nevertina jų darbų iš istorijos teorijos pozicijos. Štai Zenonas Norkus savo monografijoje – priešingai, atskleidžia daugybę pasaulio istorijos mokslo srovių, bet mažai dėmesio skiria Lietuvos istoriografijos atstovams.[47]

Šio tyrimo tikslas – objektyviai nušviesti istorikų paruošimo Lietuvos (nuo 1930-ųjų – Vytauto Didžiojo) universitete sistemą, to laikotarpio istorikų mokslinius pasiekimus. Aptarsime istorijos studijų Lietuvos universitete organizavimą, dėstymo formas ir struktūrą, profesorių ir kitų universiteto dėstytojų pedagoginę praktiką, kritiškai įvertinsime šalies istorikų teorines ir metodologines nuostatas, diskusijas universitete ir spaudoje apie istorijos mokslo paskirtį, to meto mokslinių tyrinėjimų reikšmę ir vietą Lietuvos istorijos mokslo raidoje; šalies istorijos tautinės koncepcijos genezę, jos bruožus ir ypatybes. Dėmesio centre pirmąkart atsiduria istorijos specialistų rengimas tarpukario Lietuvoje, mokslo darbus siekiama apžvelgti kaip visumą; aptariamos to laikotarpio istorikų pažiūros, naujos istorikų mokyklos formavimosi procesas. Remsimės naujais archyviniais duomenimis ir prisiminimais apie VDU istorijos mokslą ir sieksime pateikti istorijos mokslo VDU raidos kritinę apžvalgą.

[47] Galima nurodyti keliolika bendrajai istorijos teorijai skirtų pastaruoju dešimtmečiu Lietuvos spaudoje pasirodžiusių kitų autorių publikacijų, kuriose tačiau beveik nenagrinėjamos šalies istoriografijos problemos: J. Baranova. Moralinių vertinimų istorijoje problema // *Istorija*. 1993. T. 33. P. 157–164; Spekuliatyvioji istorija:kritika ir apologija // *Žmogus ir visuomenė*. 1994. Nr. 2. P. 21–26; A. Juozaitis. L. Rankės ir J. G. Droizeno istoriosofinės koncepcijos // *Problemos*. 1989. Nr. 37. P. 23–33; N. Lomanienė. Standartinė mokslo koncepcija: istorinio aiškinimo problema // *Žmogus ir visuomenė*. 1994. Nr. 2. P. 27–32; S. Pamerneckis. *Istorijos tyrimo metodologijos klausimai*. V.,1988; V. Radžvilas. Tiesos Problema „kritinėje" istorijos filosofijoje // *Problemos*. 1986. Nr. 34. P. 24–36 ir kt.

Nuo 1920 m. Kaune veikę Aukštieji kursai 1922 m. perorganizuoti į valstybinį Lietuvos universitetą, kurio Humanitarinių mokslų fakultete pradėjo veikti Lietuvos ir Visuotinės istorijos katedros ir dar viena istorijos katedra – Teologijos-filosofijos fakulteto filosofijos skyriuje. Šios katedros gyvavo be pertraukų iki 1939 m. pabaigos. Nuo 1940 m. Humanitarinių mokslų fakultetas perkeltas į Vilnių ir pertvarkytas pagal sovietinius standartus, o Teologijos filosofijos fakulteto veikla tais pačiais metais nutraukta ir trumpam atnaujinta 1941–1943 metais. Tai ir leido nustatyti tyrimo chronologines ribas: 1922–1940 m.

Didžiąją dalį tyrimui būtinų archyvinių duomenų sudaro Lietuvos universiteto rektorato, senato, fakultetų tarybų, istorijos katedrų posėdžių protokolai, susirašinėjimas su Švietimo ministerija – visa tai saugoma Lietuvos centriniame valstybės archyve, Vilniaus universiteto, Lietuvos mokslų akademijos, Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekų rankraščių skyriuose. Ši medžiaga yra svarbi tiriant Lietuvos universiteto struktūros formavimąsi. Humanitarinių mokslų ir Teologijos-filosofijos fakultetų archyvinė medžiaga (mokymo planai, ataskaitos, statistiniai duomenys, susirašinėjimas su universiteto vadovybe, darbuotojų asmens bylos ir kt.) leidžia atkurti istorijos studijų proceso organizavimą ir eigą. Minėtose Vilniaus bibliotekose esantys Z. Ivinskio, I. Jonyno, A. Janulaičio, A. Šapokos, A. Vasiliausko, K. Jablonskio, J. Puzino, L. Karsavino, I. Lappo ir kitų istorikų asmeniniai fondai (juose – korespondencija, paskaitų rankraščiai, seminarų planai, istorijos šaltinių rinkiniai ir kt.) teikia žinių apie istorijos katedrų darbą, profesorių veiklą.

Visi svarbesnės katedrų problemos Vytauto Didžiojo universitete būdavo sprendžiamos fakultetų tarybų posėdžiuose; tad is-

torijos katedrų posėdžiai buvo šaukiami nedažnai. Savo bendrus reikalus įvairiose katedrose dirbantys istorikai dažniausiai aptardavo Lietuvos istorijos draugijos susirinkimuose, vykusiuose A. Janulaičio bute. Tad pagrindinis istorijos katedrų raidos šaltinis yra Humanitarinių mokslų ir Teologijos-filosofijos fakultetų tarybų posėdžių protokolai. Jie leidžia pasekti, kaip buvo formuojami istorijos katedrų etatai, rengiami moksliniai leidiniai, sprendžiamos kitos organizacinės problemos.

VDU bei jo fakultetų darbo apžvalgos, paskaitų tvarkaraščiai,informaciniai straipsniai 1922–1940 m. Lietuvos periodikoje nušviečia nepriklausomos Lietuvos mokslinį gyvenimą, problemas, su kuriomis susidūrė vadovybė, organizuodama studijas, formuodama istorijos katedrų personalą, įvairius požiūrius ir nuomones apie Humanitarinių mokslų ir Teologijos-filosofijos fakultetų darbą. Atskirą šaltinių grupę sudaro Z. Ivinskio, V. Daugirdaitės-Sruogienės, J. Puzino, P. Galaunės, B. Dundulio, V. Trumpos, kitų buvusių universiteto dėstytojų ir studentų, su VDU vienaip ar kitaip susijusių asmenų prisiminimai, padedantys suvokti to meto akademinę atmosferą. Nepriklausomos Lietuvos istorikų monografijos, moksliniai straipsniai, taip pat dar nepublikuoti jų tekstai yra svarbiausias šaltinis tiriant tiek atskirų autorių, tiek visos pirmųjų profesionalių Lietuvos istorikų kartos pasaulėžiūrą ir istorijos mokslą.

Pirmoji dalis

ISTORIJOS KATEDRŲ IR PAGALBINIŲ MOKYMO ĮSTAIGŲ VEIKLA

BENDRIEJI UNIVERSITETO NUOSTATAI

Lietuvos (nuo 1930-ųjų – Vytauto Didžiojo) universiteto darbą reglamentavo1922, 1930 ir 1937 metų statutai, taip pat įvairių metų fakultetų regulaminai. Mokslo personalas buvo skirstomas į vyresnįjį: ordinarinius ir ekstraordinarinius profesorius, docentus ir privatdocentus, ir jaunesnįjį: lektorius, asistentus, laborantus.

Ordinariniais ir ekstraordinariniais profesoriais galėjo tapti asmenys, įgiję mokslo laipsnį ir parašę bent vieną mokslo veikalą.[48] Pagrindinė vyresniojo personalo pareiga buvo perteikti žinias universiteto studentams. Kas semestrą profesoriai ir docentai privalėjo skelbti savo paskaitų kursus (pagal 1930 m. 25-ąjį statuto paragrafą – nuo 4 iki 8 paskaitų per savaitę) ir semestro pabaigoje egzaminuoti klausytojus, o be pateisinamų priežasčių to nepadarę, prarasdavo darbo vietą.[49] Jie taip pat privalėjo dalyvauti fakultetų tarybų posėdžiuose, kur sprendė mokslo ir mokymo reikalus – palaikė ryšius su Švietimo ministerija, prašė prezidento ar švietimo ministro patvirtinti jau dirbančius ar kvietėsi naujus profesorius, docentus, privatdocentus, laborantus, lektorius, iš profesorių rinko fakultetų dekanus ir kt.[50] Nuo 1930-ųjų vyriausiojo

[48] 1922 m. statuto 13§, 1937 m. statuto 44§.

[49] 1922 m. statuto 14§.

[50] 1922 m. statuto 22–28§, 1930 m. statuto 29–38§, 1937 m. statuto 21–23§.

personalo narius tvirtindavo respublikos prezidentas, privatdocentus – švietimo ministras, jaunesnįjį mokslo personalą – universiteto rektorius arba senatas.[51] Visi fakultetų tarybų nariai sudarė universiteto tarybą – aukščiausią administracinį organą, kuris, prisilaikydamas autonomijos, tvarkė svarbiausius universiteto reikalus.[52] Kas penkerius metus ordinariniams ir ekstraordinariniams profesoriams prašant, Švietimo ministerija galėjo suteikti jiems akademines atostogas su pagrindine alga.[53] Profesoriai, docentai ir privatdocentai turėjo teisę eiti savo pareigas iki 65 metų amžiaus, o švietimo ministrui leidus – ir ilgiau. Docentu arba privatdocentu galėjo būti asmuo, turintis mokslo laipsnį ir viešai apgynęs habilitacinį darbą.[54] Iš jaunesniojo mokslo personalo buvo reikalaujama baigti aukštąjį mokslą, to nereikėjo laborantams. [55]

Pagal 1930 m. Vytauto Didžiojo universiteto mokslo personalo atlyginimo įstatymą[56] vyriausiojo mokslo personalo pajamas sudarė pagrindinė, kas mėnesį išmokama, alga ir atlyginimas už savaitines paskaitas. Ordinarinių profesorių pagrindinė alga – 1200 litų, ekstraordinarinių profesorių – 1000 litų, docentų – 800 litų. [57] Už kiekvieną savaitinę paskaitą (iki 6 paskaitų) jiems buvo išmokamas atlyginimas, kuris sudarė 1/10 jų pagrindinės algos, daugiau nei 6 paskaitų – 1/20. [58] Be to, visi profesoriai ir docentai prieš Kalėdas ir Velykas gaudavo pusės jų pagrindinės algos dydžio vadinamąjį švenčių priedą. [59] Ordinariniai ir ekstraordinariniai

[51] 1930 m. statuto 20§.
[52] 1922 m. statuto 29-36§.
[53] 1930 m. statuto 26§, 1937 m. statuto 62§.
[54] 1930 m. statuto 15§, 1937 m. statuto 44§.
[55] 1922 m. statuto 15§, 1930 m. statuto 16§, 1937 m. statuto 46§.
[56] *Vyriausybės žinios*, 1930. Nr. 339.
[57] *Ibid.*, 1§.
[58] *Ibid.*, 2§.
[59] *Ibid.*, 3§.

profesoriai už jų einamas administracines pareigas gaudavo kas mėnesį: rektorius – 1200 litų, prorektorius – 600, dekanas – 500, senato sekretorius – 300, fakulteto sekretorius – 200, ukio tarybos narys – 100 litų.[60]

Jaunesniajam mokslo personalui buvo atlyginama pagal Valstybės tarnautojų atlyginimo įstatymą, be to, jie gaudavo įvairius mokslo ir specialybės priedus.[61] Universiteto auditoriją sudarė studentai ir laisvieji klausytojai. Studentais galėjo tapti gimnaziją ar aukštesniąją mokyklą baigę asmenys. Jeigu stojantysis gimnazijoje nesimokė lotynų kalbos, jam stojant į Humanitarinių mokslų, Teisių ir Medicinos fakultetus reikalauta papildomo lotynų kalbos egzamino. Baigusieji katalikų kunigų seminariją į Teologijos-filosofijos, Humanitarinių mokslų, Teisių ir Medicinos fakultetus būdavo priimami be papildomų egzaminų. Studentai ir laisvieji klausytojai privalėjo sumokėti imatrikuliacinį mokestį ir kas semestrą mokėti už teisę lankyti kursus ir naudotis mokslo priemonėmis.[62]

Fakultetų tarybų siūlymu senatas galėjo atleisti nuo semestrinio mokesčio neturtingus, bet gerai besimokančius studentus, bet ne daugiau nei 20% visų fakulteto klausytojų.[63] Laisvieji klausytojai galėjo ir neturėti gimnazijos ar kitos to paties laipsnio mokyklos baigimo dokumento, jeigu fakultetas pripažindavo juos esant tinkamus universitetinėms studijoms.[64]

Mokslo metus sudarė du semestrai: rudens (nuo 09 15 iki 12 15) ir pavasario (nuo 01 15 iki 06 15). Medicinos ir Technikos fakultetuose mokslai truko 10 semestrų, kituose fakultetuose – 8.

[60] *Ibid.*, 7§.
[61] *Ibid.*, 6§.
[62] 1922 m. statuto 37–48§, 1930 m. statuto 68–80§, 1937 m. statuto 64–72§.
[63] 1937 m. statuto 73§.
[64] 1922 m. statuto 39§, 1930 m. statuto 70§.

Per mokslo metus studentų žinios buvo tikrinamos semestriniais ir baigiamaisiais egzaminais. Išklausę kursą ir gavę įskaitą, studentai laikė semestrinius egzaminus. Jie vykdavo sausio 15–30, birželio 1–15, rugsėjo 15–30 d.[65] Per baigiamuosius egzaminus besimokantys turėjo žinoti ne vien specialiuosius dalykus, bet „pasireikšti ir bendru mokslišku subrendimu savo pasirinktajai specialybei", paruošti darbą ir įteikti jį baigiamųjų atsakomųjų egzaminų komisijai. Pastaroji per mėnesį privalėjo jį įvertinti.[66] Studentui sėkmingai apgynus diplominį darbą ir išlaikius baigiamuosius egzaminus, jam būdavo įteikiamas universiteto baigimo diplomas ir liudijimas su išklausytų dalykų pažymiais – „labai gerai", „gerai" ir „patenkinamai".[67]

Šis diplomas leido absolventams dirbti pagal specialybę, taip pat siekti aukštesnio mokslo laipsnio stoti į užsienio aukštųjų mokyklų ar Lietuvos universiteto doktorantūrą. Pastarajame, Humanitarinių mokslų fakultete, buvo suteikiami filologijos, istorijos ir filosofijos daktaro laipsniai. Doktorantas privalėjo išlaikyti egzaminus ir apginti disertaciją. Teologijos filosofijos fakultete istorijos mokslų daktaro laipsnis nebuvo suteikiamas (o tik teologijos, bažn. teisių, filosofijos ir literatūros srityje),tad jį baigę istorijos specialistai, siekdami aukštesnių kvalifikacijų, turėjo arba kreiptis į Humanitarinių mokslų fakultetą (pavyzdžiui, J. Matusas habilitavosi Humanitarinių mokslų fakultete[68]), arba vykti į užsienį (kaip Z. Ivinskis ar B. Dundulis).

VDU Humanitarinių mokslų fakulteto 1938 m. regulamino 54 paragrafas nurodo šiuos disertacinio darbo reikalavimus: „Di-

[65] 1938 m. Humanitarinių mokslų f-to regulaminas, 44§.

[66] *Ibid*, 47§.

[67] *Ibid*, 49§.

[68] Humanitarinių mokslų f-to tarybos 1936 05 29d. posėdžio protokolas // *VUB RS* f. 96, b. 18, l. 134–135.

sertacija turi turėti tikros moksliškos vertės: 1. ar naujomis idėjomis, 2. ar nauju esančiųjų idėjų pagrindimu, 3. ar nauju turimųjų duomenų išdėstymo metodiškumu ir 4. ar savarankišku, kritišku teorijų arba problemų įvertinimu". Doktorantas įteikdavo fakulteto dekanui prašymą ginti disertaciją, kartu – 50 egzempliorių disertacinio darbo ir jos tezių tekstų, savo *Curriculum vitae*, universiteto baigimo diplomą, be to, mokėjo 200 litų už disertacijos spausdinimą ir išsiuntinėjimą.[69] Dekanas gautąją disertaciją įteikdavo fakulteto tarybai, kuri skirdavo komisiją jai įvertinti. Komisijos raštiškas įvertinimas būdavo išsiuntinėjamas fakulteto tarybos nariams, ir tuomet jie per šešis mėnesius turėjo spręsti, ar disertacija priimtina, ar atmestina.[70] Ją atmetus kandidatas po pusės metų galėjo pakartotinai įteikti fakultetui savo darbą. Jį antrąkart atmetus, kandidatas netekdavo teisės siekti daktaro laipsnio.[71] Fakulteto tarybos priimtą disertaciją kandidatas turėjo išspausdinti, 300 egzempliorių pristatyti fakulteto bibliotekai ir po to ją apginti viešame fakulteto tarybos posėdyje, dalyvaujant tarybos paskirtiems oficialiems oponentams; ją apgynus, disertacija budavo galutinai įtvirtinama žodžiais *magna cum laude, cum laude* arba *rite*.[72] Disertaciją apgynusiam kandidatui fakulteto taryba skirdavo atsakomuosius egzaminus iš jo mokslo šakos ir du egzaminatorius.[73] Šiuos egzaminus laikyti buvo leidžiama taip pat du kartus. Juos išlaikęs kandidatas įgydavo mokslų daktaro laipsnį. Universitete gindavo ir habilitacinius darbus. Jų gynimo tvarką buvo nustačiusios fakultetų tarybos. Habilitacijos siekiąs asmuo privalėjo jau

[69] 1938 m. Humanitarinių mokslų f-to regulaminas, 57§.
[70] *Ibid*, 58§.
[71] *Ibid*, 59§.
[72] *Ibid*, 60–62§.
[73] *Ibid*, 63–65§.

turėti mokslų daktaro laipsnį ir viešame fakulteto tarybos posėdyje apginti habilitacinį darbą.[74] Fakulteto taryba šiam darbui įvertinti skirdavo komisiją. Pastarajai darbą teigiamai įvertinus, taryba per mėnesį turėjo nustatyti habilitanto viešosios paskaitos datą. Paskaita būdavo skaitoma viešame fakulteto posėdyje, t. y. jos klausyti galėjo ne vien šio fakulteto ar šio universiteto mokslininkai. Po paskaitos fakulteto nariai ir svečiai diskutuodavo su prelegentu. Diskusijoms pasibaigus, prelegentas ir svečiai pasišalindavo, o mažiausiai du trečdaliai pasilikusiųjų fakulteto tarybos narių, slaptai balsuodami, absoliučia savo balsų dauguma skelbdavo galutinį sprendimą dėl gynimo rezultatų. Teigiamo sprendimo atveju kandidatui fakulteto taryba suteikdavo *venia legendi*.[75] Taigi habilitacijos gynimo taisyklės buvo panašios į daktaratų gynimo nuostatus, tik habilitantas neprivalėjo spausdinti savo darbo; antras skirtumas – habilitacijų gynimas: skirtingai nei daktaratų, buvo įgijęs viešųjų paskaitų formą.

Teologijos-filosofijos fakultetas – vienintelis, kuris galėdavo suteikti ne vien daktaro, bet ir licenciato mokslinį laipsnį.

Atsižvelgiant į asmens ypatingus nuopelnus lietuvių tautai, Lietuvos ar pasaulio mokslui, jam mažiausiai penkių universiteto tarybos narių siūlymu galėjo būti suteiktas Garbės daktaro laipsnis. Tai buvo aukščiausias Vytauto Didžiojo universiteto teikiamas mokslinis laipsnis. Garbės daktarai buvo Jonas Basanavičius, Adomas Jakštas-Dambrauskas,Kazimieras Būga, Petras Vileišis, Marijonas Tomašauskas, Vladas Aglinskas, Adalbertas Becenbergeris, kiti mokslininkai.

[74] 1926 m. Humanitarinių mokslų fakulteto regulamino 76 §.
[75] *Ibid*, 80§.

ISTORIJOS KATEDRŲ ORGANIZAVIMAS IR PERSONALAS

Nepriklausomos Lietuvos istorikų, pirmųjų profesionalių šalies praeities tyrinėtojų, veikla Lietuvos universitete buvo intensyvi ir gana įvairi. Atsižvelgdami į jų amžių, mokslinius interesus ir veiklos rezultatus, galime kalbėti apie kelias istorikų kartas, arba grupes.

Pirmajai, senosios kartos, Lietuvos istorikų grupei priskirtini dar iki Nepriklausomybės paskelbimo tiesiogiai su Lietuva susiję (čia gyvenę, Lietuvos istorijos temomis rašę) asmenys. Jie universitetinį išsilavinimą gavo carinėje Rusijoje arba Vokietijoje. Tai Leipcigo, Charkovo, Maskvos universitetuose studijavęs, profesoriaus laipsnį įgijęs Eduardas Volteris; Peterburgo universiteto auklėtinis profesorius Augustinas Voldemaras; Maskvos universiteto Istorijos-filologijos fakultete studijavę Ignas Jonynas ir Marija Rudzinskaitė-Arcimavičienė (I. Jonynas dar studijavo Grenoblio universiteto Literatūros fakultete); Peterburgo universitete, vėliau ten pat Istorijos ir filologijos institute studijavęs Jonas Yčas; Vokietijoje, Fribūre, disertaciją apgynęs kun. Jonas Totoraitis; Peterburgo dvasinėje akademijoje filosofijos mokslų kandidato laipsnį įgijęs kun. Antanas Alekna, Miunchene istoriją studijavęs Pranas Penkauskas, Berno (Šveicarija) ir Maskvos universitetų studentas teisininkas ir istorikas Augustinas Janulaitis (diplomuotas Maskvoje). Atsikūrus Lietuvos valstybei, šiems žmonėms buvo skirta pradėti profesionalųjį istorijos mokslą. Jie ir sudarė VDU istorijos katedrų branduolius: Humanitarinių mokslų fakultete nuo pat universiteto atidarymo dienos (1922 01 01) dirbo E. Volteris, J. Yčas, kiek vėliau ten pradėjo dėstyti ir I. Jonynas. A. Janulaitis, Lietuvos teisės istorijos katedros vedėjas, istorijos disciplinas dėstė ir stu-

dentams teisininkams, ir humanitarams. A. Alekna, J. Totoraitis, Pr. Dovydaitis ir Pr. Penkauskas pradėjo dirbti Teologijos-filosofijos fakulteto filosofijos skyriuje, kur sudarė istorijos sekciją.

Šios istorikų kartos svarbiausia užduotis buvo panaudoti užsieny įgytą išsilavinimą ir žengti pirmuosius žingsnius, t. y. paruošti originalius, universiteto auditorijai skirtus, Lietuvos ir visuotinės istorijos kursus, taip pat – pirmuosius vadovėlius. Tai buvo daroma greta organizacinės veiklos, susijusios su Lietuvos universiteto darbo pradžia: administravimo, susirašinėjimo su vyriausybe dėl lėšų, patalpų, inventoriaus ir t. t. O vienas iš svarbiausių tikslų – parengti naują istorikų kartą.

Antrajai istorikų grupei priskirtini kviestiniai universiteto dėstytojai, iki savo darbo Kaune pradžios jie tiesiogiai su Lietuva nesusiję. Savo amžiumi jie prilygo senajai Lietuvos istorikų kartai. Tai rusų emigrantai Pavilas Gronskis, Levas (Leonas) Karsavinas ir Ivanas Lappo, kurie aukštąjį mokslą baigė Rusijoje ir po 1917 metų nutraukė ryšius su sovietais. I. Lappo buvo plačiai žinomas Lietuvos teisinės santvarkos tyrinėtojas, o dviejų pirmųjų mokslininkų pakvietimo priežastimi buvo tinkamų visuotinės istorijos specialistų stoka. Jie irgi labai padėjo ugdant jaunuosius kadrus, savo žiniomis plėtė Lietuvos studentų akiratį. Deja, kviestiniai mokslininkai nemokėjo lietuvių kalbos. Iš minėtųjų rusų istorikų kalbos barjerą įveikė tik L. Karsavinas. P. Gronskiui dėl šios priežasties po trijų darbo metų (1924–1927) teko sugrįžti Paryžiun, o I. Lappo rusiškai skaitomos paskaitos nebuvo gausiai lankomos. Tiek L. Karsavino, tiek I. Lappo kelias į Lietuvos universitetą nebuvo lengvas: trečiajame XX a. dešimtmetyje šalyje baimintasi „rusiškų įtakų“, be to, ir konkurencijos, nes jau augo jaunųjų specialistų karta. Laikas parodė, kad šios abejonės buvo nepagrįstos: I. Lappo ir L. Karsavinas tolydžiai integravosi į Kauno akademinę

visuomenę, parengė fundamentalius mokslinius darbus. Tinkamiausiu kandidatu į Lietuvos istorijos katedros vyriausiojo personalo vietą keletą metų laikytas akademikas Motiejus Liubavskis taip ir neatvyko: skirtingai nei minėti rusų istorikai, jis ne emigravo, bet prisitaikė prie naujosios sovietinės valdžios, labai nepalankiai žvelgusios į bet kokias senųjų profesorių išvykas į užsienį. Ketvirtojo dešimtmečio pradžioje, apie 1930–1933 metus, VDU istorikų gyvenime prasidėjo kitas etapas, nes katedrų personalą papildė nauji specialistai, Lietuvos universiteto auklėtiniai. Jaunimas turėjo pakeisti iš gyvenimo pasitraukusius A. Alekną (1930), J. Yčą (1931), savo tyrimais ir pedagogine veikla pakelti Lietuvos istorijos mokslą į aukštesnį lygmenį.

Šiai trečiajai istorikų grupei priklausė Teologijos-filosofijos fakulteto istorijos skyrių baigę Zenonas Ivinskis, Jonas Matusas, Paulius Šležas, Bronius Dundulis, Humanitarinių mokslų fakulteto auklėtiniai Adolfas Šapoka, Juozas Jakštas,Vanda Daugirdaitė-Sruogienė, Konstantinas Avižonis, Jonas Puzinas, Antanas Vasiliauskas,Vincas Trumpa ir kt. Naujos kartos istorikai, anot V. Trumpos, gerokai skyrėsi nuo vyresniųjų kolegų savo pedagogine veikla – laisviau bendravo su auditorija, jų paskaitos buvo dinamiškesnės. „Kai apie 1930-sius metus atėjo į Lietuvos universitetą naujas Lietuvos mokslo derlius – su Pranu Skardžiumi, Antanu Saliu, Juozu Jakštu, Adolfu Šapoka, Vincu Maciūnu ir kt. – miniu čia tik humanitarinių mokslų fakultetą – atmosfera fakultete gerokai pasikeitė."[76] Šiuos bruožus jie įgijo ir perėmę savo mokytojų (tarp jų ir užsieniečių – vokiečių, lenkų, prancūzų, švedų ir kt.) patirtį ir savarankiškai kaupdami žinias Vakarų Europos biblio-

[76] V. Trumpa. Jonas Puzinas – mokslininkas ir visuomenininkas // *Aidai*. 1965. Nr. 9. P. 408.

tekose ir archyvuose. 1920–1922 metais istorijos disciplinos pradėtos dėstyti Aukštuosiuose kursuose (jie veikė Kaune nuo 1920 01 27), vėliau perorganizuotuose į valstybinį universitetą. Kursuose įsteigti šeši skyriai: 1. Humanitarinis, su istorijos, filologijos, pedagogikos poskyriais. 2. Visuomenės mokslų, su teisės ir sociologijos poskyriais. 3. Matematikos-fizikos. 4. Gamtos. 5. Medicinos. 6. Technikos. Čia nebuvo aiškiai reglamentuotos specialybių studijų programos, studijuojamus dalykus rinkosi patys studentai, mokėdami ne už semestrą, bet atskirai už kiekvieną išklausytą dalyką.[77] E. Volterio vadovaujamo Humanitarinio skyriaus istorijos sekcijoje 1921 m. siūlytos šios disciplinos: įžanga į istorijos mokslų metodologiją, įžanga į istorijos mokslą, lietuvių istorija, germanų istorija, romanų istorija, slavų istorija, istorijos filosofija, kultūros istorija, archeologija. Istorijos disciplinas dėstė E. Volteris, A. Voldemaras, Petras Klimas. Teisių skyriuje A. Janulaitis dėstė lietuvių teisės istoriją, Oskaras Buchleris – romėnų teisės istoriją, Stasys Digrys – ūkio istoriją.[78]

Labiausiai stigo patalpų ir būtiniausių mokslo priemonių. Į Vokietiją komandiruotas naujai kuriamos bibliotekos direktorius E. Volteris už Lietuvos banko paskolintą sumą Kursams (120. 000 markių) įsigijo dėstomų mokslo sričių literatūros. Lietuvoje daug

[77] D. Vailonytė-Narkevičienė. Aukštieji kursai – VDU lopšys // *VDU ir LKMA 70-metis.* K., 1993. P. 13–15. Istorijos-filologijos skyriaus klausytojams pirmiems trims semestrams siūlyti šie dalykai: 1 sem. – lietuvių kalba, palyginamoji filologija, zoologija, botanika, Lietuvos istorija, logika, 2 sem. – psichologija, lietuvių kalba, įžanga į filosofiją, polit. ekonomija, estetika, pedologija, 3 sem. – psichopatologija, pedagogika, eksperimentinė psichologija,visuotinė istorija, higiena, geografija // *Ibid.* P. 14. Taip pat žr. : A. Rukša. Lietuvos universitetų istorija. VII. Lietuvos Universiteto steigimas. Aukštieji Kursai Kaune // *Lietuvos universitetas 1579–1803–1922.* Chicago, 1972. P. 148–151.

[78] *MAB RS*, f. 267, b. 2635.

kas dovanojo ar skolino mokslinę literatūrą.[79] Be to, nemažai knygų gauta iš įvairių Lietuvos dvarų bibliotekų, kurios liko be šeimininkų. „Gaudėm knygas iš visur ir vežėm paprastais vežimais tarsi malkas", – vėliau prisiminė E. Volteris.[80] Aukštuosius kursus dėstytojai vertino kaip pradinį šalies aukštojo mokslo raidos etapą ir siekė įsteigti valstybinį universitetą.

Kalbant apie Lietuvos universitete steigiamas istorijos katedras, pirmiausia tenka atkreipti dėmesį, kaip tuometinė Lietuvos valdžia žiūrėjo į humanitarinius mokslus, nes du humanitarinių disciplinų, tarp jų ir istorijos, studijavimo centrai Humanitarinių mokslų fakultete ir Teologijos-filosofijos fakulteto filosofijos skyriuje 1922 m. įkurti Steigiamojo Seimo sprendimu. Seimo diskusijas dėl šių fakultetų struktūros ir paskirties gana išsamiai aprašė Antanas Rukša.[81] Šiose diskusijose krikščionių demokratų dešinioji dauguma ir kairieji – socialdemokratų, valstiečių, socialistų liaudininkų blokas – skirtingai vertino humanitarinius mokslus. Krikdemai katalikiško Teologijos fakulteto steigimą laikė „savaime suprantama pirmaeile būtinybe",[82] tuo tarpu kairioji opozicija pagrindinį dėmesį skyrė gamtos ir tiksliesiems mokslams, nors atvirai ir neprieštaravo Teologijos fakulteto steigimui. Opozicija griežtai pasipriešino krikščionių filosofijos įžangos, krikščionių filosofijos sistemos, krikščionių filosofijos istorijos ir pedagogikos ir jos istorijos katedrų steigimui Humanitarinių mokslų fakultete, nes laikė tai viso universiteto sukatalikinimo pradžia; taip pat prieštaravo, kad profesorius į katedras skirtų šalies prezidentas (tuo-

[79] A. Rukša. Lietuvos universitetų istorija... *Ibid.* P. 149.
[80] N. Lietuvininkaitė. Lietuvis visa savo siela // *Kauno diena.* 1996. 03. 22. Nr. 68.
[81] A. Rukša. Lietuvos Universitetų istorija. *Op. cit.* P. 141–179.
[82] *Ibid.*, p. 157.

met prezidento pareigas ėjo krikščionis demokratas Aleksandras Stulginskis).[83] Seimo daugumai atsižvelgus į opozicijos nuomonę, minėtosios katedros perkeltos į Teologijos fakultetą, kuris tapo Teologijos-filosofijos fakultetu su dviem skyriais – Teologijos ir Filosofijos.[84]

Nuo 1921 12 14 numatytas jame steigti fundamentinės teologijos, pastoralinės teologijos, kanonų teisės šaltinių, Benedikto kodekso, patrologijos, Šv. Rašto Senojo Įstatymo, Šv. Rašto Naujojo Įstatymo, biblinės archeologijos ir meno istorijos, krikščionijos pradžios istorijos, viduramžių Bažnyčios istorijos, naujųjų laikų Bažnyčios istorijos, tikybų istorijos Lietuvoje, religijų istorijos katedras 1922 03 22 papildė filosofijos įžangos ir istorijos, filosofijos sistemos, teorinės ir eksperimentinės psichologijos, pedagogikos ir jos istorijos, sociologijos, visuotinės istorijos ir istorijos filosofijos, visuotinės literatūros katedros.

Taigi įsteigtas antrasis humanitarinių studijų centras, kadangi 1921 12 14 patvirtintas universiteto Statutas Humanitarinių mokslų fakultete numatė šias katedras (viso 18): filosofijos, bendrosios ir eksperimentinės psichologijos, pedagogikos ir jos istorijos, lyginamųjų kalbų mokslo, lietuvių ir gimininių kalbų mokslų, semitų kalbų mokslo ir literatūros, germanų kalbų mokslo ir literatūros, slavų kalbų mokslo ir literatūros, graikų kalbos mokslo ir literatūros, lotynų kalbos mokslo ir literatūros, žydų kalbos (jidiš) ir literatūros, lietuvių ir giminingų tautų literatūros, Lietuvos istorijos, visuotinės istorijos, žydų istorijos, meno teorijos ir

[83] *Ibid.*, p. 158.
[84] *Ibid.*, p. 159.

istorijos, archeologijos. Tiesa, dėl kadrų stokos visos čia paminėtos katedros tiek Humanitarinių mokslų, tiek Teologijos-filosofijos fakultete vienu metu niekad neveikė, o jų skaičius vėliau buvo sumažintas. Taigi nuo pat Lietuvos universiteto darbo pradžios veikė dvi visuotinės istorijos ir dvi pedagogikos istorijos katedros, Lietuvos istorijos katedra Humanitariniame fakultete, o Teologijos-filosofijos – dar kelios religijų istorijai skirtos katedros. Be to, Teisių fakultete 1922 m. įsteigtos romėnų teisės istorijos ir dogmos, Lietuvos teisės istorijos, teisės filosofijos istorijos katedros.

Humanitarinių mokslų fakulteto istorijos katedros

1922 metais universiteto vadovybė numatė Humanitarinių mokslų fakulteto Lietuvos istorijos katedrai vieną profesorių ir vieną docentą, Visuotinės istorijos katedrai – du profesorius ir du docentus, po vieną profesorių – Meno teorijos ir istorijos ir Žydų istorijos katedroms.[85] Nuo universiteto atidarymo dienos (1922 01 01)

[85] Humanitarinių mokslų fakulteto tarybos posėdis Nr. 6 (1922 06 16) // *VUB RS*, f. 96, b. 15, p. 8. Žydų istorijos katedra nebuvo atidaryta. Fakulteto taryboje svarstytos 1923 02 17 dr. A. Gulako ir 1923 11 02 – Prof. dr. Valterio Vrešinskio kandidatūros, tačiau jie neatvyko // Humanitarinių mokslų f-to tarybos posėdžių protokolai. P. 65; Humanitarinių mokslų f-tui. Atskiros istorikų komisijėlės siūlymas // *LCVA* f. 631, ap. 13, b. 42, l. 230.

Lietuvos istorijos katedros vedėjo pareigas ėjo J. Yčas. Oficialiai jis 1922 03 13 Švietimo ministerijos buvo paskirtas į besiformuojančio Sociologijos fakulteto branduolį (nuo 1922 m. kovo Sociologijos fakultetas pertvarkytas į Humanitarinių mokslų ir Teisių fakultetus). Tais pačiais 1922 metais prezidento įsakymu J. Yčas paskirtas profesoriumi. Tame įsakyme nebuvo tiksliai nurodyta, ar jis skiriamas ordinariniu, ar ekstraordinariniu profesoriumi, todėl Humanitarinio fakulteto tarybos 1922 06 08 posėdyje buvo nutarta J. Yčą laikyti ordinariniu profesoriumi. Šias pareigas jis ėjo be pertraukų iki 1931m. rudens semestro, dėstydamas Lietuvos ir visuotinės viduramžių istorijos kursus. [86]

1922 10 21 fakulteto tarybos posėdyje vienbalsiai nutarta nuo 1923 metų pavasario semestro kviesti P. Klimą lektoriumi prie Lietuvos istorijos katedros.[87] Savo pareiškime fakultetui P. Klimas pažymėjo, kad jis yra studijavęs Maskvos universiteto Teisių fakultete, tačiau dėl prasidėjusio Pasaulinio karo nespėjo išsilaikyti baigiamųjų valstybinių egzaminų, nes pasiliko Lietuvoje, t. y. vokiečių okupuotoje teritorijoje. Fakulteto taryba šiam reikalui apsvarstyti paskyrė komisiją: J. Yčą, Mykolą Biržišką ir K. Būgą. Ji

[86] Humanitarinių mokslų fakulteto tarybos 1930 09 02 raštas VDU Rektoriui / / *LCVA* f. 631, ap. 3, b. 249, l. 22. 1922 05 29 Prezidento įsakymas Nr. 66 skamba šitaip: „Pasirėmęs Universiteto Statuto įstatymu (§24,1 past.) ir Švietimo Ministerio samprotavimu (1922. 05. 22 Nr. 4187), skiriu profesorius Mykolą Biržišką, Kazį Būgą, Joną Jablonskį, Vincą Krėvę-Mickevičių ir Joną Yčą Universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto profesoriais." Šis 1922 metais tiksliai neapibrėžtas J. Yčo titulas 1930 metais tapo jo nepatvirtinimo ordinarinio profesoriaus pareigose priežastimi. Minėtuoju fakulteto tarybos raštu universiteto Rektoriaus prašoma J. Yčą pakartotinai pristatyti Švietimo ministerijai. 1930 09 26 jis Respublikos Prezidento aktu paskirtas Humanitarinių mokslų fakulteto istorijos katedros ordinariniu profesoriumi, bet jau 1931 rudenį dėl ligos nutraukė pedagoginį darbą,o1931 12 17 mirė.

[87] Humanitarinių mokslų tarybos 1924 01 11 ir 18 posėdžių protokolai // *VUB RS*, f. 96, b. 15. P. 169, 174.

konstatavo pakankamas P. Klimo, kaip Humanitarinio fakulteto Istorijos skyriaus Lietuvos istorijos dėstytojo žinias ir užskaitė jam Maskvoje išeitą kursą, nes P. Klimas jau dėstė Lietuvos istoriją 1918–1920 metais veikusiuose Aukštuosiuose kursuose; be to, buvo paskelbęs ir mokslo darbų. Buvo nutarta egzaminuoti P. Klimą tik iš visuotinės istorijos, o jam siekiant daktaro laipsnio, jis privalėjo dar atlikti du kolokviumus iš padedamųjų istorijos disciplinų – paleografijos, diplomatikos ir chronologijos.[88] P. Klimas sėkmingai išlaikė jam, kaip lektoriui, nustatytus egzaminus ir dėstė universitete iki 1924 metų; tuo pat metu pradėjo rengti daktaratą, nors ir dirbo Užsienio reikalų ministerijoje. „Kursų, o vėliau ir universiteto vadovybė buvo pasiryžusi mane atitraukti iš užsienio reikalų ministerijos ir paskyrė net temą doktorizuotis istorijos katedrai. Laukdami objektyvumo kaip nesulapusio su bažnyčia, man parinko aktualią katalikų kraštui temą: Popiežiaus valstybės atsiradimą prancūzų karaliaus Pipino laikais (VIIIa.). Buvau net įpusėjęs toje studijoje, bet baigti neleido visokios diplomatinės negerovės."[89]

Nuo 1922 11 25 Lietuvos istorijos katedroje lektoriumi, o nuo 1924 01 11 docento pareigas pradėjo eiti I. Jonynas.[90] Jis iš karto užsirekomendavo kaip patyręs dėstytojas ir mokslininkas. 1932 05 30 L. Karsavino,A. Janulaičio ir M. Biržiškos siūlymu Humanitarinių mokslų fakulteto taryba vienbalsiai nutarė „pakelti I. Jonyną į ekstraordinarinius profesorius Lietuvos istorijos katedrai".[91] Istorikas sėkmingai dirbo pedagoginį ir organizacinį darbą

[88] *Ibid.*, p. 72–73.

[89] P. Klimas. *Iš mano atsiminimų*. Boston, 1979 // *LMAB RS*, f. 191, b. 384, l. 336.

[90] Humanitarinių mokslų fakulteto tarybos1922 11 25 ir 1924 01 11 posėdžių protokolai // *VUB RS*, f. 96, b. 15. P. 38, 169.

[91] *Ibid.*, p. 173.

be pertraukų iki pat 1939 metų pabaigos, vėliau – vokiečių ir sovietų okupacijos metais Vilniaus universitete (iki 1952). Teisių fakulteto ordinarinis profesorius A. Janulaitis 1922–1939 m. Humanitarinių mokslų fakultete dėstė Lietuvos istorijos disciplinas.

Kalbant apie trečiojo dešimtmečio Humanitarinių mokslų fakulteto Lietuvos istorijos katedros personalą, paminėtinas anuomet jaunas muziejininkas ir menotyrininkas Paulius Galaunė. 1925 09 01 jis pakviestas dėstyti Lietuvos meno istoriją. Po metų fakulteto tarybos komisija (M. Biržiška, J. Tumas, Balys Sruoga) pasiūlė paskirti P. Galaunę einančiu docento pareigas. Iš pradžių P. Galaunė buvo meno teorijos ir istorijos katedros vedėju. Nuo 1930 iki 1939 m. P. Galaunė – Lietuvos istorijos katedros docentas. V. Krėvė, M. Biržiška ir Vincas Mykolaitis-Putinas aukštai įvertino jo mokslinę veiklą.[92] Didesnės problemos iškilo ieškant tinkamų kandidatų Visuotinės istorijos katedrai. Nuo universiteto atidarymo ir iki 1939 m. čia dirbo egiptologė M. Arcimavičienė. 1922–29 m. ji lektorės teisėmis (priv. doc. titulu) dėstė senovės Rytų istoriją, nuo 1931 05 30 iki 1939-ųjų ėjo docentės pareigas, 1940–41m. šį darbą tęsė Vilniuje, kur netrukus mirė (1941 06).

1922 07 07 lektoriaus teisėmis metams (iki 1923 m. liepos) pakviestas B. Geiga.[93]Jis dėstė vos kelis semestrus, nes neišmoko lietuvių kalbos ir pagal statuto reikalavimą turėjo palikti universitetą.

1922 12 16 Humanitarinių mokslų fakulteto taryba vienbalsiai nutarė kviesti A. Voldemarą ordinariniu profesoriumi į Visuotinės istorijos katedrą nuo 1923 01 01.[94] Jis dėstė klasikinės senovės istorijos kursą. 1923 03 23 fakulteto taryba jį komandiravo į

[92] Z. Žemaitytė. *Paulius Galaunė.* V., 1988. P. 172–173.

[93] Humanitarinių mokslų fakulteto tarybos posėdžių protokolai // *Ibid.*, f. 96, b. 18, l. 176. P. 20.

[94] *Ibid.*, l. 44.

Tarptautinį istorikų kongresą Briuselyje (įvyko 1923 04 08).[95] Tačiau pedagogine veikla jis užsiėmė neilgai. Jau 1925 m. įsitraukė į šalies politinį gyvenimą. 1932 10 28 A. Voldemaras pakartotinai kandidatavo į universitetą, bet fakulteto skirta komisija (A. Janulaitis, Vaclovas Biržiška, L. Karsavinas, I. Jonynas) pareiškė negalinti svarstyti A. Voldemaro kandidatūros, nes iki 1932–1933 mokslo metų pabaigos katedrose nebuvo laisvų vietų. 1934 01 19 jis vėl kandidatuoja, šį kartą – į Lietuvos istorijos katedrą, siūlydamas originalų Lietuvių tautos istorijos kursą, tačiau nesėkmingai. Humanitarinių mokslų fakulteto tarybos skirta komisija iš A. Janulaičio, L. Karsavino ir I. Jonyno įteikė raštą, kuriuo pareiškė, kad ji „negali imtis atsakomybės siūlyti p. A. Voldemaro ordinariniu profesoriumi Lietuvos istorijos katedrai", ir rekomendavo jį kviesti į jo anksčiau užimamą Visuotinės istorijos katedrą, tuo pat metu patarė fakultetui „kreiptis į vyriausybę su prašymu Visuotinės istorijos katedros ekstraordinatūrą pakelti į ordinatūrą" (A. Voldemaras sutiko dirbti tik ordinarinio profesoriaus pareigose, tuo tarpu 1934 metais jas ėjo Visuotinės istorijos katedros vedėjas L. Karsavinas).[96] Susipažinusi su komisijos raštu, fakulteto taryba slaptai balsuodama nutarė nekviesti A. Voldemaro į Lietuvos istorijos katedrą (15 balsų, prieš 1 ir 3 susilaikė), taip pat ir į Visuotinės istorijos katedrą (11 balsų, prieš 3 ir 5 susilaikė).[97] Yra pagrindo manyti, kad A. Voldemaro pasitraukimą iš Lietuvos universiteto, kaip ir jo 1932–34 metų nesėkmę, be kitų priežasčių (fakulteto tarybos narių nenoras veltis į diskusijas su vyriausybe

[95] *Ibid.*, l. 84–85, 94.

[96] Humanitarinių mokslų fakulteto Tarybos posėdžių protokolai // *VUB RS*, f. 96, b. 17, l. 186, f. 96, b. 18, l. 31–32, 34–35.

[97] *Ibid.*, l. 35; žr. taip pat: 1934 01 18 ir 02 01 A. Voldemaro pareiškimus Humanitarinio fakulteto Tarybai // *LMAB RS*, f. 267, b. 2635, l. 3.

dėl A. Voldemaro kandidatūros, jaunųjų specialistų konkurencija ir kt.) nulėmė ir jo nesutarimai su kolegomis kai kuriais organizaciniais klausimais.[98]

[98] Ypatingos reikšmės A. Voldemaras teikė fakulteto statutui, kurį siūlė reformuoti – patobulinti studijų planus, tiksliau apibrėžiant dėstytojų pareigas ir išbraukiant iš programų fakultete realiai nedėstomus dalykus. Tai matyti iš 1925 05 23 A. Voldemaro rašto fakulteto dekanui, kuriame jis kritikuoja universiteto valdžios organizacinį darbą ir dėsto savąją aukštųjų studijų koncepciją: „Pone Dekanai, kai man siulyta buvo fakulteto vardu sutikti būti jo nariu, aš nurodinėdavau vieną daiktą kad veikiančiu statutu fakulteto išvystyti negalima, o tas, kas jau yra, ima pareigą ir atsakomybę už tokio darbo padarymą. Einant gi prie negalimo daikto teks prieiti prie tokio galo, kad bus organizuota eilė paskaitų, surištų tarpu savęs labai menkai, arba ir visai be ryšio, dauguma gi užbrėžtų statute dalykų liks tik ant popieriaus. Tada po kelerių metų studentams reiks arba visai neduoti jokio diplomo, arba prakiurusį, vadinasi tokį, kur bus įrašyti pripuolami dalykai, kaip jau minėjau. Todėl aš sutikau tik skaityti atskirus kursus, neimdamas jokios atsakomybės už fakulteto organizaciją. Šis atsakomybės atsižadėjimas turėjo reikštis tuom, kad aš nevaikščiuosiu į jokius fakulteto posėdžius. Tokia mano įstojimo buvo sąlyga.

Kiek vėliau kai kurie kolegos pradėjo įkalbinėti,kad pradėčiau vaikščioti, nes jau pas dauguomenę subrendęs noras reformuotis Vieninteliai tuo reikalu aš buvau apsilankęs keletan posėdžių.

Viename jų prašiau įrašyti sekančiam posėdžiui darban klausimą apie fakuteto organizaciją. Bet kai posėdis įvyko, klausimas buvo nustumtas. Kadangi aš nesiūliau jokio konkretaus plano, o tik prašiau pastatyti klausimą svarstymui, tai jo nuėmimas iš dienos darbų tereiškė tik viena: Fakulteto dauguma skaito, kad organizacijos darbas eina geromis vėžėmis ir taisyti reikia tik mažmožiai. Visi mano oponentai kalbėjo tik apie skyrių skaičių.

Čia tarp mano pažiūrų ir daugumos visa bedugnė. Mano išmanymu programos sudarymas tik vienas ir ne pats svarbiausias darbas beorganizuojant fakultetą. Juk universitetas neturi nei reikalingų profesorių personalo, nei tinkamai prisiruošusių studentų, nei knygyno ar tai profesoriams, ar tai studentams, neturi visai reikalingų vadovėlių, neturi galop nė vietos, kur galėtų pasidėti.

Programa tegalės gimti po truputį, kai bus daromas visos organizacijos darbas. Negi galima išeiti iš to, kaip pas mus lig šiol daryta, ar naudinga bet kuri mokslo šaka ir pripažinus visas mokslo šakas pageidaujamomis pridurti programon aibes skyrių, o skyriuose katedrų. Juk reikia rasti katedrai tinkamas profesorius, bet to negana, reikia, kad būtų studentų ir ne bet kokių, bet tik prisiruošusių, kad galėtų ne iš vardo, o tikrai to dalyko mokytis. Atsiradus studentams ir

Visuotinės istorijos katedroje 1928 metų pradžioje jį pakeitė prof. L. Karsavinas (kaip ir P. Gronskis jis iki tol gyveno ir dirbo Paryžiuje – viename stambiausių rusų emigracijos centrų). Galima drąsiai teigti, kad nei vieno kito mokslininko pakvietimas į Lietuvos universitetą nesukėlė tokios diskusijų bangos Lietuvos akademinėje visuomenėje kaip L. Karsavino. Jo paties teigimu, jį, kaip kandidatą į Visuotinės istorijos katedrą, fakulteto tarybai pirmąkart pasiūlė tuomet Lietuvos universitete filosofiją dėstęs Vo-

suradus profesorių, darbas tik prasideda. Nekalbant apie tai, kad nei profesoriai, nei studentai negali gyventi šaligatviuose, reikia kad jie turėtų kur susirinkti darbui ir susirinkę turėtų darbo įnagius.

Visa tai milžiniškas darbas. Jis visai, kiek matau, nė nepradėtas. Jam reikalinga dviejų daiktų:žmonių ir lėšų. Reikalauti, kad žmonės patys susirastų savaime, reiškia išsižadėti visai darbo. Suradus gi reikalingų žmonių laukti, kad jie visa padarytų dykai, reiškia sapnuoti vaikščiojant.

Kad darbas būtų galimas, reikia daug noro ir pasiryžimo. Pas mus jis dar sunkesnis tuom, kad statutas trukdo organizacijos darbą. Jau įrašyta tiek katedrų-katedrėlių, kad įsodinus į jas visus profesorius, mes turėtume daugiau mokytojų, nei didžiausi Europos universitetai. Kiekvienas fakulteto narys gali reikalauti, kad vakuojančios katedros būtų užimtos; gali to reikalauti ir valdžia. Fakultetas gali išvengti tokio margo apkaišiojimo katedrų, kaip yra statute, tik jei jo nariai visi eis iš vieno.

Taigi jų sutartinė yra pirmučiausia pasisekimo sąlyga.

Gali būti klystu, bet aš įgijau įspūdžio, kad fakultete ne tik nėra to vienodumo bei pasiryžimo, bet iš dalies yra net nenoras ar baimė reformuotis. Juk dabar profesūra yra išimtinai privilegijuotoje padėty. Nors ji apmokoma nekaip, bet užtai iš jos lygiai nieko nereikalaujam. Kiekvienas gali skaityti, kas jam patinka, arba ir visai neskaityti, mokslu galiu užsiimti, o jei nenori gali ir neužsiimti, skelbti valandų savo kursui gali kiek nori.

Jei nori gali versti savo dalykui vadovėlį, jei nenori gali šimtus metų profesoriauti be knygų. Žodžiu Lietuvos profesūra yra tokioje padėty, kurioje nėra nei vienas kitas universitetas, ar tai Europoj, ar Amerikoj.

Aš tinku visur dirbti, kur iš to darbo matyti nauda. Taigi, jeigu fakultetas imsis organizacijos darbo visoje jo platumoje, aš neatsisakysiu prisidėti. Jei viskas eis, kaip lig šiol ėję, aš nustosiu besilankęs į posėdžius, nes perdaug laiką branginu, o kas svarbiausia, negaliu imtis atsakomybės už nesisekimą, kuris tada būtų tikras." // *LCVA* f. 631 ap. 13 b. 42 l. 237.

sylius Sezemanas, gerai pažinojęs L. Karsaviną dar nuo jų studijų Peterburgo universitete laikų.[99]

Fakulteto vadovybė svarstė ir Roberto Viperio kandidatūrą. Šis sutiko atvykti į Kauno universitetą tik vienam semestrui. Čia 1926 m. jis rusiškai perskaitė kursą „Europos likimas". Vladimirui Šilkarskiui pasiūlius, fakulteto tarybos sprendimu kursas išleistas atskira brošiūra lietuvių kalba.[100] V. Sezemanas informavo L. Karsaviną apie galimybę atvykti į Kauną, ir Karsavinas perdavė per jį Humanitarinio fakulteto vadovybei savo raštišką sutikimą. 1927 11 18 vykusiame fakulteto tarybos posėdyje, kuriame svarstytos Visuotinės istorijos katedros kandidatūros, pranešta, kad kitais metais R. Viperis atvykti negalėsiąs. Tuomet ir pradėta svarstyti L. Karsavino kandidatūra. Ją aktyviai parėmė L. Karsavino gerbėjas Izidorius Tamošaitis. Posėdyje dalyvavę istorikai J. Yčas ir A. Janulaitis jo pakvietimui nepritarė. A. Janulaitis siūlė L. Karsavino kandidatūros svarstymą kuriam laikui atidėti.[101] Tačiau kiti tarybos nariai jo siūlymą atmetė ir slaptai balsuodami (10 balsų už, 4 susilaikė; tarp susilaikiusiųjų – J. Yčas ir A. Janulaitis)[102] nutarė kviesti L. Karsaviną į Visuotinės istorijos katedrą kaip ordinarinį profesorių ir sudaryti su juo sutartį penkeriems metams su galimybe ją po metų nutraukti ir su sąlyga, kad profesorius per 2 metus išmoks lietuvių kalbą (švietimo ministras Konstantinas Ša-

[99] L. Karsavino baudžiamoji byla. L. 192. // Lietuvos genocido ir rezistencijos tyrimo centras.

[100] Humanitarinių mokslų fakulteto tarybos posėdžių protokolai // *Ibid.*, f. 96, b. 17, l. 90.

[101] P. Lasinskas. L. Karsavino veikla Vytauto Didžiojo universitete // *Darbai ir Dienos*. K.,1996. Nr. 2. P. 27.

[102] Humanitarinių mokslų fakulteto tarybos posėdžių protokolai // *Ibid.*, f. 96, b. 17, l. 62.

kenis šį terminą pratęsė iki 3 metų, nors to pratęsimo L. Karsavinui nė neprireikė). Kauno universitetas ir visuomenė baiminosi, kad L. Karsavino slavofiliškos pažiūros, jo kaip euraziečio veikla, bus žalinga Lietuvai.[103] Spaudoje pasirodė anoniminiai straipsniai, kuriuose vieni autoriai įrodinėjo galimą neigiamą jo poveikį akademiniam Lietuvos jaunimui (gilintasi į Humanitarinių mokslų f-to tarybos posėdžio eigą, pabrėžta, kad L. Karsavinas pakviestas prieš universiteto istorikų valią, šalia jo mokslinių kvalifikacijų kelti tautiškumo argumentai), kiti bandė šią nuomonę paneigti.[104] Prelatas A. Jakštas-Dambrauskas „Ryte" pasisakė prieš L. Karsavino atvykimą, laikė jį „kraštutiniu stačiatikiu", be to, į patrologiją įsigilinusiu ir nuo istorijos nutolusiu mokslininku, kurio kaip istorijos dėstytojo pakvietimas todėl yra netikslingas. V. Šilkarskis, pažinojęs L. Karsaviną nuo 1908 m., atvirame laiške pabrėžė prelato neobjektyvų L. Karsavino mokslo darbų vertinimą, patarė jam nuo-

[103] Gyvendamas Paryžiuje, L. Karsavinas keletą metų formaliai priklausė rusų emigrantų 1919 m. įsteigtam euraziečių sąjūdžiui. Euraziečių pagrindinis tikslas buvo Rusijos valstybės atkūrimas naujais pagrindais – kaip daugelio Eurazijos tautų sąjungos, kurios ideologinis pamatas būtų pravoslavų tikyba. Euraziečiai rengė suvažiavimus, leido žurnalus, laikraščius ir nutarė platinti juos Sovietų Sąjungos teritorijoje. Tačiau 1930 m. euraziečių sąjūdis iširo dėl vidinių prieštaravimų. L. Karsavinas euraziečiams buvo reikalingas tik kaip mokslininkas, galįs suteikti jų veiklai teorinį pagrindą. Pagrindinis euraziečių principas – būtinas tvirtas visuomenės ryšys su Bažnyčia – kaip tik ir buvo generuotas L. Karsavino. Tarp daugelio L. Karsavino Lietuvoje publikuotų straipsnių tik „Europa ir Rusija. Eurazinės ideologijos apmatai." (*Židinys*. 1929. Nr. 3. P. 241–250; Nr. 4. P. 330–340) supažindino Lietuvos skaitytoją su šio sąjūdžio teorinėmis nuostatomis, kurios jokio ypatingo poveikio nepadarė, taigi nepagrįstas buvo ir Karsavino kaip euraziečio baiminimasis. Išsamiau apie L. Karsavino pakvietimą į Kauną žr.: P. Lasinskas. L. Karsavino veikla Vytauto Didžiojo universitete // *Darbai ir dienos*. K., 1996. Nr. 2(11). P. 21–48.

[104] Meškinas. Naujas profesorius // *Lietuva*. 1927. Nr. 274; Nemeškinas. Ar tik ne perdėtas jautrumas // *Lietuvis*. 1927 12 07; Akademinis gyvenimas // *Lietuva*. 1927 12 06.

dugniau su jais susipažinti.[105] Ši diskusija Lietuvos dienraščių puslapiuose atskleidė 3 dešimtmetyje šalies inteligentus jaudinusias problemas – parodė savų mokslininkų stoką, būtinybę teisingai įvertinti tautiškumo principą, jaunimo išsilavinimo ir konfesinių santykių gerinimo svarbą.

1928 01 26 įvyko L. Karsavino įžanginė paskaita „Istorija ir jos uždaviniai", kuria jis prisistatė šalies akademinei visuomenei.[106] Mykolo Römerio teigimu, paskaitos metu auditorija buvo perpildyta. „Dalyvavo daug profesorių, daug studentų, ypač žydų, ir visa rusų kolonija. Dalyvavo taip pat ponia prezidentienė Smetonienė su savo adjutantu."[107] Įdomūs ir kito šios paskaitos klausytojo, kun. J. Tumo-Vaižganto, įspūdžiai: „Paryžietis prof. Лев Платонович Карсавин, brolis garsiosios balerinos Karsavinaitės, skaitė pirmą savo lekciją. Studentų ir profesorių buvo pilna salė. Sužavėjo savo mokslingumu, kalbos maestringumu ir nepaprastu savaimingumu. Jis – viduramžių specialistas, labai platus ir tolerantingas. Istorijos mokslus deda filosofijos sistemoje į vietą Kanto Naturwissenschaften (gamtos mokslų) ir yra šalininkas monistinės istorijos sistemos, kurią kitkart atstovavo Šv. Augustinas ir viduramžiai, o dabar atstovauja marksizmas, nors šio yra griežtas priešininkas, o pirmoji radikaliai pamiršta. Įdomu, kad priežastingumui, pragmatizmui, istorijai Karsavinas skiria daug mažiau vietos, neg kad buvo skiriama naujosios gadynės istorininkų: priežastis nėsą lengva neapsirikus surasti. Karsavinas rašo rusiškai, prancūziškai, vokiškai ir itališkai. Dabar sparčiai mokos lietuviš-

[105] A. Jakštas-Dambrauskas. Kas yra prof. L. Karsavinas // *Rytas*. 1927. 12. 13; Dar dėl prof. L. Karsavino // *Rytas*. 1927 12 22; V. Šilkarskis. Kas yra profesorius L. Karsavinas // *Lietuvis*. 1927 11 17.

[106] Atsiliepimą apie šią paskaitą žr. : *Židinys*, 1928. P. 65–66.

[107] M. Römeris. Dienoraštis // *Kultūros barai*. 1990. Nr. 12. P. 60.

kai. Mūsų pozityvistai į lekciją nebuvo atėję."[108] „Pozityvistais" Vaižgantas tikriausiai vadina Humanitarinio fakulteto istorikus, kurių dalis, kaip minėta, iš pradžių nepalankiai žvelgė į L. Karsavino pakvietimą.

A. Jakštas-Dambrauskas, matyt, V. Šilkarskio paragintas, iš tikro įsigilino į Karsavino istorinius bei filosofinius tekstus ir savo laiške ką tik atvykusiam L. Karsavinui teigiamai juos įvertino. Vėliau pats L. Karsavinas parašė A. Jakštui-Dambrauskui atsakymą, kur stengėsi paneigti mitą apie save, kaip apie katalikiško jaunimo sąmonę žalojantį pravoslavų apologetą, pageidavo susitikti su prelatu.[109] L. Karsavinas vienintelis iš kviestųjų rusų profesorių istorikų išmoko lietuvių kalbą (po metų jis jau dėstė lietuviškai). Dėl savo mokslinių pažiūrų originalumo, plačios erudicijos jis tapo viena reikšmingiausių figūrų ne vien tarp Lietuvos universiteto istorikų, bet apskritai tuometinėje šalies akademinėje visuomenėje. Eidamas ordinarinio profesoriaus pareigas jis vadovavo Visuotinės istorijos katedrai nuo 1928 iki 1939 metų, 1940–1945 m. – Vilniaus universiteto Visuotinės istorijos katedrai. Vėliau sovietų valdžios nuo pareigų nušalintas, 1949 m. represuotas; 1952 m. L. Karsavinas mirė Abezės lageryje.

Trečiojo dešimtmečio pabaigoje ir ketvirtojo pradžioje iškilo opios kadrų ir lėšų stokos problemos: universiteto darbuotojams buvo mažinami atlyginimai, 1931 12 17 mirė Lietuvos istorijos katedros vedėjas prof. J. Yčas. „Gyvename sunkų ekonominį krizį. Kalbama, kad nuo ateinančio mėnesio algos būsiančios sumažintos iki 30%. <...> Mirus a. a. prof. Jonui Yčui tenka beveik iš naujo

[108] Vaižgantas. *Laiškai Klimams*. V., 1998. P. 163–164.

[109] L. Karsavino laiškas A. Jakštui-Dambrauskui. 1928 03 29 // *VUB RS*, f. 1. P. 506.

organizuoti istorijos skyrių mūsų fakultete. Dabar esame trise –prof. Karsavinas, p. Arcimavičienė ir aš, arba, panaudojus prof. Karsavino atsiliepimą, tik dviese. Taip dalykai tęstis negali. Mums yra reikalingas vienas profesorius Lietuvos istorijai, du profesoriai visuotinei istorijai, jei neskaityti p. Arcimavičienės, ir vienas asistentas Lietuvos istorijai. Kandidatų yra nemaža. <...>Mes tikimesi susilaukti greitu laiku savų žmonių<...>", – rašė 1932 05 03 I. Jonynas A. Šapokai.[110]

1933 metais į Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos skyrių atėjo keli nauji bendradarbiai: VDU absolventai J. Jakštas ir A. Šapoka, iš Prahos atvykęs prof. I. Lappo ir Paryžiaus universitetą baigęs, ten pat daktaro laipsnį įgijęs Jurgis Baltrušaitis.

A. Šapoka, 1929 metais baigęs Lietuvos universitetą, stažavosi Prahoje (ten susipažino su I. Lappo), J. Jakštas trejus metus studijavo visuotinę istoriją Berlyne ir Vienoje. 1932 04 29 fakulteto tarybos sprendimu A. Šapoka ir J. Jakštas, kaip vyr. asistentai, nuo 1933 m. pavasario semestro pradėjo pedagoginį darbą Lietuvos istorijos katedroje.[111] 1938 m. J. Jakštas apgynė habilitaciją tema „Vakarų krikščionių mintys apie Romos imperiją iki V a.", A. Šapoka 1939 m. – habilitacinį darbą „1655 metų Kėdainių sutartis, arba švedai Lietuvoje 1655–1656 metais". 1941 m. (jau Vilniaus universitete) J. Jakštas ir A. Šapoka tapo Lietuvos istorijos katedros docentais.

J. Baltrušaitis nuo 1932 02 01 iki 1940-ųjų ėjo docento pareigas Visuotinės istorijos katedroje, pirmosios sovietų okupacijos išva-

[110] 1932 05 03 I. Jonyno laiškas A. Šapokai // *LMAB RS*, f. 233, b. 9, l. 8 // I. Jonynas. *Istorijos baruose*. V., 1984. P. 255.

[111] Humanitarinių mokslų fakulteto tarybos posėdžių protokolai // *VUB RS*, f. 96, b. 18, l. 175–176. Žr. taip pat: J. Jakštas. *Mano istorijos mokslo kelias*. V., 1992.

karėse jis persikėlė į Paryžių. A. Šapoka ir J. Jakštas dėstė VDU be pertraukų iki 1943 metų kovo mėnesio, kai universitetą vokiečiai uždarė, o 1944-aisiais pasitraukė į Vakarus.

LDK teisinės santvarkos žinovo prof. I. Lappo kelias į Lietuvos universitetą prasidėjo dar 1926 m., kai su juo ėmė susirašinėti I. Jonynas. Trečiajame dešimtmetyje realiais kandidatais laikyti taip pat rusų profesoriai M. Liubavskis (į Lietuvos istorijos katedrą) ir Vladimiras Pičeta (į Slavų istorijos katedrą)[112], bet po kiek laiko jie abu pranešė, kad neatvyks. M. Liubavskis nepasirodė, nes nenorėjo skirtis su jo tuo metu vadovautu pagrindiniu sovietų Rusijos archyvu („Senienų saugykla"), jis turėjo šeimą, pats buvo nejaunas, be to, matyt, suprato, kad jo išvykimą anapus geležinės uždangos neigiamai įvertins sovietų administracija. I. Lappo negalėjo atvykti 1926 metais ir vėliau dėl kitų priežasčių: kaip minėta, trečiojo dešimtmečio pabaigoje – 4-ojo pradžioje dėstytojams buvo sumažinti asignavimai, katedroje neatsirado laisvų vietų. Gyvendamas Prahoje, I. Lappo bendradarbiavo su jaunaisiais VDU istorikais A. Šapoka, J. Deveikyte-Navakiene, rusų universitete skaitė Lietuvos istorijos paskaitas. Tik 1932 12 02 I. Lappo švietimo ministro buvo raštiškai informuotas apie jo „priskyrimą" prie Švietimo ministerijos, mokant ordinarinio profesoriaus algą ir potencialią galimybę gauti 100 litų atlyginimą už savaitinę paskaitą. Paties I. Lappo žodžiais, tai buvo „profesoriaus alga paslėpta forma", nes nebūdamas Lietuvos pilietis jis oficialiai tos algos gauti negalėjo. 1933 01 27 Humanitarinių mokslų fakulteto tarybos posėdyje slaptai balsuojant (už – 10 balsų, prieš – 4 ir 4 susilaikė) nutarta „pavesti prof. I. Lappo šį pavasrio semestrą šešias savaitines valandas iš Lietuvos istorijos dalykų su privatdocento atlygi-

[112] *VUB RS*, f. 96, b. 15. P. 27, 58, f. 96, b. 17. P. 254.

nimo normomis ir prašyti universiteto tarybos duoti jam leidimą skaityti tuos kursus rusų kalba."[113] Šias pareigas I. Lappo ėjo iki 1939 metų, Vilniaus universitete iki 1944-ųjų (tais metais jis išvyko iš Lietuvos į Drezdeną, kur netrukus mirė).

Dar vėliau (1934–1936 m.) į Lietuvos istorijos katedrą ateina pagalbinių istorijos disciplinų dėstytojai K. Jablonskis ir A. Vasiliauskas. Paleografijos, diplomatikos, chronologijos, heraldikos, sfragistikos mokslų raidos Lietuvoje svarbą vienas iš pirmųjų suvokė istorijos seminaro vedėjas prof. L. Karsavinas. Savo straipsnyje jis konstatavo, kad kurį laiką universitetas neturėjo šios srities specialistų, nors jau seniai iškilo poreikis tirti senuosius lotynų, vokiečių, lenkų, rusų raštus.[114] Tik ketvirtajame dešimtmetyje susirūpinta šios srities specialistų rengimu.

1934 01 19 Humanitarinio fakulteto taryba, remdamasi prof. I. Jonyno, L. Karsavino, A. Janulaičio motyvuotu raštu, nutarė nuo 1934 metų rudens semestro kviesti K. Jablonskį laisvai samdomo lektoriaus teisėmis į Lietuvos istorijos katedrą ir pavesti jam lietuvių diplomatikos kursą.[115] Teisių fakultete jis ėjo asistento pareigas ir dėstė Lietuvos teisės istoriją.[116] 1936 02 07, remdamasi L. Karsavino ir I. Jonyno motyvuotu raštu, Humanitarinių mokslų f-to taryba vienbalsiai nutarė skirti dr. A. Vasiliauską (1935 m. Vienos universitete jis įgijo daktaro laipsnį už disertaciją „Vytauto diplomatika") neetatiniu vyr. asistentu prie Lietuvos istorijos katedros.[117]

[113] *VUB RS*, f. 96, b. 18, l. 1. Išsamiau apie I. Lappo pakvietimą ir darbą VDU žr.: P. Lasinskas. I. Lappo – VDU profesorius // *Lituanistica*. 1998. Nr. 3. P. 3–20.

[114] L. Karsavinas. Lietuvos paleografijos reikalu // *VDU žinios*. 1936. Nr. 1. P. 9.

[115] Humanitarinių mokslų fakulteto tarybos posėdžių protokolai // *Ibid.*, f. 96, b. 18, l. 42.

[116] Z. Ivinskis. Prof. K. Jablonskio atminimui (1892–1960). Jo įnašas Lietuvos istorijos mokslui // *Aidai*. 1961. Nr. 1. P. 1.

[117] Humanitarinių mokslų fakulteto tarybos posėdžių protokolai // *Ibid.*, l. 155.

Minėtame rašte buvo sakoma: „Ph. Dr. A. Vasiliausko prašymas laimingai sueina su istorijos katedros reikmenimis. Iki šiol pagalbiniai istorijos mokslai (etnologija, paleografija, diplomatika, sfragistika ir kt.) mūsų f-te visai nebuvo dėstomi; tik neseniai tepradėjo paleografijos kursą (be to, labai specialų – rusų paleografija) skaityti p. Jablonskis. Istorijos katedros profesoriai ir jų padėjėjai yra tiek užsivertę savo darbu, kad ir norėdami negali dėstyti minėtųjų, studentui-istorikui reikalingų, dalykų. Medžiagą ne tik teoriniams kursams, bet ir pratimams Istorijos Seminaras jau turi, nes su p. Vasiliausko pagalba jam pasisekė įsigyti daug visokių dokumentų nuotraukų. Tik dėstytojo tetrūksta. Ph. Dr. A. Vasiliauskas yra tinkamiausias tam darbui žmogus. Mūsų un-tą pabaigęs, jis specialiai studijavo pagalbinius mokslus Vienos un-te, kur mokėsi pas tokius garsius specialistus, kaip prof. A. Dopsch, Hirsch ir O. Brunner. <...>"[118] K. Jablonskis ir A. Vasiliauskas jiems pavestas pareigas ėjo iki 1939 m., o fakultetui persikėlus į Vilnių, A. Vasiliauskas jame dirbo iki 1944 m., vėliau išvyko į Vakarus, o K. Jablonskis ir toliau dėstė Vilniuje. K. Jablonskis, taip pat A. Janulaitis ir I. Jonynas kai kurių šiuolaikinių autorių pagrįstai laikomi jungiamąja grandimi tarp Nepriklausomos Lietuvos ir sovietinio laikotarpio Lietuvos istorikų kartų.

Nuo pat universiteto atidarymo jame buvo įsteigta archeologijos katedra. Jai vadovavo ordinarinis profesorius Eduardas Volteris. 1923 m. Alfredo Senno siūlymu svarstyta dr. Motefindto kandidatūra į archeologijos katedrą.[119] Prof. J. Yčo, kuriam buvo pavesta susipažinti su Motefindto darbais, vertinimu, kandidatas „tiktų

[118] *VUB RS*, f. 631, ap. 13, b. 48, l. 123.

[119] Humanitarinių mokslų fakulteto tarybos posėdžių protokolai // *VUB RS*, f. 96, b. 15. P. 71,94. 3-me dešimtmetyje Lietuvos universitete dirbęs šveicarų kalbotyrininkas A. Sennas,matyt, asmeniškai jį pažinojo.

muziejui tvarkyti, rinkiniams sistematizuoti, kasinėjimams daryti" ir galėtų būti kviečiamas privatdocentūrai. Fakulteto tarybos posėdyje buvo pastebėta, kad istorijos skyriui labiau reikalingas „muziejaus organizatorius negu, neturint muziejaus, archeologijos katedros profesorius."[120] Dr. Motefindtas neatvyko (tikriausiai jo netenkino pasiūlytos sąlygos). E. Volteris dėstė Lietuvos archeologijos kursą iki 1934-ųjų, kuomet išėjo į pensiją. Pati archeologijos katedra 1930 m. universiteto Statuto buvo uždaryta dėl kadrų stokos (E. Volteriui vienam buvo nelengva organizuoti platesnę mokslinę veiklą).

1930-aisiais jaunas archeologijos specialybės VDU absolventas, Kauno miesto muziejaus bendradarbis J. Puzinas, Švietimo ministerijos remiamas, nuvyko gilinti studijų į Heidelbergo universitetą, ten 1934 m. apgynė disertaciją tema „Priešistorės tyrimai ir tautinė savimonė Lietuvoje", 1934 08 28 naujai įsteigtoje Etnikos katedroje lektoriaus teisėmis (vyr. asist.) pradėjo pedagoginį darbą (1939 m. patvirtintas docentu)[121]. Kaip archeologijos dėstytojas, J. Puzinas Etnikos katedrą laikė netinkama savo darbui ir atkakliai siekė įsteigti Proistorės katedrą. J. Puzino 1937 12 27 rašte Švietimo ministerijai pabrėžiama, kad Etnikos katedra „yra skiriama visai kitam reikalui, todėl iš jos lėšų negali būti rengiamas Lietuvos proistorės seminaras ir įsigijama reikalingų mokslo priemonių. Bet kuris rimtesnis darbas su studentais be minimalios bibliotekos ir kt. yra visai neįmanomas."[122] Humanitarinių mokslų fakulteto dekanas V. Krėvė-Mickevičius taip pat rūpinosi archeologijos katedros steigimu. 1936 m. straipsnyje „Archeologijos ka-

[120] *Ibid.*, p. 94.
[121] *Ibid.*, f. 96–18, l. 50–52.
[122] J. Puzino 1937 12 27 raštas Švietimo ministerijai // *LNB RS*, f. 52–82, l. 9.

tedros reikalu" jis rašė: „Vakarų Europoje jau seniai yra nusistovėjusi nuomonė, kad tautinei kultūrai pažinti geriausia priemonė – savo tautos priešistorinių laikų archeologiniai tyrimai. <...> Jeigu Lietuvos Unversitete ir kitose krašto mokyklose yra dėstoma Lietuvos istorija, tai pati pirmoji ir didžiausioji nerašytinės istorijos dalis – Lietuvos proistorė, rodos, neturėtų būti traktuojama, kaip antraeilis, mažos svarbos dalykas. <...> Proistorės katedra, bedirbdama glaudžiai su istorijos katedra, galėtų paruošti mokytojų, kurie sugebėtų aukštesnėse mokyklose dėstyti Lietuvos istoriją jau nuo priešistorinių laikų. <...> Jei mes patys nesusirūpinsime savosios praeities, savo senovinės kulturos pradų tyrimu, juos tirs kiti, svetimieji, darydami dažnai mums nepalankias, net užgaulingas išvadas <...>"[123] Archeologijos katedra buvo atskirta nuo etnikos tik 1940 09 20. J. Puzinas tapo ekstraordinariniu profesoriumi ir Archeologijos katedros vedėjo pareigas ėjo iki universiteto uždarymo 1943 m. pavasarį. 1944-siais jis pasitraukė į Vakarus.

Teologijos-filosofijos fakulteto istorijos katedros

Atidarant universitetą, Teologijos-filosofijos fakultete buvo numatyti keturi skyriai: Teologijos, Filosofijos, Istorijos ir Kanonų teisės, tačiau tiksliai nenurodyta, kaip steigiamos katedros šiuose skyriuose turi būti grupuojamos.[124] Ateityje Kanonų teisės skyrius virto sekcija (1932), o istorijos mokslų centru tapo Filosofijos skyrius. 1922 m. fakultete įsteigtos Krikščionybės pradžios istorijos,

[123] V. Krėvė. Archeologijos katedros reikalu // *VDU žinios*. 1936. Nr. 1. P. 5.

[124] J. Girnius. Teologijos-filosofijos fakultetas // *Lietuvos universitetas 1579–1803 1922*. Chicago, 1972. P. 351–352.

Viduramžių bažnyčios istorijos (vedėjas doc. P. Penkauskas), Naujųjų laikų bažnyčios istorijos (vedėjas e. o. prof. J. Totoraitis), Religijų istorijos (vedėjas e. o. prof. P. Dovydaitis), Tikybų istorijos Lietuvoje (vedėjas e. o. prof. A. Alekna) katedros.[125]

Visos šios katedros priklausė Teologijos skyriui. Filosofijos skyriuje egzistavo vienintelė Visuotinės istorijos ir istorijos filosofijos katedra. 1923 06 01 Teologijos-filosofijos fakulteto Filosofijos skyriaus posėdžio sprendimu doc. Kazys Pakštas pakeltas į ekstraordinarinius profesorius ir pradėjo eiti šios katedros vedėjo pareigas, dėstė istorinės geografijos kursą.[126] Tame pat posėdyje buvo „konstatuojamas gyvas reikalas, kad Filosofijos skyriaus visuotinės istorijos ir Lietuvos istorijos reikalams patarnautų Bažnyčios istorijos profesoriai."[127] Taigi Teologijos-filosofijos fakulteto istorijos dėstytojai turėjo dvigubą krūvį, nes skaitė paskaitas abiejuose fakulteto skyriuose: Teologijos skyriuje A. Alekna dėstė krikščionybės pradžios istoriją, P. Dovydaitis – lyginamąją religijų istoriją, P. Penkauskas – viduramžių Bažnyčios istoriją, J. Totoraitis – naujųjų laikų Bažnyčios istoriją; Filosofijos skyriuje (visuotinės istorijos ir istorijos filosofijos katedroje) A. Alekna – Lietuvos istoriją Lietuvos istorinę geografiją, J. Totoraitis- naujųjų amžių istoriją, paleografiją, istorijos metodą, P. Dovydaitis – senovės visuotinę istoriją,Romos istoriją, įvadą į istoriją ir jos problemas, evoliucijos idėją istorijoje, P. Penkauskas – vidurinių amžių istoriją, istorijos dėstymo metodiką, diplomatiką, viduramžių ir naujųjų laikų chronologiją.[128] Visuoti-

[125] Lietuvos universitetas 1922. II. 16–1927. II. 16. Pirmųjų penkerių veikimo metų apyskaita. K.,1927. P. 190.

[126] 1923 06 01 Teologijos-filosofijos fakulteto Filosofijos skyriaus posėdžio protokolai // *LCVA*, f. 631, ap. 13, b. 155, l. 424.

[127] *Ibid.*

[128] Lietuvos universitetas. 1922. II. 16–1927. II. 16. Pirmųjų penkerių veikimo metų apyskaita. K., 1927. P. 192–193.

nės istorijos katedroje nuolat buvo jaučiamas kadrų stygius, ypač A. Aleknai 1929 metais susirgus ir 1930 mirus.[129] K. Pakštas ėjo Visuotinės istorijos ir Istorijos filosofijos katedros vedėjo pareigas, bet oficialiai ši katedra buvo vakuojanti iki 1933 m., kai ją užėmė privatdocento titulu fakulteto auklėtinis Z. Ivinskis, Berlyne 1932 m. įgijęs daktaro laipsnį už disertaciją tema „Lietuvos valstiečių luomo istorija. Nuo seniausių laikų iki XVI a. pradžios". Nuo 1935-ųjų jis paskirtas docentu. 1933 m. Z. Ivinskis parengė habilitacinį darbą „Lietuvos ir prūsų prekybiniai santykiai pirmoje XVI a. pusėje." 1940 m. Teologijos-filosofijos fakulteto tarybos posėdyje vienbalsiai išrenkamas ekstraordinariniu profesoriumi prie Visuotinės istorijos katedros.[130] Sovietams 1940 06 uždarius fakultetą, metams nutrūko ir Z. Ivinskio vadovautos Visuotinės istorijos katedros darbas. Jis atsinaujino 1941m. rudenį ir tęsėsi iki universiteto uždarymo 1943 m. kovo mėn.

Apžvelgiant VDU istorijos katedrų raidą 3 ir 4 dešimtmečiais, atkreiptinas dėmesys į tolydžio mažėjantį katedrų skaičių ir mokslinio-pedagoginio personalo didėjimą veikiančiose katedrose jaunųjų specialistų dėka. 3-ojo dešimtmečio pradžioje tiek Humanitarinių mokslų, tiek Teologijos-filosofijos fakultetuose buvo įsteigta keliolika istorijos katedrų, tarp jų – nemaža dalis vakuojančių, tai vėliau – trečiojo dešimtmečio antrojoje pusėje ir ketvirtajame dešimtmetyje – katedrų skaičius mažintas, tačiau likusiose daugėjo darbuotojų – atėjo nauja istorijos specialistų karta. Taigi laikui bėgant išnyko blogybės, apie kurias 1925 m. rašė A. Voldemaras.

129 Teologijos-filosofijos fakulteto 1929.12.03 posėdžio protokolas // *Ibid.*, l. 391.

130 1940.04.22 Teologijos-filosofijos fakulteto tarybos posėdžio protokolas // *LCVA*, f. 631, ap. 12, b. 548, l. 24.

ISTORIJOS STUDIJŲ PROCESAS

VDU dėstyti istorijos kursai

Pagrindinė universiteto istorijos dėstytojų nuostata buvo „kursus vesti daugiausiai pilnos programos tvarka, išeinant beveik visą atitinkamo periodo medžiagą, neapsistojant, kaip universitetuose dažniausiai priprasta, ant atskirų klausimų nagrinėjimo; motyvas tam: studentams sunku ruoštis egzaminams iš vadovėlių, ypač šiems neganėtinai žinant naująsias kalbas ir vėl, antraip vertus, iš aukštesnės mokyklos mažai jiems atsinešant faktinių žinių iš istorijos."[131] Taigi nuo pat pradžių, ypač Lietuvos istorijos paskaitose, užsibrėžta eiti prie chronologiškai ir tematiškai vientiso sintetinio vaizdo. Ši tendencija pastebima ir vėlesniuose jaunosios kartos istorikų darbuose. Ji ypač ryški jau po Antrojo pasaulinio karo rašytoje Z. Ivinskio „Lietuvos istorijoje". Jos autorius kaip ir kiti tarpukario Lietuvos istorikai savo apibendrinamosiose paskaitose ir monografijose statė didingą praeities „rūmą" (aišku, jų veiklos pradžioje tam reikalingų „plytų"- objektyvaus analitinio darbo rezultatų – buvo kur kas mažiau nei Z. Ivinskio „Lietuvos istorijos" parašymo metu).

Humanitarinių mokslų fakulteto tarybos 1922 metų birželio 16 dienos posėdyje buvo patvirtinta istorijos specialybės studijų programa (su nedideliais pakitimais ji galiojo iki 1939 metų rudens). Ji susidėjo iš privalomųjų ir rekomenduojamųjų dalykų. Privalomųjų grupę sudarė: Lietuvos istorija, lenkų istorija,rusų istorija, visuotinė istorija (senoji, viduramžių, naujųjų laikų), aisčių

[131] Istorijos skyriaus pasitarimo, įvykusio Kaune 1923. V. 12d., rezultatai // *LVIA*, f. 942, ap. 1, b. 6, l. 12.

senovė, lietuvių teisė, lietuvių kalba, lietuvių literatūra, literatūros įvadas, Lietuvos geografija, logika,psichologijos istorija, ekonomika, graikų kalba (su autoriais), lotynų kalba (su autoriais), diplomatika, paleografija, istoriografija, chronologija ir pedagogikos istorija. Šalia privalomųjų studentai turėjo pasirinkti kelis rekomenduojamus kursus. Šią grupę sudarė istoriosofija, archeologija, istorijos metodologija, kalbotyros įvadas, filosofijos istorija, graikų, lotynų,lenkų, rusų literatūra, meno istorija, sociologija, tikybų istorija, etnografija, rusų ir lenkų kalbos. Iš viso būsimiesiems istorikams siūlyta 20 privalomų ir 15 rekomenduojamų disciplinų. Istorijos studijos buvo privalomos ir kitų specialybių studentams: Filologijos skyriuje Lietuvos istorija ir pedagogikos istorija buvo privalomos, o rekomenduojamos – istoriosofija ir tikybų istorija, Kalbotyros skyriuje privaloma aisčių senovė, Literatūros skyriuje – Lietuvos istorija, taip pat – menų, teatro, pedagogikos istorija.[132]

Teologijos-filosofijos fakulteto Filosofijos skyriaus istorijos sekcijoje buvo nustatytos keturios specializacijos šakos: Lietuvos, senųjų laikų, viduramžių ir naujųjų laikų istorijos. Studentas turėjo imti vieną istorijos mokslų šaką kaip pagrindinę ir dvi – šalutines (viena šalutinė privalėjo priklausyti kitai mokslo sričiai nei pagrindinė, pvz., literatūrai, pedagogikai, psichologijai ir kt.) Šalutinės šakos studijos buvo lengvesnės dėl to, kad čia buvo neprivalomas antras specialusis dalykas, be to, reikalauta 1 val. savaitinių, o pagrindinėje – 2 val. pratybų.[133]

Būsimieji Teologijos-filosofijos f-to Lietuvos istorijos specialistai privalėjo išlaikyti Lietuvos istoriją, Lietuvos istorijos biblio-

[132] Humanitarinių mokslų fakulteto tarybos posėdis nr. 6 // *VUB RS*, f. 96, b. 15, l. 1.

[133] J. Grinius. Teologijos-filosofijos fakultetas // *Lietuvos universitetas 1579–1803–1922*. Chicago, 1972. P. 353.

grafiją, Lietuvos istorinę geografiją, Lietuvos archeologiją, vidurinių amžių vokiečių, rusų, lenkų kalbas; būsimieji senųjų laikų istorikai – platų senųjų laikų istorijos kursą, graikų, lotynų autorius; viduramžių istorikai – pagrindinį vidurinių amžių istorijos kursą, lotynų kalbos autorius, viduramžių vokiečių kalbą; naujųjų amžių istorikai – pagrindinį naujųjų amžių istorijos kursą ir sociologiją. Be to, visų šakų istorikai privalėjo studijuoti bendrosios grupės dalykus: logiką, psichologiją, įvadą į filosofiją, įvadą į filosofijos istoriją, istorijos metodologiją, kultūros filosofiją, padedamuosius istorijos mokslus, istorijos mokymo metodiką (būsimiesiems mokytojams). Teologijos-filosofijos fakulteto istorikai galėjo klausyti jiems privalomus kursus ir laikyti egzaminus Humanitarinių mokslų fakultete (galėjo šiame fakultete klausyti visos kurios nors šalutinės šakos dalykus), ir atvirkščiai – studentai humanitarai turėjo teisę studijuoti savo programos dalykus Teologijos-filosofijos fakulteto filosofijos skyriuje.[134]

Panašiai istorijos studijos buvo sutvarkytos ir tuometiniame Vilniaus Stepono Batoro universitete. Čia 1920–1939 m. veikė Lenkijos istorijos, Naujųjų amžių istorijos, Rytų Europos istorijos, Vidurinių amžių ir pagalbinių istorijos disciplinų, Klasikinės archeologijos, Etnologijos ir etnografijos katedros. Dėstyti šie kursai : Lenkijos istorija (nuo seniausiųjų laikų iki XX a.), Lietuvos istorija (nuo senovės iki XVI a.), vidurinių amžių istorija, naujųjų amžių istorija, Rusijos istorija, visuotinė civilizacijų istorija (originalus prof. Felikso Koneczny kursas), lotynų, rusų paleografija, viduramžių diplomatika, heraldika, genealogija, chronologija, archyvistika, visuotinė ir lenkų istoriografija (kartu su istorijos teorija),

[134] Teologijos-filosofijos fakulteto filosofijos skyriaus 1925 05 14 posėdžio protokolas // *LCVA*, f. 631, ap. 13, b. 155, l. 410.

istorijos dėstymo metodika.[135] Skirtingai nei VDU (kur dirbo egiptologė M. Rudzinskaitė-Arcimavičienė), Stepono Batoro universitete beveik nedėstytas senovės istorijos kursas (tik 1937–1938 m.). Tačiau pastarojo programose buvo numatytas platesnis pagalbinių istorijos disciplinų spektras ir apibendrinamuosiuose istorijos kursuose daugiau vietos skirta ekonomikai.

VDU istorijos studijų programa atitiko tuometinių Europos universitetinių programų reikalavimus: šalia plataus Lietuvos istorijos kurso daug valandų skirta visuotinei istorijai, suvoktas pagalbinių istorijos mokslų vaidmuo, numatyta nemažai teorinių kursų. Tačiau dėl specialistų ir lėšų stokos visi mokymo planuose numatyti kursai nebuvo organizuojami vienu metu; netrūko tik kalbų dėstytojų. Ypač tai pasakytina apie 3-ojo dešimtmečio istorijos studijas. Neretai susidarydavo padėtis, kuomet studentai istorikai, „užversti kalbų studijomis, negalėjo atsidėti pačiai istorijai. Dėl šių priežasčių nedaug jaunuolių ryžosi pasirinkti sunkiąją mokslo šaką."[136]

ISTORIJOS DISCIPLINŲ DĖSTYMAS VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETE 1922–1939 METAIS[137]

Kauno VDU istorikai	Gyvenimo datos	Darbas VDU	Dėstyti pagrindiniai kursai
A. Alekna	1872–1930	1922–1927	Lietuvos,Bažnyčios istorija
M. Arcimavičienė	1885–1941	1922–1939	Senovės Rytų istorija

[135] L. Šabajevaitė. *Istorijos mokslas Vilniaus Stepono Batoro universitete.* Disertacija istorijos mokslų kandidato laipsniui gauti. V., 1986. P. 57–72.

[136] V. Daugirdaitė-Sruogienė. Dėmesio Lietuvos praeičiai // *Sėja.* 1974. Nr. 1–2. P. 5.

[137] Čia minimos tik pagrindinės VDU istorikų dėstytos disciplinos. Be to, lentelė sudaryta remiantis 1926–1939 metų VDU tvarkaraščiais, kuriuose nepažymėti visi faktiškai dėstyti epizodiniai kursai.

J. Baltrušaitis	1903–1988	1933–1939	Visuotinė meno istorija
P. Dovydaitis	1886–1942	1922–1939	Senovės,religijų istorija
P. Galaunė	1890–1988	1924–1939	Lietuvos,visuotinė meno istorija
P. Gronskis	1883–1937	1923–1927	Naujųjų amžių istorija
J. Yčas	1880–1931	1922–1930	Lietuvos,Latvijos istorija
Z. Ivinskis	1908–1971	1933–1939	Lietuvos istorija
A. Janulaitis	1878–1950	1922–1939	Lietuvos teisės istorija, XIX a. Lietuvos istorija
J. Jakštas	1900–1989	1933–1939	Visuotinė istorija
I. Jonynas	1884–1954	1924–1939	Lietuvos istorija
K. Jablonskis	1892–1961	1935–1939	Lietuvos rusiškoji paleografija,Lietuvos valstiečių istorija
P. Klimas	1891–1964	1922–1923	Lietuvos istorija
L. Karsavinas	1882–1952	1928–1939	Visuotinė istorija
I. Lappo	1869–1944	1933–1939	Liublino unijai skirti kursai
J. Matusas	1899–1962	1937–1938	Prūsų žemės istorija
P. Penkauskas	1889–1950	1922–1939	Bažnyčios,Viduramžių istorija
J. Puzinas	1905–1978	1935–1939	Lietuvos,Europos proistorė
A. Šapoka	1906–1961	1933–1939	Lietuvos istorija
J. Totoraitis	1872–1941	1923–1937	Naujųjų amžių istorija, istorijos metodas
A. Vasiliauskas	1902–1974	1936–1939	Pagalbiniai istorijos mokslai
A. Voldemaras	1883–1942	1922–1926	Klasikinės senovės istorija
E. Volteris	1856–1941	1922–1937	Bendroji archeologija

Bendrieji Lietuvos istorijos kursai

Visų nepriklausomos Lietuvos istorikų tikslas buvo sukurti originalią, nuo kaimynų neigiamų įtakų laisvą šalies istorijos koncepciją, nes daugelis naujųjų laikų vokiečių, lenkų, rusų istorikų tendencingai nušvietė atskirus praeities faktus ir epochas, siekdami Lietuvos istoriją pavaizduoti savo valstybių istorijų sudėtine dalimi. Minėtoji koncepcija negalėjo atsirasti XX amžiaus trečiojo dešimtmečio pradžioje: turėjo praeiti kelerių metų šaltinių bei archyvinės medžiagos kaupimo ir objektyvaus vertinimo laikotarpis, kad susidarytų pirminė mokslinė bazė – tolesnių istorinių tyrimų pamatas. Tuo pat metu visuomenėje pribrendo gilesnių istorinių žinių poreikis, kurio A. Aleknos Lietuvos istorijos vadovėlis[138], kaip ir kiti apyvartoje buvę XX a. pradžioje rašyti veikalai, jau netenkino. Šiomis aplinkybėmis profesionalūs istorikai galėjo prabilti į visuomenę, pirmiausia į akademinį jaunimą, būtent per paskaitų kursus. Jos buvo skaitomos ne tik universitete ar gimnazijose Kaune, bet ir provincijoje. Tais laikais A. Janulaičio, I. Jonyno ar kitų istorikų viešos paskaitos buvo įprastas reiškinys. Jos būdavo skiriamos kuriai nors siaurai, nors ir įdomiai temai (Saulės mūšiui, lietuvių–lenkų istoriniam konfliktui, Vytauto ar Kęstučio vaidmeniui ir kt.), ir auditorijai svarbiausia buvo išgirsti specialisto pateikiamą faktų įvertinimą. Iš dalies šią viešųjų paskaitų funkciją – savosios praeities tinkamą nušvietimą ir populiarinimą – atliko ir pirmieji universitete dėstyti Lietuvos istorijos kursai.

Kaip jau minėta, nuo pat Lietuvos universiteto darbo pradžios iki 1940 metų šalies istorija buvo dėstoma dviejuose fakultetuose – Humanitarinių mokslų ir Teologijos-filosofijos. Pirmasis Lietu-

[138] A. Alekna. Lietuvos istorija. K., 1919. Ankstesnės laidos 1911, 1918 m.

vos istorijos ir istoriografijos dėstytojas Humanitarinių mokslų fakultete buvo ordinarinis profesorius Jonas Yčas. Paskaitose pagrindinį dėmesį skyrė politinei Lietuvos istorijai iki XVa. Jis turėjo didelę pedagoginio darbo patirtį, dėstė gyvai ir vaizdžiai, o apibendrinimus ar išvadas darė tik pasiremdamas šaltiniais – metraščiais, kronikomis; objektyvesnės svetimųjų autorių darbų analizės reikalavo būtent šis ankstyvasis šalies istorijos periodas. Todėl jis neskubėdavo daryti galutinių išvadų, auditoriją supažindindavo su šaltiniais ir tolesnės jų analizės perspektyvomis.[139] J. Yčo dėstytos Latvijos, Prūsų žemės, viduramžių istorijos papildė pagrindinį Lietuvos istorijos kursą.[140]

Kitas Humanitarinių mokslų fakulteto Lietuvos istorijos katedros vedėjas I. Jonynas (šiai katedrai vadovavo nuo 1932 m., J. Yčui mirus) kaip ir J. Yčas šaltiniams skyrė ypatingą dėmesį. V. Merkio nuomone, iš daugelio I. Jonyno skaitytų kursų (Latvijos, Prūsijos, Prancūzijos, Rusijos istorijos ir kt.) originaliausios buvo lietuvių tautos istorijos paskaitos.[141] Jausdamas kursui būtinų šaltinių ir literatūros trūkumą, I. Jonynas užmezgė plačius ryšius su užsieniu, pirmiausiai su buvusiu mokytoju akademiku M. Liubavskiu, tuomet gyvenusiu Maskvoje ir ėjusiu pagrindinio Sovietų Rusijos archyvo direktoriaus pareigas, taigi disponavusiu ir gerai

[139] J. Jakštas. Prof. J. Yčui mirus // *Vairas*. 1932. Nr. 2. P. 258.

[140] J. Yčas. Lietuvos istorijos paskaitos // *LVIA*, f. 942, ap. 1, b. 11, J. Yčas. Latvių istorija, 1926. Prūsų žemės istorija, 1925, Vokiečių tautos istorija, 1927 // *MAB RS*, f. 256, b. 694, 696. 698.

[141] V. Merkys. Istorikas Ignas Jonynas // I. Jonynas. Istorijos baruose. V., 1984. P. 17. I. Jonynas. Lietuvių tautos istorija, Lietuvos istorija (paskaitos) – *MAB RS*, f. 105, b. 161–197, I. Jonynas. Rusijos istorija (paskaitos) – *MAB RS*, f. 105, b. 260–305, I. Jonynas. Latvijos istorija (paskaitos) // *MAB RS*, f. 105, b. 306, I. Jonynas. Lenkijos istorija (pask.) // *MAB RS*, f. 105, b. 307–319, I. Jonynas. Prancūzijos istorija (pask) // *MAB RS*, f. 105, b. 320–321.

pažinojusiu Lietuvai svarbius dokumentus, tarp jų – Lietuvos Metriką. M. Liubavskis daug patarė formuojant universiteto biblioteką, atsiųsdavo Lietuvos istorikams retų leidinių, nurodydavo naujų kontaktų galimybes. Istorinės literatūros reikalu susirašinėjo ir su Ukrainos akademikais Mykolu Gruševskiu, Vladimiru Lipskiu, su prof. I. Svencickiu Lvove, per pasiuntinį istoriką P. Klimą palaikė ryšius su Prancūzija, per Stasį Lozoraitį – su Vokietija ir t. t. Šių pastangų dėka Lietuvos universiteto biblioteka pasipildė daugeliu vertingų dokumentų rinkinių – keliais Metrikos tomais, LDK Ponų tarybos veiklos ir kitais dokumentais, monografijomis, enciklopediniais leidiniais.[142] VDU susidarė didžiausia Lietuvoje istorinės literatūros biblioteka. Auganti šaltinių bazė leido I. Jonynui išplėsti ir Lietuvos istorijos kursą. Kas semestrą jis papildydavo paskaitų turinį, neretai perrašydamas jas iš naujo. Anot buvusių I. Jonyno studentų, monotoniškas ir sausas jo dėstymo būdas jaunimui neatrodė patrauklus[143], „tačiau rimtesni studentai, tvarkingai lankę paskaitas ir vedę užrašus, nekartą ruošdamiesi egzaminams, stačiai nustebdavo, apžvelgę visumą – kaip ji buvo logiš-

[142] D. Labanauskienė. Profesoriaus Igno Jonyno vaidmuo komplektuojant ir superkant istorinę literatūrą Lietuvos (vėliau Vytauto Didžiojo) universiteto bibliotekai 1926–1933m. // *Knygotyra.* 1994. Nr. 21(28). P. 113.

[143] Paminėtina Jono Kossu-Aleksandravičiaus, anuomet Lietuvos istorijos kurso klausytojo, perdėm sauso istorijos disciplinų dėstymo VDU kritika: „...Mūsų istorija ne dievai žino kas. Ji telpa konspektuose. Iš konspektų dėsto profesoriai, iš konspektų studentai mokosi. Kam tuomet klausyti auditorijoje, jei joje žinių nei daugiau, nei mažiau kaip rotatorium pagamintame konspekte. Studentams net nepatartina lankyti istorijos paskaitų. Reikalas toks. Prieš keletą metų šių eilučių parašytojas klausė mūsiškės istorijos kurso. Tos valandos buvo jam sunkesnės kaip nelaimingos meilės. Graudinanti mūsų istorija. Į valandos galą pastebėdavai, kad ašaros nuplovė tuos du šykščiu sakiniuku, kuriuos galėdavai ištraukti iš paskaitos. Ir šiandien neaišku, kas tuomet tas ašaras traukė, ar graudi mūsų tautos istorija, ar profesoriaus nesugebėjimas ją aprėpti." – J. Kossu-Aleksandravičius. Kauko alėja // *Literatūros naujienos.* 1934 04 15.

kai sukonstruota, kokia įdomi ir plati medžiaga pateikta."[144] Kaip pabrėžė I. Jonyno veiklą vertinę M. Biržiška, V. Biržiška,A. Janulaitis ir L. Karsavinas, „Jonynui teko ant savo vieno pečių pakelti be galo didelis,sunkus ir atsakomingas darbas visą Lietuvos istorijos kursą rekonstruoti ir pagrindiniai reviduoti".[145]

Galima sutikti su E. Gudavičiaus nuomone, kad I. Jonyno Lietuvos istorijos kursas buvo labiau paremtas šaltiniais, atskleidė objektyvesnį įvykių vaizdą nei J. Yčo. „I. Jonynas ieškojo atsakymų į sunkiau sprendžiamus klausimus, o svarbiausia – pastebėdavo juos." Anot autoriaus, šie bendrieji universitetiniai kursai „neatsikratė publicistinės tendencijos", kitaip sakant, jų autoriai dirbtinai (t. y. nepakankamai argumentuotai) sureikšmindavo atskirus Lietuvos istorijos periodus – pagonybės amžių, didžiųjų kunigaikščių epochą ir kt.[146]

Trečiojo dešimtmečio istorikai dėjo daug pastangų konstruodami bendrąjį Lietuvos istorijos kursą, o vėliau atsirado galimybė pasiremti atliktu darbu ir rengti specialius, tematiškai siauresnius kursus, leidžiančius nuodugniau pažvelgti į atskiras problemas. 1932 m. būsimas „Lietuvos istorijos" vadovėlio redaktorius A. Šapoka, studijavęs Prahoje ir Stokholme, išrenkamas vyr. asistentu prie Humanitarinio fakulteto Lietuvos istorijos katedros ir nuo 1933 m. pavasario pradeda pedagoginį darbą VDU. Visi jo specia-

[144] V. Daugirdaitė-Sruogienė. Profesorius Ignas Jonynas (1884–1954) // *Aidai*. 1975. Nr. 3. P. 130.

[145] M. Biržiškos,V. Biržiškos,A. Janulaičio,L. Karsavino raštas Humanitarinių mokslų fakulteto tarybai // *LCVA*, f. 631, ap. 13, b. 42, l. 46. Būtent šis padidintas dėmesys savo dėstomam dalykui, o ne grafofobija,apie kurią rašo V. Daugirdaitė-Sruogienė (V. Daugirdaitė-Sruogienė. Profesorius Ignas Jonynas, ib., p. 130), ilgesnį laiką neleido I. Jonynui aktyviai reikštis to meto akademinėje spaudoje. Be to, 1922–1929 m. jis ėjo atsakingas departamento direktoriaus pareigas Užsienio reikalų ministerijoje.

[146] E. Gudavičius. *Mindaugas*. V., 1998. P. 44–45.

lūs kursai skirti Lietuvos praeičiai visapusiškai nušviesti. Šie kursai artimi A. Šapokos mokslinių darbų tematikai: Ketverių metų seimas, LDK visuomeniniai santykiai XVI–XVII a., Lietuva rinktųjų valdovų laikais, Lietuvos švietimo istorija, XVII–XVIII amžių Lietuvos istorija, Lietuvos istorinė geografija.[147]

1936 m. Humanitariniame fakultete privatdocento teisėmis pradėjo dirbti kitas jaunas istorikas Jonas Matusas. Pirminiais šaltiniais paremtuose Lietuvos pajūrio, Prūsijos žemės, Klaipėdos krašto istorijos kursuose atskleidė Mažosios Lietuvos praeitį, paskaitose apie viduramžių Lietuvos praeitį daugiausia dėmesio skyrė medžiaginei kultūrai.[148]

Teologijos-filosofijos fakultetas savo darbo pradžioje turėjo du Lietuvos istorijos specialistus – A. Alekną ir J. Totoraitį. A. Alekna dėstė Lietuvos istoriją ir Bažnyčios istoriją, šioms temoms skirti ir jo žymiausi veikalai; J. Totoraitis po A. Aleknos mirties 1930 m. perėmė Lietuvos istorijos kursą. Anot P. Šležo, buvusio Teologijos-filosofijos fakulteto studento, A. Aleknos paskaitos pirmiausiai pasižymėjo objektyvumu, gal kiek didesniu dėmesiu Lietuvos bažnyčios istorijai. Jo paskaitose ir per egzaminus būdavo gvildenami plačios apimties klausimai: Lietuvos švietimas, Žemaičių krašto problema, santykiai su kaimynais, Lietuvos krikštas ir kt. A. Alekna kritiškai vertino istorinių asmenų – Vytauto, Jogailos ir kitų – istorinį vaidmenį, aptardamas su auditorija ir jų privalumus, ir trūkumus. Profesorius pasisakė už Lietuvos istorijos mokslo reviziją, nes daug kur įžvelgė objektyvumo stoką. Šalia

[147] Z. Ivinskis. Adolfo Šapokos darbai Lietuvos istorijos srityje // *Aidai*. 1961. Nr. 6. P. 233–238; A. Šapoka. Lietuvos istorija nuo 1587 iki 1717 m. ; 4-metis seimas (paskaitos) // *MAB RS*, f. 233, b. 110, 114.

[148] A. Matijošienė. Oazė dykumoje. Amžininkai apie istoriką, kunigą Joną Matusą // *Dienovidis*. 1994. Nr. 44. P. 7; V. Merkys. Jonas Matusas – XIX amžiaus Lietuvos istorijos tyrinėtojas // *Mūsų praeitis*. 1997. Nr. 5. P. 104–108.

minėtų kursų jis dar dėstė Lietuvos istorijos geografiją ir Lietuvos istorijos bibliografiją. Pastarasis teikė studentams informaciją apie šaltinius, jų publikavimą ir informacijos vertę.[149]

Nuo 1933 m. rudens pedagoginę veiklą pradėjo jaunas Lietuvos istorikas dr. Z. Ivinskis. Jis ėmė skaityti Lietuvos istorijos paskaitas, taip pat apie Lietuvos istorinę geografiją ir šaltinius, po kiek laiko – Naujųjų amžių, Lenkijos istorijos, istorijos metodo, viduramžių vokiečių kalbos kursus. Iš Berlyno jis parsivežė nemažą literatūros ir šaltinių kartoteką, kurią nuolat papildydavo, daug vietos paskaitose skyrė kritinei Lietuvos istorijos šaltinių apžvalgai – metraščiams, kronikoms, dokumentų rinkiniams. Taip pat nemažai medžiagos turėjo Lietuvos istorinės geografijos kursui – duomenis apie Lietuvos sienų raidą, vietovardžius, pilis. Aptarė Lietuvos santykius su Vakarų Europa XIV–XV a., XVI a. prekybą, vėlesnėse 1940–1942 m. Lietuvos ūkio istorijos paskaitose apžvelgė socialinę-ekonominę šalies raidą.[150]

Lietuvos teisės istorijos kursai

Teisės fakultete Lietuvos istoriją dėstė ordinarinis profesorius A. Janulaitis. Jo kursus[151] galima padalyti į dvi dalis. Vienai priklausė kursai iš naujųjų laikų Lietuvos istorijos: XVII–XVIII ir XIX

[149] P. Šležas. Prof. kan. Antanas Alekna // *Athenaeum*. 1931. P. 69–70. A. Alekna. *Lietuvos istorija* (paskaitos) // *LNB RS*, f. 4, b. 51; A. Alekna. *Bažnyčios istorija* (paskaitos) // *MAB RS*, f. 9, b. 3540.

[150] S. Sužiedėlis. Z. Ivinskis istorijos mokslo // *Aidai*. 1972. Nr. 4. P. 122. ; Z. Ivinskis. Lietuvos istorija. Lietuvos istorinė geografija. Lietuvos prekybiniai santykiai su užsieniu. Lietuvos ūkio istorija. Rytų Europos istorija. Rusijos istorija. (paskaitos) // *LNB RS*, f. 29, b. 163, 215, 299, 323, 464, 465, 547, 650.

[151] A. Janulaitis. Lietuvos istorija, I-VI dalys (paskaitos) // *VUB RS*, f. 96–212, f. 1–1294, f. 1171, f. 1–1293, A. Janulaitis. Lietuvos teisės istorija (paskaitos) // *VUB RS*, f. 96, b. 215, 948.

amžių šalies istorija, 1831 metų sukilimas ir kt. Šių paskaitų klausėsi studentai humanitarai. Antra kursų grupė – teisės istorija. Pirmiausiai pagrindinis Lietuvos teisės istorijos kursas, taip pat valstybės teisės istorija. Lietuvos teisės istorijos kursas buvo privalomas būsimiems teisininkams ir ekonomistams. Kursą sudarė 4 dalys: 1. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės. 2. Žemaičių ir Aukštaičių po rusais. 3. Užnemunės. 4. Prūsų teisės istorijos. LDK teisės istorija chronologiškai buvo suskirstyta į 3 etapus: 1) kunigaikščių valdymas iki Kazimiero Jogailaičio; 2) ponų gadynė nuo Kazimiero Jogailaičio iki bajorų savivaldos pradžios 1567 m. ir 3) bajorų valdymas iki valstybės padalijimų. Kitos kurso dalys skirtos Lietuvos teritorijas administravusių Lenkijos, Prūsijos, Rusijos Imperijos teisei. Originalus Prūsų teisės istorijos kursas aprėpė Klaipėdos krašto statusą įvairiais laikotarpiais. Šios Lietuvos teisės istorijos paskaitos, taip pat J. Yčo, I. Jonyno ir kitų dėstytojų kursai universitete buvo dauginami litografiniu būdu ir studentų naudojami vietoj vadovėlių.

Kitas Lietuvos teisės istorijos žinovas – I. Lappo – nuo 1933 m. Humanitarinių mokslų fakultete dėstė nemažai LDK valstybinės santvarkos analizei skirtų kursų. Viena jų dalis („Vytauto Didžiojo gadynė", „Senosios LDK kunigaikščiai ir didikai", „Senosios Lietuvos valdymosi sistema", „LDK ponų šeimyna") apie Lietuvos valstybės raidą iki jos sąjungos su Lenkija, kita – pačią Liublino uniją ir jos istorinę reikšmę („Lietuvos valstybės santvarka po Liublino unijos", „Liublino unijos realizavimas XVI–XVII a."), Lietuvos Statutui, seimams ir jų dokumentams taip pat skirti paskaitų ciklai. Dar viena kursų dalis skirta Lietuvos tarptautinei padėčiai ir jos kaimynų – Čekijos, Naugardo, Maskvos valstybių istorijai. Skaitytos ir apibendrinamo pobūdžio paskaitos apie senųjų LDK dokumentų saugojimą ir leidimą, LDK istoriografijos problemas,

istorijos dėstymo metodiką. Dauguma šių kursų turėjo daug bendra su I. Lappo tuo pat metu atliekamais fundamentaliais trečiojo Lietuvos Statuto tyrimais. Kaip jau minėta, kadangi profesorius neišmoko lietuviškai (I. Lappo skaitė paskaitas rusiškai) ir neturėjo oratoriaus savybių, jo (kaip, beje, ir I. Jonyno, E. Volterio) paskaitos nebuvo labai populiarios tarp studentų, tačiau savo moksliniu lygiu jos nė kiek nenusileido kitų dėstytojų kursams.[152]

Visuotinės istorijos kursai

Kaip minėta, visuotinės istorijos specialistų stoka trečiajame XX a. dešimtmetyje Humanitarinių mokslų fakultete buvo viena iš opiausių problemų. Ją sprendžiant, fakulteto tarybai teko kviesti užsieniečius ir laikinai susitaikyti su visuotinės istorijos disciplinų dėstymu nelietuvių kalba. Pirmieji visuotinės istorijos dėstytojai buvo B. Geiga ir P. Gronskis. Beveik visi P. Gronskio kursai buvo skirti Naujųjų laikų epochai (bendroji ir Europos Naujųjų laikų istorijos, Šiaurės Amerikos istorija, Prancūzijos revoliucija, XIX amžiaus istorija, anglų tautos istorija, valstybės teorija). Savo paskaitose daugiausia aptarė politinius Europos istorijos klausimus. Anot J. Jakšto, P. Gronskis „sugebėjo įdomiai, patraukliai, laisvai pasakoti gražia rusų kalba. Ypač vaizdžiai, visašališkai būdindavo vadovaujančius asmenis, politikus."[153]

Senovės istorijos kursus kurį laiką dėstė prof. A . Voldemaras (senovės Graikijos ir Romos istoriją, istoriškąją žinojimo teoriją ir

[152] V. Trumpa. I. Lappo 1869–1939 // *Lietuvos praeitis*. 1940. T. I. Sąs. I. P. 351–352; A. Ragauskas. Istorikas Ivanas Lappo (1869–1944) // *Lietuvos Istorijos Metraštis – 1993*. V., 1994. P. 81–91, P. Lasinskas. I. Lappo – VDU profesorius // *Lituanistica*. 1998. Nr. 3. P. 3–21.

[153] J. Jakštas. Mano istorijos mokslo kelias. V., 1992. P. 16.

metodologiją, graikų valstybės teisę, priešistorę ir protoistorę) ir Marija Rudzinskaitė-Arcimavičienė (Rytų istoriją). A. Voldemaras amžininkų apibūdinamas kaip iškalbingas, savo dalyką gerai išmanantis dėstytojas, kuris tačiau nelaikė savo pareiga išdėstyti visos Antikos istorijos kurso apimties ir dalyvauti egzaminuojant studentus.

Žymaus orientalisto, Maskvos universiteto profesoriaus Boriso Turajevo auklėtinė M. Rudzinskaitė-Arcimavičienė, pirmoji profesionali Lietuvos egiptologė (nuo 1922-ųjų – Humanitarinių mokslų fakulteto visuotinės istorijos katedros docentė), savo paskaitose apėmė veik visą Senųjų Rytų pasaulį. Jos kursų temos – bendroji Senovės Rytų istorija, senovės kinai, hetų kultūra, semitų istorija, senovės Egipto mokslas, hieroglifų tekstai, graikų istorija. Ji ne kartą lankėsi Egipte ir parsivežė nemažai senienų, kurias kaip vaizduojamąją medžiagą naudojo paskaitose, dalyvavo tarptautiniuose orientalistų kongresuose, 1923 m. organizavo studentų ekskursiją į Berlyno Egipto muziejų.[154]

Nesant vidurinių amžių istorijos specialisto, 1922–1930 m. ją dėstė J. Yčas, kol 1928 m. iš Paryžiaus neatvyko žymus medievistas prof. L. Karsavinas, po P. Gronskio tapęs Visuotinės istorijos katedros vedėju. Ilgą laiką dirbusiam Vakarų Europos, daugiausia Italijos ir Prancūzijos archyvuose, L. Karsavinui tiek mokslo darbų, tiek paskaitų skaičiumi prilygo nebent I. Jonynas ir archeologas J. Puzinas. Chronologiškai jie apėmė milžinišką laikotarpį – pradedant antika ir baigiant XX amžiaus įvykiais. Pagrindiniai jo kursai buvo viduramžių istorija (perėmė iš J. Yčo 1931-ųjų pava-

[154] R. Neimantas. *Rytai ir Lietuva*. V., 1988. P. 29–35; M. Rudzinskaitė-Arcimavičienė. Įvadas į Rytų senovės istoriją (paskaitos) // *MAB RS*, f. 256, b. 702; Senovės Rytų istorija (paskaitos) // *LNB PR*, b. 1249; Senasis Egiptas (paskaitos) // *LNB RS*, f. 130, b. 1630.

sarį), naujųjų laikų istorija, atskirai – XIX–XX a. istorija. Šalia jų, buvo daugybė atskiras šalis ar istorines epochas, taip pat teorines istorijos problemas aptariančių kursų.[155] Antikinis pasaulis atsiskleisdavo senovės Graikijos, Romos ir Romos imperijos istorijos paskaitose. Europos kultūros fenomenų analizei skirti specialūs Europos istorijos ir dvasinės viduramžių kultūros kursai. Viduramžių ir naujųjų laikų istorinės problemos aptartos anglų, prancūzų tautų, JAV istorijos, taip pat renesanso ir reformacijos, XVII–XIX amžių visuotinės istorijos kursuose. L. Karsavinas laikė būtinu supažindinti studentus – būsimus mokslininkus ir dėstytojus – su analitinio istorikų darbo metodais, manė, kad specialistas turi laisvai operuoti kultūros, civilizacijos, visuomenės, valstybės sąvokomis. Tam jis skyrė istorijos mokslo teorijos ir metodologijos, valstybės teorijų, visuomenės ir valstybės mokslo, istoriosofijos paskaitas.

Daugelis buvusių L. Karsavino klausytojų, tarp jų – Algirdas Julius Greimas, Bronys Raila, Petras Vysvidas, Vincas Trumpa ir kiti vertina bendravimo su profesoriumi laiką kaip reikšmingą savo gyvenimo laikotarpį.

Nuo 1933 m. Visuotinės istorijos katedroje vyresniojo asistento teisėmis pradėjo dirbti J. Jakštas. Jis papildė L. Karsavino kursus keliais vokiečių istorijos paskaitų ciklais (vokiečių tautos istorija, vokiečių ekspansija į Rytus, Kryžiaus karai); be to, kartais perimdavo iš L. Karsavino viduramžių ir Renesanso, Romos istorijos, bendrojo viduramžių, istorijos metodikos kursus. [156] Teologijos-filosofijos fakultete taip pat buvo dėstoma visuotinė istorija,

[155] P. Lasinskas. L. Karsavino veikla VDU // *Darbai ir dienos*. Nr. 2 (11). K., 1996. P. 31–36.

[156] J. Jakštas. *Mano istorijos mokslo kelias*. P. 25–29.

tačiau į ją dažniausiai žvelgta pro Katalikų Bažnyčios pasaulinės istorijos prizmę. Kadangi kun. J. Totoraitis, kun. P. Penkauskas, P. Dovydaitis, kiti fakulteto dėstytojai pakankamai gerai sugebėjo dėstyti visuotinę krikščionybės istoriją, todėl, skirtingai nei Humanitarinių mokslų fakultetas, jie nesikvietė istorijos specialistų iš svetur.

Prof. P. Dovydaitis dėstė senovės istoriją ir religijų istoriją kaip pagrindinius kursus; daugiausia aptarė pasaulinės filosofinės minties raidą (graikų filosofijos istoriją, senovės filosofijos istoriją, viduramžių filosofiją, evoliucijos idėją istorijoje), taip pat dėstė antikinę ir pedagogikos istoriją. P. Dovydaičio senovės istorijos paskaitos nebuvo gausiai lankomos, nes Teologijos-filosofijos fakulteto istorikai dažniausiai rinkdavosi ne visuotinės, bet Lietuvos istorijos specialybę. „Pats sistemingo kurso, universitetinių paskaitų skaitymas nebuvo su jo prigimtimi sutapęs. Čia gal,be kitko, buvo ir ta priežastis, kad Dovydaitis skaitė tokius specialius kursus, į kuriuos susirinkdavo labai maža klausytojų. Senovės istorijai reikėjo mokėti graikų kalbą, kurios universitete studentas nebenorėjo mokytis. Todėl kartais Dovydaitis šiam dalykui turėdavo vieną ar du studentus."[157]

Viduramžius dėstė doc. P. Penkauskas, po A. Aleknos mirties 1930 m. jis perėmė Bažnyčios istorijos kursą. Jo epizodiniai kursai – dogmų istorija, istorijos dėstymo metodika.[158]

[157] Z. Ivinskis. Apaštalautojas ir mokslininkas // *Caritas*. 1992. Nr. 3. P. 25. Žr. taip pat:A. Vasiliauskienė. Pranas Dovydaitis // *LKMA Metraštis*. T. 8. V., 1994. P. 287–311;V. Voveris. Pranas Dovydaitis-pedagogas // *LKMA Metraštis*. T. 8. V., 1994. P. 396–404; P. Dovydaitis. Senovės istorija (paskaitos) // *MAB RS*, f. 9, b. 3539, Pedagogikos istorija (paskaitos) // *KVB*, C 3485.

[158] Pr. Penkauskas. Viduramžių istorija (paskaitos) // *LNB RS*, f. 29 b. 32, 33; Istorijos dėstymo metodika (paskaitos) // *LNB PR*, b. 1154.

Ekstraordinarinis profesorius kun. J. Totoraitis pirmaisiais savo darbo universitete metais (1923) dėstė naujųjų amžių Bažnyčios istoriją, o po metų perėjo prie bendrojo naujųjų amžių istorijos, vėliau – vokiečių istorijos kursų. Taigi kaip dėstytojas J. Totoraitis pagrindinį dėmesį kreipė į naujųjų amžių, vokiečių tautos istorijas, taip pat – į paleografiją, istorijos metodologiją, o spaudoje reiškėsi kaip Lietuvos istorikas (kaip minėta, pora metų skaitė ir Lietuvos istorijos paskaitas).[159]

Meno istorijos kursai

Nuo 1924 m. Humanitarinių mokslų fakultete meno istoriją dėstė muziejininkas, dailininkas ir menotyrininkas Paulius Galaunė, studijavęs Peterburgo ir Paryžiaus dailės akademijose (nuo 1930 m. jis – Lietuvos istorijos katedros docentas). Keli kursai (su pratybomis) buvo skirti Lietuvos menui (Lietuvos meno istorija, lietuvių liaudies menas), kiti – Lietuvos kaimyninių šalių menui (lenkų meno istorijai, XIX a. lenkų menui, XIX a. rusų menui), dėstyti ir bendrieji senovės meno istorijos, visuotinės meno istorijos kursai. Semestro pradžioje išdėstęs teorinę dalį, lektorius pereidavo prie vaizduojamosios medžiagos: supažindindavo auditoriją su meno kūriniais, organizuodavo išvykas į muziejus ir parodas. Muziejaus aplinkoje dėstytojo pastebėjimai apie dailininkus ir jų kūrinius darė studentams gilų įspūdį.[160]

Kitas universitete dirbęs menotyrininkas – Jurgis Baltrušaitis, poeto ir diplomato Jurgio Baltrušaičio sūnus, 1926 m. Sorbonoje

[159] J. Totoraitis. Istorijos dėstymo metodika (paskaitos) // *LNB RS*, f. 134, b. 5; Lietuvos istorija // *LNB RS*, f. 134, b. 1; Naujųjų amžių istorija // *LNB RS*, f. 29, b. 27, 29.

[160] Z. Žemaitytė. *Paulius Galaunė*. V., 1988. P. 172–173.

baigęs viduramžių ir archeologijos studijas ir ten pat 1931 m. įgijo daktaro laipsnį, dalyvavęs menininkų ekspedicijose į Persiją, Mezopotamiją, Gruziją, Armeniją. 1933 m. Humanitarinio fakulteto taryba jį išrinko meno istorijos privatdocentu ir nuo tol jis skaitė visuotinio meno istorijos, viduramžių meno, Vakarų meno, XVI a. prancūzų meno paskaitas. Daugiausia dėmesio skyrė Renesanso menui ir skulptūrai. Savo paskaitų pagrindu 1934–1938 m. jis parengė dviejų tomų „Visuotinę meno istoriją".[161] Nuo 1939 iki 1940 m. visuotinės meno istorijos kursas nebuvo dėstomas, nes 1939 m. J. Baltrušaitis iš universiteto pasitraukė. Nuo 1940 10 15 VDU dirbo ir šį kursą perėmė kitas jaunas meno istorikas Nikolajus Vorobjovas, 1933 m. Miunchene įgijęs daktaro laipsnį (dėstė iki 1943 m.).[162]

Pagalbiniai istorijos mokslai

Jau minėjome, kad pagalbinių istorijos mokslų studijos numatytos dar 1922 m. mokymo planuose, tačiau tinkami šios srities specialistai atsirado tik 4-ajame dešimtmetyje. Iki tol šios disciplines atskirai nedėstytos, o studentai susipažindavo su šaltinių tyrimo metodika per istorijos pratybas.

Diplomatikos, paleografijos, sfragistikos, heraldikos, chronologijos raida ir dėstymas susiję su VDU auklėtinio A. Vasiliausko vardu. 1937 m. Humanitarinių mokslų fakulteto taryba patvirtino jį nuolatiniu etatiniu asistentu prie Lietuvos istorijos katedros. Pagrindinis jo kursas buvo „Diplomatikos ir paleografijos pagrin-

[161] A. Gaižutis. Jurgis Baltrušaitis – garsusis menotyrininkas ir kultūrologas // J. Baltrušaitis. *Visuotinė meno istorija*. K., 1992. P. I–XIV.

[162] Humanitarinių mokslų fakulteto dekano raštas Vilniaus universiteto Rektoriui // *LCVA* R-856, ap. 1, b. 323, l. 28.

dai". Jis parengė taip pat sfragistikos, heraldikos, chronologijos, lotynų ir vokiečių paleografijos, istorijos teorijos ir metodologijos, istorijos mokslo įvado paskaitų kursus, tačiau dėl šioms disciplinoms skiriamo nepakankamo valandų skaičiaus ne visuomet galėjo dėstyti kiekvieną atskirai.[163]

Diplomatikos kurse buvo nustatomi šio ir kitų pagalbinių istorijos mokslų uždaviniai, aptariama jų raida, kalbama apie popiežių, valdovų, privačią diplomatiką, senuosius dokumentus – laiškus, aktus ir jų falsifikatus. Anot Rūtos Čapaitės, būtent vakarietiško mokslo veikiamas A. Vasiliauskas užsibrėžė tikslą „...jungti Vakarų Europos diplomatiką su Lietuvos lotyniškąja ir vokiškąja diplomatika", nes įžvelgė jose daug bendrų bruožų. Sfragistikos ir heraldikos paskaitose rėmėsi daugiausia vokiečių darbais. A. Vasiliausko nuomone, paleografijos ir kitų pagalbinių istorijos disciplinų puoselėjimas Lietuvoje būtinas ne vien dėl mokslinių, bet ir politinių priežasčių: XX a. pirmojoje pusėje šie mokslai intensyviai vystėsi kaimyninėse šalyse, ir kilo pavojus, kad senieji LDK dokumentai bus kaimynų tendencingai įvertinti. Rygos,Vilniaus, Krokuvos, Varšuvos, Karaliaučiaus ir Vienos archyvuose jis nukopijavo daugiau kaip 1000 Vytauto laikų dokumentų, jais naudojosi paskaitose ir pratybose.

Senųjų slaviškųjų dokumentų žinovas K. Jablonskis, aukštuosius mokslus ėjęs Maskvos ir Vytauto Didžiojo universitetų teisių fakultetuose (diplomą gavo Kaune 1933 m.), nuo 1935 m. dėstė Lietuvos rusiškąją paleografiją, diplomatiką, taip pat – kursą apie XV–XVI a. Lietuvos ūkį. Anot V. Merkio, jo kursai buvo origina-

[163] R. Čapaitė. Istorikas Antanas Vasiliauskas (Vasys),1902–1974 // *Mūsų praeitis*. 1992. Nr. 2. P. 60; A. Vasiliauskas. Diplomatika. Paleografija. Heraldika. Chronologija (paskaitos) // *MAB RS*, f. 205, b. 170–186.

lūs, nes paremti iki tol netyrinėtais šaltiniais. Slaviškosios diplomatikos paskaitos supažindino studentus su senąja rusų kalba rašytais LDK teisės aktais ir kitais dokumentais, buvo nustatoma slavų kalbos vieta kitų LDK vartotų kalbų sistemoje. Kitoje diplomatikos kurso dalyje aptarta LDK aktų struktūra, atsiradimo istorija ir jų kalbos ypatumai. Paskaitose apie XV–XVI a. Lietuvos ūkininkus K. Jablonskis pasireiškė kaip vienas iš pirmųjų valstiečių istorijos tyrinėtojų. Kursas buvo paremtas ukrainiečių, lenkų, rusų ūkio istorijos darbais ir paties K. Jablonskio tyrimais. Šiose paskaitose pirmąkart lietuvių istoriografijoje operuota socialinės istorijos sąvokomis – „feodalizmas", „baudžiavinė santvarka", „visuomenės klodas" ir kt., dėmesio centre – valstiečių priklausomybės nuo kunigaikščių ir bajorų formos ir jų raida.[164] Epizodinį XIII–XVI a. gudų diplomatikos kursą vieną semestrą (1937 m.) skaitė E. Volteris. Teologijos-filosofijos fakultete studentams istorikams paleografiją dėstė J. Totoraitis.[165]

Archeologijos studijos

1926 m. įsteigtai archeologijos katedrai iki 1930 m. vadovavo ord. prof. E. Volteris. Šalia pagrindinio bendrosios archeologijos kurso, dėstė nemažai epizodinių, kurių dauguma skirta baltų proistorei: aisčių baltų archeologija, lietuvių kilmės tautų archeologija, Lietuvos priešistorė, Lietuvos ir kitų žemių pilkapių kultūra, Baltijos tautų medžiaginė kultūra, Lietuvos istorijos šaltiniai, Eurazijos praeitis ir Lietuvos kultūros pradžia, dėstyta ir rusų archeologija. Prie teorinių kursų priskirtini archeologinių kasinėjimų

[164] V. Merkys. *Konstantinas Jablonskis: 1892–1960.* V., 1991. P. 62–65.
[165] J. Totoraitis. Paleografija (paskaitos) // *LNB RS,* f. 47, b. 2529.

technika, numizmatika. Minėtini taip pat Lietuvos etnografijos, Rytprūsių kraštotyros, latvių kalbos ir literatūros,latvių tautosakos,senovės bulgarų kalbos kursai.

Apie archeologijos mokslą VDU rašę autoriai[166] konstatuoja gana prastą padėtį trečiajame dešimtmetyje: senyvo amžiaus profesoriaus vadovaujama archeologijos katedra nevykdė platesnio masto tyrinėjimų, neugdyti jaunieji kadrai. Pastaraisiais susirūpinta tik dešimtmečio pabaigoje. Pagrindinis Lietuvos proistorės kursas 1934–1939 m. buvo dėstomas ne tik universiteto patalpose, bet ir Kauno miesto muziejuje (čia vyko ir teorinės paskaitos, ir pratybos). Kiti priešistorinei šalies epochai skirti kursai (iš viso apie 20) buvo J. Puzino dėstomi vieną du semestrus ir vėliau nekartojami. Lietuvos archeologų darbo rezultatai apžvelgti paskaitose apie XVII–XX a. ekspedicijas, naujausių archeologinių tyrimų duomenis, Pabaltijo archeologijos bruožus. Kursuose „Vilniaus krašto proistorė", „Vikingai pabaltijyje", „Aisčių kultūros bruožai", „Senovės lietuvių pilys", „Medžiaginė Lietuvos proistorės kultūra" pateikta įvairiapusė praeities analizė. Kalbėta apie visos Europos proistorinę epochą („Europos prosenovės įvadas", „Europos proistorės metmenys", „Indoeuropiečių protėvynė"). Teoriniai archeologinio darbo pagrindai dėstyti archeologijos įvado, proistorės tyrimo metodų, bendrosios archeologijos, tipologinių-chronologinių pratimų kursuose.[167] Anot R. Volkaitės-Kulikauskienės, tarp universiteto studentų „J. Puzino paskaitos greit tapo populiarios."[168] Skaitytos ir kelios viešos Lietuvos proistorės pa-

[166] R. Volkaitė-Kulikauskienė, M. Michelbertas. Jonas Puzinas – profesionaliosios Lietuvos archeologijos pradininkas // *Mokslas ir Lietuva*. 1992. Nr. 2–3. P. 126, 130.

[167] J. Puzino dėstyti kursai // *LNB RS* f. 52,b. 82, l. 10.

[168] R. Volkaitė-Kulikauskienė, M. Michelbertas. Jonas Puzinas... // *Op. cit.*, p. 126.

skaitos Kaune, Klaipėdoje, Ukmergėje. 1937 m. archeologijos studijos tapo privalomos studentams istorikams, išaugo jaunieji J. Puzino kolegos – būsimieji žymūs Lietuvos archeologai: Pranas Kulikauskas, Rimutė Jablonskytė, R. Volkaitė-Kulikauskienė, M. Alseikaitė-Gimbutienė ir kt. Adolfo Tautavičiaus nuomone, 1938–1939 m. Lietuvos archeologijos mokslas pasiekė 1925 m. kaimyninių šalių šio mokslo lygį.[169]

Istorijos seminarai

Greta paskaitų 1922–1939 m. laikotarpį veikė ir istorijos seminarai. L. Karsavino teigimu, VDU dėstytojai „seminaru visuomet vadino 1) pratybų rūšį, 2) katedrų arba katedrų grupės biblioteką <...> skirdavo jam 1) patalpas, 2) lėšas knygoms ir inventoriui pirkti, 3) vedėją – profesorių, kuris turėjo tvarkyti bei saugoti susidariusį tuo būdu seminaro turtą, papildinėti biblioteką ir prižiūrėti, kad visi, kas naudojasi biblioteka, pildytų nustatytas taisykles, 4) vedėjo pasiūlymu – bibliotekininką".[170] VDU istorijos dėstytojai iš pat pradžių suvokė būtinumą ne vien supažindinti studentus su chronologine įvykių seka per paskaitas, bet ir ugdyti analitinius jų gabumus, einant pirminių šaltinių pažinimo link („ad fontes"). Tam ir buvo skirti seminarai (pratybos).

Jau nuo 1922 m. pradėjo veikti Humanitarinių mokslų fakulteto biblioteka, kurios pagrindinė funkcija buvo aprūpinti pratybų dalyvius literatūra ir kita pagalbine medžiaga. Pirmaisiais savo darbo metais ji turėjo 668 knygas, 1926 m. jų skaičius išaugo iki

[169] A. Tautavičius. Lietuvos proistorės mokslo pradininkas // *Kultūros barai*. 1990. Nr. 10. P. 61.

[170] L. Karsavino pareiškimas Vilniaus un-to Humanitarinių mokslų f-to išrinktajai 1941 10 04 komisijai // *VUB RS*, f. 138, b. 3.

4254. Bibliotekos direktoriais buvo prof. E. Volteris, vėliau prof. V. Šilkarskis, knygininku – J. Petrušaitis. Šalia bibliotekos fakulteto tarybos nutarimu 1923 m. įsteigtas Rašliavos muziejus, kurio tikslas – kaupti istorijos ir literatūros rašto paminklus. 1926–27 m. jo turtą sudarė 985 rankraščiai, 353 istoriniai dokumentai, apie 4000 laiškų, 301 fotografija ir kt. Muziejaus vedėjais buvo doc. kun. J. Tumas ir e. o. prof. V. Mykolaitis. Nuo 1930 10 03 Rašliavos muziejus sujungtas su fakulteto biblioteka. Bibliotekos ir muziejaus paslaugomis pratybų metu naudojosi įvairių specialybių studentai, tarp jų ir istorikai.[171] 1926 m. Humanitarinių mokslų fakulteto regulamino V skyrius[172] nustatė šiuos bendruosius reikalavimus pratyboms:

§32. Šalia paskaitų kiekvienai grupei arba grupės šakai yra dar reikalingos ir pratybos – proseminarai ir seminarai.

§33. Proseminaras įveda studentus į duotąją mokslo sritį – supažindina juos su objektu bei metodu ir pripratina prie moksliško mąstymo tikslumo bei nuoseklumo, o seminarai gilina proseminaruose įgytąsias žinias, tobulina metodinius įpročius ir moko kritiškai vertinti pasirinktosios srities faktus, kelti naujas problemas ir tinkamai moksliškai spręsti.

§34. Proseminarai turi būti atliekami prieš seminarus. ***Pastaba.*** *Tik išimtiniais atsitikimais seminaro vedėjo nuožiūra gali būti į seminarą priimami ir visų proseminarų neatlikusieji.*

§35. Į seminarus gali būti priimami tik atitinkamai pasiruošę.

§36. Visoms specialybėms pasirinktosioms grupėms išskyrus istorijos, reikia ne mažiau kaip po keturis dviejų valandų proseminarų

[171] Lietuvos universitetas. Pirmųjų penkerių metų (1922–1927) veikimo apyskaita. K., 1927. P. 206. Antrųjų penkerių metų (1927–1932) veikimo apyskaita. K., 1933. P. 212–213.

[172] Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų regulaminas. K., 1926. P. 10.

ir seminarų, šalutinėms grupėms ar šakoms tėra reikalingas tik atitinkamas skaičius proseminarų. ***Pastaba.*** *Lietuvos istorijos specialistams reikalingi 2 proseminarai ir 2 seminarai iš Lietuvos istorijos ir 1 proseminaras iš visuotinės istorijos, o visuotinės istorijos specialistams 2 proseminarai ir 2 seminarai iš visuotinės istorijos ir 1 proseminaras iš Lietuvos istorijos.*

Nors statutas numatė pratybas skirstyti į seminarus ir proseminarus, tačiau, kaip matyti iš įvairių metų istorijos studijų tvarkaraščių bei Humanitarinių mokslų fakulteto tarybos kurdami ir puoselėdami VDU istorijos seminaro instituciją, labiausiai nusipelnė I. Jonynas ir L. Karsavinas. Organizuojant seminaro instituciją svarbiausias buvo jo autonomijos nuo centrinės universiteto valdžios principas (tai reiškė seminaro vadovo teisę laisvai disponuoti seminaro patalpa ir joje esančia biblioteka, taip pat inventoriumi). I. Jonyno ir jo bendradarbių pastangomis jau buvo išaugusi istorijos leidinių biblioteka, brendo nauja istorikų karta; buvo laikas susirūpinti ir seminaru. 1926 m. seminarų tvarka raštiškai reglamentuota, kai pradėjo veikti Humanitarinių mokslų fakulteto seminarų regulaminas.[173]

HUMANITARINIŲ MOKSLŲ FAKULTETO SEMINARŲ REGULAMINAS

1. Seminaro knygynas yra universiteto nuosavybė, bet randasi tiesioginėj fakulteto žinioj.

2. Seminaro knygyno pareiga – aprūpinti fakulteto mokslinį personalą (kaip profesorius,taip ir studentus) reikalinga paskaitoms, seminarų darbams ir egzaminams moksline literatūra.

[173] Humanitarinių mokslų f-to seminaro knygyno regulaminas // *LMAB*, f. 267, b. 2599, l. 37–38.

3. Seminaro knygyną veda vedėjas, išrinktas f-to tarybos balsų daugumos iš f-to profesorių tarpo. <...> Vedėjas <...> turi teisę užmegsti ryšius su kitais knygynais <...>

4. Vedėjas turi teisę kviesti sau knygininką pagelbininką <...> F-to profesoriai bei studentai nesant vedėjui kreipiasi tiesiog prie knygininko, reikalaudami tų bei kitų knygų. <...> Kaip paprastai visur universitetai stengiasi apsieiti tarnautojais iš savo studentų tarpo, tai ir knygininkui duodama privilegija studentui <...>

5. Bibliotekai butų išrūpina iš universiteto (patalpų) f-to taryba <...>

6. Bibliotekos vidujinės tvarkos stovis ir inventorius esti vedėjo kompetencijoj ir pastarasis atsako už tai f-to tarybai.

7. F-to tarybai pritarus vedėjas savistoviai išrašinėja knygynui knygas bei spaudinius, kaip vietos, taip ir užsienio, nustačius tarybai iš f-to lėšų metinę sumą, kurios neviršytų užpirkinėjimai. <...>

10. Vedėjas nurodo knygininkui darbą ir kontroliuoja jį, darbo valandos nustatomos kaip patogiau profesoriui ir studentams.

Kaunas,1926

Istorijos seminaras palyginus su kitais administracijos buvo labiausiai globojamas; jam iš metinės sąmatos skirta daugiausia lėšų. Pavyzdžiui, 1938 m. istorijos seminarui skirta 3300 litų, o lituanistikos – 2600, slavistikos – 1600, filosofijos ir klasikinės filologijos – po 1200, anglistikos – 1000, romanistikos ir germanistikos – po 800, teatro seminarui – 600, semitologijos – 300 litų.[174] Vis dėlto, kaip galima spręsti iš įvairių metų studijų planų bei ataskaitų, istorijos seminarui skiriamų lėšų dažnai nepakako. Taip pat stigo jam tinkamų patalpų ir inventoriaus. 1938 m. I. Jonynas,

[174] Humanitarinių mokslų f-to tarybos posėdžių protokolas nr. 206 // *VUB RS*, f. 96, b. 116. P. 79–80.

planuodamas darbą, nurodė, kad ateityje seminaras turėtų tapti universiteto istorikų mokslinės veiklos centru. Jis pageidavo žymiai praplėsti patalpas: „Einant užsienio istorijos seminarų arba institutų pavyzdžiu, istorijos seminaras turėtų turėti 5 kambarius: bibliotekai, studentų skaityklai, specialiems studentų darbams (diplominiams darbams ir savarankiškiems tyrinėjimams) ir 2 kambarius profesorių darbams su studentais ir paskaitoms. Istorijos seminaras turi būti aprūpintas mokslo ir mokymo priemonėmis: turi įsigyti visus spausdintus, Lietuvą liečiančius, šaltinius, įsigyti parankinę biblioteką, papildyti esamą moksline literatūra, įsigyti visus, Lietuvos istoriją liečiančius, žurnalus, žemėlapius ir kt."[175] Toliau I. Jonynas siūlė sudaryti specialią sąmatą šiam inventoriui įsigyti bei padidinti stipendijų skaičių jauniems specialistams, vykstantiems stažuotis į užsienį.[176] Tačiau tai liko pageidavimais. Realiai seminaras disponavo viena patalpa: čia buvo ir biblioteka, vyko ir paskaitos, ir savarankiškas studentų darbas.

Mirus prof. J. Yčui, Humanitarinių mokslų fakulteto taryba 1931 04 15 posėdyje istorijos seminaro vedėju išrinko prof. L. Karsaviną[177] 1932 m. L. Karsavino vadovaujamas istorijos seminaras disponavo 1530 knygų biblioteka (tuo metu V. Biržiškos lituanistikos seminare buvo 1067, V. Krėvės-Mickevičiaus slavistikos seminare – 1871, Horsto Engerto germanistikos seminare – 850, V. Šilkarskio klasikinės filologijos ir lyginamojo kalbų mokslo seminare – 1042, Vlado Dubo Vakarų Europos literatūros seminare – 1646 bibliografiniai vienetai).[178]

[175] Humanitarinių mokslų fakulteto 5-rių metų darbo planas (1938). Lietuvos istorijos katedra // LCVA, f. 631, ap. 12, b. 1115, l. 14.

[176] *Ibid.*

[177] *Ibid.*, f. 96, b. 18, l. 167.

[178] *Lietuvos uviversitetas. Antrųjų 5-rių metų...* // Ibid., p. 212.

Humanitarinių mokslų fakulteto istorijos seminaro dokumentų kolekciją sudarė XVI – XIX a. teismų aktai, pirkimo ir dovanojimo sutartys, mokesčių sąrašai,iždo knygų revizijos, bažnyčių inventorių sąrašai ir t. t. – dokumentai rašyti lotynų, vokiečių, lenkų, rusų, sen. baltarusių, žydų kalbomis (šiuo metu – 478 vnt.).[179]

Kiekvienas seminaro vedėjas turėjo pagalbininką – knygininką. Knygininkas prižiūrėjo seminaro nuosavybę – tiek biblioteką, tiek inventorių. Jis išduodavo knygas studentams. Seminarų knygininkais paprastai skirdavo neturtingus ir darbščius studentus – taip jiems būdavo sudaromos palankios sąlygos išklausyti reikiamus kursus ir išsilaikyti egzaminus. Prof. L. Karsavino siūlymu 1936 02 07 fakulteto tarybos posėdyje istorijos seminaro knygininku paskirtas V. Trumpa. Tame pat posėdyje konstatuota, kad kai kurių seminarų knygininkai eina savo pareigas žymiai ilgesnį laiką negu studentui būtų reikalinga baigti universitetą, bet dar nėra išsilaikę visų egzaminų. Todėl nutarta „laikyti toje tarnyboje studentus ne ilgiau, kaip vienerius metus po studento išklausymo jam reikalingų semestrų skaičiaus."[180]

Pirmieji Lietuvos ir visuotinės istorijos seminarai Humanitarinių mokslų fakultete buvo vedami E. Volterio, J. Yčo, I. Jonyno, M. Rudzinskaitės-Arcimavičienės, P. Gronskio, Teisių fakultete – A. Janulaičio, Teologijos-filosofijos fakultete – A. Aleknos, P. Penkausko, J. Totoraičio. Juose gvildenta daug įvairių Lietuvos kultūros ir istorijos problemų. 1923–1926 m. E. Volterio seminaruose studentai nagrinėjo lietuvių tautosaką ir mitologiją. J. Yčo pratybose gilintasi į krikščionybės santykius su pagonybe Europos

[179] Lietuvos Universiteto Humanitarinių mokslų f-to istorijos seminaro ir kitų dokumentų laikinas sąrašas // *VUB RS*, f. 214.

[180] Humanitarinių mokslų fakulteto Tarybos posėdžių protokolai // *VUB RS*, f. 96, b. 18, l. 113–114.

šiaurėje ir atskirai – Lietuvoje, skaitytos Simonas Grunau ir Livonijos kronikos, Igno Danilavičiaus „Diplomų lobynas" („Skarbiec diplomatów"), studentų rašyti kolektyviniai referatai („Pagonių sutartis su krikščionių bažnyčia", „Mindaugo užrašinėjimas teritorijų vokiečių ordinui", „Traidenio viešpatavimas" ir kt.), čia pat skaityti moksliniai straipsniai. J. Yčo seminaruose dalyvavo iki 50 studentų.[181] „Prof. J. Yčas per seminarus visada nurodydavo savo klausytojams taisyklę: kiekvieną sprendimą reikia pagrįsti šaltiniais. Jis nereikalaudavo ilgų pranešimų ar referatų, o tenkindavosi trumpais, jeigu jie tik būdavo sąžiningai paruošti. Jis neleisdavo dažnai jauniems studentams istorikams rodyti iškalbos ir „moksliškumo", jei tik jaunuoliai imdavo pinti niekuo nepagrįstus vaizdus. Tokius „oratorius" profesorius sulaikydavo, padėkodavo gražiai už pranešimą, liepdamas baigti. Tokia savo taktika pratino mus būti tikslius ir sąžiningus mokslo darbe."[182]

I. Jonyno Lietuvos istorijos seminaruose daug dėmesio kreipta į Liublino unijos epochą, XVI a. žemės reformas. Jis stengėsi į diskusijas įtraukti kuo daugiau studentų, laiškuose A. Šapokai ne kartą skundėsi pratybų dalyvių pasyvumu.[183] I. Jonynas leisdavo seminarų dalyviams naudotis asmenine biblioteka, rengti pranešimus ir referatus savo darbo kabinete. „Seminarai, profesoriaus Jonyno vedami, pasižymėjo tikrai vokišku metodiškumu ir dideliais reikalavimais iš dalyvių. Kiekviena proga profesorius stengdavosi kelti iš praeities dulkių mūsų krašto didybę, mūsų žmonių ir įstatymų humaniškumą, tolerantingumą ir pranašumą, palyginus su visais artimais ir tolimais kaimynais. Ypač jis pabrėždavo

[181] Lietuvos istorijos katedros darbo ataskaita // *LVIA*, f. 942, ap. 1, b. 6, l. 35.
[182] J. Jakštas. Prof. J. Yčui mirus // *Vairas*. 1932. Nr. 2. P. 258.
[183] I. Jonyno 1932 03 11 ir 06 03 laiškai A. Šapokai // *MAB RS*, f. 233, b. 9, l. 7, 11.

Lietuvos patirtas skriaudas iš rusų ir lenkų."[184] Amžininkai pažymi I. Jonyno analitinius gabumus. „...Suderinimas konstruktyvinių sugebėjimų su analitiniais istorikų tarpe nedažnas reiškinys... Visi logiškai galimi su kalbamąja tema susiję klausimai bus iškelta ir, kiek mokslui žinoma medžiaga leidžia, atsakyta.", – sakė I. Jonynui skirtoje jubiliejinėje kalboje A. Šapoka.[185] Pastarasis 1933–1939 m. nuolat vedė Lietuvos istorijos proseminarą, laikytą pirmąja savarankiško studentų darbo pakopa: čia vyko susipažinimas su analitinio darbo pagrindais, pirminiais ir antriniais šaltiniais bei problematika; tuo būdu paruošti studentai pereidavo prie gilesnės šaltinių analizės I. Jonyno seminaruose. Toks studentų darbo organizavimo metodas tuomet jau seniai buvo taikomas pasaulio universitetuose.

Prof. A. Janulaitis vedė teisės istorijos seminarus. Studentams jis siūlė įvairias referatų temas apie Lietuvos teisinės santvarkos raidą . Vienos jų skirtos ikivytautinei ir Vytauto epochai, kitos – Liublino unijos laikų ir poliublijinei Lietuvai. Studentams siūlė remtis jo Lietuvos teisės istorijos studijomis (Napoleono teisynas, Imperijos Rūmų Teismas, Danilavičius, Lietuvos bajorai ir baudžiavos panaikinimo sumanymai, Užnemunė po prūsais, žydai Lietuvoje), taip pat M. Liubavskio, I. Lappo, Z. Ivinskio darbais.[186]

Lietuvos istorijos pratybos vyko ir Teologijos-filosofijos fakultete. P. Šležas gana išsamiai aprašė A. Aleknos vadovautus seminarus.[187] Semestro pradžioje dalis studentų gaudavo temas būsi-

[184] V. Daugirdaitė-Sruogienė. Profesorius Ignas Jonynas // *Aidai.* 1957. Nr. 3. P. 130.

[185] A. Šapokos kalba, pasakyta I. Jonyno jubiliejaus minėjime // *MAB RS,* f. 233, b. 149, l. 1–2.

[186] A. Janulaičio seminarinių darbų temos // *MAB RS,* f. 267, b. 2593, l. 14–19.

[187] P. Šležas. Prof. kan. Antanas Alekna // *Athenaeum.* 1931, T. 2. P. 71.

miems referatams, kiti (koreferentai) privalėjo iš anksto susipažinti su kolegų rašinių turiniu ir per pratybas padaryti pastabas. Profesorius likus dienai iki seminaro irgi perskaitydavo šiuos darbus. Seminaras prasidėdavo referento pranešimu, po to sekdavo koreferentų pastabos; nuomonę pareikšdavo ir kiti seminaro dalyviai; baigiamąjį žodį tardavo pats profesorius. Jis pareikšdavo savo nuomonę apie atliktą darbą, pateikdavo informaciją apie naujausią literatūrą.

Panašiai seminarus tvarkė ir kiti VDU dėstytojai. Anot V. Trumpos, jaunesnieji, Europoje stažavęsi istorikai pratybas stengėsi organizuoti pagal vakarietišką pavyzdį – mažinti oficialumo distanciją tarp studento ir dėstytojo.[188] Apie Vokietijos universitetų istorijos seminarus galima spręsti iš J. Jakšto laiške Z. Ivinskiui aprašyto Strasburo universiteto profesoriaus Alfonso Dopscho viduramžių istorijos seminaro.[189]

Netrukus Lietuvos istorijos kursą, taigi ir seminarą, perėmė Z. Ivinskis, tačiau jam teko susidurti su sunkiai išsprendžiamomis problemomis. 1931 m. įvykusi VDU Statuto reforma apribojo Teologijos-filosofijos fakulteto veiklą: vietoje 22 iki tol veikusių katedrų paliko 17, sumažėjo asignavimai Filosofijos skyriui.

[188] V. Trumpa. Jonas Puzinas – mokslininkas ir visuomenininkas // *Aidai*. 1965. Nr. 9. P. 408.

[189] „Pradėjom nuo Merovingų laikų ir norime kuo greičiausiai prieiti prie XIII a., ir čia ilgiau sustoti. Problema, kaip matai, labai plati ir rodos neapibrėžta. Todėl ir tyrinėjame ją iš daugybės dokumentų: imperatorių ir kunigaikščių aktų, visokių įstatymų. <...> Kiekvienam posėdžiui profesorius nurodo literatūrą, o asistentė iš tos literatūros sudaro kiekvienam studentui tam tikrą porciją. Taip kad kiekvienas studentas turi kiekvienam posėdžiui ką nors paruošti. Referatai nerašomi. Seminaras vedamas gan įdomiai. Profesorius (labai malonus senelis) iškelia ir išaiškina įdomiai visokius viduramžių ekonominius klausimus. <...> Maloni asistentė, kuri yra kartu ir priv. doc., mielai ko paklausus nurodo ir paaiškina." – J. Jakšto laiškas Z. Ivinskiui // *LNB RS*, f. 29, b. 1152, l. 4.

Po A. Aleknos mirties, jo turtinga asmeninė biblioteka, kuria plačiai naudojosi seminaro dalyviai, perėjo Kunigų seminarijos žinion, ir Z. Ivinskio dispozicijoje beliko vos 40 darbui būtinų šaltinių tomų. Kurį laiką seminarija trumpam skolino Z. Ivinskiui literatūrą, bet 1936 m. pavasarį atsisakė suteikti ir šią paslaugą, o pasiūlymas naudotis knygomis seminarijos patalpose nei studentams, nei pačiam Z. Ivinskiui nebuvo priimtinas. Šiomis aplinkybėmis Z. Ivinskis laikė „istorijos seminaro klausimą beviltiškoje būklėje. Akivaizdoje gausaus, didelio ir nuolat turtinamo Humanitarinių mokslų fakulteto istorijos seminaro, kuris retą Lietuvos istorikui reikalingą studijoms knygą nebeturi, mūsų f-to studentui jo istorijos studijų racija pas mus nyksta. Jie yra priversti arba pereiti į Humanitarinį fakultetą, arba ten nuolat istorijos seminare lankytis."[190] Todėl Z. Ivinskis siūlė istorijos seminarą uždaryti ir 1936 05 12 pasitraukė iš jo vadovo pareigų, nors ir toliau tęsė savo paskaitų kursus. Z. Ivinskio vedami istorijos seminarai, kaip ir pats Teologijos-filosofijos fakultetas, trumpam atnaujino darbą vokiečių okupacijos sąlygomis, 1941–43 metais.

P. Galaunės Lietuvos meno istorijos pratybos vyko Kauno miesto muziejuje. Studentams siūlydavo nemažai temų, daugiausia iš XX a. pradžios lietuvių dailininkų kūrybos (gamta M. K. Čiurlionio tapyboje ir tautosakoje, Petras Rimka ir jo kūryba, Antano Žmuidzinavičiaus kūryba, impresionizmas, Petro Kalpoko kūryba, lietuvių menininkai ir visuomenė Lietuvių dailės draugijos veiklos metu ir kt.). Jis nemėgo kištis į studentų seminarines diskusijas, bet užsiėmimo pabaigoje pareikšdavo savo nuomonę.[191]

[190] Ponui Teologijos-filosofijos f-to Dekanui. Z. Ivinskio, Teologijos-filosofijos fakulteto istorijos seminaro vedėjo, pareiškimas // *LNB RS*, f. 29–968, l. 1.

[191] Z. Žemaitytė. Paulius Galaunė. V., 1988. P. 173.

J. Puzino Lietuvos archeologijos pratybose studentai sprendė įvairias užduotis. Viena iš tokių buvo apžvalginių referatų rengimas (pvz., prekyba gintaru priešistorinėje Europoje, vikingai ir jų įtaka Lietuvai, Klaipėdos krašto proistorė, kuršių problema latvių ir vokiečių mokslo šviesoje ir kt.). Kita – naujųjų proistorinių darbų recenzavimas (pvz., V. Trumpa palygino tarpusavy du vokiečių mokslo darbus: Karolio Engelio „Apie Klaipėdos kultūrą" (Die Kultur des Memellandes, 1931) ir „Iš Rytprūsių senovės" (Aus Ostpreussischer Vorzeit, 1935). Tipologinių-chronologinių pratimų metu studentai susipažindavo su V. D. muziejaus eksponatais. 1936 11 17 nagrinėtos geležies amžiaus radinių formos, studentams buvo pavesta išrinkti šio laikotarpio radinių tipus ir surašyti jų radimo vietas. Tokiose pratybose dalyvaudavo 6–10 studentų. Be to, buvo organizuojama nemažai išvykų su studentais, kurių metu rinkti nauji eksponatai. 1939 m. Lietuvai atgavus Vilnių, pratybų dalyviai aplankė Vilniaus pilių griuvėsius, susipažino su pagrindiniais Aukštutinės ir Žemutinės pilių bruožais; kitos ekskursijos organizuotos į Trakų ir Medininkų pilis. Archeologijos katedros stygių kompensuodavo būtent šie seminarai.[192]

Praktiškai visi visuotinės istorijos dėstytojai šalia savo kursų vadovavo ir seminarams (P. Gronskis, J. Totoraitis, J. Yčas ir kt). Daugiausia čia nuveikė ilgametis Humanitarinio fakulteto Visuotinės istorijos katedros vedėjas L. Karsavinas ir egiptologė M. Rudzinskaitė-Arcimavičienė. Seminarams L. Karsavinas teikė didelę reikšmę kaip dėstytojų ir studentų dialogo formai. Nuo 1931-ųjų jis nuolat vadovavo pagrindiniam visuotinės istorijos seminarui ir keliems kitiems (naujųjų amžių,Europos, senovės Romos, senovės Graikijos istorijos seminarai). Gerai pažinojęs Peterburgo, Ber-

[192] J. Puzino 1934-42 m. archeologijos pratybos // *LNB*, f. 52, b. 79, l. 2–30.

lyno, Paryžiaus aukštųjų mokyklų darbą, jis stengėsi panašiai sutvarkyti ir VDU istorikų akademinį gyvenimą. Būtina sėkmingo darbo sąlyga L. Karsavinas laikė tinkamą seminarų dalyvių psichologinį nusiteikimą. „Seminaras vienija visus gyvu bendru darbu ir sudaro galimybę nieko nevaržomo bendravimo tiek profesoriams, tiek studentams, čia galima duoti studentams konkrečių bei smulkių patarimų visais juos dominančiais klausimais – kaip skaityti tą ar kitą šaltinį, tą ar kitą knygą, kokias knygas ir kaip skaityti, kaip orientuotis klausimo literatūroje, naudotis informaciniais veikalais, šaltinių leidiniais ir t. t. - ir laisvai pasikeisti mintimis su kolegomis".[193] Anot L. Karsavino, istorikui negana vien nuodugniai ištirti šaltinius, jis privalo, remdamasis jais ir savo intuicija, pažinti tiriamo laikotarpio dvasinę atmosferą ir šitaip tarsi iš vidaus pažvelgti į tyrimo objektą (istorinį įvykį ar kultūros fenomeną). To jis mokė ir savo istorijos pratybose. Jose L. Karsavinas „su kiekvienu savo oponentu ginčydavosi kaip su lygiu, tuo būdu keldamas besąlyginį klausytojų pasitikėjimą ir susidomėjimą dėstomuoju dalyku."[194]

M. Rudzinskaitės-Arcimavičienės vedamuose egiptologijos seminaruose,pasitelkus vaizduojamąją medžiagą, (papirusų, mumijų,buities daiktų) pagalba stengtasi betarpiškai perteikti auditorijai senovės pasaulio vertybes. Jau 1922 m. pradėtas nagrinėti hieroglifų raštas. „Bet, trūkstant tam tikrų žodynų, netgi vokiškų ir prancūziškų, teko dirbti šitokiu, labai nepatogiu būdu: patys klausytojai, mano vadovaujami, turėjo darytis ieroglifų – lietuvių kalbos žodynėlius ir jais naudotis ieroglifų tekstams skaityti. <...>" Todėl 1932 m. M. Rudzinskaitė-Arcimavičienė išleido pirmąjį (ir

[193] L. Karsavino pareiškimas... // *Ibid*, l. 4.
[194] A. Nyka-Niliūnas. *Temos ir variacijos*. V., 1996. P. 111.

iki šiol vienintelį) lietuvišką hieroglifų žodyną, palengvinusį studentų darbą.[195]

1940 m. sovietų valdžia pradėjo Lietuvos aukštąjį mokslą reorganizuoti; tai pakeitė ir istorijos studijų programas: reikalauta dėstomų kursų turinį derinti su sovietinės ideologjos standartais: remtis marksizmo klasikais, visuomenės raidos pagrindu laikyti klasių kovos principą, padidinti socialinės ir ekonominės istorijos kursų apimtį, sukurti neigiamą Lietuvos Katalikų bažnyčios įvaizdį ir t. t. Šiuos reikalavimus buvo priversi vykdyti I. Jonynas, J. Matusas, Z. Ivinskis, kiti dėstytojai. L. Karsavinas ėmė dėstyti senovės Graikijos kursą kaip mažiausiai ideologizuotą ir atsisakė Naujųjų laikų istorijos kaip labiausiai „pažeidžiamos". Apmirė ir mokslinė veikla.[196] Pačioje ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje ir penktojo pradžioje, Humanitarinių mokslų fakultetui persikėlus Vilniun, istoriją pradėjo dėstyti dar keli jauni specialistai. Nuo 1940 m. pavasario K. Avižonis dėstė XVII a. Lietuvos istoriją, Lietuvos Statutą, bendrą šalies istorijos kursą, vyr. asist. Pranas Čepėnas – XVI–XVII amžių Europos istoriją, vyr. asist. B. Dundulis – Europos naujųjų amžių istoriją (XIX–XXa.), j. asist. R. Volkaitė-Kulikauskienė vedė Lietuvos proistorės seminarą, vyr. asist. dr. M. Vorobjovas dėstė menotyros istoriją, V. Trumpa – XIX a. istoriją ir kitus kursus, tačiau, deja, neilgai – jau 1943 03 17 Vytauto Didžiojo universiteto darbas vokiečių buvo nutrauktas, o nemažas jaunųjų istorikų būrys (J. Jakštas, A. Šapoka, Z. Ivinskis, J. Puzinas, V. Trumpa, A. Vasiliauskas, A. Kučinskas, V. Daugirdaitė-Sruogienė, M. Krasauskaitė, J. Deveikytė-Navakienė ir kt.) po metų pasitraukė į Vakarus.

[195] M. Rudzinskaitė-Arcimavičienė. *Egipto ieroglifai.* K., 1932. P. 56.

[196] A. Ragauskas. Lietuvos istorios mokslo sovietizacija 1940–1941 metais // *Lietuvos Istorijos Metraštis – 1994.* V., 1995. P. 98–99.

Studentai

1926–1939 metais VDU parengė apie 140 istorikų

ISTORIJOS SPECIALISTŲ RENGIMAS VDU HUMANITARINIŲ MOKSLŲ FAKULTETE 1926–1939 METAIS[197]

1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	viso
1	3	1	13	5	4	9	5	5	5	3	12	10	17	93

1926–1940 m. Teologijos-filosofijos fakultetas parengė 52 istorijos specialistus.[198] Z. Ivinskio skaičiavimu, per visą 1922–1939 m. laikotarpį, pridėjus dar tris vokiečių okupacijos metus, VDU baigė apie 200 istorijos specialistų.[199] Tačiau tik nedaugelis galėjo ateityje atsidėti moksliniam darbui, nes dalis grįždavo į provinciją, kur nebuvo sąlygų moksliniam darbui, o dauguma tapo gimnazijų mokytojais. 1937 m. Z. Ivinskio rašytame tekste skamba pesimistinės gaidos: „Šiandien, berods, visai nedidėja jaunųjų, spaudoje kuriuo nors būdu pasireiškiančių, istorikų prieauglis. Dauguma, baigę un- tą ir tapę mokytojais, dėl nepalankių mokslo darbui sąlygų (provincijoje nėra jokių bibliotekų), visai iš jo pasitraukia, net mažiausios recenzijelės nebeparašo. Ir tokių istorikų mes turime dešimtis! Bet ir Kaune sėdinčioji jaunoji karta nėra reikiamai nuteikta kūrybiniam mokslo darbui. Juk kaip padidėjo literatų, poetų, ekonomistų prieauglis, o šį tą bandančius tyrinėti

[197] Č. Mančinskas. Studentų skaičius ir jų sudėtis // *Vilniaus universiteto istorija 1803–1940*. V., 1977. P. 248.

[198] *Ibid.*, p. 247.

[199] Mokslai, iš kurių... tavo sūnūs te stiprybę semia. Zenonas Ivinskis į klausimus apie istorijos mokslus Nepriklausomoje Lietuvoje // *Į laisvę*. 1958. Nr. 16–17. P. 11.

istorikus (iš jaunosios kartos), vis dar beveik galima suskaityti penkiais pirštais. <...> Vyresnės profesorių kartos auklėjamasis, mokslo darbui nuteikiantis ir paskatinantis vaidmuo turėtų būti daug didesnis. Tomis keliomis, nė desėtko nesiekiančiomis, rankų poromis, ne kažkiek tegalės būti nudirbta. Lietuvos istorijos perspektyvos nėra viliojančios! Ir šiandien, jei per metus pasirodo viena antra lietuviška studijėlė ar knyga, yra nemažas įvykis istorikų gyvenime. <...> Reikia pasirūpinti sąlygų, kad įmanomai parašyti darbai būtų spausdinami ir, nors šiek tiek, apmokami."[200] Atsidėti istorijos mokslui galėjo tik universitete dirbę asmenys. Anot Z. Ivinskio: „Lietuvai buvo visai nežinoma „privataus mokslininko" („Privatgelehrte") sąvoka, nes niekas negalėjo ryžtis, pasilikęs netoli lituanistika gausios Kauno un-to bibliotekos, privačiai užsiimti mokslinėmis studijomis."[201] 1935 m. Povilas Štuopis straipsnyje „Istorijos mokymo reikalu" pageidavo didesnio provincijos istorikų (daugiausia gimnazijų mokytojų) aprūpinimo moksline literatūra Švietimo ministerijos lėšomis. Anot autoriaus, „tai būtų didžios kultūrinės vertės žygis ne tiktai švietimo ir auklėjimo plotmėje, bet ir Lietuvos istorijos moksle: dešimtys provincijos istorikų didesniu ar mažesniu mastu galėtų ir gal panorėtų dirbti net mokslinį tyrinėjimo darbą, kuris dabar yra daugiausia vienų kauniečių ar marijampoliečių privilegija. Tokiose sąlygose, neabejojame, labai ir labai pagyvėtų Lietuvos istorijos lietuviškasis mokslinis darbas, padaugėtų tyrinėtojų."[202] VDU auklėtinis P. Štuopis, pats gimnazijos istorijos mokytojas, be abejo, gerai suprato universitetą baigusių jaunųjų istorikų problemas, tačiau jo išsakytos mintys liko vien gražiais pageidavimais.

[200] Z. Ivinskis. Aktualieji Lietuvos istorijos reikalai // *Mokslas ir menas*. 1937 01 16.
[201] Mokslai, iš kurių... // *Ibid*., p. 14.
[202] P. Štuopis. Istorijos mokymo reikalu // *Tautos mokykla*. 1935. P. 223.

Per vėlai (tik 1939 m.) įkurtas ir Lituanistikos institutas, kurio Istorijos skyriaus personalą vėlgi sudarė universiteto dėstytojai, turintys nemažą pedagoginį krūvį.

Apie VDU studijas rašę autoriai ne kartą mėgino lyginti tarpusavyje Humanitarinių mokslų ir Teologijos-filosofijos fakultetus jų klausytojų parengimo kokybės požiūriu. Kalbant apie istorikus, nepakanka vien nurodyti šių fakultetų profesorių pasaulėžiūrų skirtumus, nes šie nebuvo reikšmingi studijų procese (tiek kairiųjų pažiūrų humanitarai A. Janulaitis, I. Jonynas, tiek dešiniųjų – Teologijos-filosofijos fakulteto Filosofijos skyriaus dėstytojai A. Alekna, J. Totoraitis ir kt., tiek „eurazietis" L. Karsavinas savo paskaitomis nedarė studentams kokio nors ypatingo ideologinio poveikio, galinčio apriboti jų, kaip būsimųjų mokslininkų ar pedagogų, galimybes). Abiturientui pasirenkant vieną ar kitą fakultetą reikšmingi buvo pažįstamų, draugų patarimai. Z. Ivinskis prisimena: „Savo prašymą, dar 1925m. liepos mėn. būdamas Kaune, buvau padavęs į Humanitarinių Mokslų Fak. Prof. Šalkauskio paskaitų klausiusieji studentai ateitininkai (labiausiai P. Mantvydas) per žemaičių ateitininkų konferenciją Skuode1925 m. vasarą nukreipė mane į Teologijos-filosofijos fak., kur aš galėsiąs studijuoti pas prof. Šalkauskį. Iš konferencijos grįžęs į Plungę, ir išsiunčiau naują prašymą rektoriui."[203] Taigi pasirinkant fakultetą kartais turėjo įtakos priklausymas kuriai nors jaunimo organizacijai ir/ar populiaraus universiteto profesoriaus autoritetas. Svarbus dalykas buvo ir tautinė-konfesinė orientacija: kitataučiai nekatalikai (rusai, žydai) studentai savo istorijos studijoms rinkosi tik Humanitarinių mokslų fakultetą. Abiejuose fakultetuose mokslai truko

[203] Z. Ivinskis. Atsiminimų nuotrupos apie prof. Stasį Šalkauskį // *Lietuvos universitetas... Ibid.*, p. 706–707.

aštuonis semestrus, nors daug kas mokėsi ilgiau: kaip ir daugelyje to meto Vakarų Europos universitetuose, VDU buvo paplitęs „amžino studento" tipas.

Pagal mokymo proceso organizavimą pirmenybė teko Humanitarinių mokslų fakultetui: būtent čia sukaupta solidi istorinė biblioteka ir sėkmingai veikė J. Yčo, I. Jonyno, L. Karsavino globojamas istorijos seminaras. Šiek tiek skyrėsi istorijos specialybės programos: pvz., Teologijos-filosofijos fakultete reikalauta išklausyti viduramžių vokiečių kalbos kursą; jo nereikėjo Humanitarinio fakulteto istorikams. Kai kurių straipsnių autoriai vienareikšmiai pasisako „už" ar „prieš" kurį nors iš šių fakultetų. Anot V. Daugirdaitės-Sruogienės, „Teologijos-filosofijos fakultetas pagreitintai, masiškai ruošė istorijos mokytojus. Gimnazijas pripildė daugumoj tinkamai neparuoštais dėstytojais. Retas jų gebėjo sudominti, uždegti moksleivius istorijos studijomis." O Humanitarinių mokslų fakulteto trūkumu autorė laiko perkrautas istorijos studijų programas.[204] Apie Teologijos-filosofijos fakultetą kaip apie „diplomų dirbtuvę" 1938m. rašė ir R. Nagenis. Autoriaus atliktas fakultetų mokslo šakų (Humanitarinių mokslų f-te – 18, Teologijos-filosofijos f-to filosofjos skyriuje – 11) ir personalo (Teologijos-filosofijos f-to filosofijos skyriuje 1938 m. buvo 5 vyresniojo, 3 jaunesniojo personalo darbuotojai, 3 privatdocentai ir neetatiniai lektoriai, gi Humanitarinių mokslų f-te – darbuotojų penkiagubai daugiau) palyginimas su fakultetuose diplomuotų specialistų skaičiumi (1936 m. statistikos duomenimis, nuo universiteto atidarymo iki 1936 m. Teologijos-filosofijos fakultetas išdavė 433, Humanitarinių mokslų fakultetas – tik 151 aukštojo mokslo baigimo diplomus, nors pastarasis turėjo daugiau klausytojų) leido jam padary-

[204] V. Sruogienė. Dėmesio Lietuvos praeičiai! // *Sėja*. 1974. Nr. 1–2. P. 5.

ti išvadą apie nevisavertį specialistų, tarp jų ir istorikų, parengimą Teologijos-filosofijos fakulteto Filosofijos skyriuje.

R. Nagenis pritarė 1937 m. švietimo ministro įsakymui (galiojusiam iki 1938), kuriuo Teologijos-filosofijos fakultetui buvo uždrausta rengti istorijos ir literatūros specialistus. Neigiamas autoriaus nusistatymas motyvuojamas ir kitais dalykais: Teologijos-filosofijos fakulteto regulamino nebuvimu, lėšų trūkumu, nepakankamu seminarų aprūpinimu, kapelionų ir ateitininkų kuopelių agitacine veikla mokyklose.[205] Pirmenybę Humanitarinių mokslų fakultetui teikia ir J. Jurginis, „nes jo profesoriai profesionalumu, visuomeninėmis politinėmis pažiūromis ir moksliniu akiračiu buvo daug pranašesni"[206], nors plačiau šia tema nekalba, todėl jo teiginiai neatrodo pakankamai argumentuoti.

Tačiau vertinant abiejų fakultetų darbą nereikia pamiršti bet kurių humanitarinių (taigi ir istorijos) studijų individualizuoto pobūdžio: savarankiškam analitiniam moksliniam darbui linkę studentai turėjo galimybių pasireikšti tiek Humanitarinių mokslų, tiek Teologijos-filosofijos fakultete. Abu šie fakultetetai išugdė nemažai jaunų istorijos specialistų: Humanitarinių mokslų fakultetas – J. Jakštą, A. Šapoką, J. Puziną, A. Vasiliauską, V. Trumpą, V. Daugirdaitę-Sruogienę, J. Deveikytę-Navakienę, Teologijos-filosofijos fakulteto istorijos skyrių baigė Z. Ivinskis, Juozapas Stakauskas, J. Matusas, A. Kučinskas, P. Šležas, B. Dundulis ir kt. Antroje ketvirtojo dešimtmečio pusėje ir po II pasaulinio karo visi jie vienaip ar kitaip pasireiškė Lietuvos istorijos moksle. Antra vertus, abiejuose fakultetuose dažnai pasitaikydavo Z. Ivinskio minėtas „nutrupėjimo" reiškinys, ir šiuo atveju neturėjo didelės reikšmės pats

[205] R. Nagenis. Diplomų dirbtuvė // *Akademikas*. 1938. P. 211–213.
[206] J. Jurginis. Šapokos istorios apžvalga // *Literatūra ir menas*. 1988 06 18. P. 11.

aukštojo mokslo diplomo įgijimo faktas: mokslus baigę studentai sugrįždavo į provinciją ir ten darbo pagal specialybę nedirbo.

Taigi daryti kategoriškas išvadas dėl geresnio ar prastesnio studentų istorikų parengimo kuriame nors viename fakultete vargu ar prasminga.[207] Verčiau kalbėti apie fakultetų bendradarbiavimą, taip pat ir rengiant istorikus (kaip minėta,studentai galėjo laikyti egzaminus abiejuose fakultetuose, lankyti abiejų fakultetų pratybas, naudotis literatūra, t. t). Abiejuose fakultetuose, kaip ir visame universitete, vyravo geranoriški, draugiški santykiai tarp studentų ir dėstytojų. Tai pažymi 4-ojo dešimtmečio šalies akademinio gyvenimo tyrinėtojai: „Universitete nuo pirmųjų veiklos dienų įsivyravo tolerancijos atmosfera, kurią palaikė didžioji dalis universiteto profesūros. Štai 1931m. naujų mokslo metų pradžios iškilmingame susirinkime Universiteto rektorius prof. Vincas Čepinskis kalbėjo studentams: „Aš jums, jaunieji kolegos, patarčiau, įžengus į Universitetą, šiek tiek pasenti, gerbti autoritetus, bet nepasitikėti jais aklai, neimti jokių pareiškimų ir obalsių, kurie skelbia jiems galutinę tiesą. <...> Aš sutinku, kad pasitikėjimas autoritetais tam tikrose ribose yra doras dalykas, bet aklas autoritetų sekimas, lygiai kaip ir neribotas skepticizmas, yra nedorybė. <...> Aš noriu, kad jūs išmoktumėte Universitete savarankiškai galvoti ir apgalvoję atsakingai veikti ir iš Universiteto visai pašalinti prievartos priemones, nes Universitetas yra šventovė, yra vieta, kur turi veikti laisva, nieku nevaržyta žmogaus dvasia, nes tik tokiomis sąlygomis gali tarpti mokslas."[208]

[207] Nuomonei apie lygiavertį istorikų paruošimą Humanitariniame ir Teologijos-filosofijos fakultetuose pritaria ir B. Dundulis. Žr. : B. Dundulis. Istorikų rengimas Vytauto Didžiojo universitete 1922–1940 m. // *Vytauto Didžiojo Universiteto ir Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos 70-metis.* K., 1993. P. 161–164.

[208] A. Liekis. Studijų ir Mokslų Akademijos raida Lietuvos Respublikoje // *Mokslas ir Lietuva.* 1991. Nr. 2. P. 103.

Daugelis dėstytojų pratybų, asmeninių pokalbių metu diskutuodavo su studentais kaip lygūs su lygiais, stengėsi sumažinti tarpusavio santykių distanciją. Tuo ypač pasižymėjo prof. L. Karsavinas. Ilgi oficialūs posėdžiai, perdėtas griežtumas su studentais – tai buvo ne jo stilius: „Mūsų fakultetų katedrų skyrių susirinkimai sušaukiami labai retai ir tik konkrečiais bei specialiais klausimais <...> dienotvarkė ir privalomumas per daug juos varžo, kad galėtų iš čia augti nuolatinis mokslo personalo bendravimas su studentais <...>".[209]

Lietuvos universiteto auklėtinė J. Deveikytė-Navakienė palygino tarpusavyje 4-ojo dešimtmečio pradžios Kauno ir Paryžiaus universitetų akademinį gyvenimą. Paryžiaus studentai – universitetinių iškilmių dalyviai – jai pasirodė „lyg susitraukę, lyg tolimi pašaliniai stebėtojai <...> Nebuvo entuziazmo, o profesoriai savo viduramžio drabužiuose atrodė lyg ne šio pasaulio esybės, tolimos, neprieinamos. Lietuva myli savo jaunimą, o Prancūzija tik toleruoja jo esimą. Čia daug kūrybos, bet dar daugiau tradicijos, ir iš tikrųjų prasimušti pro jos kevalą eiliniam žmogui visai negalima."[210]

Vytauto Didžiojo universiteto 2-ųjų 5 metų (1927–1932) veiklos ataskaita teikia statistinius duomenis apie 1932 metų studentus.[211] Kadangi visi studentai suskirstyti fakultetais ir juose –skyriais, tai yra duomenų apie Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos skyriaus studentų kontingentą. Teologijos-filosofijos f-to studentai-istorikai priklausė, kaip žinia, Filosofijos skyriui, ir ataskaitoje pateikiami tik duomenys apie visą šį skyrių.

[209] Pranešimai VU Humanitarinių mokslų fakulteto seminaro reikalu išrinktajai 1941. 10. 04 komisijai // *VUB RS*, f. 138, b. 3, l. 4.

[210] J. Deveikytės laiškai A. Janulaičiui // *MAB RS*, f. 267, b. 366, l. 11.

[211] *Vytauto Didžiojo universitetas. Antrųjų penkerių veikimo metų (1927–1932) apyskaita*. K., 1933. P. 390–399.

1932 m. Humanitarinių mokslų fakultete studijavo 193 būsimieji istorikai (79 vyrai ir 114 moterų). Jų amžius svyravo nuo 20 iki 29 metų, daugumą sudarė 22–27 metų studentai, nors nemažai (23 studentai) – 30 metų ir vyresni. Beveik visi studentai buvo dar nesukūrę šeimų (nevedusių vyrų 71 iš 79, neištekėjusių moterų – 103 iš 114). 68 būsimieji Humanitarinių mokslų f-to istorikai pagrindiniu pragyvenimo šaltiniu laikė tėvų paramą, beveik tiek pat (71)valstybinę tarnybą. To paties fakulteto Filologijos skyriuje tėvai rėmė 203 studentus, o iš tarnybos gyveno 96, t. y. dvigubai mažiau. 73 studentų tėvų verslas buvo žemės ūkis, 33 prekyba, 25 – laisva profesija, 22 – valstybinė ar privati tarnyba ir kt. Tautybės požiūriu lietuvių – 125, žydų – 58, lenkų – 1, vokiečių – 8, baltarusių – 1 studentas. Iš jų vokiečių kalbą buvo įvaldę 95, anglų –17, prancūzų – 13, lenkų – 51, rusų –125, hebrajų – 42, žydų (jidiš) – 34 studentai. Teologijos-filosofijos f-to Filosofijos skyriuje tais pačiais 1932m. buvo 169 studentai, iš jų 91 vyras (nevedusių – 81) ir 78 moterys (neištekėjusių – 75). Krinta į akis didelis iš tėvų žemės ūkio gyvenusių studentų skaičius: 122 iš 169 Filosofijos skyriaus studentų tėvų- valstiečiai, ir niekas nesivertė prekyba. 55 studentai buvo išlaikomi savo tėvų, 59 gyveno iš tarnybos, 36 studentus rėmė giminės ar kiti asmenys. Stipendiją pagrindiniu pragyvenimo šaltiniu laikė 6 Filosofijos skyriaus studentai ir 5 Humanitarinio fakulteto studentai istorikai.

Visi Teologijos-filosofijos fakulteto studentai buvo lietuvių tautybės. 127 filosofijos skyriaus studentai mokėjo vokiečių kalbą, 19 – anglų, 28 – prancūzų, 54 – rusų kalbą. Taigi europinių kalbų (ypač vokiečių kalbos) mokėjimo požiūriu 4-ojo dešimtmečio pradžioje Teologijos-filosofijos fakulteto Filosofijos skyriaus studentai aiškiai lenkė savo kolegas humanitarus.

Pateikti duomenys leidžia daryti išvadą apie daugmaž vienodą Humanitarinių mokslų ir Teologijos-filosofijos fakultetų istorijos specialybės lietuvių tautybės studentų materialinę padėtį.[212]

[212] Galima daryti prielaidą, kad tėvų-prekybininkų paramą turinčių studentų (dažniausiai žydų tautybės) materialinė padėtis buvo kiek tvirtesnė. Tačiau žydų tautybės studentai labiausiai domėjosi ne istorijos, bet teisės ir medicinos studijomis. Neabejotina, kad tų studentų tėvų materialinė padėtis buvo geresnė nei studentų istorikų, kaip jaunųjų medikų ir teisininkų įsidarbinimo perspektyvos buvo palankesnės.

Antroji dalis

TEORINIAI IR METODOLOGINIAI UNIVERSITETO ISTORIKŲ ORIENTYRAI

Kaip minėta, patys Lietuvos universiteto istorikai nepaliko darbų, specialiai skirtų jų pačių teorinėms ir metodologinėms nuostatoms, todėl šiuolaikiniams tyrinėtojams tenka tas nuostatas rekonstruoti pasiremiant kitais jų tekstais. Šie tyrimai prasidėjo tik pastaruoju metu. A. Bumblauskas, Evaldas Bakonis ir kt. mėgino atstatyti atskirų istorikų pažiūras. Tačiau šios pastangos bus vaisingos tik apžvelgus visų ar bent daugumos istorikų pažiūras, įvertinus jų originalumą ir jas palyginus. Nepriklausomos Lietuvos istoriografija lygintina su XIX a. šalies istorikų darbais, taip pat su bendra naujųjų laikų Vakarų Europos istorijos mokslo situacija.

„ISTORIJOS PASTATAS"– BENDRASIS NEPRIKLAUSOMOS LIETUVOS ISTORIKŲ ORIENTYRAS

Kalbėdami apie XX a. pirmosios pusės humanitarinių mokslų padėtį, kai kurie autoriai pažymi nevienodą naujų idėjų paplitimą įvairiose pasaulio šalyse. Čia tradiciškai pirmavo Vokietija, Anglija ir Prancūzija. Štai 4-ojo dešimtmečio Jungtinėse Amerikos Valstijose konstatuojamas atsilikimas: „Naujausios visuomenės mokslų idėjos pasiekia Ameriką praėjus pusei šimto metų po jų atsiradimo Europoje <...> Kantas tapo populiarus JAV, kuomet Europoje jis jau seniai buvo nurungtas Hegelio, Hegelis pas mus

pelnė autoritetą, kai už vandenyno jis jau buvo išstumtas Markso, o marksizmas plinta pas mus tik dabar."[213] Tai turėtina omeny ir Lietuvos atveju: rankiškasis istorizmas ir pozityvizmas tampa šalies istorikų orientyru tik XX a. 3-ojo dešimtmečio pradžioje. Jiems reikėjo per trumpą laiką išspręsti kelias svarbias užduotis – naujai įvertinti savo pirmtakų, romantinės istoriografijos atstovų, mokslinį palikimą, įsisavinti ir pritaikyti jiems naują metodologiją. „Tik XXa. 2–3 dešimtmetyje Lietuvoje prasidėjo sistemingi savos istorijos ir kultūros tyrinėjimai. Pamatyti praeitį „savo akimis" ir atrasti ją – taip būtų galima pavadinti pirmos lietuvių humanitarų kartos mokslinę programą. Sunkus, monotoniškas darbas archyvuose, naujos medžiagos rinkimas, pirmieji bandymai savarankiškai konceptualizuoti tiriamąjį objektą labai priminė XIX a. pradžios vokiečių ir prancūzų istorikų ir filologų pastangas sukurti kritinę, pretenduojančią į mokslo statusą, kultūros disciplina."[214]

Alvydas Nikžentaitis palygino XIX a. lietuvių romantinės mokyklos istorikų darbus su nepriklausomos Lietuvos istorikų moksliniu palikimu: „Panašiai kaip ir nacionalinio atgimimo istoriografija (S. Daukantas, Motiejus Valančius), Lietuvos Respublikos istorikai stengėsi parodyti lietuvius kaip savarankišką atskirybę, netapačią kitiems etniniams vienetams. Tiktai XIX a. istorikai visų pirma kėlė uždavinį supažindinti lietuvių tautą su jos praeitimi, o buržuazinių istorikų tikslas buvo lietuvių kaip tam tikros atskirybės idėją pagrįsti moksliškai ir įtvirtinti ją kaimyninių šalių istoriografijoje. Tų pačių tikslų realizavimo priemonės labai skyrėsi,

[213] Beard Ch.,Vagts A. Currents of thought in historiography. *American Historical Review*. 1937, Nr. 3.

[214] V. Berenis. Lietuvos kultūros istorijos ir metodologijos problemos // *Lietuvos kultūros tyrinėjimai*. T. I. 1995. P. 16.

todėl Lietuvos Respublikos istorikų veiklą galime pavadinti atskiru istorijos raidos etapu. Tai – pozityvizmo įsitvirtinimas Lietuvos istorijos moksle."[215]

Ir romantinės, ir pozityvistinės Lietuvos istoriografijos tikslas buvo istorijos subjektu tapusios lietuvių tautos praeitis. Tačiau, kaip teisingai pažymėjo A. Nikžentaitis, iš principo skyrėsi šių krypčių tyrinėtojų naudojami metodai. Vienas žymiausių romantizmo atstovų T. Narbutas savo apibendrinamuosius darbus, pirmiausiai garsiąją daugiatomę „Lietuvių tautos istoriją" laikė pagrindu, įteisinančiu ir įprasminančiu tolimesnes šaltinių paieškas. 1842 10 20 laiške S. Daukantui jis rašė: „Tai, ką iki šiol išleidau, yra tik istorijos apmatai, t. y. pagrindas, ant kurio tik ir galima dėstyti iš šaltinių atsiskleidžiančias smulkmenas ir įvykius. Taigi dabar dirbu su šaltiniais."[216]

Toks požiūris XX a. 3–4 dešimtmečio Lietuvos istorikams būtų visai nepriimtinas. Jų pirmaeilis reikalas buvo sudaryti temą apibendrinančią šaltinių bazę. Kiekvieno šaltinio reikšmė lygiavertė kitiems tos temos šaltiniams. Populiarus buvo statomo istorijos pastato įvaizdis, kur plytų vaidmenį atliko pavieniai istoriko kruopščiai surinkti šaltiniai ir jo paties ar kitų istorikų *a priori* atlikti tematiškai siauri tyrimai. Tai atėjo iš Vokietijos ir Prancūzijos, kur XIX a. pradžioje istorikai pozityvistai pirmąkart mėgino sisteminti savo mokslines pažiūras. „Istorijos pastatams" nemažai dėmesio skyrė, pavyzdžiui, prancūzų autoriai F. Langlois ir Ch. Seignobos.[217]

[215] A. Nikžentaitis. Įvadas // A. Kučinskas. *Kęstutis*. V., 1988. P. III.

[216] 1842. 10. 20 T. Narbuto laiškas S. Daukantui į Peterburgą // *S. Daukantas. Laiškai Teodorui Narbutui*. V., 1996. P. 294.

[217] Žr.: F. Langlois, Ch. Seignobos. Introduction aux Etudes historiques. Paris, 1898.

Šias idėjas perėmė daugiausia jaunosios kartos Lietuvos istorikai. Štai ką rašė Z. Ivinskis A. Jakštui-Dambrauskui iš Vokietijos apie savo doktorantūros studijas: „Miunchene galutinai pasiryžau, kiek jėgos leis, užsiimti tik istorija. Dirva pas mus didelė. Istorijos seminare čia yra daugybė lokalinių atskirų provincijų, miestų, banyčių ir t. t. istorijų leidinių. Tik iš tokių plytelių galima sudėstyti istorijos rūmą."[218] Vėliau savo „Lietuvos istorijos iki Vytauto Didžiojo mirties" pratarmėje Z. Ivinskis išplėtė šią mintį: „Suprantama, kad besiekiant mokslinės sintezės, autoriui teko daug remtis kitų tyrinėjimais. <...> Tad ir šį kartą, statant Lietuvos istorijos „rūmą", reikėjo uoliai naudotis kitų jau pagamintomis „plytomis".[219] Panašiai savo diplominio darbo įvade rašo ir universitetą bebaigianti V. Daugirdaitė-Sruogienė: „Mūsų laikų istorijos tyrinėtojai ypač daug dėmesio kreipia į atskirų miestų, miestelių, valsčių, dvarų ir kaimų monografijas, teikiančias smulkių bei tikslių, šaltiniais paremtų žinių. Šitie nežymūs, tik istorikams specialistams teįdomūs rašiniai nepretenduoja daryti bendras išvadas. Jų uždavinys – konstatuoti faktus ir surinkti, susisteminti išmėtytą, užkampiuose išlikusią, maža kam težinomą bei prieinamą istorijos medžiagą. Jokių platesnių istorijos klausimų neiškeldami, jie sudaro nelyginant tik mažas plyteles, iš kurių didieji istorijos mokslininkai stato didžiulius rūmus, atvaizduodami viso krašto ūkio, ekonominių bei kultūrinių santykių išsirutuliojimą."[220] Tokia plytele autorė ir laikė savo atliktąjį XIX a. bajorų ūkio tyrimą. Aišku, „istorijos rūmai" – tai ano meto istorikams buvo gana pa-

[218] Z. Ivinskio laiškas A. Jakštui-Dambrauskui iš Miuncheno į Kauną 1930 01 14 // *VUB RS*, f. 506, l. 71.

[219] Z. Ivinskis. Lietuvos istorija. Iki Vytauto Didžiojo mirties. Roma, 1978. P. 3.

[220] V. Daugirdaitė-Sruogienė. Žemaičių bajoro ūkis XIX a. pirmoje pusėje. V., 1995. P. 7.

togi ir todėl kartais jų vartojama metafora. Kaip šiuos rūmus Lietuvos istorikai įsivaizdavo? Atsakymą pateikia J. Jakštas, kalbėdamas apie istorijos mokslo tikslus: „<...> Vyriausias istorijos mokslo uždavinys <...> yra išsiaiškinti žmonijos praeitį, atvaizduoti žmonių gyvenimą su visu jo įvairumu, kaip jis plėtojosi nuo seniausių laikų iki mūsų dienų. Trumpiau pasakius: istorijos mokslo uždavinys yra atvaizduoti žmonijos gyvenimo procesą. Taigi atskiri istorijos faktai tėra tik „žalioji medžiaga" istorikui, iš kurių jis turi pastatyti tą rūmą, kurį mes vadiname žmonijos gyvenimo procesu."[221] J. Jakšto akimis, istorijos rūmai reiškė nuostatą rašyti procesų istoriją. Toliau straipsnyje kalbama apie istoriką-menininką, privalantį sugebėti kurti šį istorijos procesą – arba procesų istoriją – pasiremiant faktų visuma. „Istorikas turi būti iš dalies menininkas-kūrėjas, nes žmonijos gyvenimo procesas jam nėra duotas; jis turi jį iš negausingų ir palaidų faktų pats sukurti."[222] Faktų atrankos kriterijai, anot J. Jakšto, yra subjektyvūs, nes priklauso nuo subjektyvaus vertinimo. Istorijos tyrinėtojo vertybinis laukas formuojasi veikiamas socialinės aplinkos. „Būdamas visuomeniškas padaras, susietas tūkstančiais saitų su visuomene, paskiras individas supranta ir **vertina** įvairius socialinius reiškinius bei faktus pagal visuomenės nusistatymą jų atžvilgiu. <...> Tokios visuomeninės vertybės, pav., šių dienų gyvenime bus tikyba, tautybė, valstybė, teisė, dorovė, mokslas, menas ir kitos. Su panašiomis dabartinio gyvenimo sąvokomis ir gretins istorikas praeities visuomeninius reiškinius."[223] J. Jakštas polemizuoja su vokiečių autoriumi Henriku Rikertu, kuris savo veikale „Die Grenzen der naturwis-

[221] J. Jakštas. Istorijos mokslas ir gyvenimas // *Vairas*. 1932. Nr. 10. P. 85.
[222] *Ibid.*
[223] J. Jakštas. Vertybės istorijoj // *Vairas*. 1934. Nr. 7. P. 260.

senschaftlichen Begriffsbildung" („Gamtamokslio pažinimo ribos") 1913 m. aptarė vertybių vaidmenį istoriko darbe ir jo požiūrį į istorijos mokslo objektyvumą. J. Jakštas, skirtingai nei H. Rikertas, nelinkęs laikyti objektyvia istoriko atliekamą faktų atranką atsižvelgiant į jam galiojančias vertybes: „Juk jau siejimas praeities faktų su vertybėmis, tas centrinis pagal Rickertą istoriškos kūrybos momentas, bus drauge ir jų vertinimas. Nes sieti ką su vertybėmis, reiškia pripažinti dalyką esant teigiamos arba neigiamos vertės. O tai ir yra dalyko vertinimas. Kaip gi istorikas galės sieti kokį faktą su vertybe, jo nevertindamas? Susilaikant nuo fakto vertinimo, neįmanoma būtų susekti, ar jis prilygsta tai vertybei, su kuria jis siejamas. Nevertinamas faktas negalėtų būti laikomas vertybe ir gretinamas su dabartinio gyvenimo vertybėmis."[224] Kitaip sakant, istorijos pastatas bus prasmingas tik tuomet, kai bus tinkamai įvertinta (pripažinta vertinga) kiekviena jo sudedamoji dalis.

V. Trumpa, 1937 m. recenzuodamas A. Šapokos redaguotąją „Lietuvos istoriją", įvadinėse pastabose irgi kalba apie istoriją kaip procesą. Anot autoriaus, pirmasis istoriko uždavinys – surasti ir įvesti į mokslinę apyvartą kuo daugiau faktų. „Istorinės literatūros uždavinys <...> yra turtinti aperceptyvinę žmogaus proto galią, kitaip sakant, suteikti jai gabumą pagauti juo daugiau istorinio proceso momentų."[225] Antroji užduotis – atlikus faktų analizę, pereiti prie jų sintezės. „Sugebėjimas sujungti atskirus momentus į organišką procesą leidžia istorikui imtis bendro istorijos veikalo rašymo. <...> Tik gerai susipažinęs su atskirais klausimais ir sukūręs didelį aperceptyvinės medžiagos bagažą, istorikas sugeba duoti įdomų, originalų ir išlaikytą bendro pobūdžio veikalą. <...>

[224] *Ibid.*, p. 261.
[225] V. Trumpa. Savosios istorijos keliais // *Vairas*. 1937. Nr. 6. P. 142.

Tik keliolika, ar kelias dešimtis metų dirbęs istorijos srity mokslininkas drįsta sintetinti savo mintis ir jas išreikšti. <...> Tas pats taikytina ir vienos tautos istorijai, nes kiekviena tauta gyvena taip pat pilną istorinį procesą, kurį ir galima apipavidalinti viename darbe."[226] Tokiu būdu pasiekiama istorinio proceso vienovė, V. Trumpos kaip ir jo mokytojo L. Karsavino laikyta istorijos mokslo idealu: „Tyrinėdami <...> konkretų procesą, mes suvokiame vieno istorinio proceso, kaip vienybės, pastatą, ir suvokiame ne atsitraukdami nuo to konkretumo, o įsigyvendami į pačią tą vienybę."[227]

Savo „Istorijos teorijoje" L. Karsavinas „istorijos pastato" sąvokai teikė dvejopą prasmę: veikalo įvade jis kalba apie netobulus, greitai senstančius visuotinės istorijos pastatus, kurių autoriai nesiekė išreikšti subjektyvios nuomonės apie jų tiriamą istorijos proceso atžvilgiu, bet pretendavo į „objektyvias", „galutines" tiesas.[228] Kur kas vertingesnės L. Karsavinui atrodė būtent subjektyvia nuomone paremtos studijos (jas autorius taip pat vadina pastatais): „Istorija <...> reikia suprasti, kaip suderinimas ir dauginga vienybė individinių jos supratimų, pataisančių ir papildančių vienas kitą. Tuo pateisinama ne tik jos vienybė ir visų pripažinimas, bet ir kiekvieno individinio istorinio pastato vertybė. Dar daugiau: individiniai pastatai pasirodo būtinai reikalingi tam, kad būtų istorija, kaip mokslas."[229]

L. Karsavinas netgi pabandė nustatyti „istorijos pastato" sąvokos kilmę. Anot L. Karsavino, ši sąvoka generuota krikščioniškosios kultūros. „Iš tikrųjų, istorinio supratimo išsivystymas, istorijos pastatas, kaipo „visuotinė istorija", ir istorijos mokslo išėjimas

[226] *Ibid.*, p. 142–143.
[227] L. Karsavinas. *Istorijos teorija*. K., 1929. P. 30.
[228] *Ibid.*, p. 5.
[229] *Ibid.*, p. 19.

už įdomaus ir pamokomo pasakojimo ir sociologinių tyrinėjimų ribų susijęs ne su Graikija, ne su Herodotu, Thukydidu, Polybijum, bet su žydų tauta ir krikščionybe."[230] Autoriaus nuomone, žydai savo monoteistine religija pirmąkart iškėlė visuotinės pasaulio istorijos idėją. Gi krikščionybė, pripažindama tobuliausio žmogaus istoriškumą, tokiu būdu suteikė bendrapasaulinei istorijai ataskaitos tašką ir absoliutų pagrindą. Štai kodėl istorijos mokslas ir vystėsi daugiausia krikščioniškosios kultūros sąlygomis.[231]

„Istorikui visiškai neleistina graibyti atskirus istorijos faktus ir juos mechaniškai tarpusavyje jungti neatsižvelgus į priežastingumo dėsnius," – pastebi 1930 m. I. Jonynas, recenzuodamas Petro Vieštauto istorinę brošiūrą.[232] Tačiau ir pats I. Jonynas susilaukė analogiškos J. Stakausko kritikos dėl perdėm fragmentiško bei nenuoseklaus įvykių pateikimo. Recenzuodamas I. Jonyno straipsnį apie Kęstutį, J. Stakauskas pastebi: „<...>p. profesorius išdėsto trumpais bruožais Lietuvos istoriją nuo Mindaugo iki Gedimino ir pagaliau sustoja ties Kęstučio laikais. Čia autorius sutelkia faktus ir juos palaidai išdėsto. Visiškai nematyti, kad įvykiai spiestųsi ir suktųsi apie pagrindines vedamąsias mintis. Todėl p. profesoriaus raštą galima palyginti su tokiais namais, kurie būtų sukrauti iš įvairių plytų bei akmenų ir cementu nesulieti."[233] Panašiai 1938 m. rašo ir K. Avižonis: „Tikrojo istoriko uždavinys ne vien konstatuoti faktus, bet juos paaiškinti, ieškoti priežastingumo ryšių, suteikti pilną raidos vaizdą.[234]

[230] *Ibid.*, p. 37.
[231] *Ibid.*, p. 38.
[232] I. Jonynas. /Recenzija į P. Vieštauto veikalą: *Vytautas Didysis, Lietuvos didis kunigaikštis*...K., 1930 // I. Jonynas. *Lietuvos didieji kunigaikščiai.* V., 1996. P. 226.
[233] J. Stakauskas. Mūsų kęstutinė literatūra // *Vairas.* 1933. Nr. 4. P. 508.
[234] K. Avižonis. Naujoji „Lietuvos istorija" // *LMAB RS*, f. 105, b. 326, l. 25.

J. Totoraičio veikalui „Mindaugas, Lietuvos karalius" 1932 m. P. Šležo recenzijos vienas iš pagrindinių kritikos objektų – pernelyg didelis veikalo autoriaus dėmesys smulkioms detalėms, dėl kurio sunku nustatyti priežastingumo ryšius, taip pat – pakankamai kritiškai įvertinti panaudojamus šaltinius.[235]

Iš J. Jakšto, V. Trumpos, L. Karsavino, I. Jonyno, kitų istorikų tekstų aiškėja, kad statomas rūmas idealiai įsivaizduotas ne kaip pavienių atsitiktinių faktų rinkinys, bet kaip vientisas procesas, kuriame faktai susiję tarpusavyje priežastingumo ryšiais, t. y. kaip genetinė (priežastinė) istorija. Šis projektuojamo, panaudojant visus temos šaltinius, ir statomo, būtinai atsižvelgiant į priežastingumo dėsnius, didingo praeities rūmo įvaizdis būdingas vėlyvojo pozityvizmo atstovams.

[235] „Įsidėmėtina, kad autorius nieko nesmerkia, bet ir nieko neteisina, o tik vaizduoja pačią įvykių raidą. Dėl naudojamų šaltinių susidaro įspūdis, kad autorius iš anksto, prieš jų panaudojimą, yra išsprendęs jų vertę, patikimumą, nes niekur dėl jų neabejoja. Ypač, pabrėžiu, krenta į akis tas autoriaus nešališkas, be jausmažodžių įvykių aprašymas ir nesileidimas į problemas, kurias besprendžiant, rodos, daugiausia tenka pasiduoti subjektyvizmui. Perskaitęs „Mindaugą" net pamaniau: gal iš tikrųjų taip ir reikėtų rašyti istoriją? Bet ir tuojau atėjo į galvą mintis, ar tada istorija begalėtų vadintis mokslu?Krenta į akis ir autoriaus neskirstymas faktų į svarbesniuosius ir mažesniuosius. Pav., autorius vienodai, be jokio pastebėjimo, aprašinėja prieš Mindaugą sudarytą koaliciją (1248–9m. 56–63 p.), kaip ir kitokį paprastesnį žygį, suruoštą į Juodąją Rusią pasiplėšti. Visi aprašomieji įvykiai praeina pro skaitytojo akis, lyg ekrane. Pats Mindaugas taip sujungtas su bevykstančiais istorijos faktais, jog atrodo, kad jis, kaip asmuo, nekuria įvykių, bet pats yra vienas iš tų įvykių."P. Šležas. /Recenzija J. Totoraičio veikalui „Mindaugas, Lietuvos karalius", Marijampolė, 1932 m. // *Židinys*. 1932. T. XV. P. 518–519.

ISTORIJOS MOKSLO REFORMOS REIKALAVIMAS

Minėto rūmo atrama įsivaizduota kaip istorinis subjektas, pasireiškiantis lietuvių tautos valstybingumo idėjos pavidalu. Šitaip 1921 m. manė vyresnės kartos istorikai, steigdami žurnalą „Mūsų praeitis", kuris turėjo „padėti pamatą Lietuvos istorijos mokslui, kurs atsiskleistų lietuvių tautos individualybės plėtojimąsi visoje pilnumoje."[236]

Šūkio formą ši idėja įgijo garsiajame A. Šapokos straipsnyje „Raskime lietuvius Lietuvos istorijoje",[237] jame išsakytos kelios visai tuometinei šalies istoriografijai būdingos nuostatos.

Pirma, konstatuota būtinybė atmesti kaimyninių valstybių istoriografijų tendencingumą vertinant Lietuvos praeitį: „Apmeskim mintimi mūsų istoriografiją (ne lietuvišką, nes jos dar nėra).[238] Kokie gi mūsų istorijos filosofijos metmens, kokia mūsų istorijos koncepcija? Liūdna. Juk ten iš Lietuvos vienas vardas. Nieko savita, lietuviška. Tai barbariška tauta iki 14 amž. antros pusės užsibarikaduoja savo tamsybėje nuo Europos, ginasi nuo šviesos, kol išsekus jėgoms paima žibintą iš lenkų ir apsišviečia. Ji įeina į Europos tautų tarpą lenkų malone įvesta. Jie ir toliau ja broliškai rūpinasi, aukli, šviečia, kol po keleto metų kaprizų padaro „tobulais" lenkais. Tai lenkų tezės. Rusai nori gauti savo duoklę. Jiems Lietuva ta pati barbarų tauta, ji, puolama vakaruose, eina semtis jėgų kultūringesniuose, bet totorių ordų fiziš-

[236] P. Klimas. *Iš mano atsiminimų*. Bostonas, 1979 // *LMAB RS*, f. 191, b. 384, l. 335.

[237] A. Šapoka. Raskime lietuvius Lietuvos istorijoje // *Naujoji Romuva*. 1932.05.22. Nr. 21 (73). P. 481.

[238] Aišku, čia neturima omeny ir romantinė lietuvių istoriografija.

kai palaužtuose rytuose ir sulaukia įprasto barbarų likimo – nugalėtojas neatlaiko prieš kultūrą. Jis pasisavina nugalėtųjų kalbą, raštą, teisę, visuomeniško gyvenimo formas, žodžiu, perima kultūrą. Ir tai atsitikę anksčiau negu prasideda istorija. Visa, ką užtinkame mūsų tautos istoriškos aušros prieblandose, rusų istorikai jau laiko paimta iš slavų – rusų. <...> Taigi besikuriančio mūsų istorijos mokslo uždavinys rasti (ir parodyti) lietuvius Lietuvoje".[239]

Antra, gana aiškiai nubrėžiama skiriamoji riba tarp romantizmo ir naujojo Lietuvos istorijos mokslo. „Dabar jau nebe laikas gerėtis paskirais ir dar romantikų fantazijos pagražintais, o kartais ir ištisai nuaustais, epizodais, bet reikia ieškoti tikrosios tautos praeities. Laikas nurodyti atskirų epizodų ir asmenų vietą bei reikšmę mūsų istorijoj, o visos tautos vietą pasaulio istorijos bėgy. Tautos entuziazmas ne be ribų. Jis pereina į kritingą vertinimą, kurio romantikų fantazija kurti vaizdai nepatenkina. O bent kiek pasistengus pažinti moksliškąją istoriją, romantiškasis idealizmas

[239] *Ibid.* Straipsnis A. Šapokos rašytas 1932, kuomet vyko jo glaudus bendradarbiavimas su Prahoje gyvenusiu I. Lappo. Yra pagrindo manyti, kad ir „lietuvių suradimo" idėjos formulavimas vyko tiesiogiai I. Lappo įtakojant. Tik pats I. Lappo ją traktavo beveik paraidžiui: jis tikėjo, kad LDK teisės paminklų analizė leis atskleisti senosios lietuvių paprotinės teisės elementus. A. Šapoka šią mintį išplečia ir kalba apie lietuvių suradimą kaip apie visems šalies istorikams būtiną metodologinį orientyrą. Beje, metais anksčiau panašią mintį išsakė ir P. Štuopis: „Paskelbkit lietuvišką istoriją, suraskit tautą" – P. Štuopis. Mūsų istorija // *Naujoji Romuva.* 1931. P. 468. Pažymėtina, kad ši lietuvių suradimo užduotis buvo gan aiškiai suvokta ir anksčiau (nors ji ir nebuvo taip suaktualinta, kaip A. Šapokos) tokių istorikų patriotų, kaip A. Alekna ir A. Voldemaras. Pastarasis, aštriai kritikuodamas A. Aleknos vadovėlio „Lietuvos istorijos" 3-ją laidą (1919), vis dėlto pripažino, kad „kun. Alekna daugiau pastebėjo, nei galima būtų rasti lenkų ir rusų istorinėj literatūroj. Tuo tarpu kai rusai su lenkais Lietuvos praeity temato tik rusų ir lenkų dvasios ir kultūros apsireiškimą, mūsų autorius mokėjo surasti tenai pačių lietuvių darbus."- A. Voldemaras. A. Alekna. Lietuvos istorija (rec.) // *Mūsų Senovė.* 1921. T. I, kn. 1. P. 111–112.

blunka. Ir, deja, blunka daug sparčiau ir labiau negu tai turėtų būti, negu tai teisinga. Ir tas vyksta svarbiausia dėl to, kad mūsų praeitį lig šiol mums teberodo svetimi, o ne mes patys."[240] Čia konstatuojamas gyvas reikalas kurti savą akademinę istoriografiją. Tai, anot A. Šapokos, yra gyvybinis tautos interesas, nes istorijos mokslas užtikrina jos egzistavimą ir sėkmę bendraujant su kaimynais.

Trečia, sprendžiant šias problemas, pirmaeiliu reikalu A. Šapoka laikė apibendrinamojo šalies istorijos veikalo parengimą. Svarbiausia, jo nuomone, buvo patenkinti elementarų visuomenės poreikį turėti „nuosavą" praeitį, ir tai padaryti reikėjo anksčiau nei visuomenėje subręs nusivylimas ir į tautos istorinę atmintį įsibraus tendencingos kaimyninių šalių istorikų koncepcijos. „Laukti, kol mūsų istorijos mokslas atliks savo uždavinius, būtų per ilga. Bet tas ir nereikalinga. Tam reikalui laikinai pakaktų pasirinkti medžiagos ir pas svetimus. Masėms pakaktų metmenų, o jų pamatavimą, moksliška analizę galima palikti ir tolimesniam laikui. Masėms nereikia aukštai mokslišku studijų, o plačių, epochas bei asmenis apibūdinančių aprašymų. Mažos klaidos čia leistinos."[241] Kitaip sakant, 3-4 dešimtmečio pradžioje Lietuvos istorijos mokslą ištiko krizė, kai teko pripažinti, kad „nubluko romantiškasis idealizmas", tačiau akademinė šalies istoriografija dar nebuvo galutinai subrendusi, ir tokiu būdu susidaręs pavojingas vakuumas turėjo būti nedelsiant pašalintas. Po poros metų kaip tik A. Šapoka ir tapo apibendrinamosios „Lietuvos istorijos" redaktoriumi.

A. Šapoka nebuvo vienintelis, kuris 4 dešimtmetyje spaudoje kėlė naujos istorijos poreikį. Maždaug tuo pat metu pasirodo ir kitų autorių, daugiausia jaunųjų istorikų straipsniai šia tema.

[240] *Ibid.*
[241] *Ibid.*, p. 482.

1935 m. J. Matusas straipsnyje „Istorijos mokslas ir tautinė politika"[242] apžvelgė Lietuvos kaimynų (lenkų, rusų, vokiečių) istorijos mokslą (aptarė lenkų istorikų Jono Dlugošo, Alberto Kojelavičiaus, Stanislovo Kutrzebos, Stanislovo Semkovičiaus, Aleksandro Brücknerio, Oskaro Haleckio, Liudviko Kolankovskio, Anatolio Levickio darbus, 1864 m. rusų įsteigtos komisijos senovės dokumentams leisti veiklą, taip pat – vokiečių istoriografiją nuo Henriko Latvio laikų iki XX a. 3 dešimtmečio) ir priėjo išvadą, kad istorijos mokslas „aiškiai remia savo krašto plačiai suprastą tautinę politiką." Tuo remdamasis J. Matusas mėgino nustatyti ir ateities Lietuvos istorijos mokslo raidos kryptį: „Iš to savaime aiškūs mūsų istorijos mokslo uždaviniai. Ji turi siekti objektyvios tiesos, bet turi būti aiškiai lietuviška. Būtinas reikalas mūsų istorijos mokslininkai turėti galvoje visas istorines tautines problemas."[243] Šiame J. Matuso tekste patriotinės-tautinės istorijos reikalavimas pateikiamas kaip natūralus, visiems Europos – taigi ir Lietuvos – istorikams savaime suprantamas dalykas.

J. Jakštas, pripažindamas tautiškumo principą vyraujančia jo laikų ideologija, manė, kad ja besiremdamas „istorikas sugebės geriau atvaizduoti tautos praeitį, sukurti tautišką istorijografiją. Per tautiškas istorijas galima prieiti prie žmonijos arba visuotinės istorijos,nes žmoniją sudaro tautos. Visuotinės istorijos prasmė būtų suprasta, kada visos tautos suprastų, su Ranke tariant, paskutinę Dievo mintį istorijoj. Tada gal būtų galimas vieningas ir visuotinės istorijos aiškinimas."[244] Tuo norėta pabrėžti, kad tautiškumas neprieštarauja istorizmo principui.

[242] J. Matusas. Istorijos mokslas ir tautinė politika // *Vairas*. 1935. T. XV. P. 388-395.

[243] *Ibid.*, p. 394–395.

[244] J. Jakštas. Istorijos mokslas ir gyvenimas // *Vairas*. 1932. Nr. 10. P. 88.

Įvairiapusiškai aptariama ir kritiškai vertinama 4-ojo dešimtmečio Lietuvos istorijos mokslo situacija keliuose VDU auklėtinio Povilo Štuopio publikacijose.[245] Straipsnyje „Tautinės istorikų pareigos" artimiausiu ir svarbiausiu uždaviniu laikomas naujosios apibendrinamosios istorijos parengimas. Tai, anot autoriaus, turėtų atlikti jaunoji praeities tyrinėtojų karta. „Jaunieji mūsų istorikai turėtų mums pavaizduoti dabartinės Lietuvos Respublikos ir jos visuomenės kilmę, susumuoti padarytus darbus, parodyti, kad mūsų valstybė nėra atsitiktinės Didžiojo karo padarinys ir kad savo istoriją kuria savosios tautos valia: tada ir visi mūsų netikėliai patikėtų Lietuvos ateitimi, susigyventų su tauta ir pasineštų kartu."[246] Pabrėžiamas auklėjamasis tautinės istorijos vaidmuo: „Mūsų jauna visuomenė, kadaise veikta visokių kryžmiškų istorinių įtakų, yra reikalinga perauklėti sociališkai, tautiškai, politiškai, ekonomiškai, doroviškai: šių didelių tautos ir valstybės uždavinių akivaizdoje mūsų istorikai turėtų pavaizduoti, kaip šitoki mūsų visuomenės bruožai susidarė <...> ir pati visuomenė, save pažinusi istoriškai, nejučiomis imtų taisytis, nejučiomis atsidurtų nekaltoje istorikų sugestijoje."[247] Tik patriotinė istorija, P. Štuopio nuomone, ateityje galės patenkinti visuomenę ir jos akyse pakelti pačių praeities tyrinėtojų prestižą: „Kolegos istorikai, ten, kur veltui bandome kvestijonališką praeities didybę užžiebti dabarties visuomenėje – ten ne kuo kitu kaip jėga pakelkime dvasinį perversmą, <...>

[245] P. Štuopis. Mūsų istorija // *Naujoji Romuva*. 1931. P. 468–470; Istorijos stebuklai ir istorikai // *Naujoji Romuva*. 1932. Nr. 20. P. 460–462; Tautinės istorikų pareigos // *Akademikas*. 1933. P. 307–309; Dvi numirėlių kartos // *Akademikas*. 1934. Nr. 9. P. 195–196. Nr. 10. P. 217–219; Lituanistikos podukra // *Tautos Mokykla*. 1935. Nr. 8. P. 173–175; Istorijos mokymo reikalu // *Tautos Mokykla*. 1935. P. 222–223.

[246] P. Štuopis. Tautinės istorikų pareigos // *Akademikas*. 1933. P. 308.

[247] *Ibid*, p. 309.

prašnekinkime tautinį sfinksą ir tada, aš jus tikinu, pliš kurčios uolos, pabus mūsų gyvieji numirėliai, tada mes, kaip patys dangaus dievai, sutvarkysime pirmoj eilėj, jei norite, savo profesiniai karjeristinius ir piniginius reikalus ir, galbūt, duosime tautai naują istorijosofinę religiją ir antrą istoriją."[248]

Kodėl tautiškumo principo reikalavimas oficialiajam Lietuvos istorijos mokslui tapo toks aktualus būtent 4-ame XX a. dešimtmetyje? Beieškant atsakymo, verta atkreipti dėmesį į kai kurias trijų minėtųjų autorių tekstuose išsakytas mintis apie jų gyvenamą metą. Pirma, jie pripažįsta ankstesnės romantiškosios istorijos autoriteto kritimą. Antra, konstatuojama, kad oficialiojo istorijos mokslo atstovų pastangos 3-iame dešimtmetyje kol kas (t. y. 4-ojo deš. pradžioje) dar nedavė laukiamų rezultatų, t. y. naujasis istorijos mokslas dar netapo visuomenės atrama jai bandant orientuotis laike. Nesurandant atramos praeityje problemiška tampa ir dabartis. Štai iš kur kyla A. Šapoką, J. Matusą, P. Štuopį bauginančio „dabarties vakuumo" įvaizdis: „Dvi poliarizuotos kosminės laiko kategorijos stichiniu dūžiu susikerta gyvosios dabarties akimirkoj – aršų radikalų skilimą persilaužimą gyvename musų tautinės individualybės pasąmoniuose. Nusivylusią, be istorinės inercijos ir ilgesio dabartį laužo praeitis ir ateitis, laužo tikrovė ir svajonės,materija ir dvasia <...> Baugu egzistuoti."[249]

Šis P. Štuopio vaizdžiai aprašomas radikalusis lūžis reiškė 3–4-uoju dešimtmečiu visuomenėje vykusius mentalinius pakitimus žvelgiant į praeitį, apskritai į istorinį laiką: XIX a. viduryje tas lūžis prasidėjo Vakarų Europoje, XX a. antrajame ketvirtyje pasiekė

[248] P. Štuopis. Istorijos stebuklai ir istorikai // *Naujoji Romuva*. 1932. Nr. 20. P. 461.

[249] P. Štuopis. *Ibid.*, p. 460–461.

ir Lietuvą. „XIX–XX a. istorizmas linkęs visą praeitį <...> saugoti, publikuoti ir tyrinėti. Vis tikslesnis praeities vaizdavimas, vedantis į skrupulingą faktinės istorijos vyksmo rekonstrukciją <...> rodo tokį patį požiūrį į laiką, kurį liudija ir vis tobulėjantis laiko matavimo tikslinimas. Visa tai implikuoja šaltinių daugėjimą iki begalybės. <...>".[250] Lietuvos 4-ojo dešimtmečio visuomenės mentaliteto atveju šis pakitęs požiūris į istorinį laiką ir dabartį jau nesutapo su tebelikusia romantine ateities laiko vizija, pastarajai aiškiai prieštaraudamas: „Reali istorinės tikrovės tiranija dusina ir smaugia dabartį, o sauvališkos metafizinės ateities svajonės ją įkvepia ir žiebia entuziazmu. Nesvietiškai mus kankina ši universali istorinės nelaisvės ir divinariškų svajų antinomija, šis visuotinis dviejų antipodiškų laikų, dviejų buvimo plotmių, dviejų poliariškų buičių prieštaravimas, šitas permanentinis žmogiškos natūros svyravimas <...>".[251]

Šie Lietuvos jaunųjų istorikų tekstai leidžia manyti, kad naujas Lietuvos istoriografijos etapas – pozityvistinės metodologijos perėmimas – 3–4 dešimtmečiais šalies visuomenės buvo gana skausmingai išgyvenamas: jos pakitęs istorinio laiko suvokimas nedelsiant turėjo būti suderintas su naujojo istorizmo principais. Čia kaip tik iškilo „antrosios", patriotinės, istorijos idėja: „Mes patys, kolegos istorikai, šalia visiems privalomos istorijos metodologijos ir istorinės tiesos fetišizmo, turime privačią istorijosofinę evangeliją <...> Mes savo istorijos negalime pabaigti objektyvaus istorinio proceso reprodukcija – mes dar turėsime tame neturiningame, kažkokiame svetimame faktų procese atskleisti an-

[250] P. Dinzelbacher. *Europos mentaliteto istorija.* Skyrius: Laikas ir istorija. Naujieji amžiai. V., 1998. P. 574.

[251] P. Štuopis. Istorijos stebuklai ir istorikai. *Ibid.*, p. 460.

trą istoriją, turėsime parašyti tautinės istorijosofinės paslapties istoriją ir sukomponuoti dabarčiai eukaliptiką <...>"[252]

Minėtoji istorijos mokslo reforma įsivaizduota kaip platesnės mentaliteto revizijos dalis. Antano Valiukėno nuomone, iš romantizmo paveldėtas „Lietuvos valstybinės didybės mitas" turėtų užleisti vietą blaivesniam praeities ir dabarties vertinimui, „tikrosios didybės esmė glūdi valstybinės, kultūrinės ir etinės idėjos sintezėje. <...> Tai yra kartu ir trys būtinybės, sudarančios aukščiausiąją žmoniškojo gyvenimo sintezę."[253] Tik šios sintezės pagalba, anot autoriaus, bus galima teisingai vertinti istorinį laiką – suderinti tarpusavyje požiūrį į praeitį, dabartį ir ateitį. „Vadinasi, reikalinga mūsų istorinės sąmonės revizija. Ne tam, kad nuvainikuotume ar atsisakytume Lietuvos didybės idealo, o tam, kad pagaliau realiai suvoktume to idealo esmę ir, užuot blaškęsi, užuot gyvenę neaiškiais nujautimais ir apatija, suintensyvintume savo didybės siekinių vykdymą."[254] Žvelgiant pačių reformatorių akimis, reformos esmė – ne istorijos subjekto idealo atsisakymas, bet jo objektyvus vertinimas. „<...> Pilnas istorijos vertinimas yra tik toks, jeigu į praeitį žvelgiama ne vienu kuriuo žvilgsniu, ne dviem, o visa jų eile, kol galutinai išsemiamas pagrindinio istorijos fenomeno vyksmas, tai yra pats žmoniškasis gyvenimas."[255] Būtent tokio visapusiško praeities nušvietimo stokojo romantizmo atstovai; autoriaus nuomone, jo istorikams tebetrūko ir 4-ajame XX a. dešimtmetyje, tik jau dėl kitų priežasčių: jeigu romantizuota istorija, tarnaudama istorijos subjektui (pastarasis nuo romantizmo laikų buvo tarsi kelrodis,orientuojantis istoriniame laike), tolera-

[252] *Ibid*, p. 462.

[253] A. Valiukėnas. Mūsų istorijos vertinimo reikalu // *Akademikas*. 1938. P. 248.

[254] *Ibid*.

[255] *Ibid*.

vo mitologijos ir t. t. egzistavimą, tai ją pakeitęs pozityvizmas, priešingai, šį subjektą labai apribojo griežto dėsningumo rėmais, jo turėtą vaidmenį atidavęs sausiems faktams. Tikriausiai todėl Antanas Maceina ir rašė, kad „kiekvienai kūrybinei dvasiai pozityvizmas yra tikras karstas".[256] Tai suvokė ir jaunosios kartos VDU istorikai. Patriotinės istorijos nuostatos jiems buvo lyg išeitis iš susidariusios padėties: leido parodyti istorijos subjekto veikimą, tuo pat metu nenusižengiant moksliškumo principams. Kaip pastebėjo A. Nikžentaitis, šis tautiškumo principo akcentavimas nebuvo lietuvių išradimas – jis, kaip ir pozityvistinės nuostatos, buvo žinomas ano meto Vokietijos ir kitų šalių istoriografijoje.[257] Tačiau tai buvo ne vienintelis 4-ojo dešimtmečio šalies istorikų rastas sprendimas. Z. Ivinskiui reanimuoti neveiklų istorijos subjektą kartais padėdavo ir Arnold Joseph Toynbee istoriosofinių schemų recepcija, o L. Karsavinas siūlė fenomenologiškai žvelgti į praeitį, atsisakant „istorijos pastato" įvaizdžio (apie tai žr. žemiau).

Taigi šis reformos aktualumas buvo objektyviai sąlygotas pačios Lietuvos istoriografijos raidos ypatybių: naujų istorijos metodų įsisavinimas pareikalavo iš oficialiojo istorijos mokslo, podraug ir iš visuomenės pirmiausia pakeisti požiūrį į istorinį laiką. Tuo tarpu naujų tyrimo metodų panaudojimo pirmieji bandymai 3-ajame XX a. dešimtmetyje (pvz., hektografuoti J. Yčo, I. Jonyno, A. Janulaičio Lietuvos istorijos paskaitų kursai) laikinai sukūrė istorinio subjekto praradimo iliuziją. Ateities ir dabarties įvaizdis nesiderino su tuo, kaip naujasis istorijos mokslas siūlė vertinti praeitį. Šitai

[256] A. Maceina. Buržuazijos žlugimas // A. Maceina. *Raštai*. T. II. V., 1992. P. 383.

[257] A. Nikžentaitis. LDK kultūrinės tradicijos praradimas: Vytauto Didžiojo kultas Lietuvoje XV-XXa. // *Senosios raštijos ir tradicijos sąveika: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos patirtis*. V., 1998. P. 327. Taip pat žr. : W. Oberkrone. *Volksgeschichte. Methodische Innovation und völkische Ideologisierung In der deutsches Geschichtswissenschaft*. Göttingen, 1993.

paaiškina ir P. Štuopio konstatuotą daugelio nusivylimą naujuoju istorijos mokslu.[258] Patriotinės istoriografijos svarbia užduotimi ir laikytas šio istorinio subjekto „atgavimas". Taigi savojo mokslo likimu susirūpinę 4-ojo dešimtmečio kartos Lietuvos istorikai matė dvi pagrindines užduotis, kurias ir turėjo spręsti būsimoji reforma: vengiant romantizmo apraiškų, priartėti prie objektyviosios istorijos standartų, atgaivinant istorijos subjekto paieškas išvengti sauso faktografinio dėstymo. Pirmieji 4-ojo dešimtmečio kultūrologiniai ir istoriosofiniai eksperimentai vertintini kaip vienas iš mėginimų suderinti praeities ir ateities perspektyvas, prisilaikant naujųjų istorizmo principų.

Z. IVINSKIO TEORINĖS NUOSTATOS IR PAIEŠKOS 4-AJAME DEŠIMTMETYJE

Kaip minėta, keli Z. Ivinskio 4-ajame dešimtmetyje rašyti straipsniai apie Lietuvos istorijos mokslą[259] tapo šiuolaikinių ša-

[258] „Gal pasakysite, yra istorikų? Jie dirba, tiria, triūsia, rašo <...> O, yra universitete katedrų, bibliotekų, turime istorijos mokslo žurnalą, daug veikalų prirašėm, Vytautą prikėlėm, Vilnių giname istorijos argumentais, istoriją gimnazijoj po kelis kartus dėstom, viešas paskaitas skaitom, istorikų studentų turime... Argi tai stagnacija, klausiate?.. O taip – vos stagnacija,vos ne formalumas! Tik žiūrėkit!

Inteligentija žiovauja istorijoj; visuomenė – aiškiai antagoniška; gimnazijoj istorija – nuobodžiausia pamoka; laikraščiams – įkyriausias straipsnis; leidėjams – nuostolingiausia knyga; studentams istorikams – kvailiausia būtinybė; istorijos mokytojams – pragyvenimo šaltinis... ech, mums visiems istorija absurdas, akmuo ant tako... Ne su istorija mūsų širdis!" – P. Štuopis. Mūsų istorija // *Naujoji Romuva*. 1931. P. 469.

[259] Z. Ivinskis. Lietuvos praeities ir dabarties kryžkelės // *Naujoji Romuva*. 1933. Nr. 17. P. 289–291;Lietuvos istorijos problemos // *Naujoji Romuva*. 1935. P. 288–292; Lietuvos istorija romantizmo metu ir dabar // *LKMA darbai*. T. 3. 1939. P. 320–341; Aktualieji mūsų praeities klausimai ir jų įtaka dabarčiai // *Kardas*. 1939. Nr. 12. P. 316–325.

lies istorikų dėmesio objektu. A. Bumblauskas, E. Bakonis šiuos tekstus nagrinėja kaip tarpukario istorinės-metodologinės minties pavyzdį. Štai kaip galima nusakyti pagrindines A. Bumblausko padarytas išvadas: Z. Ivinskis buvo pirmasis ir vienintelis nepriklausomos Lietuvos istorikas, kuris nesitenkino ne tik romantiškąja, bet ir tuomet šalies istoriografijoje įsivyravusia pozityvistine metodologija (įgijusia, autoriaus nuomone, Robino Georgijaus Collingwoodo sukritikuotą „žirklių ir klijų" metodo pavidalą), jam atrodžiusia ribota ir nepakankama. Istorikas reikalavo pakelti šalies istorijos mokslą į kokybiškai aukštesnį genetinį arba priežastinį lygmenį (ir pats ketvirtajame dešimtmetyje to siekė kai kuriuose tekstuose); bet Z. Ivinskis visą tradicinį istorizmą siūlė pakeisti civilizacinių modelių istorija, kas reta ir XX a. pabaigoje; po karo gyvendamas emigracijoje, Z. Ivinskis žengia atgal – rašydamas savo „Lietuvos istoriją (iki Vytauto Didžiojo mirties)" bei kitus darbus, jis vėl kalba apie „istorijos rūmus", taigi sugrįžta prie kadaise jo paties kritikuoto „žirklių ir klijų" metodo, iš dalies – net prie romantizmo. Priežastis – įvykusi „tautos tragedija privertė keisti koncepciją. Rūpėjo nebe atsiverti Europai, o priešingai – burtis apie lietuviškąją idėją."[260] Z. Ivinskio tekstų analizė rodo, kad ne visos šios išvados besąlygiškai priimtinos.

Vertinant Z. Ivinskio minėtuose straipsniuose išsakytas mintis, yra metodologiškai tikslinga suskirstyti šiuos tekstus į dvi grupes: pirmajai priskirti straipsnius, kuriuose istorikas kalba apie istorijos mokslo padėtį Lietuvoje, antrajai – tekstus, kuriuose Z. Ivinskis jau pats apmąsto Lietuvos istorinį likimą. Pirmajai grupei priskirtinas straipsnis „Lietuvos istorija romantizmo metu ir

[260] A. Bumblauskas. Zenono Ivinskio vieta mūsų istoriografijoje // *Naujoji Romuva*. 1994. Nr. 1. P. 10.

dabar", kai kuriomis išsakytomis mintimis jam yra artimas šiuolaikinių autorių dar nenagrinėtas, 1940–1941 metais Z. Ivinskio rašytas ir pirmąkart tik 1995 metais publikuotas veikalas „Lietuvos istorijos šaltiniai"[261]. Antrajai grupei – straipsniai „Lietuvos istorijos problemos", „Aktualieji mūsų praeities klausimai ir jų įtaka dabarčiai", „Lietuvos istorijos kryžkelės" ir kt.

Straipsnyje „Lietuvos istorija romantizmo metu ir dabar" dėmesio centras – romantinės ir nepriklausomos Lietuvos istoriografijos ypatybės. Įvade pabrėžiamas istorijos mokslo kintamumas, pripažįstamas absoliučios tiesos siekimo būtinumas, kartu nurodomi tokio istorinio darbo sunkumai: mokslininko priklausymas tam tikrai kultūrinei visumai, pasaulėžiūrai, istorijos mokyklai. Be to, visuomeninės raidos lūžiai (revoliucijos) istoriją suaktualina, priverčia daug ką pervertinti. Tokia, autoriaus nuomone, yra ir Lietuvos istoriografija – nuolat evoliucionuojanti ir besikeičianti.[262] Straipsnio antroje dalyje aptariamas istorijos mokslas Vilniaus universitete XIX a. – Danilavičiaus, Onacevičiaus, Lelevelio, trečioje – Daukanto darbai. Anot Z. Ivinskio, „Vilniaus universitete sudarytoji istorijos kryptis, nors ji garbino praeitį ir ją kėlė, tačiau buvo kritiška, <...> ten studentai įgaudavo sveiką pažiūrą į praeitį", ir vis dėlto „negalima pasakyti, kad tos istorijos atstovai būtų buvę jau pasiekę genetinės, istorijos tikrąja mokslo prasme, laipsnį."[263]

Čia pat Z. Ivinskis, remdamasis vokiečių teoretiku E. Bernheimu, pateikia genetinės istorijos sampratą: „Genetiniame istori-

[261] Z. Ivinskis. *Lietuvos istorijos šaltiniai.* Klaipėda, 1995.

[262] Z. Ivinskis. Lietuvos istorija romantizmo metu ir dabar // *LKMA suvažiavimo darbai.* T. 3. 1939. P. 320–322. Straipsnio tekstas autoriaus panaudotas jam 1940–41 m. rašant minėtąj veikalą „Lietuvos istorijos šaltiniai" (skyriuje „Lietuvos istorijos ir jos šaltinių mokslo (istoriografijos) uždaviniai", p. 45–57).

[263] *Ibid.*, p. 324.

jos laipsnyje pirmoje eilėje žiūrima, kaip istorijos objektu esanti apraiška yra išsivysčiusi; jos tikslas jau ne inventoriškai referuoti, ne mokyti ir moralizuoti, bet ištirti priežastis ir tolimesnį vystymąsi, kai tuo tarpu pragmatinė istorija,dažnai neįžiūrėdama tikro veikimo ar įvykio motyvų, ieškojo išminties gyvenimui."[264]

Nors savo raštuose Vilniaus universiteto istorikai, Z. Ivinskio nuomone, gerokai iškilo virš pragmatinės istorijos, tačiau dar nepasiekė genetinės istorijos laipsnio – taigi užėmė savotišką tarpinę padėtį. Ypatingą Z. Ivinskio pagarbą pelnė J. Lelevelis, kaip objektyvus šaltinių kritikas ir originalios Lenkijos istoriosofijos kūrėjas.[265]

Pagrindinis S. Daukanto nuopelnas – jis pirmasis ėmė nebepasitikėti lenkų istoriografija. Trūkumai – Daukanto istorija tapo didaktiška, prarado kritiškumą, minusų turėjo ir jo griežta antilenkiška pozicija – ji skatino Daukantą kurti didingus lietuvių praeities vaizdus, vertė iš principo ignoruoti lenkų istorijos mokslo laimėjimus (Jaroševičiaus darbus ir kt).[266]

Panašiai prikišama ir aušrininkams – vėlyvojo romantizmo atstovams: „Šliūpas ir Basanavičius, sekdami Daukantu, irgi siekia išaiškinti lietuvių senąją ir garbingąją istoriją. <...> Ano meto sąlygose tai buvo *pateisinama*. Tautinis atgimimas atėjo per praeities garbinimą, per istoriją."[267]

Aptaręs Atgimimo epochos istorikų raštus, Z. Ivinskis pereina prie savo amžininkų istoriografijos (skyrius „Lietuvos istorijos kelias dabar").[268] Apžvalgos pradžioje jis konstatuoja kokios nors

[264] *Ibid.*, p. 325. Kalbėdamas apie genetinę istoriją Z. Ivinskis rėmėsi E. Bernheimo veikalu „Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie", 1908. P. 32–35.

[265] *Ibid.*, p. 325.

[266] *Ibid.*, p. 328–331.

[267] *Ibid.*, p. 333.

[268] *Ibid.*, p. 336–341.

apibrėžtos istoristinės koncepcijos neturėjimą ir būtinumą ją sukurti artimiausioje ateityje: „<...> Charakterizuoti mūsų istorijos darbą, <...> kada mes kiekvienas, betirdami tai šį, tai tą palaidai, nesistemingai, atsitiktinai, neturime dar bendros ar nusistatytos pažiūros į praeitį – yra neįmanoma. Net bevartant ir daugiau parašiusių mūsų istorikų veikalus, nematyti kokios ypatingos koncepcijos. Yra tai dažniausiai nesamos lietuviškai ar visai nespausdintos medžiagos surankiojimas su plačiau nepagrįstu savu požiūriu, ar svetimus autorius beskaitant kilusiais samprotavimais."[269] Pagrindinė šių darbų nuostata, anot Z. Ivinskio, buvo išlaisvinti Lietuvos istoriją iš tendencingų kaimynų istoriografinių koncepcijų ir, vykdant garsųjį A. Šapokos šūkį, visą dėmesį sutelkti lietuvių paieškai. Rašydamas šį straipsnį 1939 m., Z. Ivinskis jau galėjo apžvelgti pirmuosius tos paieškos rezultatus. Anot autoriaus, kol kas (t. y. 4-ajame dešimtmetyje) šis darbas dažniausiai buvo negatyvaus (paruošiamojo) pobūdžio: griautos svetimos koncepcijos, tačiau pozityvaus kūrimo etapas dar nepradėtas: „Be abejo, susekti lietuvių individualumą ir jį pakankamai aiškiai nustatyti mūsų istorijoje yra rimtas uždavinys, tačiau iš ikišiolinio darbo nematyti, ko mes siekiame Lietuvos istorijoje, nes niekas nėra aptaręs, kokia turėtų būti Lietuvos istorijos programa, nei nusakęs, kokia yra mūsų istorijos prasmė."[270] Tad patriotinės nuostatos nuolatinis palydovas, Z. Ivinskio nuomone, turi būti stiprus teorinis pagrindas – labiau konkretizuoti tikslai ir įprasmintas pats istorinis vyksmas, t. y. turi būti pradėta kurti Lietuvos istoriosofija. Antraip patriotinės nuostatos pastūmės istorikus į kraštutinumus, kitaip sakant, tendencingus kaimynų darbus pakeis

[269] *Ibid.*, p. 336.
[270] *Ibid.*, p. 337.

nors ir patriotiniai, tačiau nemažiau tendencingi savų istorikų darbai: „Šalia patriotinio momento turi būti nepamirštamas ir istorinės tiesos reikalavimas."[271]

Kuriant savąją istorijos teoriją bei istoriosofiją, autoriaus nuomone, būtina Lietuvos istoriją įvesti į visuotinės istorijos kontekstą. „Dažnai mes ir savo atgimimą, Lietuvos atstatymą, vasario 16 d. akto genezę aiškinamės, pasitenkindami tik tuo, ką galvojo, ką jautė ar kokias aspiracijas turėjo mūsų tautiečiai, visai neįstatydami tų faktų į tarptautinės politikos ar istorijos rėmus ir imdami juos siaurai ir izoliuotai."[272] Antrasis Z. Ivinskio pageidavimas tuometinei istoriografijai – sinchronizuoti istorijos mokslą, Rytų – Vakarų ir kitas istoriosofines problemas spręsti remiantis Lietuvos ir kitų šalių istorijos medžiaga. Be šito, giliu istoriko įsitikinimu, Lietuvos istorijos kryptis ir 4-ojo dešimtmečio pabaigoje tebelieka „pusiau pragmatiška".[273]

Šis straipsnis paryškina Z. Ivinskio genetinės istorijos sampratą. Tai – priežastingumo ryšius atskleidžiantis istorinis procesas, paremtas istorijos filosofija. Z. Ivinskis rašo: „Klaidinga pažiūra, kad tik prirašius daug monografijų, lyg kokių plytelių statiniui – būtų galima statyti Lietuvos istorijos rūmas."[274] Ar tai reiškia, kad 1939 metais „istorijos rūmų"sąvoka Z. Ivinskiui apskritai nebuvo priimtina? A. Bumblauskas į šį klausimą atsako teigiamai. Jo nuomone, „istorijos rūmų" sąvoką Z. Ivinskis supriešina su genetine istorija.[275] Vis dėlto ši išvada diskutuotina: Z. Ivinskis

[271] *Ibid.*
[272] *Ibid.*, p. 339.
[273] *Ibid.*
[274] *Ibid.*, p. 240.
[275] A. Bumblauskas. Zenono Ivinskio teorinės novacijos // *Naujasis židinys.* 1995. Nr. 3. P. 198–200.

juk ne kartą vartoja šią sąvoką (ir 1931 m. savo laiške A. Jakštui-Dambrauskui, ir „Lietuvos istorijos" įvade 1970 m.). Čia jis tikriausiai pasisako prieš primityvų šios sąvokos traktavimą: rūmai – tai ne paprasta plytų („prirašytų monografijų") krūva, bet stiprų konceptualų pamatą turinti visuma. Maždaug taip jis įsivaizdavo ir savo rašomos „Lietuvos istorijos" rūmus. Jos pamatas – valstybingumo idėja, akcentuojama veikalo įvade. Todėl A. Bumblausko nuomonė apie Z. Ivinskio padarytą žingsnį atgal po II pasaulinio karo atrodo nepakankamai pamatuota. Taip pat sunku sutikti, kad Z. Ivinskis pirmasis ir vienintelis 4-ajame dešimtmetyje suvokė genetinės istorijos svarbą. Juk ir J. Jakštui, ir P. Šležui, ir I. Jonynui, ir kitiems šalies istorikams priežastingumo dėsnis buvo vienas iš svarbiausių; apie tai jie ir rašė minėtuose teoriniuose straipsniuose bei recenzijose. „Tauta <...> galima pažinti tik ir tik genetiškai, istoriškai, iš išilginio pjūvio, iš išgyvento kančių ir triumfo gyvenimo, iš plačiausia prasme istorijos. <...> Tik ir tik genetiškai, tik istorijoj galima pažinti tautos ontos, mūsų Lituaentum", – jau 1931 m. rašė P. Štuopis.[276] Ir 4-ajame dešimtmetyje, ir vėliau šalies istorikai ne priešino „istorijos rūmus" su priežastine istorija, bet derino šias sąvokas. Taigi autoriams, prieškario Lietuvoje vartojusiems „istorijos rūmų" sąvoką (tarp jų – ir Z. Ivinskiui) R. G. Collingwoodo „žirklių ir klijų" kritika vargu ar taikytina.

Kitas klausimas, ar tuo laikotarpiu genetinė istorija buvo praktiškai įgyvendinta. Į jį kartu su Z. Ivinskiu ir A. Bumblausku iš tikro tenka atsakyti neigiamai: ši daugelio istorikų suvokiama teorinė nuostata tuomet dar nespėjo tapti kūnu – nepasirodė ryškių genetinės istorijos pavyzdžių, kaip ir rimtų teorinių darbų. Istorijos teorijos problemos svarstytos tik negausiuose straipsniuose pe-

[276] P. Štuopis. Mūsų istorija // *Naujoji Romuva*. 1931. P. 469.

riodikoje. Jau penktojo dešimtmečio 2-ojoje pusėje sovietinės okupacijos sąlygomis Lietuvos istorikams buvo primesta kitokia materialistinio priežastingumo samprata. Kultūrinės raidos, kaip visumos, priežastingumą pakeitė siauras klasių kovos ir socialinių-ekonominių santykių ryšys. Iširo prieškarinis šalies istorikų kolektyvas, sisteminiai tyrimai mokslininkams emigrantams tapo sunkiai įmanomi, tai sustabdė ir tolesnę jų teorinės minties raidą.

Aptariant antrajai grupei priskirtus Z. Ivinskio straipsnius, verta atkreipti dėmesį į šių tekstų atsiradimo veiksnius. XX a. 2–4 dešimtmečiai Vakarų Europoje buvo didžiųjų istoriosofinių koncepcijų kūrimo laikotarpis. Pirmiausiai čia paminėtini Osvaldas Spengleris (1880–1936) ir Arnoldas Toynbee (1889–1975).

Civilizacijos raidos kataklizmai, kurių skaudžiausias – I pasaulinis karas ir pati tarpukario situacija su savo politine ir socialine įtampa skatino iš naujo permąstyti visuotinės istorijos raidą. Pozityvistinis vieningos istorijos (kaip istorijos subjekto) įvaizdis daugelio jau netenkino: juo negalėta paaiškinti pasaulinės istorijos įvairovės, kartkartėmis žmoniją ištinkančių socialinių katastrofų ir t. t. Hegelinio istorijos subjekto svarbiausieji atributai – jo vientisumas ir nepakartojamumas (galutinį tikslą turintis, nesikartojantis istorijos procesas). Vakaruose vėlyvojo pozityvizmo atstovai šio įvaizdžio faktiškai atsisakė jau XIX a. 2-ojoje pusėje, sumokėję už tai pasaulinės istorijos vizijos praradimu. Dabar atėjo metas šią istorijos viziją atgauti, kurti lokalių civilizacijų teorijas. Pirmąjį žingsnį žengė O. Spengleris. „Nei bendros istorijos, nei bendros kultūros žmonija, pasak Spenglerio, neturi. <...> Vietoje vienos pasaulinės kultūros Spengleris mato sumą atskirų kultūrų. <...> Pati kultūra, kaip tokia, Spengleriui <...> yra gyvas padaras. Bet pasaulinė kultūra nėra vienas augmuo, ji susideda iš daugelio atskirų augmenų. Kultūros tyrimas Spengleriui <...> eina morfologi-

niu būdu. Kultūros yra valdomos *Likimo*, kaip visi gyvi padarai."[277] Kiekvienai kultūrai O. Spengleris jau priskiria jos vidinės raidos vientisumą – jis kalba apie kultūros jaunystę, brandą ir senatvę (pastarąją tapatindamas su civilizacija). Kiekvienos kultūros atsiradimas, anot O. Spenglerio, yra atsitiktinis ir vyksta izoliuotai nuo kitų. Jo „Europos saulėlydžio" populiarumas aiškintinas kaip tik tuo, kad pirmąkart po ilgos kelių dešimtmečių sausų pozityvistinių tyrimų pertraukos čia buvo pasiūlyta originali pasaulinės istorijos vizija.

Tiesa, daug kas nepritarė O. Spenglerio pesimizmui dėl Europos civilizacijos, taip pat ir Lietuvoje. 1934 metais Kaune pasirodžiusi Vladimiro Stankevičiaus knyga „Pasaulinės istorijos dinamika"[278] laikytina O. Spenglerio darbų antiteze. Ši knyga – vienas iš bandymų sujungti praeities viziją su ateities perspektyva, to 4-ajame dešimtmetyje stokojo Lietuvos visuomenė. Autorius vertina universaliosios civilizacijos laimėjimus ir tikisi netolimoje ateityje sulaukti Europos kultūros suklestėjimo. Z. Ivinskis tikriausiai turėjo omeny ir šį darbą, kai vertino lietuvių požiūrį į pasaulinę kultūrą: „Bendrai kalbant, lietuvių nusistatymas link kultūros yra *optimistinis*. Pesimizmas, kuriuo po Pirmojo didžiojo karo Oswaldas Spengleris buvo užkrėtęs Vakarų Europą, lietuviškam kultūros pergyvenimui liko svetimas."[279] Galima pridurti: šis pesimizmas buvo svetimas ir pačiam Z. Ivinskiui.

O. Spenglerio jaunesnysis amžininkas A. Toynbee perėmė jo metodologiją. Jam taip pat pirmiausiai rūpėjo atskiros kultūros,

[277] A. Maceina. O. Spenglerio kultūros supratimas // *Naujoji Romuva*. 1936. P. 625.

[278] V. Stankevičius. *Pasaulinės istorijos dinamika*. K., 1934.

[279] Z. Ivinskis. Lietuvių kultūros problemos // *Kultūra ir istorija*. V., 1996. P. 194.

nors, skirtingai nei O. Spengleris, jis pripažino tarp šių kultūrų egzistuojančius ryšius. XX a. 3-ojo dešimtmečio pabaigoje A. Toynbee pradėjo sistemingai ruoštis savo fundamentaliam darbui „A Study of History"(„Istorijos pažinimas"). Vienas iš svarbių to pasiruošimo etapų buvo jo kelionės po daugelį pasaulio šalių. Tikslas – pažinti įvairių šalių bei tautų istorinį likimą. 1928 metais A. Toynbee su žmona aplankė ir Lietuvą, Kaune susipažino su I. Jonynu, kitais Lietuvos istorikais.[280] Savo „Istorijos pažinime" naudodamasis Lietuvos istorijos medžiaga, A. Toynbee pailiustravo vadinamąjį „civilizacijų traukos į Rytus" dėsnį. Jis sukūrė „iššūkio-atsako" teoriją, kuria aiškino ryšius tarp įvairių kultūrų. „Lietuviai buvo paskutiniai Europos pagonys, kurie patyrė XIII–XIVa. kryžiaus žygių bangą <...> Šis mirtinas lietuvių spaudimas iš Vakarų tapo priežastimi to, kad ir lietuviai įgavo užkariavimo stimulą ir savo ruožtu pajudėjo rusų pravoslavų žemių link. <...> Kova prieš ordiną pasiekė savo apogėjų 1363 m., kai lietuviai, ordino nustumti nuo savų Baltijos krantų, faktiškai pasiekė tolimus Juodosios jūros krantus. Energija virto karine jėga, kurią lietuviai iš pradžių

[280] 1928 04 20 A. Toynbee laiškas I. Jonynui: „Gerbiamas prof. Jonynai, mes su žmona vakar sugrįžome į Angliją ir aš, pasinaudodamas proga, noriu padėkoti Jums ir Jūsų žmonai už jūsų gerumą ir svetingumą mūsų vizito Kaune metu. Aš tikiuosi, kad dabar mes tapome draugais ir ateityje palaikysime ryšius. Jeigu yra kas nors, ką aš galėčiau dėl Jūsų padaryti Londone, arba jeigu yra kokių nors klausimų, prašau į mane kreiptis. Nuoširdžiai Jūsų, Arnold Toynbee."

1928 06 04 I. Jonyno laiškas A. Toynbee: „Gerbiamas prof. Toynbee, Jūsų laiškas man ir mano žmonai buvo labai malonus, kaip ir Jūsų trumpas vizitas Kaune. Aš apgailestauju, kad didelis mano užimtumas neleido man ilgiau su Jumis bendrauti. Tačiau ir trumpa pažintis paliko neišdildomą įspūdį visam gyvenmui, ir aš būčiau laimingas, jei susitikčiau su Jumis dar kartą. Galbūt Jūs rasite galimybę kada nors vėl aplankyti Lietuvą. Arba mes susitiksime kur nors kitur. Aš nuoširdžiai tuo tikiu. Mes su žmona siunčiame širdingus linkėjimus poniai Toynbee ir Jums. Nuoširdžiai Jūsų, I. Jonynas." // *MAB RS*, f. 105, b. 540, l. 186, b. 187, 190.

nukreipė prieš kitus kaimynus, tačiau nuolat spaudžiant ordinui ji galų gale buvo panaudota kovai su vakarų priešais ir leido suduoti teutonų riteriams atsakomąjį smūgį."[281]

Z. Ivinskio straipsnis „Lietuvos istorijos problemos" būtent nuodugniai aptaria šį traukos į Rytus dėsnį. Z. Ivinskis čia neapsiriboja vien Lietuvos santykių su jos kaimynais analize. Straipsnio pradžioje aprašomas dar Karolio Didžiojo pradėtas germanų traukimasis į Rytus. Vėliau vokiečių riterių atsikraustymas į Pabaltijį tik pratęsė šį procesą. „Šitame vakarų tautų traukos dėsnyje į Rytus <...> glūdi viena svarbiausių Lietuvos istorijos problemų. Vokiečiai, Ordinui užėmus naturalų lietuvių priėjimą prie Vakarų, atstūmus nuo jūros <...> ir visu sunkumu užgulus Nemuno žiotis, lietuviams beliko kelias į Rytus, užimti tuos plotus, kur būtų mažiau spaudimo. Čia reikia pažymėti, šitam bendram traukos dėsniui į Rytus pasidavė ne tik Lietuva. Jis buvo apėmęs ir Lenkiją. Jam pasidavė vėliau ir Maskva. XVI-me amžiuje maskviečiai užima Astrachanių, prie Irtišo ir Obio ištakų statosi sau pilis prieš stabmeldžius ostijakus, paskui įkuria Tobolską."[282]

Z. Ivinskis išveda paralelę tarp senosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos ir XX a. Lietuvos Respublikos, pabrėždamas didelę jų teritorijų disproporciją: pastaroji užėmė daug kartų mažesnius plotus nei senoji LDK, nes nebeatgavo daugelio senųjų žemių, kadaise užimtų būtent šiam traukos į Rytus dėsniui veikiant. Anot Z. Ivinskio, pasidavimas šiai traukai neigiamai paveikė tautinius lietuvių interesus: dalį lietuvių žemių užėmė vokiečiai, į Lietuvos visuomenę ėmė skverbtis pravoslavų kultūra ir tikyba, padažnėjo kunigaikščių mišrios vedybos. „Tie visi karai prieš totorius, tas

[281] А. Дж. Тойнби. *Постижение истории*. М., 1991. С. 145.

[282] Z. Ivinskis. Lietuvos istorijos problemos // *Naujoji Romuva*. 1935. P. 288–289.

noras užimti Riazanes, Kalugas, Tulas, tie brangūs žygiai prieš Novgorodą, atitraukė Vytautą nuo tikrųjų – artimesnių uždavinių ir kliudė įvykdyti programą, kurią statė pačios lietuvių tautos gyvieji reikalai. Traukimasis į tuos beribius Rusijos plotus, kurie pražudė ir švedų Karolių XII-jį, ir Napoleoną, pagaliau ir kaizerį Wilhelmą II-jį, buvo nereali politika, svajojimas, o ne apskaitančio politiko tikras reikalų supratimas. <...> Jeigu tuos didelius materialinius išteklius, kurios prarijo ekspedicijos į Maskvą, Riazanę, Novgorodą, Čechus, Algirdas, o paskiau Vytautas būtų suvartojęs savo krašte Kovai prieš Ordiną, galima sakyti, didesnių ir geresnių rezultatų Lietuvai jis būtų sulaukęs, ypač Lietuvos vakarinės sienos atžvilgiu."[283]

Antra vertus, rytinės teritorijos atliko užnugario funkciją: Lietuvos pusėje rusų pulkai kovėsi ir prieš totorius, ir prieš vokiečius, čia buvo svarbi atrama – ir grynai politine, ir ekonomine prasme. „Vadinasi, tie patys *rusų* plotai buvo reikalingi išlaikyti tautos egzistencijai ir atsiremti prieš vokiečius <...>, bet tie patys plotai žudė, taip sakant, Lietuvos genijų. Čia siunčiami į įvairias provincijas geriausieji Kunigaikštystės žmonės, Vytauto bajorija – sąmoningiausias to laiko lietuvių elementas. Patekę svetimon aplinkon ir būdami aiškiai izoliuoti nuo viso tautos kamieno diasporoje, tie didž. Kunigaikščio politikos nešėjai tirpo tai rusėdami, tai vėliau lenkėdami."[284]

Šie Z. Ivinskio svarstymai kelia kitą svarbią problemą: „Kiek *tautiškumo* buvo senojoje Lietuvos valstybėje Gedimino ir Vytauto laikais?"[285] Jis pripažįsta negalįs galutinai atsakyti dėl medžiagos

[283] *Ibid.*
[284] *Ibid.*
[285] *Ibid.*

stokos ir dar todėl, kad tais laikais, priešingai nei XXa.,vyravo vals tybinė, o ne tautinė idėja. „Pagaliau tautos klausimas dabartinėje formoje yra labai vėlybos datos."[286]

Pradedant 1385 metų Lietuvos krikštu,Vakarų-Rytų problemos sprendimas, anot Z. Ivinskio, įgauna naują fazę: Lietuva patenka į Vakarų kultūrinės įtakos sferą. Kadaise jos skirtas per didelis dėmesys Rytams ir valdovų nesirūpinimas savąja kultūra dabar sąlygojo sėkmingą lenkiškumo skverbimąsi: „Atsilikimas *kultūroje*, nesudarymas savo tautinės kultūros, kuri dažnai yra galingesnė už politiką, – svarbiausia vėlybesnio lietuvių nutautėjimo priežastis."[287]

Vėliau Lietuva vėl patenka į Rytų įtaką – Rusijos imperijos ideologai XIX a. stengėsi įžiebti gyvybę negausiems senosios LDK rusiškos kultūros likučiams. „Čia vėl Lietuva, stovėdama tarp Rytų ir Vakarų, buvo laikinai nublokšta į Rytus, kol ji, atstačiusi savo valstybę visai naujais pagrindais, persiorientavo į Vakarus jau naujoviškai."[288] Baigdamas šią Lietuvos praeities apžvalgą, Z. Ivinskis pabrėžia, kad Rytų–Vakarų problema yra globalinė ir siūlo jos pagrindu spręsti kitas, lokalines šalies istorijos problemas.

E. Bakonis teisingai pabrėžia, kad Z. Ivinskis, mėgindamas nustatyti Lietuvos istorijos vietą Europos istorijoje, priėjo panašių išvadų kaip ir A. Toynbee. Abu jie konstatavo silpnus ikikrikščioniškos Lietuvos ryšius su kaimynais, atkreipė dėmesį ne tik į negatyvų, bet ir į pozityvų Ordino vaidmenį, abu laikė Krėvos aktą geriausiu lietuvių pasirinkimu. Panašiai jų vertintas ir Lietuvos istorijos paradoksas – kai dar taip neseniai krikštui priešinusi tau-

[286] *Ibid.*, p. 289.
[287] *Ibid.*, p. 290.
[288] *Ibid.*, p. 291.

ta 1399 m. buvo įtraukta į kryžiaus žygį, t. y. į ką tik priimto naujo tikėjimo gynėjų gretas. Dar vienas jų sąlyčio taškas – Lietuvos, kaip Vakarų civilizacijos paribio, vertinimas, kai Lietuva sulaikė rusų ekspansiją į Vakarus.[289] Tačiau sunku sutikti su E. Bakoniu, kad „mums A. J. Toynbee vertė yra ne tiek jo sukurtas „skeletas", kiek kūnas – pavyzdžiai."[290] Juk Z. Ivinskis minėtame straipsnyje „Lietuvos istorijos problemos" kaip tik pasinaudoja to skeleto dalimi – civilizacijų traukos į Rytus dėsniu (beje, E. Bakonis šio straipsnio nenagrinėja). Taip pat liko neargumentuota E. Bakonio daroma užuomina apie Z. Ivinskio ir A. Toynbee „labai skirtingą požiūrį į Lietuvą" – o tuo tarpu paties autoriaus rasta nemažai sąlyčio taškų.

Z. Ivinskio siūloma istoriosofinė praeities vizija prašosi palyginama taip pat ir su Stasio Šalkauskio Lietuvos kultūros raidos koncepcija. Pastarasis kiek kitaip sprendžia Rytų – Vakarų problemą: Lietuvą vaizduoja kaip Rytų ir Vakarų kultūrų sintezę ir gretina su tokia daugiataute valstybe, kaip Šveicarija. Lyginant šias teorijas, galima sutikti su A. Bumblausku, kad Z. Ivinskio koncepcijoje daugiau vietos paliekama pačių lietuvių kultūriniam fenomenui – kalbama apie įvairių svetimų kultūrinių įtakų poveikį, tačiau lietuviai čia dažniau pateikiami kaip subjektas, svarstantys įvairias savo ateities galimybes: „Pirmiau kovota su Ordinu ir gelbėta lietuviškasis elementas Rytų pagalba to paties elemento sąskaiton, paskui savaime gelbėta nuo didelės stačiatikybės ir rusų įtakos lietuviškieji tautos sluoksniai pasirenkant krikščionybę iš lenkų, bet vėl tų sluoksnių sąskaiton. Tik, atrodo, lietuviai intuity-

[289] E. Bakonis. Lietuva civilizacijų istorijos modelyje (Zenono Ivinskio ir Arnold Joseph Toynbee požiūrių gretinimo klausimu) // *Lietuvos istorijos studijos*. 1997. Nr. 4. P. 55–58.

[290] *Ibid.*, p. 56.

[291] *Ibid.*, p. 290.

viai vis rinkosi mažesnį blogį."[291] S. Šalkauskis taip pat pripažįsta tautinį lietuvių individualumą, bet traktuoja jį kiek kitaip: svetimų kultūrų įtakas laiko sudedamąja to individualumo dalimi, o istorine mažųjų tautų (taigi ir lietuvių) paskirtimi – didžiųjų kultūrų sintezę.[292] Z. Ivinskis nepritarė S. Šalkauskio kritikams, maniusiems, kad Šalkauskis neigia lietuvių kultūros savitumą, pavaizduodamas ją kaip paprastą dviejų Rytų ir Vakarų pasaulių sintetinį junginį, nes Šalkauskis suprato sintezę kaip kūrybinį procesą.[293]

Tačiau vertinant paties Z. Ivinskio mintis, svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad jis kalba daugiau apie lietuvių kulturą, jos formavimąsi, bet neketina iš Lietuvos istorijos kaipo tokios atimti pozityvistinių „istorijos rūmų" atributų – priežastingumo, vieningumo, tikslingumo. O tai jis būtų priverstas padaryti, siekdamas, kaip teigė A. Bumblauskas, pakeisti tradicinę schemą civilizacinių modelių istorija ir po to nustatyti atsitiktinius ryšius tarp šių modelių (kaip tai daro O. Spengleris antrajame „Europos saulėlydžio" tome) arba suabsoliutinti moralės dėsnių vaidmenį istorijoje, jais pakeičiant pozityvizmo pripažįstamus objektyviuosius (A. Toynbee koncepcija tai numato: pasaulinės istorijos mastu „iššukis–atsa-

[292] „Lietuva tvirtai laikėsi ir klestėjo tol, kol du pasauliu sueidavo į šiokią ar tokią pusiausvyrą, ir ji silpnėjo, ir menkėjo sulyg tuo, kaip vienas katras iš jų dviejų įgaudavo persvaros. *Limitrofinių kraštų pašaukimas ir yra sudaryti dviejų pasaulių sintezę ir sykiu išlaikyti pusiausvyroje savo teritorijos plote kovojančius šitų pasaulių gaivalus.* <...> Iš čia aiškėja *tautinis lietuvių idealas, tautos pašaukimo nustatomas: tai yra pilnutinė dviejų civilizacijų, Rytų ir Vakarų, sintezė tautinės lietuvių individualybės lytyse.* <...> Istoriniu savo likimu Lietuva pasirodo net <...> laimingesnė už tokias mišriąsias tėvynes, kokiomis kad yra Šveicarija ir Belgija: iš vienos pusės lietuvių tauta yra vieninga pagrindiniu savo sąstatu, o iš kitos pusės tautinės sintezės plotas yra pasiekęs čia universalizmo ribų, kadangi suima iš karto Rytų ir Vakarų pasaulius." // S. Šalkauskis. *Lietuvių tauta ir jos ugdymas*. K., 1933. P. 119.

[293] Z. Ivinskis. Lietuvių kultūros problemos // *Kultūra ir istorija*. V., 1996. P. 186.

kas" yra ne kas kita kaip Žmogaus dialogas su Dievu). Tuo tarpu Z. Ivinskis panaudoja „iššūkio–atsako" dėsnį, norėdamas juo *pailiustruoti* priežastingumo dėsnį, o *ne pakeisti* jį kuo nors kitu. Ko gero, čia ir būtų Z. Ivinskio ir A. Toynbee požiūrio į istoriją skirtumas.

Kitas istoriosofiniu požiūriu nemažiau įdomus Z. Ivinskio straipsnis – „Aktualieji mūsų praeities klausimai ir jų įtaka dabarčiai."[294] Čia praeitį vėl bandoma susieti su ateitimi. 1939 metais, naujo didelio karo išvakarėse, tai buvo itin aktualu. Jau pati naujo karo grėsmė žadino istoriosofinius apmąstymus. Techninė pažanga ir kiti naujųjų laikų laimėjimai, anot Z. Ivinskio, tėra išoriniai dalykai ir galėtų tik trumpam nustebinti iš karstų prisikėlusius Gedimino, Kęstučio ir Vytauto kartų atstovus. „Greit būtų įsitikinta, jog šiandien veikia tos pačios istorinės jėgos, kaip viduriniais amžiais, jog mūsų tautos tos vadinamos žilosios praeities ir dabarties pagrindiniai klausimai nedaug kuo skiriasi."[295] Operuodamas Vakarų Europos istorijos medžiaga, Z. Ivinskis iliustruoja nuolat pasikartojantį istorijos dėsningumą. Jo nuomone, viena iš šių pasikartojimų priežasčių – nepakitusi šalių geopolitinė padėtis: ji lemia pastovius šalių interesus tarptautiniuose santykiuose. Juk pastovios istorinės jėgos lemia socialinio gyvenimo reiškinių kartojimąsi. Ypač tai pasakytina apie revoliucijas – įvairiais amžiais jos gimė kaip siekis išspręsti panašias socialines problemas ir netgi vystėsi pagal panašų scenarijų.[296]

Antroje straipsnio dalyje autorius gilinasi į Lietuvos istorijos proceso dėsningumą. Čia Z. Ivinskis gvildena dvi temas: Lietuva–Rytprūsiai ir Lietuva–Lenkija.

[294] Z. Ivinskis. Aktualieji mūsų praeities klausimai ir jų įtaka dabarčiai // *Kardas*. 1939. Nr. 12. P. 316–325.

[295] *Ibid.*, p. 316.

[296] *Ibid.*, p. 317–318.

Pirmoji įdomi, kad amžiais egzistavo iš esmės ta pati vokiečių trauka į Rytus ir įvairiais būdais buvo sprendžiamas Rytprūsių padalijimo klausimas. „Ar ne toji pat Kryžiuotiška traukos jėga į Rytus, tik nešama jau keliolikto generacijos po Vytauto? ‹ ... › Tos pačios tendencijos, tie patys siekimai. Rytprūsių sujungimas su Livonija respektyviškai su Kuršu per tiltą – t. y. per Lietuvą, vėl gavo savo raciją"[297], – rašo Z. Ivinskis apie XX a. vokiečių planus. Iš čia kilo ir nuolatinis lenkų ir lietuvių siekis atgauti Baltijos krantus. Jis palygina šešių šimtų metų senumo ir XX a. dokumentų tekstus (Ordino ginčas su Vytautu dėl žemaičių bei Ordino prokuratoriaus Romos kurijoje raštas palyginamas su XX a. vokiečių politikų pareiškimais), ir prieina išvadą apie stebinantį anuomet ir XX a. sprendžiamų problemų panašumą. „Tai nėra, žinoma, matematiškai preciziškas dėsningumas (apskritai humanitariniuose moksluose tokio preciziškumo neieškokime), bet yra vistik didelis panašumas, kuris nustato dėsnius ir istorijai, dažnai pasikartojančiai šimtmečių bėgyje, kai tie patys politiniai veiksniai vėl pasirodo istorijos arenoje, nors laikas keičia formas, aplinkybes ir duoda naujus atspalvius."[298] Lietuvos santykiuose su Lenkija – tas pats besikartojantis dėsningumas: nepasiekę diplomatinės pergalės, lenkai imasi smurto. 1430 m. jie jėga sutrukdo Vytautui karūnuotis, 1569 m. lenkai nelauktai smurto pagalba (sumažindami Lietuvos valstybės teritoriją) išsireikalauja sau palankios Liublino unijos redakcijos, o po kelių šimtų metų, 1920-aisiais, Želigovskis okupuoja Vilniaus kraštą. Šiais atvejais (kaip ir daugeliu kitų) Vakarų Europa konstatuoja jau įvykusį faktą, kuris vėliau tapdavo ilgų ir nevaisingų diskusijų objektu. „Ir čia istorija, kad ir kitose aplinkybėse, stengėsi pasikartoti per naujas generacijas. Ir jei žmonės

[297] *Ibid.*, p. 319.
[298] *Ibid.*, p. 321.

sugebėtų iš tų praeities, dabartyje besikartojančių, faktų mokytis, istorija tada tikrai būtų „magistra vitae".[299]

Dar vienas Z. Ivinskį stebinantis Lietuvos istorijoje pasikartojantis dalykas – tai „nebyliojo seimo" fenomenas, lietuvių politikų nesugebėjimas tarti svarų žodį istorinių lūžių momentais: nesugebėję 1569 metais lenkams diplomatiškai pasipriešinti, „lietuvių politikai ir magnatai grįžę į Liubliną atsiklaupę prieš karalių raudojo ir liejo graudžias ašaras, tik nė lašo kraujo. Ar toji scena vėl pasikartojo! Ar ji neprimena mums nesenai išgyventų įvykių ir mūsų seimo 1938 m. kovo 18 dienos posėdžio, kur neatsirado Seime nė vieno atstovėlio, kuris būtų taręs savo veto, tą istorišką „nie pozwolam", nors prieš mūsų ateitį ir istoriją seimo gėdai pridengti!"[300]

Straipsnio pabaigoje nuo praeities perspektyvos autorius pereina prie dabarties bei ateities ir bando surasti optimaliausius būdus, kuriais būtų galima pasimokyti iš istorijos. Pirma,istorija rodo, kad aukštesnė kaimynų kultūra yra lietuvių nutautėjimo priežastis. „Iš to aišku – kultūros lygio pakėlimas ne tik turi stabilizuoti pralaimėtas pozicijas, bet aukštesnis kultūros laipsnis <...> yra tikrai dažnai galingesnis už politiką. <...> Mažos tautos, turinčios valstybes, turi žinoti, kad jų tautinė substancija labiausiai bus išlaikyta per aukštesnę kultūrą."[301] Antra, garbinant senovės laikus, verta nepamiršti asmenybės vaidmens istorijoje ir dabartyje: 1930 m. buvo pagerbtas Vytautas Didysis – stipri anos epochos asmenybė, o tuo pat metu visuomenėje neišvengta asmens niveliacijos.[302] Trečia, svarbiais istorijos momentais stokojama ryžto ir drąsos (kaip pavyzdį Z. Ivinskis pateikia Jogailos pavėlavimą į Kulikovo mūšį; tai vėliau turėjo rimtų pasekmių LDK valstybingumui).[303]

[299] *Ibid.*, p. 323.
[300] *Ibid.*, p. 323.
[301] *Ibid.*, p. 324.
[302] *Ibid.*
[303] *Ibid.*

Galima drąsiai teigti, kad šie Z. Ivinskio straipsniai – tai probleminio istorizmo pavyzdžiai, tiksliau – jo užuomazga.[304] Nors iš prieškario ar vėlesnių laikų spaudos bei prisiminimų nematyti, kad Z. Ivinskis jo amžininkų būtų laikomas istorijos mokslo teorijos novatoriumi, vis dėlto jis – vienas iš pirmųjų Lietuvos tyrinėtojų, panaudojusių epochų ir civilizacijų lyginamąjį metodą.[305]

[304] Verta dėmesio ir tai, kaip Z.Ivinskis taiko istorinės analogijos principą. Kultūrinių tipų šalininkai (N.Danilevskis, O.Spengleris, iš dalies A.Toynbee ir kt.) kalba apie besikartojančius įvykius įvairiose kultūrose; tuo pagrindu, pav., O. Spengleris sudarė net „lygiagrečių" įvykių eigos schemą, autoriaus sumanymu turėjusią iliustruoti visų pasaulio kultūrų raidos, jų likimo panašumą – tiek trukmės, tiek vidinės raidos struktūros atžvilgiu (taigi egiptiečių kultūros fenomenai, ženklinantys raidos epochas, funkcionaliai „atsikartoja" antikinėje, vakarietiškoje ir kitose kultūrose). Gi Z. Ivinskiui rūpi kitokio pobūdžio analogijos, jo aptinkamos ne kelių, bet vienos kultūros, net vienos valstybės istorijos rėmuose; straipsnyje „Istorija kartojasi„, tiesa, pateikiami ir pavyzdžiai iš Vokietijos-Italijos tarptautinių santykių, tačiau visada turimas omenyje įvykių kartojimasis laike, gvildenama vienos valstybės ar netgi dar siauriau – tik jos tarptautinių ryšių tematika (labiausiai autoriui rūpi Lietuvos santykiai su Lenkija). Taigi istorinės analogijos principas Z.Ivinskio panaudojamas kitiems tikslams – tuo siekiama įrodyti Lietuvos geopolitinės padėties pastovumą amžių tekmėje: būtent ši padėtis ir nulemia „nebyliojo seimo" fenomeno bei kitų reiškinių atsikartojimą. Toks istorijos įvykių interpretavimas šiuo atveju suartina Z.Ivinskį jau ne su minėtųjų autorių, o veikiau su Fernando Braudelio, analų mokyklos atstovo, pozicija. „F.Braudelis skiria tris istorinio laiko tėkmės lygmenis: „ilgąjį", „trumpąjį" ir „vidutinį". Pirmajam priklauso tie praeities aspektai, kurie yra patys inertiškiausi ir patvariausi, – tokie, kurie jeigu ir keičiasi, tai tik per šimtmečius ar net tūkstantmečius. (...) Fenomenologiškai (subjektyviai) realus yra „trumpasis", „laikraštinis" politinių įvykių laikas. „Ilgajam laikui" priklausantys dalykai „trumpojo laiko" atžvilgiu yra nejudrus fonas. Tuos dalykus F. Braudelis vadina ir „struktūromis" (Z.Norkus. *Istorika*. V., 1996 p.163). Galima sakyti, Z.Ivinskio aptariamuosiuose straipsniuose ilgajam laikui priklauso Lietuvos geopolitinė padėtis, kuri praktiškai nesikeitė, o trumpajam laikui atitinka jo akcentuojami „besikartojantys" Lietuvos santykių su kaimynais motyvai.

[305] Paminėtini ir kiti tą patį metodą Lietuvoje 3-4 dešimtmečiais monografijose ir straipsniuose naudoję autoriai: D. Alseika *Lietuvių tautinė idėja istorijos šviesoje*. K.,1924, J. Aleksa *Lietuvių tautos likimo klausimu*. K.,1925, J. Keliuotis. Rusija, Vakarų Europa ir Lietuva // *Židinys*. 1928. T. VIII. P. 233–247, 399–410),V. Stankevičius *Pasaulinės istorijos dinamika*. K., 1934.

Skirtingai nei S. Šalkauskis ar kiti Lietuvos autoriai, jis savo nuomonę grindžia faktografine medžiaga. Vis dėlto bendrame Z. Ivinskio raštų fone jie sudaro greičiau išimtį nei taisyklę. Z. Ivinskis, kaip ir dauguma kitų XX a. 4-ojo dešimtmečio Lietuvos ir pasaulio istorikų bei filosofų, epochų ir civilizacijų lyginamąjį metodą vertino kaip eksperimentą. Net ir O. Spengleris savo „Europos saulėlydyje" panaudotą metodą siūlo skaitytojams laikyti pirmuoju netobulu bandymu, eksperimentu.[306] Ko gero, A. Toynbee tuomet buvo vienintelis, kuriam šis metodas tapo taisykle, t. y. pagrindiniu kelių dešimtmečių mokslo įrankiu. Z. Ivinskis, nors ir buvo linkęs kultūrologiniams ir istoriosofiniams apmąstymams (tai, beje, aiškintina ir jo artima pažintimi su A. Maceina), pirmiausia buvo istorikas-pozityvistas. Didžioji jo mokslinio palikimo dalis – tai atskiroms, gana siauroms, Lietuvos istorijos temoms skirti, gausia istorine medžiaga paremti analitiniai darbai. Šitai turint omenyje, tegalima kalbėti apie A. Toynbee idėjų recepciją kai kuriuose Nepriklausomos Lietuvos istorikų raštuose, o Z. Ivinskį pripažinti profesionaliausiu jo idėju interpretatoriumi: V. Stankevičiaus ir kitų autorių tekstai dar buvo pusiau mėgėjiški. Beje, istoriosofinės schemos tuomet buvo populiarios ir kaimyninėje Lenkijoje (čia verta prisiminti Vilniaus Stepono Batoro universiteto profesoriaus F. Konečnio ciklinių civilizacijų teoriją[307]).

Taigi A. Bumblausko išvadas tenka pakoreguoti. Pirma, 4-ajame XX a. dešimtmetyje Z. Ivinskis ne vienintelis Lietuvoje, mėgi-

[306] „Ši knyga atsirado gana atsitiktinai kaip pasaulio naujojo paveikslo apriorinė išraiška,apsunkinta, aš tai žinau, visomis pirmojo bandymo klaidomis, nepilna ir tikriausiai prieštaringa." – O. Spengler. Der Untergang des Abenglandes, I, München, 1920. S. 70.

[307] Žr. : A. Jokubaitis. F. Konečnio civilizacijų teorija // A. Jokubaitis. *Filosofijos mokslas Vilniaus S. Batoro universitete.* Filosofijos mokslų kandidato laipsnio disertacija. V., 1991. P. 172–185.

nęs istoriosofiškai apmąstyti šalies praeitį – būta ir kitų bandymų. Antra, Z. Ivinskis išties kvietė pakelti istoriją į aukštesnį genetinį lygį, nors anaiptol nesiekė įveikti pozityvizmo, o priešingai – pasiekti jo brandą, galutinai atsisakius romantizuotos istorijos ir pasitelkus kai kurias vykusias istoriosofines įžvalgas, neatsisakant pagrindinių pozityvistinio istorizmo principų. Trečia, jis nesiekė pakeisti pozityvistinės istorijos į civilizacinių modelių, bet numatė geriausiu atveju lygiagretų jų egzistavimą ateityje (nors tiesiogiai ateities istoriografijos perspektyvų šiuo požiūriu jis nesvarsto), nuostatos rašyti genetinę istoriją jis kaip ir kiti VDU istorikai nelaikė „istorizmo įveikos" priemone, bet traktavo ją kaip būtiną šio istorizmo elementą. Ketvirta, po Antrojo pasaulinio karo Z. Ivinskis nežengė atgal: būdamas stiprus analitikas, formavosi ir visą gyvenimą išliko tradicinio istorizmo rėmuose, o kai kurių A. Toynbee schemos elementų recepcija jam buvo įdomus pozityvisto laboratorijoje vykdomas eksperimentas, dėl kurio jis niekuomet nesiruošė griauti „istorijos rūmų" ar daryti kokį globalinį perversmą.

L. KARSAVINO ISTORINĖS PAŽIŪROS

L. Karsavinas atvyko į Lietuvą jau kaip susiformavęs mokslininkas. Svarbiausi Kaune publikuoti tekstai, leidžiantys spręsti apie jo istorines pažiūras, yra jo veikalo „Istorijos teorijos" pirmoji dalis, kurioje autorius išreiškia savo nuostatas istorijos tyrinėtojo atžvilgiu, taip pat straipsniai „Istorijos mokslo krizė" ir „Europa ir Rusija. Eurazinės ideologijos apmatai". Pirmajame aptariama bendra istorijos mokslo situacija XX a. 1-ojoje pusėje, antrasis yra Vakarų ir Rytų civilizacijų lyginamoji analizė. Čia autorius pateikia

originalią Rusijos istorinio likimo koncepciją, paryškinančią ir tam tikras Karsavino-istoriko ypatybes.

„Istorijos teorijos" įvade L. Karsavinas pasisako prieš galutinių tiesų egzistavimą istorijos moksle. Istoriko darbas, taigi ir to darbo planas autoriaus suprantamas kaip individualus kūrybinis procesas, todėl „Istorijos teorijoje" daugiausia dėmesio ir skiriama subjektyviam istoriko santykiui su jo tiriamu istorijos procesu. Pastarasis („žmonija jos socialiam (t. y. visuomeniniame, politiškame, materialiai ir dvasiškai kultūriniame) išsivystyme"[308]) taip pat traktuojamas pritaikant jam subjektyvumo atributus. Tokiu būdu istoriko mokslinė veikla tampa santykiu tarp tyrinėtojo ir istorijos. Iš esmės tai – XIX a. istorizmo paradigma. Tačiau įdomu yra tai, kaip L. Karsavinas struktūrizuoja istorijos procesą. Jis kalba apie socialinius subjektus (kultūrų subjektus – indų, antikinį ir kt.) ir apie individuaciją, kaip jų reiškimosi būdą. Didesni kultūros subjektai, anot autoriaus, susideda iš mažesnių (kaip pavyzdį jis pateikia Europos kultūros subjektą, kurį sudaro tautų subjektai), savo ruožtu šie dalijasi į dar mažesnius (tautos – į socialines grupes), galutinė žmonijos individuacija yra individas, atskiras žmogus. „Istorijai suprasti reikia visai aiškiai įsivaizduoti <...> šita išsivystymo subjektų jerarchija."[309] L. Karsavinas nesutinka vienintele realybe laikyti individus, o jų sudaromas bendrijas laikyti fikcija, nes, jo nuomone, toks požiūris „būtinai veda prie tam tikro istorinio atomizmo, prie istorinio materializmo ir mechaniško istorijos aiškinimo, <...> prie blogos spiritualistiškos metafizikos", kurios „vaisiu yra, pavyzdžiui, idėja bendros žmonių kultūros, kaip kažko abstrakčiai bendro, <...> nepripažįstančio tautinio

[308] L. Karsavinas. *Istorijos teorija*. K., 1929. P. 6.
[309] *Ibid*., p. 10.

savotiškumo. <...> Tokia pažiūra veda prie tautiškumo paniekinimo, prie tautos ypatybių neigimo".[310] Kiekvienas socialinis subjektas jo yra laikomas ne paprasta, bet „dauginga vienovė", kurioje yra vietos visoms ją sudarančių dalių ypatybėms.

Toliau L. Karsavinas aptaria patį istoriko santykį su istorijos subjektu. Pritardamas Vilhelmui Diltiejui, jis suasmenina istorijos subjektą ir kalba apie būtinumą šią praeities sielą betarpiškai pažinti: „Suprasti ir svetimos sielos išsivystymas, ir socialiai psichinis išsivystymas galima tik susigyvenant arba įsigyvenant juose, įsijaučiant (Einfühlung). <...> Susigyvenimas guli istorinio galvojimo pagrinde. <...> Istorikui būtina premisa jo mokslui yra ne tiktai ir ne labiausiai jo subjektyvus patyrimas, o realus įsigilinimas į kitą sielos procesą, tikras susiliejimas su juo, vis tiek kaip tokį įsigyvenimą į svetimą individinę ir kolektyvią sielą išaiškintum. <...> Jeigu istorija, kaip mokslas, yra galima, tai patyrime mes turim tikrus kitų individų (asmenų ir kolektyvų) sielos procesus ir tikrą socialiai psichinį procesą jo visumoje."[311] Pažindamas kitą subjektą istorikas su juo iš dalies supanašėja, susitapatina.[312] Toks požiūris paaiškina, kodėl nuo pat mokslinės veiklos pradžios L. Karsavinas labiausiai rūpinasi dvasiniu visuomenės gyvenimu; kaip medievistas, jis domėjosi daugiausia viduramžių Vakarų Europos (Prancūzijos, Italijos) bažnyčios, vienuolijų istorija.

Šis individualumo akcentavimas, jo nuomone, nepaneigia objektyvaus istorijos mokslo egzistavimo. Priešingai, istorijos darbų įvairovė ir konkretumas pasireiškia kaip tik per subjektyvius, vienas kitą papildančius tyrimus. Kiekviena subjektyvi nuomonė

[310] *Ibid.*, p. 11.
[311] *Ibid.*, p. 17–18.
[312] *Ibid.*, p. 18–19.

istorijai yra brangi;tai pasakytina ir apie besikeičiančias istorines pažiūras, kurios anaiptol ne paneigia viena kitą, bet papildo.[313]

Istorijos subjekto, kaip „daugingos vienovės", traktavimas leidžia L. Karsavinui kritikuoti pliuralistinį ir monistinį požiūrį į istoriją. Pirmojo atstovai, neigdami istorinio proceso vienovę, turi pasitenkinti įvairių faktorių (socialinio, politinio, ekonominio ir kt.) veikimo rezultatų suma, antrieji linkę laikyti kurį nors vieną iš tų faktorių pagrindiniu ir išveda iš jo visus kitus (kaip peiktiną monistinės pažiūros pavyzdį autorius pateikia istorinį materializmą). Kaip alternatyvią abiem šioms pažiūroms L. Karsavinas iškelia konkrečios vienybės sąvoką: kiekvienu konkrečiu atveju istorikas privalo ne tik pripažinti istorijos proceso vientisumą, bet ir savarankiškai nustatyti, kuris veiksnys yra svarbiausias.[314] Daugiausia, autoriaus nuomone, piktnaudžiaujama asmenybės vaidmens istorijoje faktoriumi. Autorius nurodo dvi išeitis: arba spręsti apie asmenį konkretaus istorijos proceso kontekste, arba „sąryšy su bendrai filosofiška būties problema".[315]

Artimą istorinių faktorių problemai L. Karsavinas laiko istorijos periodizavimą. Jo netenkina tradicinis pasaulinės istorijos skirstymas į senuosius laikus, viduramžius ir naujuosius amžius. Tokią schemą jis vadina išorine ir ją supriešina su vidine, arba natūralia: „Natūrali periodizacija susijusi su istorinių subjektų mokslu, kurie gimsta, pražysta ir žūsta."[316] Ši pažiūra suartina L. Karsaviną su lokalinių civilizacijų teorijų autoriais, laikiusiais kultūros gyvenimo ciklą vienintele priimtina periodizacija.

[313] *Ibid.*, p. 19.
[314] *Ibid.*, p. 21.
[315] *Ibid.*, p. 25.
[316] *Ibid.*

Kaip L. Karsavinas traktavo istoriko „įsigyvenimą" į tiriamąją epochą, paaiškėja iš jo požiūrio į šaltinius, kaip į vienintelę istorikui duotą praeities pažinimo priemonę. Dauguma šaltinių jau praradę kadaise turėtus vienybės ryšius, ir istoriko užduotis – tą vienybę atstatyti. „Jeigu šaltinis yra praeities dalis, atitraukta nuo savo vienybės, bet rišanti ją su mumis, tai pažinti šaltinis yra ne kas kita, kaip pažinti pati praeitis. Per šaltinį, kaip praeities dalį, mes įsigyvename tos praeities vienybėje ir, pažindami dalį, joje pažįstame ir visą."[317] Šaltiniai leidžia arba betarpiškai pažinti tiriamąjį praeities objektą, arba bent susidaryti tam tikrą praeities vaizdą, kuris vėliau galės būti papildytas pasiremiant naujais šaltiniais. Visas istoriko darbas su šaltiniais paremtas vienybės principu: šis leidžia jam pasitikėti šaltinio teikiama informacija ir priskirti šaltinį tiriamajai epochai ar net kelioms epochoms.[318] Papildomi sunkumai laukia tyrinėtojo, kai tenka susidurti su autorių sąmoningai ar nesąmoningai iškreiptai ar tendencingai perduodamomis žiniomis, arba kai susiduriama su šaltinių grandine, kurių betarpiškai yra duotas tik vienas. Tyrinėtojas privalo išaiškinti bendrąsias epochos ypatybes ir susidaryti „vidutiniojo žmogaus" – tipingo tos epochos atstovo įvaizdį: tuomet jis pastebės daugiau tiriamo teksto autoriaus individualių bruožų. „Mes aiškiname ir kritikuojame mus dominančius to paties matytojo atskirus pranešimus jo žinojimo sistemoje ir turinčią jį savyje grupės ar gadynės vienybę sąryšy su kitų šaltinių pranešimais."[319] Taigi nemažą vaidmenį, ypač kultūros istoriko darbe, L. Karsavino nuomone, vaidina „vidutinio epochos žmogaus" įvaizdis, padedantis pažinti jos

[317] *Ibid.*, p. 44.
[318] *Ibid.*, p. 44–45.
[319] *Ibid.*, p. 47.

dvasią. Šis įvaizdis ryškus paties L. Karsavino darbuose apie viduramžių Vakarų Europos kultūros istoriją. Kultūros filosofas Arūnas Sverdiolas šią „įsigyvenimo" koncepciją laiko artima hegeliniam istorinio proceso suvokimui: įsigyvendamas į šaltinius, tyrinėtojas pažįsta ne tik pačius senųjų raštų autorius, bet ir ištisas istorijos epochas, patį istorijos procesą.[320] Tokiu būdu, anot L. Karsavino, vyksta istorijos subjekto savęs atpažinimas.[321]

Skirtingai nei kiti Lietuvos istorikai, L. Karsavinas „genetinės istorijos" principą vertino kaip nepakankamą ir vienašalį dėl to, kad proceso užuomazga jam neatrodo esanti svarbesnė už jo pabaigą ir kiekvieną jo momentą; dėl to, kad vieno proceso genezės paieška dažnai trukdo surasti kitų tuo pat metu vykstančių priežastis; be to, istorikui siekiant tobulo genetinio vaizdo, kartais pasiduodama perdėtam abstrahavimui, todėl pats procesas primityvėja, kai kurios istorinei tiesai reikšmingos detalės atkrenta (ar yra sąmoningai atmetamos), taigi nusižengiama istorizmo principui. Kaip nevykusios genetinės istorijos pavyzdį jis pateikia bandymą surasti feodalizmo užuomazgą ūkio ar karinės santvarkos formose: nors paties feodalizmo, kaip proceso, tyrimas yra pagrįstas, tačiau „labai dažnai, kas laikoma priežastim, esti ne kas kita, kaip pats procesas arba tos ar kitos jo pusės, projektuojamos praeityje."[322] Genetinės istorijos metodų taikymą L. Karsavinas laikė labiausiai tinkančiais teisinių institucijų raidos tyrimo atveju, kai tiksliai yra žinomos jų įsteigimo ir tolimesnės veiklos datos.

Po šios genetinės istorijos principų kritikos svarbi L. Karsavino istorijos proceso reikšmės samprata. Jo nuomone, istorikas tik

[320] A. Sverdiolas. Kultūros filosofija Lietuvoje. V., 1983. P. 144.
[321] L. Karsavinas. *Op. cit.* P. 18–19.
[322] *Ibid.*, p. 26.

tuomet gali spręsti apie vientiso proceso reikšmę, kai jam „kažkokiu būdu jis žinomas visas, net dar neatėjęs jo galas."[323] Priešingu atveju kyla pavojus neteisingai įvertinti kurį nors iš šio proceso momentų. L. Karsavinas istorinio proceso raidos tikslo netapatino su šio proceso pabaiga – tai dar viena aplinkybė, kurios neįvertino genetinės istorijos šalininkai, todėl jų darbuose ne visuomet aiškūs tikrieji vieno ar kito proceso tikslai bei prasmė.[324]

Analizuodamas istorijos proceso sąvoką L. Karsavinas kritikuoja bendrus pažangos teorijos principus. Pagrindinis jos ramstis yra tobulumo idealas bei tolydus žmonijos tobulėjimas, t. y. šio idealo siekimas. Anot L. Karsavino, istorikas tik tuomet savo tyrimuose gali taikyti pažangos teoriją, jeigu jis žino pasaulinės istorijos tobulumo kriterijus, arba apogėjus. Tokiu apogėjumi L. Karsavinas siūlo laikyti Bažnyčios skelbiamą vadinamąją „laikų pilnatvę", Kristaus gyvenimo žemėje laikotarpį. „Laikas ligi Christaus yra žmonijos augimo gadynė, laikas po Christaus – jos kritimo gadynė."[325] Toks kriterijus, anot autoriaus, nenuvertina kitų kultūrų ir epochų. „Kiekviena kultūra, kiekviena tauta, kiekvienas žmogus turi savo atskirą uždavinį, absoliučiai vertingą. <...> Tik pildo jie savo uždavinius mažiau ir blogiau, negu Christaus gadynė; ir ne todėl, kad kažkieno verčiami, o todėl, kad mažiau tesiekia savo tobulumą."[326] Taigi tobulėjimą L. Karsavinas čia vertina pagal moralumo kriterijų. Humanitariniuose moksluose (tarp jų ir istorijoje) šį kriterijų jis laiko pagrindiniu, nes tai – mokslai apie individus, ir supriešina su bendrųjų dėsnių kriterijumi, ga-

[323] *Ibid.*, p. 27.
[324] *Ibid.*, p. 30.
[325] *Ibid.*, p. 38.
[326] *Ibid.*

liojančiu gamtos moksluose.[327] L. Karsavinas istorijai lyg suteikia absoliučios būties statusą. Istorija jo ontologizuojama kaip tikroji arba absoliuti būtis, tokiu būdu ir istorijos mokslas įgyja realų pagrindą. „Istorinės būties partikuliarizavimas, sugretinimas su absoliučia būtimi netikėtai suartina L. Karsaviną su S. Šalkauskiu. <...> Ir pastarajam buvo būdingas žmogiškosios kultūros partikuliarizavimas, jos gretinimas su dieviškąja kūryba. L. Karsavinas ir S. Šalkauskis bei juodviejų jaunystės didžiausias autoritetas Vladimiras Solovjovas, manė, kad toks absoliučios ir realios būties santykio svarstymas išvengia kantiškojo idealybės ir tikrovės, vertybės ir būties priešpriešinimo."[328]

Vėliau L. Karsavino rašytas straipsnis „Istorijos mokslo krizė" papildo jo „Istorijos teoriją": pastaroji buvo skirta daugiausia bendrosioms autoriaus nuostatoms, o minėtame straipsnyje pereinama prie moderniojo istorijos mokslo kritikos. Štai kaip L. Karsavinas jau straipsnio pradžioje apibūdino XX a. pirmojo trečdalio krizės situaciją istorijos moksle: „Iš esmės nugalėto pozityvizmo ir materializmo tendencijos, gana prašmatniai tarp savęs susipindamos, kryžiuojasi su senomis idealistinėmis tendencijomis ir su naujomis bepradedančiomis reikštis srovėmis. <...> Istorijos teoretikai skirstėsi į tarpusavy kovojančias ir neigiančias grupes. Savo mokslo tradicijose istorikai tęsia savo darbą, bet neįprasmina ir dėl to nesprendžia didelių uždavinių, bet grimzta detališkuose ir ypatinguose tyrinėjimuose ir techniniu dalinimu nori pateisinti jos menkumą."[329] Pagrindinis autoriaus kritikos objektas – nomotetinė ir ideografinė istorijos mokslo teorijos, atsiradusios XIX a. įtakojant pozityvizmui.

[327] *Ibid.*, p. 42.
[328] A. Sverdiolas. *Op. cit.* P. 147.
[329] L. Karsavinas. Istorijos mokslo krizė // *Vairas*. 1930. Nr. 4. P. 8.

Pirmoji siekė pritaikyti istorijai gamtos mokslų dėsnius, gi antroji iškėlė vienintėlio ir nesikartojančio mokslinio pažinimo šūkį bei vertybę – istorijos faktų atrankos kriterijų. L. Karsavino netenkina vertingumo kriterijus kaip subjektyvus ir individualizuotas požiūris, nepaliekantis vietos objektyviai panaudotos istorinės medžiagos reikšmei. Nomotetinę teoriją jis taip pat laiko nepakankama, nes šioji nuveda istorikus į smulkmeniškumą. Šie kriziniai reiškiniai L. Karsavino suvokiami kaip bendrosios pasaulėžiūros filosofijos krizė.[330] Todėl ir jo siūlomas šios istoristinės krizės įveikos būdas yra filosofinis: „Visų pirma, reikia pamatuoti objektyvią realybę ir kartą visam laikui baigti nusitęsusį „filosofinį skandalą" – tiksliai apibrėžiant tą, kuo mes gyvename ir ko dalis mes esame <...>. Apskritai, tai būtų ne kita kas, kaip supratimo atmetimas padalyti subjektu ir objektu, kaip žmogaus paties savęs pasaulyj pažinimo žinojimas. Tą ypač lengva pasiekti istorijoj, kur istorinį procesą pažįstą žmonės kartu yra to pažinimo, istorijos plėtojimosi subjektai."[331] L. Karsavino siūlomas visa ko vienybės principas reiškia: pirma, nematerialios objektyvios realybės pripažinimą; antra, dekartiškosios tradicijos atmetimą, pagal kurią materialūs kūnai buvo supriešinami su nedaloma dvasia. Jo nuomone, istorijos moksle vienybės principas pasiekiamas per dialektinę analizę. Autoriaus dialektinės analizės centre – daugelio istorijos teoretikų (Vilhelmo Diltiejaus, Benedeto Kročės, Makso Veberio, Ernesto Troetlicho ir kitų) gvildenama istorinio išsiplėtojimo tema. Čia L. Karsavinas pareiškia savo nuomonę: „Savo esmėje nepertraukiamas istorijos plėtojimasis, konkretinis – atskirti nuo dialektinio išsiplėtojimo, būtinai prileidžia besiplėtojančio subjekto būseną. Tas subjektas nėra kažkas, esąs

[330] *Ibid.*, p. 10–11.
[331] *Ibid.*, p. 11.

už išsiplėtojimo ribų, ne jo „siela", kuri galėtų egzistuoti ir nuo jo atskirai, bet pats plėtojimasis kaip įprasminta visuma ir vienuma. Aiškinti plėtojimosi subjektą kažkuo atskiru nuo jo plėtojimos reiškia aiškinti istorinį procesą gamtos mokslo metodais ir įkristi į nesuprantamą metafiziką."[332]

Vienybės principas leidžia traktuoti istorijos plėtrą kaip istorijos subjekto atributą, o istorijos subjektą – kaip „daugingos vienybės" fenomeną, „kurio konkretūs pasireiškimai yra individualios asmenybės."[333] Taigi istorijos proceso raidos pažinimas, anot L. Karsavino, yra asmenybės raidos suvokimas. Štai kodėl L. Karsavinui atrodė aktualus naujojo asmenybės mokslo reikalavimas; tuo aiškintinas ir jo domėjimasis kultūros istorija bei filosofinėmis asmenybės problemomis.[334]

Istoriko L. Karsavino išskirtinis požymis – vieningo pasaulinio istorijos proceso pripažinimas. Šituo principu remiasi ir jo istoriosofinė schema, pagal kurią nusakomas Rusijos istorinis likimas (straipsnis „Europa ir Rusija. Eurazinės ideologijos apmatai."[335]). 1917 metų Rusijos įvykiams jis skiria revoliucinę reikšmę, nors pateikia originalų jų traktavimą: dėl šių įvykių Rusija išnyksta kaip Europos dalis, bet kartu išnyksta ir nuo Petro Pirmojo laikų diegtos vakarietiškos blogybės. Sovietinės valstybės santvarką jis laiko diktatūra, nors Karsavinas netapatina šios valstybės su mongoliškuoju euraziniu junginiu: laikinai patikėjęs sovietinės konstitucijos deklaruojamomis tautinėmis laisvėmis, jis vaizdavosi

[332] *Ibid.*, p. 12.

[333] *Ibid.*

[334] Žr. L. Karsavino darbą *„О личности"*, K., 1929. Taip pat: T. Raudeliūnas. Istorijos procesas ir jo subjektas „visuotinybės" ontologijoje // *Problemos.* 1988. P. 68–70.

[335] L. Karsavinas. Europa ir Rusija. Eurazinės ideologijos apmatai // *Židinys.* 1929. Nr. 3. P. 241–250; Nr. 4. P. 330–340.

laisvųjų tautų sąjungą, jo pavadintą „simfonine civilizacija", kurios pagrindu laikė rusų ortodoksinę kultūrą. Panašios mintys išdėstytos ir jo straipsnyje „Prie Rusų revoliucijos pažinimo"; čia revoliucija tiriama kaip fenomenas. Anot autoriaus, istoriškai rusų revoliucija reikšminga todėl, kad ji „parbloškė didžiarusių autokratybę ir nacionalinį imperializmą. Į nacionalinės imperijos vietą ji iškėlė virštautinės federacijos ir Rytų Europos bei Azijos, vadinamosios „Eurazijos", kultūros pasaulio idėją". L. Karsavino nuomone, Rusijoje naujai atsiradusi valstybės valdymo forma reikalauja visai kitokios, nekomunistinės ideologijos.[336]

Netrukus šios jo pažiūros pasikeičia. Straipsnyje „Valstybė ir demokratijos krizė",rašytame 1934 metais, autoriaus dėmesio centre – demokratijos prigimtis. Pastaroji L. Karsavino laikoma prieštaringa, nes remiasi valstybės biurokratija, kuri pati savaime nėra demokratiška,ir kariuomene. Demokratija visiškai negali remtis vienintelės šalį valdančios partijos veikla: ji „suvienyti tautą mėgina prievarta, visiems brukdama savo ideologiją, kuri negali būti pripažinta neabejotina tiesa." L. Karsavinas numatė šios ideologijos žlugimą: „Išnyko Cromvelio „šventųjų" ir jakobinų ideologija, be abejo, išnyks ir komunistinė". Sovietinė konstitucija jau laikoma tuščia deklaracija. Čia nebesiūloma daugelio tautų „simfoninė" sąjunga po Rusijos sparnu, o siektinu pavyzdžiu po ilgokų apmąstymų pasirenkama Anglijos karalystė.[337] Dar viena L. Karsavino istoriosofinių apmąstymų tema– krikščioniškosios Europos kultūros likimas vėlyvaisiais viduramžiais. Ji susijusi ir su Lietuvos–Lenkijos valstybe. XIV–XV amžiuose autorius įžvelgia dvasi-

[336] L. Karsavinas. Prie Rusų revoliucijos pažinimo // *Vairas*. 1929. Nr. 1. P. 27–38.
[337] L. Karsavinas. Valstybė ir demokratijos krizė // *Židinys*. 1934. Nr. 5–6. P. 433–450.

nio gyvenimo krizės apraiškas: „Vieninga viduramžių pasaulėžiūra suskilo į religinę pasaulėžiūrą ir mokslinę-pasaulietinę pasaulėžiūrą". Būtent šis lūžis susilpnino Europą, neatlaikiusią rytiečių turkų veržimosi. Čia kaip tik iškyla Lietuvos–Lenkijos, kaip stiprios krikščioniškos valstybės, vaidmuo: minėta krizė ją paveikė mažiausiai. Svarbu tai, kad čia ribojosi du krikščioniški pasauliai: „Natūraliai iškilo klausimas apie dviejų krikščionišųjų kultūrų sieną. Šis klausimo išsprendimas buvo glaudžiai susijęs su istoriškuoju Lietuvos ir Lenkijos likimu."[338] Tai dar vienas sąlyčio taškas su S. Šalkauskiu, laikiusiu Lietuvą Vakarų ir Rytų kultūrų vienytoja.

Taigi L. Karsavino teorinės nuostatos ir istoriosofinės koncepcijos gerokai skyrėsi nuo kitų Lietuvos istorikų. Istorijos mokslui jis pritaikė V. Solovjovo visako vienovės principą, leidusį L. Karsavinui kritikuoti pozityvistinę XX a. pradžios istoriografiją, taip pat ir moderniąsias istoristines koncepcijas (tarp jų – genetinės istorijos paradigmą, kuriai pritarė Z. Ivinskis, J. Jakštas ir kiti). Tas pats principas grindžia ir jo istoriosofinius konstruktus, visų pirma – „simfoninę valstybę". L. Karsavino straipsnių Lietuvos periodikoje apžvalga neleidžia sutikti su Traidenio Raudeliūno nuomone, kad dauguma jų parašyta „eurazietiška dvasia".[339] Tikrai „eurazietiškas" tėra straipsnis „Europa ir Rusija. Eurazinės ideologijos apmatai"; panorėję panašių idėjų rasime straipsnyje „Prie Rusų revoliucijos pažinimo", tačiau pastarajame kaip ir kituose nei ypatingas Rusijos vaidmuo, nei „eurazietiški daigai" nepropaguojami.

[338] L. Karsavinas. Europa Vytauto Didžiojo gadynėj // *Vairas*. 1930. Nr. 11. P. 101–107.

[339] T. Raudeliūnas. L. Karsavinas, euraziečiai ir Lietuva // *Regnum*. 1991. P. CVII–CVIII.

L. Karsavino atraminis taškas yra žmogus, kaip kultūros fenomenas. Istorijos vienovė jam – ne pozityvistinis konstruktas, bet kultūrinis, dvasinis bendrumas. Šios L. Karsavino pažiūros susiformavo dar studijuojant Peterburge, dalyvaujant medievisto Ivano Grevso seminaruose. I. Grevsas mokė studentus betarpiškai pažinti juos dominantį reiškinį ar epochą pirmiausia kaip fenomeną (o ne istorijos proceso dalį), rūpinosi jaunimo komandiruotėmis į užsienį. Jis suorganizavo jaunajam L. Karsavinui komandiruotę į Italiją, kur pastarasis gilinosi į viduramžių Europos religinį gyvenimą.[341] Šiai krypčiai galime priskirti ir L. Karsavino mokinį V. Trumpą, deja, iki II pasaulinio karo nespėjusį parengti monografinių studijų. 1938 m. V. Trumpa, sekdamas Johanu Droizenu, taip išreiškė savo metodologinę nuostatą: „Išeities taškas yra žmogus, žmogaus dvasia arba sąmonė plačiausia to žodžio prasme. <...> Bandė suvesti istorijos teoretininkai visą istorinį procesą į tokią formulę: a+x, kur a yra visa, ką žmogus gauna iš išorinių aplinkybių, x – vis mažėjęs laisvos valios pasireiškimas, su kuriuo beveik neverta, esą, skaitytis. Deja, čia jų teorijas sugriovė istorijos mokslo praktika, kuriai šitas mažas x, kaip jau nurodė Droizenas, ir sudaro svarbiausią tyrinėjimo objektą."[342]

[340] S. Pivoras. Humanitariniai mokslai Vytauto Didžiojo universitete (rankraštis), 1998.

[341] Apie tai išsamiau: S. Klementjeva. L. Karsavno gyvenimas Peterburge ir jo istorijos darbai // *LNB fonoteka.*

[342] V. Trumpa. Istoriškumo problema // *Eranus.* 1938. T. IV. P. 103.

Trečioji dalis

UNIVERSITETO ISTORIKŲ MOKSLO DARBŲ KRYPTYS

Lietuvos universiteto istorikų rašytinį palikimą sudaro įvairaus pobūdžio tekstai: monografijos, kolektyviniai darbai, moksliniai ir publicistiniai straipsniai, paskaitų kursai. Suprantama, kiekviena šių tekstų grupė turėjo savo specifinę paskirtį, todėl žvelgiant į juos iš laiko perspektyvos reikalauja ir atskiro dėmesio.

APIBENDRINAMIEJI DARBAI

Parengti apibendrinamąjį šalies istorijos darbą Vytauto Didžiojo universiteto istorikams buvo pirmaeilis reikalas. Pasaulio ar atskiros šalies visuotinė istorija – natūralus bet kurios pozityvistinės istoriografijos interesas. 3–4 dešimtmečiais tai atitiko ir Lietuvos visuomenės poreikius – ir grynai mokslinį (turėti po ranka *visos* savo praeities vaizdą ir jos objektyvius vertinimus), ir didaktinį – vidurinės mokyklos stokojo tinkamų istorijos vadovėlių. Kaip minėta, pirmaisiais universiteto darbo metais mokslininkai stokojo šaltinių ir literatūros. I. Jonyno bei jo kolegų pradėta kaupti istorinė bibliotekos ir originalaus Lietuvos istorijos kurso rengimas buvo labai svarbus paruošiamasis darbas. Tačiau ilgą laiką tiek vyresnės, tiek jaunesnės kartos istorikai nedrįso nuo savo srities siaurų tyrimų pereiti prie platesnio masto apibendrinimų. Z. Ivinskio nuomone, „jeigu senieji Lietuvos istorikai būtų pasiry-

žę, jeigu jie būtų prisivertę, kaip rodė jų rankraščių teisėmis multiplikuoti universitetiniai Lietuvos istorijos kursai, būtų galėję duoti originalią, lietuviškos minties apjungtą tautos istoriją."[343] A. Šapokos, būsimojo šalies naujosios istorijos redaktoriaus, teigimu (1935), „Lig šiol mes dar neturėjome nei savo istorijos filosofijos, nei bendros istorinės koncepcijos <...> Mūsų istorijos vadovėlio paruošimas yra ne vien metodikos, bet ir istorijos mokslo dalykas. Dėl šitų sunkumų lig šiol mes tinkamo savo istorijos vadovėlio ir nebuvome sulaukę. Niekas nesijautė jau tiek suformulavęs savo mintis dėl taip gausių mūsų istorijos problemų, kad būtų ryžęsis paskelbti jas net vadovėline forma."[344] Panašias priežastis nurodo ir Z. Ivinskis savo 1956 metų prisiminimuose.[345]

Naujasis Lietuvos istorijos mokslas čia susidūrė ir su nauja problema, kuri nebuvo tokia aktuali romantinės istoriografijos atstovams, – tai faktų sintetinimo ir apibendrinimo sunkumai. Du istoriko siektini idealai – nuodugnumas ir visuotinumas – tapo jam sunkiai suderinami kaip tik tuomet, kai pozityvizmas juos iškėlė ir sureikšmino. Romantinės istoriografijos tradicija neretai toleravo faktų virtimą alegorija, mitu, leido spekuliatyvius tikrų ir nepatikrintų duomenų apibendrinimus. Nuostata griežtai atskirti konkrečius tyrimo objektus nuo apibendrinimų kaip niekad su-

[343] Z. Ivinskis. Mokslai, iš kurių... // *Ibid.*, p. 14.

[344] A. Šapokos raštas švietimo ministrui dėl Lietuvos istorijos vadovėlio parengimo // *LNB RS*, f. 29–1677; l. 1.

[345] „Atsimenu, 1934 m. žiemą prel. Bl. Česnys buvo gavęs iš vieno Aukštaičių klebono, didelio Lietuvos istorijos mėgėjo, konkretų pasiūlymą. Šis romantiškas Lietuvos praeities mylėtojas, kokių Lietuvoje tada dar labai daug buvo, sutiko finansuoti Lietuvos istorijos parašymą ir išleidimą, tam reikalui skirdamas stambią litų sumą. Pas B. Česnį susirinkęs„jaunųjų istorikų būrelis" <...> priėjome išvadą, jog dar per anksti rašyti Lietuvos istoriją, nes trūksta daug tyrinėjimų, yra visa eilė spragų, ypač 17-tam – 18-tam a. <...>" – Z. Ivinskis. Mokslai, iš kurių... // *Ibid.*, p. 14.

reikšmino – taigi ir atitolino – dvi vienodai svarbias, tačiau metodologiškai viena kitai priešingas istorinio tyrimo puses. Kruopšti faktų paieška tarsi savaime nutolo nuo galimybės juos apibendrinti; tuo aiškintinas ir istoriko pozityvisto „paskendimo faktuose" reiškinys. Senoji šalies istorikų karta, apie kurią rašo Z. Ivinskis, šios problemos galutinai neišsprendė – pritrūko ryžto, laiko. Jaunieji istorikai pateikė savąjį sprendimą. Pastarasis įgijo *kolektyvinės monografijos* pavidalą. Kolektyvinis darbas – svarbus pozityvistinio mokslo požymis. Kelių autorių rašomas tekstas leidžia kiekvienam istorikui gilintis į jam artimus faktus bei laikotarpius. Bendrąsias išvadas kiekvienas tokio autorių kolektyvo narys daro neišeidamas už savo tiriamosios temos ribų, o visą veikalą apibendrina pagrindinis redaktorius, kuris dažnai įvairias veikalo dalis suvienodina. Istorinio teksto atveju suvienodinamas ne vien stilius, bet atsižvelgiama ir į veikalo faktografinius ypatumus (pašalinami prieštaravimai, atsiradę keliems autoriams aptarus tuos pačius istorijos faktus bei jų visumą), svarbiausia – stengiamasi visoms veikalo dalims suteikti bendrą konceptualų pagrindą.

Pirmieji kolektyviniai istorijos darbai pasirodė 4-ojo dešimtmečio pradžioje. Tai buvo Vytautui Didžiajam, Jogailai skirti tekstai.[346] Pažymėtina, kad visi šių autorių kolektyvų nariai atstovavo jaunajai istorikų kartai. 1934 metais švietimo viceministras K. Masiliūnas, paskatintas S. Sužiedėlio, pasiūlė jau užsirekomendavusiems istorinių tekstų autoriams A. Šapokai, J. Jakštui ir Z. Ivinskiui rengti naują, visai Lietuvos praeičiai skirtą veikalą ir pažadėjo jį išleisti valstybės lėšomis. Netrukus buvo pakviesti kolektyvinės

[346] V. Dėdinas, Z. Ivinskis, M. Krasauskaitė, A. Kučinskas, S. Sužiedėlis, A. Šapoka, P. Šležas(red.). *Vytautas Didysis*. K., 1930; J. Jakštas, Z. Ivinskis, S. Sužiedėlis, A. Šapoka (red.), P. Šležas. *Jogaila*. K., 1935.

monografijos „Vytautas Didysis" redaktorius P. Šležas ir vienintelis vyresnės istorikų kartos atstovas – diplomatas P. Klimas. Iš pat pradžių vyriausiojo redaktoriaus pareigas ėjo J. Jakštas, tačiau jam išvykus į užsienį stažuotis, faktiškai vadovauti pradėjo A. Šapoka; darbą parengus spaudai, jis ir pasirašė ant titulinio lapo jo redaktoriumi.[347] Pats A. Šapoka aprašė laikotarpį nuo 1569 iki 1795 metų, J. Jakštas – seniausią periodą iki Lietuvos krikšto (1387), Z. Ivinskis – nuo krikšto iki 1569 metų Liublino unijos, P. Šležas – XIX amžių, P. Klimas – XX a. Lietuvos istoriją iki 1936 metų seimo. Naujasis darbas turėjo būti vertingas moksliniu požiūriu ir kartu tarnauti kaip vadovėlis gimnazijoms. Darbas baigtas jau 1935 metais ir atiduotas spaudai, tačiau dėl techninių priežasčių jo išleidimas užtruko iki 1936 metų pabaigos. Gimnazijose kaip vadovėliu juo pradėta naudotis nuo 1937 metų pradžios. Švietimo viceministro A. Masiliūno rūpesčiu A. Šapoka, kaip vyriausiasis redaktorius, buvo apdovanotas ketvirtojo laipsnio Gedimino ordinu. [348]

Verta pažymėti, kad šis kolektyvinis darbas buvo tik vienas iš VDU istorikų planuotų ruošti vadovėlių. Tai aiškėja iš Lietuvos istorijos katedros 1938 metų planų. Juose I. Jonyno numatyta „paruošti ir išleisti vadovėlių bei kursus iš Lietuvos istorijos ir iš grupei priklausomų dalykų (Ukrainos, Rusijos, Latvijos, Prūsų istorijos ir kt.)"[349] Be to, planuota ir A. Šapokos redaguotos „Lietuvos istorijos" antroji laida, kurioje autoriai atsižvelgė į pastabas. „1940

[347] K. Avižonis. Naujoji „Lietuvos istorija" // *LMAB RS*, f. 105, b. 326, l. 1; Z. Ivinskis. Mokslai, iš kurių... // *Ibid.*, p. 14.

[348] Z. Ivinskis. Adolfo Šapokos darbai Lietuvos istorijos srityje (Vainiko vietoje jo kapui svetimoje žemėje) // *Aidai*. 1961. Nr. 6. P. 242.

[349] Humanitarinių mokslų fakulteto 5-rių metų darbo planas (1938). Lietuvos istorijos katedra // *LCVA*, f. 631, ap. 12, b. 1115, l. 14.

pavasarį kai kurie bendradarbiai jau buvo perdirbę savo tekstus Švietimo ministerijos naujai ruošiamam antram leidimui, tačiau jis taip niekada nebepasirodė."[350] Šiuos sumanymus, kaip ir daugelį kitų, sutrukdė 1940-ųjų metų sovietų okupacija ir II pasaulinis karas.

A. Šapokos „Lietuvos istorijos" tekstas palyginti su ankstesniais lietuvių rašytais apibendrinamaisiais šalies istorijos veikalais, visų pirma su A. Aleknos, buvo akivaizdus šuolis į priekį. Vien pirmojo apimtis keliskart viršija pastarąjį. Tiesa, A. Aleknos darbas laikytinas pirmuoju bandymu pozityviai apibendrinti visą lietuvių praeitį, atsiribojant nuo neigiamų svetimų istoriografijų įtakų. Tačiau būta jame ir rimtų trūkumų. Šio vadovėlio objektyvus trūkumas, kad autorius skiria nevienodai dėmesio įvairioms Lietuvos istorijos epochoms. Jo parašymo metu (antrasis XX a. dešimtmetis) labiausiai ištirta didžiųjų kunigaikščių epocha ir laikotarpis iki Liublino unijos (XV–XVI a.). Tačiau poliublijinė epocha ir ypač XIX amžius buvo išnagrinėti palyginti silpnai, todėl ir A. Aleknos vadovėlyje šie laikotarpiai nušviečiami neproporcingai siauriau nei ankstesnieji. Čia labai fragmentiškai aptarti ir priešistoriniai laikai: XX a. pradžioje negausūs archeologiniai tyrinėjimai ką tik prasidėjo, sistemingai jie dar nebuvo atliekami. Dėl šių priežasčių vadovėlio informacijos nepakako, o vidurinių mokyklų ir gimnazijų mokytojams atliekamu nuo darbo laiku tekdavo ieškotis – dažnai nesėkmingai – papildomos literatūros; tai apsunkindavo jų darbą. Be to, A. Aleknos vadovėlis parašytas jaunimui nepatrauklia sausa kalba.[351] A. Aleknos kritikas A. Voldemaras surado ir daugiau vadovėlio trūkumų: neišsamiai panaudojami šal-

[350] Z. Ivinskis. Adolfo Šapokos darbai... // *Ibid.*, p. 242.

[351] K. Avižonis. Lietuvos istorija mūsų gimnazijoje // *Tautos mokykla.* 1933. Nr. 24. P. 433.

tiniai (metraščiai ir kt.) bei užsienio autorių darbai, esama faktografinių netikslumų, aprašomųjų įvykių interpretavimo trūkumai ir pan.[352] Skaitytojui sunkiai sekėsi aprėpti visą Lietuvos praeities vaizdą, nes veikale nesimatė įvykius apjungiančios pagrindinės ašies (t. y. istorinis subjektas čia buvo vos čiuopiamas ir neveiklus): A. Alekna, kaip vėliau ir I. Jonynas savo paskaitų kursuose, paskendo konkretizuodami faktus. Panašių trūkumų turėjo ir 1935 m. pasirodęs V. Daugirdaitės-Sruogienės Lietuvos istorijos vadovėlis.[353] Šie vadovėliai galėjo būti naudojami tik žemesnėse gimnazijos klasėse.

Jaunieji „Lietuvos istorijos" autoriai minėtųjų trukumų jau stengėsi išvengti. 3–4 dešimtmečiais tiek Lietuvos, tiek užsienio istoriografija padarė nemažą pažangą tiriant šaltinius. Tai ypač pasakytina apie Liublino unijos laikus ir poliublijinę epochą. Čia daug nuveikė profesorius I. Lappo ir A. Šapoka. Tai leido naujosios „Lietuvos istorijos" autoriams užpildyti ankstesniųjų vadovėlių spragas. Pagrindinis autorių kolektyvo, ir visų pirma A. Šapokos, nuopelnas, kad visą veikalą įprasmina bendra tautos, kaip istorijos subjekto, veikla. „Jos autoriai susiformulavo integralinę istorijos proceso sampratą pagal tautos, valstybės, teisės ir apskritai krašto ūkio ir civilizacijos raidą. <...> Bet „Lietuvos istorijos" autoriai nedavė iš anksto paruoštų istorinių procesų priklausomumo receptų, kurie leistų aktyviu būdu aiškinti istoriją. Jie tik atsižvelgė į kryptingą žmonių veiklą, kurios pagrindu ir susidarė istorija."[354] Autorių nuostata istorijos mokslo atžvilgiu trumpai

[352] A. Voldemaras. A. Alekna. Lietuvos istorija. (rec.) // *Mūsų Senovė.* K., 1921. T. I. Kn. 1. P. 103–114.

[353] V. Daugirdaitė-Sruogienė. *Lietuvos istorijos vaizdai ir raštai.* K., 1935.

[354] M. Jučas. A. Šapokos redaguota „Lietuvos istorija" // *Kultūros barai.* 1988. Nr. 8. P. 62.

atskleista A. Šapokos rašytos įvedamosios dalies pirmajame skyrelyje („Tautos istorija ir jos mokymosi tikslas"). Čia istorija struktūrizuojama pagal schemą „visuotinė istorija – atskirų tautų istorija". Tokiu būdu tautinis principas įvedamas į pasaulinio istorinio vyksmo kontekstą. Pabrėžiama didelė patriotinio istorijos mokslo svarba tautos dabarčiai: „Vaizduodamas tautos praeitį, istorijos mokslas rodo, kad dabartinis jos gyvenimas nėra atsitiktinis, bet yra ištisus amžius ėjusios raidos vaisius. <...> Mūsų tauta turi dabar daug įvairių – kultūrinių, socalinių, politinių ir tautinių – problemų, kurių visų šaknys glūdi praeityje. Todėl Lietuvos ir lietuvių tautos istorija turi parodyti senąją Lietuvos praeitį, turi išaiškinti, kaip susidarė dabartinės mūsų gyvenimo aplinkybės, kaip atsirado visos dabar sprendžiamos problemos."[355] Apibendrinamojo veikalo stipriąsias ir silpnąsias puses parodo jo vidinė struktūra. Priešistorinei epochai skirta dalis laikytina silpniausia: jai skirti vos 8 puslapiai, ir ten daugiausia vaizduojamosios medžiagos. Taigi nušviesdama Lietuvos proistorę, A. Šapokos „Lietuvos istorija" ne ką pranašesnė už A. Aleknos vadovėlį. Įdomu tai, kad nustatydami senųjų šalies gyventojų etninę priklausomybę, autoriai atsisako *baltų tautų* termino ir pritardami kalbininkų Kazimiero Jauniaus ir K. Būgos nuomonei renkasi *aisčių* pavadinimą.[356] Trečdalį darbo sudaro laikotarpis nuo valstybės susikūrimo Mindaugo laikais iki Liublino unijos. Kitas veikalo trečdalis skirtas poliublijinei Lietuvos istorijai. Milžiniškas šuolis į priekį, palyginus su ankstesniais apibendrinamaisiais darbais, autorių kolektyvo

[355] *Lietuvos istorija.* Red. A. Šapoka. V., 1989. P. 1.

[356] *Ibid.*, p. 19. Vėlesnių laikų istoriografijoje terminas „aisčiai" neprigijo. Tiek sovietiniuose, tiek pastarojo dešimtmečio apibendrinamuosiuose darbuose vartojamas „baltų" terminas.

padarytas būtent poliublijinės epochos „atradimo" dėka. XIX amžiui skirta apie šimtas puslapių, Didžiajam karui ir nepriklausomos Lietuvos gyvenimui iki 1926 metų – apie 60 puslapių. Taigi naujiesiems laikams teko maždaug ketvirtadalis veikalo apimties. Tuo šis darbas iš principo skiriasi nuo vėlesniųjų marksistinių apibendrinamųjų šalies istorijos darbų: sovietmečiu vyravo nuostata dirbtinai išpūsti ir ideologizuoti būtent naujųjų laikų epochą.[357]

Baigiamojoje veikalo dalyje („Atskirtųjų lietuvių tautos dalių likimas") kalbama apie prūsus bei Mažąją Lietuvą, latvius, taip pat – lietuvių emigracijos istoriją. Jau vien jos pavadinimas vertė autorius pamąstyti apie Lietuvos geopolitinę padėtį bei jos vaidmenį istorijoje. Vadovėlyje šiems pamąstymams, tiesa, negalėjo būti skirta daug vietos, tačiau būtent jie ryškiausiai atskleidžia pamatinę darbo idėją – vieningos tautos likimą istoriniame laike. Čia iš naujo peržvelgiama visa lietuvių praeitis nuo aisčių ir iki XX a. aktualijų, akcentuojami gyventi plotai bei valstybės sienos. A. Šapoka, šios dalies autorius, suaktualina tautos likimo klausimą, iškeldamas jį į probleminį mokslinį lygmenį, bando nusakyti vidines lietuvių istorinių nesėkmių priežastis: „Sukūrę savo valstybę, lietuviai labai greit išplėtė jos ribas į tolimus rusų kraštus. Tautai savo valstybėje tarpti politinės sąlygos buvo palankios. Tačiau tautos tragedija kilo iš to, kad ji nepasirūpino sukurti savos lietuviškos europiškos kultūros. Prisijungdama prie Vakarų Europos gyvenimo ji prisiėmė svetimas Vakarų kultūros formas; tos kultūros nepervirškinusi, ji pasidavė svetimai lenkų įtakai."[358] Šios aštun-

[357] Tai aiškintina bendra marksistinės istorijos teorine nuostata, pagal kurią istoriją įprasmina klasių kovos principas, o visa naujųjų laikų epocha traktuojama kaip centrinio pasaulinės istorijos taško – 1917 m. Spalio revoliucijos preambulė.

[358] *Ibid.*, p. 594.

tosios dalies įžangoje, minimalioje (vieno lapo) erdvėje, operuojama maksimaliomis istorinio vyksmo kategorijomis – keliais istorijos amžiais, didelėmis teritorijomis; dėl to istorijos subjektas nors ir trumpam, bet vis dėlto atgauna dinamiką, kuri viso veikalo mastu apčiuopiama kur kas silpniau – daugiausia per istorinių asmenybių (kunigaikščių, karalių, bajorų, karvedžių, politikų) veiklą.

A. Šapokos „Lietuvos istorija" labai greitai susilaukė recenzentų ir kritikų. Vienas iš pirmųjų buvo universiteto bibliotekos direktorius prof. Vaclovas Biržiška. Pačiam tekstui dar tebesant spaustuvėje, jis peržiūrėjo atspaudus ir nurodė A. Šapokai P. Šležo padarytą klaidą, kai šis rašė apie Lietuvoje po 1863 metų sukilimo numalšinimo įvestą valdymo formą – autorius ją klaidingai pavadino „žemietijomis" (nuo rusiško „zemstvo"), nes iš tikrųjų Lietuva tokios valdymo formos nepažinojo. Klaida buvo sėkmingai ištaisyta jau pačioje spaustuvėje įklijavus naują lapą.[359]

Kitas vyresnės kartos recenzentas – geografijos profesorius Kazys Pakštas kaip vieną iš teigiamų naujojo darbo savybių pažymėjo, kad jis nesibaigia Liublino unija, nušviečia lietuvių emigrantų gyvenimą.[360] Jis taip pat atkreipė dėmesį ir į kai kurias faktografines klaidas, visų pirma susijusias su geografija bei su Amerikos lietuvių istorija. Vienintelis su konkrečiomis faktinėmis klaidomis nesusijęs priekaištas daromas P. Klimui dėl jo perdėm sauso Nepriklausomybės kovų aprašymo. Be to, paskutiniųjų 15 metų laikotarpį K. Pakštas laikė ne istorija, o dabarties dalimi, todėl recenzijoje suabejojo objektyvaus jo dėstymo galimybe: „Kam mums reikalingas tas neobjektyvus ir net dažnai banališkas įvykių trak-

[359] Z. Ivinskis. Adolfo Šapokos darbai Lietuvos istorijos srityje // *Ibid.*, p. 241.
[360] K. Pakštas. Kur geografija susitinka su istorija // *Naujoji Romuva*. 1937. Nr. 7. P. 168.

tavimas Goebelso stilium, ypač kai jis neteikia nei pilnos tiesos, nei auklėjamų motyvų."[361] Jis pageidavo artimiausioje ateityje išleisti brošiūrą su pataisomis.

A. Janulaitis, taip pat vyresnės kartos mokslininkas, kritikos objektu pasirinko jau ne atskiras faktografines klaidas, bet XIX a. istorinės raidos koncepciją (jos autorius – P. Šležas).[362] A. Janulaičio nuomone, P. Šležas nusižengia istorinei tiesai, XIX–XX amžių Lietuvos nelaikydamas senosios Lietuvos įpėdine. Taip pat daromas priekaištas dėl neva iškreipto 1831 ir 1863 metų sukilimų aprašymo (nenurodomos tikrosios jų priežastys) ir Michailo Muravjovo išaukštinimo. A. Janulaitis buvo linkęs reviduoti pažiūras į M. Valančių: jo nuomone, „Lietuvos istorijoje" M. Valančius pavaizduojamas kaip radikalių pažiūrų politikas, tuo tarpu iš tikrųjų jis „karštu lietuviu" nebuvo, kas, matyt, nors iš elgimosi su Daukantu bei kitais, politikoj – pataikūnas rusų vyriausybei, socialėj programoj – artimas dvarininkams, buvo priėmęs rusų raides, tik kitų spiriamas turėjo trauktis atgal. <...> Nenoras būti pravoslavu, tai dar nėra noras išlaikyti lietuvybę, nėra darbas atsiskirti nuo Rusijos, katalikas gali būti lietuvis ar lenkas, o jeigu žmonės ir tikybos vardan priešinos rusų vyriausybei, tai ne jo ir ne jo įpėdinių, ne katalikybės nuopelnas; kova įvyko prieš jų norą."[363] Nepatenkino A. Janulaičio ir XIX a. –XX a. pradžios spaudos apžvalga: nenurodyti tikrieji, politiniai, jų nuopelnai. Dažniausiai tai buvo kritika „iš kairės": socialdemokratinių pažiūrų istorikas pageidavo matyti labiau politizuotą naująją istoriją, pabrėžti socialinių gru-

[361] *Ibid.*

[362] A. Janulaitis. Lietuvai reikalinga objektinga istorija. Apie „Lietuvos istoriją" // *Lietuvos žinios*. 1937.01.22, 23.

[363] *Ibid.*, 1937.01.23.

pių interesus, iškelti kur kas didesnį liaudies masių vaidmenį ir nuvainikuoti klerikalus.

P. Šležas suskubo jam atsakyti.[364] Pirmiausia jis priminė profesoriui neetišką baigiamąjį recenzijos sakinį.[365] Savo atsakyme P. Šležas nurodė, kad A. Janulaičio požiūris į istoriją yra labai siauras: kritikui labiausiai rūpi politinių partijų, visų pirma – socialdemokratų vaidmuo atkuriant valstybingumą, bet šio vaidmens naujojoje „Lietuvos istorijoje" jis neaptiko. O dėl sukilimų priežasčių, tai profesoriaus metami kaltinimai per daug bendro pobūdžio, tuo tarpu paties A. Janulaičio požiūris į šiuos sukilimus neišreikštas pakankamai aiškiai nei recenzijoje, nei jo darbuose. Gindamas savo požiūrį į Valančių, P. Šležas primena tas sąlygas, kuriomis šiam teko gyventi: neegzistavo jokie lietuviški laikraščiai, organizacijos, ir visus sprendimus jis turėjo priimti niekieno nepalaikomas ir nepatariamas; o dėl rusiškų raidžių, tai jas toleravo ir tokie patriotai, kaip J. Juškevičius, Laurynas Ivinskis, Tomas Žilinskis ir kt. Teigiamai nuomonei apie M. Valančių, kaip lietuvybės puoselėtoją, patvirtinti P. Šležas pasitelkia ir V. Biržiškos (kaip žinia, irgi kairiųjų pažiūrų atstovo) tekstus. Tikroji perdėm kritiško A. Janulaičio požiūrio į M. Valančių priežastis, P. Šležo nuomone, yra išankstinė griežtai antikatalikiška profesoriaus nuostata. Dėl šios priežasties A. Janulaitis ir P. Šležas skirtingai traktavo ir spaudos draudimo laikotarpį. J. Šležas savos spaudos atgavimo nuopelną priskyrė visai tautai, tuo tarpu A. Janulaitis – „tikriesiems kovotojams" socialdemokratams.

[364] P. Šležas. Tikrai reikėtų daugiau objektyvumo // *Lietuvos aidas*. 1937. Nr. 127–133.

[365] A. Janulaičio recenzija baigiasi žodžiais: „Kas gimė šliaužioti, tai skraidyti negali." P. Šležas visiškai pagrįstai juos traktavo kaip asmeninį įžeidimą.

Pažeidžiamiausia P. Šležo XIX a. koncepcijos dalis – tiek jo amžininkų, tiek tarybinių, ir šiuolaikinių istorikų nuomone, – požiūris į Muravjovo vaidmenį. A. Janulaitis, kritikuodamas šį požiūrį, rėmėsi ankstesniais P. Šležo straipsniais[366], kuriuose istorikas įžvelgė tam tikrą pozityvų Muravjovo vaidmenį (turimos omenyje Muravjovo akcijos prieš dvarininkus, autoriaus laikytos naudingomis valstiečiams[367]). Savo atsakyme A. Janulaičiui P. Šležas pabrėžia principinį vadovėlio teksto skirtumą nuo šių ankstesniųjų straipsnių: vadovėlyje, kaip pastebi E. Aleksandravičius ir A. Kulakauskas, anas požiūris į Muravjovą yra sušvelnintas, apie jį jau neberašoma kaip apie lietuvių jaunimo interesų sergėtoją, norintį apsaugoti jį nuo lenkėjimo, ir pan. Anot autorių, šis teigiamas poslinkis „rodo didėjančią akademinę kultūrą."[368]

Šios aštrios polemikos tarp A. Janulaičio ir P. Šležo atgarsis atsispindi V. Trumpos recenzijoje „Savosios istorijos keliais".[369] Diskusija, anot V. Trumpos, nebuvusi vaisinga ieškant objektyvios istorinės tiesos: „Mat, to „objektyvumo"pagrindu padėtas ne koks pastovus kriterijus, bet vieno ar kito istorinio momento vertinimas (1863 m. sukilimo, Valančiaus, Muravjovo, socialdemokratų). O kur yra vertinimas, ten turime reikalo su pasaulėžiūra, vadinas, dalyku iš esmės subjektyviu, ir tai ne istorine prasme."[370]

[366] P. Šležas. Muravjovas ir mūsų tautinis atgimimas // *Rytas*. 1929. Nr. 239, 240, 241; Muravjovo veikimas Lietuvoje // *Athenaeum*. 1933.

[367] V. Merkio nuomone, ši pažiūra yra klaidinga. Žr.: V. Merkys. *Nacionalinės savimonės plitimas feodalizmo pabaigoje (XVIII a. pabaiga – 1861m.) // Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas (ligi 1904 metų)*. P. 73–76.

[368] E. Aleksandravičius, A. Kulakauskas. *Carų valdžioje. Lietuva XIX amžiuje*. V., 1996. P. 33.

[369] V. Trumpa. Savosios istorijos keliais // *Vairas*. 1937. Nr. 6. P. 141–150. Nr. 7–8. P. 305–310. Nr. 9. P. 48–52. Nr. 10. P. 164–168.

[370] *Ibid.*, Nr. 6. P. 143.

Naujo apibendrinamojo darbo pasirodymas sužadino V. Trumpos pamąstymus apie objektyvumo kriterijų istorijos moksle. Jis pripažino subjektyvios istoriko nuomonės teisėtumą kiekvienu konkrečiu atveju: „Istoriko subjektyvizmas skiriasi nuo moralisto subjektyvizmo. Istorikas gali vieno dalyko nepastebėti, praleisti, savotiškai išaiškinti. Gi vertinimas fakto istorikui nepriklauso. Istorija yra ideografinis mokslas, arba mokslas apie konkrečią būtį, jos vienovę ir judėjimą. Istorikui subjektyvizmas yra būtinas ir nuo jo neatskiriamas. Kitas dalykas moralisto subjektyvizmas, pagrįstas kuriuo nors principu, dogma ar panašiai, pagal kurį jis ir rūšiuoja daiktą arba reiškinį. Sakau, toks vertinimas visai neįeina į istorijos mokslo sritį. Kas link „Lietuvos istorijos", ji, rodos, šito dalyko išvengė ir jai užtat daryti panašius priekaištus reiškia tą patį, kaip versti ją kovoti visai naujoj arenoj."[371] Taigi skaitytojams jis siūlė ir A. Šapokos redaguotą „Lietuvos istoriją" laikyti konkretaus autorių kolektyvo subjektyvios nuomonės išraiška. Kitaip sakant, V. Trumpa nepripažino kuriam nors istorijos veikalui, netgi turinčiam didaktinę paskirtį, teisės į vienintelę ir galutinę tiesą, ir prašė „Lietuvos istorijos" skaitytojus neužkrauti ant jos autorių šios papildomos atsakomybės. Šios V. Trumpos pastabos buvo padarytos pačiu laiku, veikalui ką tik pasiekus plačius visuomenės sluoksnius: 4-ojo dešimtmečio pabaigoje, kaip teisingai pastebėjo E. Aleksandravičius, eiliniam Lietuvos skaitytojui tikrai buvo sunku vertinti vienintelio vadovėlio autorius, nelaikant jų vienintelės istorinės tiesos skelbėjais.[372] Kelias nuomones, interpretacijas palyginti tarpusavyje skaitytojas galės dar negreitai: 5–9-ojo de-

[371] *Ibid.*, p. 143–144.

[372] E. Aleksandravičius. Istorijos vasara // *Kauno diena*. 1999. 09. 11. Nr. 212. P. 17.

šimtmečių marksistinė šalies istoriografija kiekvieną apibendrinamąjį darbą laikė kaip tik galutinės istorinės tiesos išraiška. Šia prasme „istorijos vasaros" skaitytojas tikisi pastarojo dešimtmečio pabaigoje, kai atsiranda kelių vienu metu pasirodančių apibendrinamųjų darbų vertinimo galimybė.

V. Trumpa savo recenzijoje aptarė ir „Lietuvos istorijos" periodizavimo principą, jam neatrodžiusį vykusiu. Jis priminė ankstesniuose darbuose (taip pat ir A. Aleknos) naudotą periodizaciją (pagoniškoji Lietuva /iki 1385/, sąjungoje su Lenkija /1385–1569/, susijungusioji su Lenkija /1569–1795/, Lietuva po rusų valdžia / 1795–1918/), ir palygina su naująja (1. priešistorinis laikotarpis; 2. Lietuva prieš susidarant vieningai valstybei; 3. Lietuvos valstybės kūrimo laikotarpis; 4. Gediminaičių Lietuva; 5. ponų ir bajorijos viešpatavimas; 6. Lietuva rusų valdžioj; 7. Nepriklausoma Lietuva). Palyginimas buvo pastarosios periodizacijos nenaudai, nes V. Trumpa joje neįžvelgė tokio aiškaus padalijimo kriterijaus, koks buvęs ankstesnėje. Jis siūlė ateityje periodizuojant šalies istoriją didesnį dėmesį skirti jos vidinės santvarkos raidai; jo paties provizorinis variantas: „1) patriarchalinė Lietuva; 2) bajorijos kova dėl savo teisių; 3) bajorijos viešpatavimo laikotarpis"[373]

Recenzijoje aptariami paeiliui visi naujajame darbe nušviečiami istorijos tarpsniai.[374] V. Trumpa, XIX amžiaus specialistas,

[373] V. Trumpa. Savosios istorijos keliais // *Op. cit.*, p. 147.

[374] V. Trumpa palaikė autorių sugrįžimą prie senojo *aisčių* termino, atmetant naujesnį terminą *baltai*. Vis dėlto, kaip minėta, vėliau mokslinėje apyvartoje įsigalėjo pastarasis. *Baltų* terminą vartojo vėlesniuose raštuose ir patys „Lietuvos istorijos" autoriai. Žr.: Z. Ivinskis. Senovės lietuvių tikėjimas ir kultūra // Z. Ivinskis. Rinktiniai raštai. T. II. Roma, 1986. P. 467 („Bendrai,gyvybė pagonių baltų tautose mažai tebuvo branginama.")

Kalbėdamas apie Lietuvos valstybės pradžią, V. Trumpa nepritarė tradicinei nuomonei dėl Mindaugo kaip valstybės įkūrėjo (jos „Lietuvos istorijoje" pri

daugiausia vietos straipsnyje skiria P. Šležo rašytai daliai. Ją recenzuodamas V. Trumpa apgailestauja, kad lietuvių tautinis atgimimas neparodomas bendrame Europos kontekste. Apskritai, V. Trumpa šioje dalyje pasigedo originalių lietuviškų XIX a. kultūros reiškinių vertinimo kriterijų – per daug lenkiškas pavaizduotas Vilniaus universitetas, Napoleonmetis, bendros lietuvių–lenkų antirusiškos veiklos iškėlimas ir kt.[375] Čia pat V. Trumpa

silaikė ir J. Jakštas): Hipatijaus metraščio ir kitus duomenis jis nelaikė pakankamai patikimais. Galutinį atsakymą jis palieka ateičiai. Ateities darbuose jis pageidavo taip pat matyti daugiau informacijos apie pirmuosius lietuvių kunigaikščius – tai, V. Trumpos nuomone, derintųsi su „ lietuvių suradimo" nuostata. Aptartas recenzijoje ir Kęstučio-Algirdo tarpusavio santykių klausimas. Kaip ir vadovėlio autoriai, V. Trumpa nesutinka jų valdymo formą laikyti diarchija, tačiau reiškia mintį, kad Kęstučio vaidmuo buvo svarbus ne vien todėl, kad jis saugojo vakarines sienas, bet ir todėl, kad naudojosi suvereno teisėmis. Anot V. Trumpos, „Lietuvos istorijos" autoriai per mažai rašo apie pagoniškosios Lietuvos vidaus santvarką ir ekonomiką: į XIII–XIVa. Lietuvą vertėjo atidžiau pažvelgti kaip į Europos fenomeną – vienintelę stiprią pagoniškąją valstybę.

Pereidamas prie Vytauto-Jogailos valdymo laikotarpio, recenzentas įžvelgė per didelį naujosios „Istorijos" autorių pasidavimą senajai vokiškai istoriografinei tradicijai, laikiusiai 1382 m. Jogailos bei 1384 m. Vytauto sutartis su Ordinu tikrais dokumentais (I. Jonyno nuomone, tai – ordino falsifikatai): Dubysos derybose Jogaila tik sudarė sau naudingą sutartį, bet nepasidavė ordino valiai, kaip rašoma vadovėlyje. Recenzentas teigiamai vertino Z. Ivinskio duotą naują sąjungos su Lenkija interpretaciją, atmetant Lietuvos priekaištus.

Aptardamas „Lietuvos istorijos" požiūrį į Liublino unijos reikšmę, V. Trumpa pritaria jos autoriams, svorio centrą perkėlusiems nuo konkrečių šios unijos aktų prie realaus gyvenimo faktų ir teigusiems, kad po 1569 m. Lietuva išlaikė savo valstybingumą. Čia V. Trumpa primena I. Lappo nuopelnus tyrinėjant Liublino epochą. Tačiau, V. Trumpos nuomone, „Lietuvos istorijos" autoriai vis dėlto arčiau tiesos nei rusų profesorius, ne iki galo suvokęs realų XVI a. Lietuvos gyvenimą: „Jeigu seniau realusis gyvenimas dažnai prieštaraudavo aktų dvasiai Lietuvos savarankiškumo linkme, dabar, priešingai, greit po unijos gyvenimas prašoko unijos nuostatus ir suartėjo su Lenkija daugiau, negu patys aktai reikalavo. Šito dalyko, rodos, nebus pastebėjęs prof. I. I. Lappo skaitlinguose savo darbuose."

Dar vienas V. Trumpą jaudinęs klausimas – lietuvybė 1569–1795 m. Jo manymu, „Lietuvos istorijos" autoriai per daug akcentavo to meto politines peripetijas, tuo tarpu žemesniųjų sluoksnių kultūra liko kiek nuošalyje.

[375] V. Trumpa. *Op. cit.*, Nr. 9. P. 48–50.

pareiškė nepritariąs P. Šležo lietuviškojo Atgimimo koncepcijai: atrodo,V. Trumpa linkęs šį Atgimimą nukelti į dar ankstesnį laikotarpį.[376] Jis taipgi laiko nepagrįstai P. Šležo išvestą skiriamąją liniją tarp senosios Lietuvos (iki XIX a.) ir XIX–XX a. Lietuvos, kaip dviejų skirtingų istorijos subjektų. XIX amžiuje jam stigo „senosios Lietuvos epilogo": žemaičių sąjūdį, 1831 ir 1863 metų sukilimus jis laikė senosios Lietuvos apraiškomis, nenusipelniusiomis kategoriškai neigiamo P. Šležo vertinimo.[377] Galima teigti, kad jau 1937 metais V. Trumpa turėjo originalią XIX a. istorijos viziją; vėliau ji tapo jo nuodugnių studijų objektu.[378]

Vienas iš rimčiausių V. Trumpos padarytų priekaištų – perdėm fragmentiškas socialinės istorijos vaizdavimas. Kaip objektyvią šio trūkumo priežastį autorius nurodo itin negausią istoriografiją.[379] Pokario marksistinėje istoriografijoje šis priekaištas A. Šapokos redaguotam vadovėliui tapo pagrindiniu, tačiau dėl to buvo tendencingai kaltinama jau ne tiek bendra 4-ojo dešimtmečio šalies istorijos mokslo situacija, kiek pačių autorių metodologinė nuostata ignoruoti socialinę-ekonominę istoriją.[380] Kitas jaunas recenzentas, dr. K. Avižonis, irgi netrukus atsiliepė į „Lietuvos istorijos" išleidimą.[381] Jis konstatavo nemažai konkrečių faktografinių klaidų, aptarė neigiamas ir teigiamas naujo veikalo ypatybes. Kaip teigiamus bruožus pažymėjo Gediminaičių dinastijos sujun-

[376] „Šiandien jau per drąsu būtų tvirtinti, kad tik su XIX a. prasideda tautiškasis lietuvių tautos atgimimas. Juk tai didelis paradoksas! Tauta, praradusi savo valstybę, tautiškai atgimsta." // *Ibid.*, Nr. 9. P. 48–49.

[377] *Ibid.*, Nr. 9. P. 51; Nr. 10. P. 164.

[378] Žr.: V. Trumpa. *Lietuva XIX-me amžiuje*. Chicago, 1989.

[379] V. Trumpa. Savosios istorijos keliais // *Ibid.*, p. 50–51.

[380] Žr.: J. Žiugžda. Kalba, pasakyta svarstant Lietuvos TSR istorijos I tomo maketą (1954. 01. 25) // *Tiesa*. 1954.10.08.

[381] K. Avižonis. Naujoji „Lietuvos istorija" // *MAB RS*, f. 105, b. 326, l. 1–51.

gimą su Traideniu (kas buvo nauja tuometinėje istoriografijoje),[382] Lietuvos pagoniškosios kultūros perėjimo prie krikščioniškosios pavaizdavimą, 1385 ir 1569 metų unijų lietuvišką traktavimą, vaizdingą LDK santykių su Maskva ir švedais aprašymą, autorių dėmesį kultūrai, ekonomikai.

Recenzento kritikos objektu tapo visos veikalo dalys. Pagrindinis, dažniausiai jo pastebimas neigiamas naujojo darbo bruožas – silpnai atskleistos įvairių istorijos reiškinių (valstybės susikūrimo, karų su Maskva ir su Švedija, lietuvių bajorų santykių su lenkais bei lenkėjimo proceso, XIX a. sukilimų, tautinio Atgimimo ir kt.) vidinės priežastys bei reikšmė. Autoriai dažnai perdėm smulkmeniški, daro per mažai bendrų išvadų, todėl medžiagos dėstymas fragmentiškas. Komentuodamas penktąją veikalo dalį (rašytą A. Šapokos), K. Avižonis teigia: „Toks blaškymasis, nepajėgumas medžiagą planuoti, sistematizuoti ir apdirbti labai vargina skaitytoją ir daro jam neigiamo įspūdžio. Atrodo, kad ne autorius tvarko medžiagą, bet priešingai, medžiaga autorių „veda". Skaitytojas pasigenda ir medžiagos atrankos, taip pat išvadų darymo."[383] Vaizdingai iškelti atskiri momentai, bet kartu neįvaldyta medžiagos visuma, pasyvus vaidmuo tiriamojo objekto atžvilgiu – juk tai pozityvistų pastebimi romantiškosios istoriografijos trūkumai. Ne veltui Z. Ivinskis pažymėjo, kad 3–4 dešimtmečiais „mūsoji istorija dar nebuvo visiškai išsilaisvinusi iš šilto romantizmo prieglobsčio."[384] Tai taikytina ir A. Šapokos „Lietuvos istorijai".

Dar vienas svarbus K. Avižonio priekaištas – dėl kai kurių autorių kultūros istorijos tendencingumo. Tai jis įžvelgė Z. Ivins-

[382] Lenkų istorikas prof. J. Ochmanskis nesutinka Traidenį laikyti Gedimino tėvu (ar protėviu). Žr.: J. Ochmanskis. *Senoji Lietuva*. V., 1996. P. 22–24.

[383] *Ibid.*, l. 34.

[384] Z. Ivinskis. Mokslai, iš kurių... // *Ibid.*, p. 16.

kio ir P. Šležo rašytuose skyriuose: pirmasis vertino jėzuitų ir reformatų vaidmenį, antrasis kalbėjo apie XIX amžiaus tautinį sąjūdį ir apie pirmuosius lietuvių laikraščius. Katalikiškąjį fakultetą baigusiems „Lietuvos istorijos" autoriams čia buvo prikišama jų neva klerikalinė pozicija. K. Avižonio nuomone, Z. Ivinskis ir A. Šapoka prieštarauja vienas kitam: Z. Ivinskis per daug aukštai vertina jėzuitų nuopelnus steigiant pirmąsias mokyklas ir leidžiant literatūrą, A. Šapoka (kuriam pritaria ir pats K. Avižonis) savo skyriuje labiau akcentuoja analogišką reformatų veiklą.[385] P. Šležas, anot recenzento, dirbtinai išaukštino XIX amžiaus katalikų kunigus, katalikiškus laikraščius.[386]

Rasta recenzento ir kitokių trūkumų: nekritiškai perkelti klaidingi vertinimai iš svetimos istoriografijos,[387] moderniosios sąvokos (tautiškumo ir kt.) taikomos tolimai praeičiai,[388] naudojamas pasenęs biografinis principas, kai rašoma apie bajorų valdymo

[385] „Jėzuitų veikimas labai šališkai nušviestas. <...> Autorius rašo, kad „vienas iš didžiausių jėzuitų nuopelnų buvo tas, kad jie susirūpino liaudimi" (p. 255). Tai jau istorijos faktų kraipymas, nes ne tik Lietuvoje, bet ir visoje Europoje jėzuitai mažiausiai rūpinosi liaudimi. Jiems svarbiausia rūpėjo į savo įtaką paimti didikus ir bajorus, o per juos vykdyti principą – „citius regio eius religio". Pranciškonai, domininkonai, vėliau piarai ėjo į liaudį, bet ne jėzuitai. <...> Su autoriaus dr. Z. Ivinskio išvadomis nesutinka ir kiti to paties veikalo autoriai,todėl knygoje gaunasi prieštaravimų. <...> Šapoka XVIIa. kultūrinės apžvalgos skyriuje tvirtina, kad jėzuitai neįsteigė Lietuvoje pradžios mokyklų (p. 340). Taip pat priešingai dr. Ivinskiui toje pačioje knygoje Šapoka iškelia (p. 347), kad pirmieji lietuviškas knygas pradėjo spausdinti protestantai, bet ne katalikai. Be to, pirmoji lietuviška katalikiška knyga, *Mikalojaus Daukšos* Postilė, buvo ne jėzuito parašyta ir išleista. Jėzuitas *Konstantinas Širvydas* tik apie 30 m. vėliau teišleido lietuvišką pamokslų rinkinį, vėliau ir žodyną. Tik po to ir kiti jėzuitai ėmėsi leisti lietuviškų knygų, bet kaip teisingai pastebi Šapoka (p. 348), šitas jėzuitų rūpestis greitai pasibaigė, kai tik buvo nugalėtas protestantizmas." – K. Avižonis // *Ibid.*, l. 21–22.

[386] *Ibid.*, l. 41–43.

[387] K. Avižonis // *Ibid*, l. 18.

[388] *Ibid.*, l. 9.

laikotarpį.[389] Griežtos kritikos susilaukė P. Šležas dėl Muravjovo vaidmens traktavimo.[390] Įdomu, kad K. Avižonis, skirtingai nei „Lietuvos istorijos" autoriai (taip pat – vėlesniųjų kartų Lietuvos istorikai), nesutiko dvasininkų laikyti luomu: „ Tai nėra luomas, o tik visuomenės klasė, nes jai trūksta vienos svarbiausių luominių žymių – paveldėjimo. Kurio nors luomo nariai jau gimsta savo luome, ko negalima pasakyti apie dvasiškius."[391] „Lietuvos istoriją" vertindamas kaip vadovėlį, K. Avižonis pažymėjo, kad autoriai nesugebėjo sutalpinti visos medžiagos į normalaus mokyklinio vadovėlio rėmus, o kompromisinis sprendimas, kai naujasis veikalas atliks dvigubą funkciją – mokslinę-pažintinę ir didaktinę – nepatenkins šimtu procentų nei visuomenės, nei mokyklų.[392] Savo recenzijoje K. Avižonis, nors ir surado nemažai naujojo darbo trūkumų, apibendrinamojo veikalo turinį, skiringai nei V. Trumpa, vertino daugiausia pagal vienintelės istorinės tiesos kriterijus. Žvelgiant retrospektyviai iš XX a. dešimtojo dešimtmečio, V. Trumpa buvo įžvalgesnis: kadangi jo recenzijoje pripažįstama subjektyvaus interpretavimo laisvė apibendrinamajame darbe, čia objektyviau įvertinti anuometinės Lietuvos istoriografijos pasiekimai.

K. Avižonio ir kitų padarytoms pastaboms aptarti 1938 metų vasario ir kovo mėnesiais sušaukti keli specialūs Lietuvos istorijos draugijos posėdžiai (nuo 1927 m. istorikai periodiškai rinkdavosi A. Janulaičio bute ir svarstydavo įvairias mokslines bei organizacines problemas,draugija palaikė ryšius su užsieniu[393]). „Net keturiuose susirinkimuose virė gyva K. Avižonio, J. Matuso – iš vie-

[389] *Ibid.*, l. 29.
[390] *Ibid.*, l. 39.
[391] *Ibid.*, l. 19.
[392] *Ibid.*, p. 48.
[393] З. Кяупа. Зв'язки історичного товариства Литви... // *Op. cit.*, p. 333–339.

nos pusės, ir A. Šapokos, Z. Ivinskio – iš kitos, diskusija."[394] Z. Ivinskis 1938 03 05 darytame pranešime gynė savo poziciją.[395] Jis atmetė pagrindinį K. Avižonio priekaištą – dėl tendencingo jėzuitų ir reformatų reikšmės traktavimo – ir pabrėžė, kad „Lietuvos istorijoje", rašydamas apie katalikus, kaip pirmųjų knygų platintojus, jis turėjo omenyje tik Didžiąją Lietuvą; pareiškė ir kitas pastabas.[396] Kaip aiškėja iš vėlesniųjų Z. Ivinskio raštų, jis apskritai nebuvo linkęs vienareikšmiai teikti pirmenybę katalikams ar protestantams, kai vertindavo jų indėlį į Lietuvos kultūrą.[397]

V. Trumpos, K. Avižonio, kitų autorių „Lietuvos istorijos" recenzijos parodė bendrąją tuometinės šalies istoriografijos situaciją – jos pasiekimus ir trūkumus. „Lietuvos istorijai" išvydus pasaulį, periodikos puslapiuose įsižiebė mokslinė polemika įvairiomis temomis tarp naujojo veikalo autorių ir jo kritikų. Tokia polemika, kai diskutuojama ne vien siaurais klausimais, bet apskritai apie istorijos mokslo tikslus bei paskirtį, buvo naujas reiškinys 4-ojo dešimtmečio Lietuvos istorikų gyvenime. Tai dar kartą patvirtino apibendrinamojo istorijos veikalo reikšmę: jo pasirodymas tapo centriniu šalies istorikų gyvenimo įvykiu, leido ne tik patenkinti eilinio skaitytojo poreikį, bet ir patiems istorikams padėjo lengviau aprėpti egzistuojančių problemų lauką bei numatyti tolimesnės istoriografijos raidos perspektyvas.

[394] E. Bakonis. Lietuvos istorijos draugija 1929–1940 metais // *Mūsų praeitis.* 1990. T. I. P. 12.

[395] Z. Ivinskis. Atsakymas į K. Avižonio recenziją-pastabas dėl Z. Ivinskio dalies Adolfo Šapokos „Lietuvos istorijoje" // LNB RS, f. 29–557.

[396] *Ibid.*, l. 4.

[397] Svarstydamas senojo lietuvių tikėjimo problemas, Z. Ivinskis mini „katalikų ir protestantų lietuvių dvasininkus" Bretkūną, Daukšą, Giedraitį, Mažvydą ir kt. kaip vienodai vaisingus kultūros tyrinėtojus. – Z. Ivinskis. Senovės lietuvių tikėjimas ir kultūra // Z. Ivinskis. *Rinktiniai raštai.* Roma, 1986. P. 465; Senovės lietuvių religijos bibliografija // *Ibid.*, p. 476.

Deja, 4-ajame dešimtmetyje šiems pamąstymams istorikai neturėjo daug laiko. Pokarinėje sovietinėje istoriografijoje dėl primestos sovietinės ideologijos šalies istorikai apskritai negalėjo viešai objektyviai vertinti 3–4 dešimtmečių rašytinį palikimą, bet privalėjo pasitaikius progai esant pareikšti neigiamą nuomonę jo atžvilgiu. Prie objektyvaus A. Šapokos redaguotos „Lietuvos istorijos" vertinimo sugrįžta tik 9-ojo dešimtmečio pabaigoje, rengiant antrąją šio vadovėlio laidą. Ir dabar, kaip ir prieš 50 metų, jis kurį laiką atliko pažintinę ir didaktinę funkciją: greitai dingę ideologiniai varžtai atėmė šias funkcijas iš sovietinės istorinės literatūros (kuriam laikui net buvo sustabdytos Lietuvos istorijos pamokos mokyklose) ir suaktualino nepriklausomos Lietuvos palikimą. J. Jurginio ir Mečislovo Jučo straipsniai[398] pristatė „Lietuvos istoriją" naujoms skaitytojų kartoms. J. Jurginio, buvusio pirmųjų tarybinių vadovėlių autoriaus, požiūris į šį veikalą gana prieštaringas. Straipsnio pradžioje autorius pareiškia, kad visuomenei nereikalingas pakartotinis A. Šapokos „Lietuvos istorijos" leidimas. Tačiau žemiau pripažįstama, kad tai – „moksliškai autentiška, įrodymų sistema paremta polemika", kurios „didžioji ir pagrindinė dalis, apimanti laikotarpį nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos, yra pozityvi ir vertintina kaip reikšmingas istoriografijos paminklas."[399] P. Klimo rašyta dalis apie nepriklausomos Lietuvos istorijos laikotarpį J. Jurginio laikyta nemoksliška ir tendencinga „buržuazinio nacionalizmo propaganda": neobjektyviai nušviečiamas tarybų valdžios laikotarpis (1918–1919m.) ir 1926 m. gruodžio mėn. perversmas, neparodytas tikrasis komunistų

[398] J. Jurginis. Šapokos istorijos apžvalga // *Literatūra ir menas.* 1988.06.18; M. Jučas. A. Šapokos redaguota „Lietuvos istorija" // *Kultūros barai.* 1988. Nr. 8. P. 61–62.
[399] J. Jurginis // *Ibid.*

vaidmuo ir kt. Ši recenzija būdinga 9-ojo dešimtmečio pabaigai: senasis rašytinis palikimas jau buvo prikeliamas naujam gyvenimui, tačiau spaudoje dar pateikiamas tendencingas jo įvertinimas.

Objektyvesnė yra M. Jučo recenzija. Autorius čia aptarė prieškarinės ir sovietinės istoriografijos skirtumus: „Centrinę vietą „Lietuvos istorijoje" užima istorijos asmenybės <...> Asmenybių veikla rodoma nedeterminuota istorinių aplinkybių. <...> Ir šiuo požiūriu „Lietuvos istorija" skiriasi nuo mūsų tarybinės, gerokai sociologizuotos ir nuasmenintos istorijos."[400] Metodologiniais šios kolektyvinės monografijos trūkumais autorius laikė smulkmenišką didikų ir kunigaikščių veiklos aptarimą, Lietuvos istorijos periodizacijos bei istorinės raidos pavaizdavimą izoliuotai nuo pasaulinės istorijos[401], nepakankamą dėmesį Lietuvos tautinių mažumų istorijai. Privalumai – autorių analitiškai sintetinis rašymo būdas, jų rėmimasis tiek antriniais, tiek pirminiais šaltiniais, aiški tautinė koncepcija.

A. Šapokos „Lietuvos istorijos" konceptualus pagrindas – Lietuvos valstybingumo raida – tapo orientyru vėlesniųjų apibendrinamųjų darbų autoriams: Z. Ivinskiui jo „Lietuvos istorijoje (iki Vytauto Didžiojo mirties)", taipgi – pastarojo dešimtmečio autoriams.[402]

[400] M. Jučas. *Ibid.*, p. 62.

[401] Šį prieškarinės istoriografijos trukumą pastebėjo dar 1939 metais Z. Ivinskis.

[402] „Bandydami *kritiškai* ir, kiek žmogiškai prigimčiai nustatytos ribos leidžia, *objektyviai* eiti į lietuvių tautos išgyventus šimtmečius, visą savo dėstymą norime sutelkti apie *valstybingumo idėją* lietuvių tautoje. Kaip ji *atsirado*, vystėsi, išbujojo ir paskui silpo ir kaip ji vėl *atsigavo* ir vėl buvo realizuota, yra mūsojo darbo vedamoji mintis per visus šimtmečius." – Z. Ivinskis. *Lietuvos istorija (iki Vytauto Didžiojo mirties).* Roma, 1978. P. 2; A. Šapokos Z. Ivinskio apibendrinamųjų darbų tradiciją pratęsė Z. Kiaupa, J. Kiaupienė, A. Kuncevičius (*Lietuvos istorija iki 1795 metų.* V., 1998 – žr.: pratarmę).

LIETUVOS POLITINĖS ISTORIJOS LŪŽIŲ TRAKTAVIMAS

Politinė Lietuvos istorija buvo pagrindinis nepriklausomos Lietuvos istorikų dėmesio objektas. Taip įvyko dėl kelių priežasčių. Pirma, čia turėtinas omenyje jų paveldėtas ankstesniosios Lietuvos ir jos kaimynų istoriografijos mokslinis palikimas, kurio didžiąją dalį sudarė būtent politinė istorija: XIX–XX a. pradžios vokiečių, lenkų, rusų tyrinėtojams rūpėjo pirmiausia LDK kaip tarptautinės politikos subjektas, romantinės pakraipos lietuvių istoriografijai su jos siaura moksline baze taip pat buvo patogiausia vaizduoti kunigaikščių žygius remiantis legendomis, metraščiais, kronikomis, t. y. šaltiniais, kuriuose politiniai įvykiai visuomet užgožia ekonominius ar kultūrinius aspektus. Antra, kaip tik valstybingumo idėjos raida buvo visų 3–4 dešimtmečiais statomų „istorijos rūmų" atrama, nes tai atitiko ano meto istorikų pozityvistines nuostatas: buvo svarbi ir polemizuojant su kaimyninių šalių istorikais, ir surandant lietuvius Lietuvos istorijoje.

Būtent politinės (o ne socialinės ar ekonominės) Lietuvos istorijos ištyrimo lygis leido tarpukario istorikams aprėpti visą praeitį, išskirti joje naujus kritinius momentus arba kitaip juos vertinti nei kaimyninių šalių autoriai. Todėl, aptariant 3–4 dešimtmečių politinės istorijos tyrimus, metodologiškai tikslinga kreipti dėmesį į tai, kaip buvo traktuojami kritiniai jos momentai, kuriais tradiciškai rėmėsi Lietuvos istorijos periodizacija. Išties, tokiems istoriniams lūžiams, kaip valstybės pradžia, 1385 ir 1569 metų unijos su Lenkija, valstybės padalijimai XVIIIa. pabaigoje nepriklausomos Lietuvos istorikai savo monografijose ir straipsniuose skyrė daug vietos: juk pozityvistinės orientacijos autorių raštuose lūžio traktavimas konceptualiai *a priori* nulemdavo ir viso istorijos laikotarpio nušvietimą.

Lietuvos valstybės pradžia

LDK valstybingumo genezės klausimas 3–4 dešimtmečių šalies istorikams buvo vienas iš svarbiausių. Juk valstybės pradžią jie suvokė kaip naujo istorijos subjekto atsiradimą pasaulio arenoje; tinkamas šio – kaip ir kitų istorinės raidos lūžių – nušvietimas taikant pozityvistinę metodologiją įtakoja tiriamojo objekto visumą. Todėl būtent valstybės susidarymo tema pradedama A. Aleknos „Lietuvos istorija" ir 3-ojo dešimtmečio J. Yčo, I. Jonyno, A. Janulaičio apibendrinamieji paskaitų kursai. Trečiojo dešimtmečio istorikų spręstą problemą galima įvardyti kaip perėjimą nuo konfliktinio valstybingumo genezės vaizdavimo prie integracinio. Ankstesnė istoriografija (tiek lietuvių romantinė, tiek kaimyninių šalių) labiau pabrėždavo konfliktinį: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atsiradimą laikė lietuvių karų su kaimynais pasekme, kaimynų nuopelną vertino kaip svarbiausią ir geriausiu atveju iškeldavo pavienių kunigaikščių vaidmenį besikuriančioje valstybėje: pozityvistinės orientacijos istorikai privalėjo atskleisti ir vidines valstybingumo genezės priežastis – šalies geopolitinės padėties ypatybes, vidaus politinę-socialinę struktūrą ir kt.

Iš A. Aleknos vadovėlio matyti, jog autorius šio perėjimo dar nebuvo atlikęs. Jo pateikiama Lietuvos valstybingumo genezė paremta būtent konflikto principu: aprašomos lietuvių kovos su kaimynais ir Mindaugo – su kitais kunigaikščiais dėl valdžios, laikomos šios kovos dominuojančiu leitmotyvu.[403]

J. Yčo požiūris jau kitoks: „Lietuvių tauta priėjo prie monarchijos sudarymo ne dėl pavojaus puolimų iš vokiečių pusės, ne dėl išorės priežasčių, bet pati iš savęs."[404] Valstybės atsiradimo prie-

[403] A. Alekna. *Lietuvos istorija*. K., 1919. P. 15–20.
[404] J. Yčas. *Lietuvos istorija*. K., 1928. D. I. P. 52.

žastimis jis laikė augantį gyventojų skaičių, tolydžiai besiformuojantį visuomenės elitą, kurio priešakyje natūralios, vidinės konkurencijos būdu atsidūrė Mindaugas.[405] Nors J. Yčas pateikia nemažai nuorodų į ano meto šaltinius, vis dėlto pastarieji jo teiginiai atrodo nepakankamai pagrįsti: žymiai daugiau vietos kurse skiriama Mindaugo asmeniniams bruožams ir karo žygiams, taigi pats valstybingumo genezės klausimas tarsi paliekamas nuošalyje.[406]

I. Jonyno Lietuvos istorijos kurse valstybės atsiradimui, kaip ir pačių valstybės ir tautos sąvokų analizei skiriama žymiai daugiau vietos. Valstybę jis suvokia kaip tam tikros teritorijos gyventojų visumą, suvienytą bendros politinės valdžios.[407] Tautos sąvoką I. Jonynas laiko sudėtingesne ir išskiria bendros gyventojų vartojamos kalbos faktorių kaip vieną iš pagrindinių, taip pat, pritardamas Ernestui Renanui, akcentuoja dvasinio bendrumo, istorinės atminties svarbą.[408] Kaip ir kiti autoriai I. Jonynas kalba visų pirma apie konfliktinį Lietuvos valstybingumo genezės kelią: „Lietuvos valstybės užuomazgos tenka ieškoti ne apsigynimo organizavime prieš puolančius priešus, bet grobuoniškuose tam tikrų ginkluotų būrių žygiuose."[409] I. Jonynas pripažįsta svetimo slaviškojo elemento egzistavimą besikuriančioje Lietuvos valstybėje, tačiau neigia jo lemiamą kultūrinę ir politinę reikšmę: nors vakarinės rusų žemių sritys XII–XIII a. jau gyveno valstybinį gyvenimą, tačiau buvo nutolusios nuo senosios Rusios kultūros centro Kijevo, patekusio į LDK valdovų dėmesio orbitą gerokai vėliau, taigi jos buvusios tik formaliai krikščioniškos ir negalėjo smarkiai įta-

405 *Ibid.*
406 *Ibid.*, p. 58–91.
407 I. Jonynas. *Lietuvos istorija.* 1928 l. 15 // *MAB RS*, f. 105, b. 274.
408 *Ibid.*, l. 15–16.
409 *Ibid.*, l. 17.

koti besikuriančios Lietuvos valstybės. Pritardamas prof. Vytautui Kameneckiui, I. Jonynas įžvelgia nemenką Livonijos kalavijuočių ordino politinės organizacijos modelio įtaką pirmiesiems Lietuvos valdovams. Šios įtakos stiprėjimui,anot I. Jonyno, turėjo reikšmę Mindaugo krikštas ir jo laikinoji sąjunga su ordino magistru.[410] Prieš Mindaugo sąjungą sukilusį jo artimą giminaitį kunigaikštį Treniotą jis vertina labai aukštai – kaip pirmąjį bendros baltiškos savimonės reiškėją: „<...>gali sakyti, kad Treniota pirmas buvo sudaręs politinę Pabaltijy gyvenančių tautų programą – visų Pabaltijy gyvenančių giminių sąjungą kovai su vokiečiais, turinčią tikslą vokietybės pradus prie Baltijos jūros sunaikinti."[411] Šios programos pasekmė – pergalė Durbės mūšyje 1260 m. Kovos prieš vokiečių agresiją fone visų lietuviams giminingų genčių vienijimo programos neatsisakė ir vėlesnių laikų didieji kunigaikščiai.[412] Lietuvos valstybingumo genezė, kaip ypatingos svarbos istorinis įvykis, I. Jonyno paskaitų kurse aptariamas ir XIII a. Vakarų bei Rytų Europos raidos kontekste. Europos šalių feodalinį susiskaldymą jis laikė svarbiu veiksniu, sąlygojusiu Lietuvos valstybės kūrimąsi.[413]

A. Janulaičio teorinė valstybingumo genezės samprata (nuo kurios nutolstama aiškinant Lietuvos valstybės atsiradimą) artima marksistinei – valstybingumas tiesiogiai siejamas su privatinės nuosavybės atsiradimu ir jos pagrindu socialine nelygybe, kalbama apie tris žmonijos raidos pakopas – vergiją, baudžiavą ir išsilaisvinimą (tai atitinka marksistinėje koncepcijoje akcentuojamas visuomenines-ekonomines formacijas: vergvaldystę, feoda-

[410] *Ibid.*, l. 18.
[411] *Ibid.*
[412] *Ibid.*, l. 20.
[413] I. Jonynas. *Lietuvos istorija*. Paskaitos // *MAB RS*, f. 105, b. 197, l. 34–35.

lizmą, kapitalizmą).[414] Jo Lietuvos teisės istorijos kurse iš dviejų galimų valstybės kūrimosi kelių – integracinio (taikaus) ir konfliktinio XII–XIII a. Lietuvos atveju jis renkasi pastarąjį kaip dažniau istorijoje pasitaikantį ir turintį didesnį šaltinių pagrindą.[415] A. Janulaitis atmeta kai kurių istorikų nuomonę apie lemiamą normanų vaidmenį besikuriančiai Lietuvos valstybei. Argumentus, paremtus kelių lietuvių bajorų šeimų herbų panašumu į skandinavų herbus, jis laiko neįtikinamais: normanų Lietuvos teritorijoje nors ir būta, bet per mažai, kad jie galėtų sukurti valstybę.[416] Tikrąją, etninę, Lietuvą A. Janulaitis kaip ir kiti VDU istorikai laikė kuriamos valstybės branduoliu.[417] Įdomu, kad A. Janulaitis šį branduolį lokalizuoja Žemaitijoje: „Nėra abejonės, kad branduolis turėtų būti ten, kur daugiau gyventojų buvo, o tai, be abejo, buvo žemaičiuose, nes ten ir geografiška padėtis tokia, kad labai lengva ir patogu gintis nuo priešų."[418] Tačiau pastaroji A. Janulaičio nuomonė ilgainiui keitėsi.[419]

Vyriausiosios VDU istorikų kartos valstybingumo genezės interpretacijos lygintinos su 1933 m. iš Prahos į Lietuvą atvykusio I. Lappo požiūriu į LDK formavimąsi. Valstybinio lygio politinio junginio atsiradimą jis įžvelgia ten, kur „genčių etninis ir lingvistinis bendrumas papildomas politiniu jų susijungimu šių genčių

[414] *Ibid*, p. 23. Žr.: B. Alksnis /A. Janulaitis/. *Kaip atsirado valdžia ir valstybė*. Tilžė,1908. Čia A. Janulaitis, apibūdindamas viduramžių valstybių vidinę santvarką, bene pirmasis lietuvių istoriografijoje pavartojo feodalizmo sąvoką (p. 8).

[415] A. Janulaitis. *Lietuvos teisės istorija*. Paskaitos. K., 1932. P. 18.

[416] *Ibid.*, p. 25.

[417] *Ibid.*, p. 25–26.

[418] *Ibid.*, p. 25.

[419] „Lietuviai dvasiškai buvo stipresni, agrasyvūs, drąsūs, ištvermingi, norintys įgyti žemių. Dėl to svarbiausi yra aukštaičiai, daugiausia jų reikia paisyti, tai valstybės židinys." – A. Janulaitis. *Lietuvos Didysis kunigaikštis Kęstutis*. V., 1998. P. 9.

nariams gerai suvokiant tarpusavio ryšius, kuriamus ne vien rasės ir kalbos bendrumo, bet ir įpratimo gyventi po viena valdžia, tokio gyvenimo privalumų ir vis gausėjančių bendrų istorinių prisiminimų pagrindais <...>. Ir senosios Lietuvos valstybės susidaryme negalima įžvelgti šio proceso vienos genties ribose".[420] I. Lappo motyvuoja tuo, kad jau pirmasis suvienytos LDK valdovas Mindaugas valdė ir etninę Lietuvą, ir vadinamąją Juodąją Rusią su Gardino, Slanimo, Naugarduko, Volkovysko miestais. Pritardamas Henrikui Lovmianskiui, jis teigė, jog senesnes valstybingumo tradicijas turėjusi Juodoji Rusia netgi paspartino Aukštaitijos raidą, nes Mindaugas gaudavo lėšų iš jo administruojamų rusų žemių karinių dalinių.

XIII a. etninės Lietuvos teritorijoje jau egzistavo pasiskirstymas į karius ir likusią gyventojų masę; kiek vėliau atsirado ir pirklių sluoksnis. Tokiu būdu, anot I. Lappo, atsirado reali galimybė „etnografiškai lietuviškam karių sluoksniui jungtis su etnografiškai rusišku jų pačių tikslais ir valstybės atsiradimo prasme. Etnografinis skirtingumas atsitraukė, užleisdamas vietą šiam vienijimosi pradui, kuris vis labiau ir labiau plėtėsi ir negalėjo iš esmės nepaveikti visos senosios Lietuvos valstybės"[421] Šie I. Lappo samprotavimai paaiškina, kodėl savo raštuose jis dažnai vartoja „lietuvių-rusų valstybės" sąvoką, norėdamas pabrėžti visavertį rusų žemių vaidmenį kuriantis LDK ir tokiu būdu formaliai tęsdamas senąją nuo Nikolajaus Karamzino einančią rusų istorikų tradiciją.[422] Kaip minėta, I. Jonynui, A. Janulaičiui ir kitiems VDU istorikams ši tezė buvo nepriimtina; tuo iš dalies gali būti paaiškintas ir A. Janulaičio

[420] I. Lappo samprotavimai apie Lietuvos istoriją // *LMAB RS*, f. 211, b. 57, l. 2.

[421] *Ibid*., l. 8.

[422] Žr.: М. Любавский. Очеркъ истории Литовско-Русскаго государства. М., 1915. С. 11–17.

pirminio valstybės branduolio lokalizavimas žemaičiuose. Vis dėlto reikia pažymėti, kad gyvendamas Kaune I. Lappo nutolo nuo klasikinio rusų istorikų interpretacijų modelio, nes jis pripažino etninės Lietuvos kultūros lemiamą reikšmę visai LDK.[423]

Jaunųjų VDU istorikų požiūris į Lietuvos valstybės pradžią nesiskyrė nuo jų mokytojų – ir jie laikėsi nuomonės apie lemiamą konflikto vaidmenį. Tačiau, skirtingai nei dauguma vyresnės kartos istorikų, dalis jaunųjų autorių atmetė išorės konflikto reikšmę LDK valstybingumo genezei. A. Šapokos redaguotoje istorijoje J. Jakštas, nušviesdamas Lietuvos valstybės kūrimo laikotarpį, šią reikšmę dar pripažįsta,[424] tačiau paties A. Šapokos nuomonė kitokia. Nors jis ir manė, kad senoji Lietuva „buvo kilusi iš kariškų ekspedicijų bei gynimosi organizacijos ir kaip tokia turėjo absoliutistinį charakterį", tačiau ši valstybė „buvo kilusi organiškai iš vidaus. Apie prieš keletą desėtkų metų vyravusią nuomonę, esą lietuviai sukūrę savo valstybę vokiečių pavojaus akivaizdoj, dabar negali būti nė kalbos. Kryžiuočiai iki 1283 m. nei aukštaičių, nei žemaičių nesiekė visiškai, o kalavijuočiai pirmais savo gyvenimo dešimtmečiais yra defenzyvoje, o ne ofenzyvoje."[425] Kovos

[423] „Visų tautų kultūrai svetimos įtakos yra neišvengiamos. Skirtumas tik toks, kad kai kurios tautos, prisiimdamos kitų įtaką, pasirodydavo nebepajėgiančios ją suvirškinti ir išlaikyti savą individualybę. Bet Lietuva ją išlaikė. Kaip tik jinai, o ne Lenkija, savąja kultūra užėmė vietą tarp Vakarų ir Rytų. <...> Rusų, lenkų, germanų, čekų, italų kultūrinės įtakos Lietuvoje gulė ant lietuviško pagrindo ir virto Didžiosios Lietuvos kunigaikštijos kultūra su jos individualiais bruožais." – I. Lappo. Liublino unija ir Lietuvos valstybė // *Vairas*. 1933. Nr. 4. P. 413.

[424] „Šitie karai su ordinu ir su rusais vertė lietuvius jungtis į didesnius politinius vienetus. Tuo būdu ir kunigaikščių skaičius mažėjo. Pagaliau iš visų kunigaikščių tarpo iškilo Mindaugas, kuris <...> pasidarė visos Lietuvos valdovas" // *Lietuvos istorija*. K., 1936. P. 49.

[425] A. Šapoka. Valstybiniai lietuvių gabumai istorijos perspektyvoje // *Naujoji Romuva*. 1935. P. 293.

su ordinu prasidėjo jau valstybei susiformavus. A. Ragauskas, specialiai nagrinėjęs A. Šapokos požiūrį į Lietuvos valstybingumo genezę, išskyrė dvi jo tezes – „mindauginę" ir „apuoliškąją". Pirmoji (autorius lenkų istorikas Henryk Paszkiewicz) laiko Mindaugą ne Lietuvos valstybės kūrėju, bet tik pirmuoju iš rašytinių šaltinių žinomu kadaise suskilusios valstybės vienytoju. Antroji tezė aptinkama 1942–1943 metų A. Šapokos rankraštyje „Vilniaus miesto istorija" ir vėlesnių metų straipsniuose. Šį tezė nukelia Lietuvos valstybės pradžią į IX a. vidurį.[426] A. Ragauskas pastebėjo, kad lietuvių istoriografijoje A. Šapoka pirmasis ryžosi žymiai paankstinti Lietuvos valstybingumo datą ir pokariniuose straipsniuose akcentavo jau integracinę, o ne konfliktinę valstybingumo genezę.[427]

H. Paškievičiaus ir A. Šapokos tezei buvo linkęs pritarti ir Z. Ivinskis savo „Lietuvos istorijoje iki Vytauto Didžiojo mirties". Jo nuomone, yra pagrindo teigti, „jog dar prieš Mindaugą, kada lietuvių tautai dar negrasė *joks* išorinis priešas, kai iš viso kaimynystėje dar nebuvo nei Livonijoje, nei Prūsuose vokiečių ordino, lietuvių tautos apjungimui jau buvo padaryta *gera pradžia*. Dabar jau vis labiau norima tikėti, kad greičiausiai Mindaugo taip vadinamas „Lietuvos vienijimo" darbas yra turėjęs pirmtaką."[428]

Šiose Lietuvos istorikų interpretacijose akivaizdus siekimas pasitelkus naują medžiagą atsiriboti nuo senosios rusų istoriografijos teiginių. Kadangi vienareikšmis Mindaugo pripažinimas pirmuoju Lietuvos valdovu leido rusų istorikams kalbėti apie „lietuvių-rusų" valstybę ir senosios rusų valstybingumo tradicijos reikšmę, kadangi Mindaugas valdė ir Juodosios Rusios žemes, ši

[426] A. Ragauskas. Nuo hipotezės iki mito? Adolfo Šapokos pažiūros apie Lietuvos valstybės pradžią // *Lituanistica*. 1998. Nr. 2. P. 60.

[427] *Ibid*., p. 63.

[428] Z. Ivinskis. *Lietuvos istorija*. Roma, 1978. P. 160–161.

tezė VDU istorikų buvo peržiūrėta. A. Janulaitis mėgino – bent hipotetiškai – nukelti vastybės formavimosi procesą toliau nuo rusų žemių – į Žemaitiją, o A. Šapoka ir Z. Ivinskis vėliau pasirinko jau ne erdvės, o laiko parametrą, t. y. jie buvo linkę chronologiškai paankstinti Lietuvos valstybės pradžią ir Mindaugą pripažinti tik pirmuoju iš rašytinių šaltinių gerai žinomu šalies valdovu. Beje, I. Jonynas kai kuriuose vėlyvuose raštuose taip pat kalbėjo apie Lietuvos valstybės branduolio susidarymą jau XII a.[429] Tokiai nuomonei iš dalies pritaria ir kai kurie šiuolaikiniai istorikai.[430] Paankstinta valstybingumo pradžios data leidžia tvirčiau pagrįsti integracinį Lietuvos, kaip politinio vieneto, atsiradimą, o konfliktą (tiek išorės, tiek vidaus) laikyti antriniu dalyku.

Didžiųjų Lietuvos kunigaikščių epocha ir 1385 metų Krėvos aktas

Didžiųjų kunigaikščių epocha, palyginus su kitais laikotarpiais, susilaukė daugiausia monografijų. XIV-XVa. politinės istorijos tyrimus praplėtė dvi kolektyvinės monografijos („Vytautas Didysis", K., 1930 ir „Jogaila", K., 1934). Jos abi išleistos minint Vytauto ir Jogailos 500-ąsias mirties metines.[431] A. Kučinskas savo disertacijos pagrindu parengė monografiją apie Kęstutį („Kęstutis lietuvių tautos gynėjas", K., 1935). Apie pastarąjį kunigaikštį ruošė darbą ir A. Janulaitis, tačiau iki 4-ojo dešimtmečio pabaigos jis

[429] V. Merkys. Keletas žodžių apie autorių // I. Jonynas. *Lietuvos didieji kunigaikščiai.* V., 1996. P. 12.

[430] A. Ragauskas // *Ibid.*, p. 60.

[431] Be to, Vytauto jubiliejaus proga išverstas Jozefo Pficnerio veikalas *Didysis Lietuvos kunigaikštis Vytautas kaip politikas*, K., 1930 (2-sis leidimas – V.,1989).

nebuvo publikuotas ir pasaulį išvydo tik 1998 metais.[432] Paminėtini Mindaugo valdymo laikotarpiui skirti J. Totoraičio darbas „Mindaugas Lietuvos karalius", K., 1932 (tai – papildytas jo 1905 m. vokiečių kalba rašytos disertacijos variantas) ir J. Stakausko studija „Lietuva ir Vakarų Europa XIIIa.", K., 1934. J. Matusas 1936 m. apgynė habilitaciją apie Švitrigailą.[433] Be to, periodikoje paskelbta daug mokslinių ir populiarių straipsnių iš XIII–XV a. istorijos. Didiesiems kunigaikščiams skirtos monografijos iš tikro nušvietė ne tiek jų asmeninę veiklą, kiek jų gyvenamą epochą; šalia politinių įvykių aprašoma ir šalies ūkio būklė. Tuo šie darbai skyrėsi nuo ankstesniųjų romantinės krypties autorių veikalų. Didžiųjų kunigaikščių epochos politinė istorija, palyginus su kitomis Lietuvos istorijos temomis, XX a. 2–3 dešimtmečiais buvo kone labiausiai ištirta. Ilgą laiką ji buvo lietuvių romantinės istoriografijos bei kaimyninių šalių autorių pagrindinis dėmesio objektas, nes būtent ji ir laikyta tikrąja Lietuvos istorija, taigi XIII–XV a. laikotarpis labiausiai buvo paveiktas tendencingų kaimynų interpretacijų ir romantiškųjų koncepcijų dėl didžiųjų kunigaikščių idealizavimo. VDU istorikai turėjo labai atsargiai vertinti savo pirmtakų darbus, išdėstyti originalų požiūrį bei parodyti šią politinę istoriją bendrame Europos istorijos kontekste.

Pirmą svarbų žingsnį šia kryptimi žengė J. Stakauskas, savo tyrinėjimo tema pasirinkęs Mindaugo laikus.[434] Jo „Lietuva ir Vaka-

[432] A. Janulaitis. *Lietuvos didysis kunigaikštis Kęstutis.* V., 1998.

[433] J. Matusas. *Švitrigaila.* K., 1937.

[434] Kaip teisingai pastebėjo Z. Ivinskis, Mindaugas susilaukė didesnio Lietuvos istorikų dėmesio nei kiti didieji kunigaikščiai: 1948 m. Romos un-te disertaciją apgynė kun. A. Juška; dar I pasaulinio karo metu apie Mindaugą rašė Friburge ir kun. A. Steponaitis, pirmasis buvo disertacijos apie Mindaugą autorius kun. J. Totoraitis. – Z. Ivinskis. *Lietuvos istorija (iki Vytauto Didžiojo mirties).* Roma, 1978. P. 153.

rų Europa XIII a." laikoma viena geriausių nepriklausomos Lietuvos istorikų monografinių studijų. Autorius užsibrėžė tikslą įvertinti viduramžių Vakarų Europos krikščioniškųjų vertybių reikšmę XIII a. Lietuvai, detalizuoti popiežiaus kurijos politinį vaidmenį. Šį darbą autorius rengė kaip disertaciją Vienos universitete ir, deja, neturėjo galimybės pasinaudoti Vatikano archyvo medžiaga.[435] Tačiau ir Vienos archyvų medžiagos, taip pat lenkų ir vokiečių autorių tekstų pagrindu kalbėta apie viduramžių universaliosios politikos reikšmę LDK, Apaštalų Sosto požiūrį į kryžiaus karus, Mindaugo krikšto reikšmę, Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimą ir kt. Viena iš pagrindinių autoriaus tezių – popiežius nepritarė vokiečių ordino vadovybės principui, J. Stakausko įvardytam „politiniu egoizmu".

Didžiausią atsakomybę už kryžiaus karus jis užkrauna pačiam ordinui.[436] Negalima sutikti su šio veikalo kritiku V. Pašuta, kuris teigė, neva J. Stakauskas hipertrofuoja katalikų bažnyčios santykių su Mindaugu klausimą, suvesdamas į jį „visą Lietuvos politinę istoriją".[437] Juk ir įvadinėje dalyje J. Stakauskas rašo, kad darbe nenagrinėjo Lietuvos valstybės susidarymo ir kitų politinės istorijos klausimų.[438] E. Gudavičius, plačiai apžvelgęs istoriografiją apie XIII a. Lietuvą, pagrįstai laiko šį J. Stakausko darbą „Mindaugo problematikos viršūne".[439]

Didžiųjų kunigaikščių epochą savo paskaitų kurse originaliai nušvietė I. Jonynas. A. Aleknos veikale ir J. Yčo Lietuvos istorijos

[435] Į 1883 m. popiežiaus Leono XIII pirmąkart pasaulio mokslininkams atidarytą Vatikano archyvą iš lietuvių istorikų pirmasis 1938 m. nuvyko kun. J. Totoraitis, antrasis buvo Z. Ivinskis (ten lankėsi nuo 1948 m.).

[436] J. Stakauskas. *Lietuva ir Vakarų Europa XIII a.* K., 1934. P. 32, 79, 114–115.

[437] В. Пашуто. *Образование литовского государства.* М., 1959. С. 225–226.

[438] J. Stakauskas. *Ibid.*, p. 7.

[439] E. Gudavičius. *Mindaugas.* V., 1998. P. 49.

kurse kunigaikščių epocha aptariama dar prisilaikant senojo, iš metraščių atėjusio biografinio principo, kai dėstymas sutvarkytas skyriais pagal kunigaikščių valdymo metus,[440] o I. Jonyno kurse to atsisakoma. I. Jonynas jau įžvelgia bendras kelių kunigaikščių politikos tendencijas – pavyzdžiui, kalba apie Traidenio, Butigeido, Vytenio, Gedimino, Algirdo, Kęstučio, kaip Mindaugo politikos tęsėjų, nuoseklumą ir pastovumą – tokiu būdu biografinis principas tampa autoriui nesvarbus.[441] LDK teritorijos didėjimą prijungiant rusų žemes I. Jonynas vertina kaip politiškai ir kultūriškai labiau nepakeitusį LDK politinės struktūros: kuriamoji energija ir valstybės branduolys visuomet liko etninės Lietuvos teritorijoje. Nepaisant vokiečių invazijos, neatsisakyta visų baltiškųjų žemių vienijimo programos (I. Jonynas remiasi Algirdo atsakymu popiežiui).[442] Kunigaikštį Gediminą I. Jonynas laikė naujos valdymo sistemos steigėju. Jis įkuria pastovią sostinę Vilnių, į Rytų žemes pradeda skirti vietininkus, reguliariai imti duoklę ir karinę pagalbą.[443] Padėtis pasikeitė po Kęstučio mirties ir Lietuvos krikšto: Vytautas turėjo labiau atsižvelgti į atskirų rusų sričių politinę nuostatą nepripažinti 1492 metų Astravos sutarties. Be to, sustiprėjo Maskvos valstybė. Šiomis aplinkybėmis „Vytautas sugebėjo išlaikyti pusiausvyrą tarp lietuvių ir rusų, mokėjo juos nuo savęs neatstumti galutinai, <...> bet į jokius atsakomingus postus vienų tik rusų neskyrė."[444] Šią temą I. Jonynas išplėtė aptardamas Jogailos ir Vytauto valdymo laikus straipsnyje „Jogaila didysis Lietuvos kunigaikštis

[440] A. Alekna. *Lietuvos istorija*. K., 1919. P. 19–121; J. Yčas. *Lietuvos istorija*. 1928. D. I.

[441] I. Jonynas. Lietuvos istorija // *MAB RS*, f. 105, b. 274 l. 20.

[442] *Ibid.*

[443] I. Jonynas. *Lietuvos didieji kunigaikščiai*. V., 1996. P. 26.

[444] I. Jonynas. *Lietuvos istorija* // *Ibid.*, l. 21.

ir Lenkijos karalius".[445] Istorijos periodas jau bandomas suvokti kaip procesas, ir kalbama apie didelį persilaužimą valstybės gyvenime XIV a. pabaigoje – XV a. pradžioje. Persilaužimo esmė, kad „pagoniškajai Lietuvai buvo suduotas smarkus, beveik mirtingas smūgis. Buvo užsibrėžta ištraukti Lietuvą iš tikybinės ir kultūrinės izoliacijos ir užsimota įvesti ją į bendrą to meto kultūrinį krikščioniškosios Europos gyvenimą."[446] Toks lūžio traktavimas buvo aktualus polemizuojant su lenkų istorikais, 3–4 dešimtmečiais iškėlusiais tezę apie LDK inkorporavimą į Lenkijos valstybės sudėtį jau 1385 m. Krėvos aktu. I. Jonynas, vėliau ir kiti Lietuvos istorikai, kalba tik apie lūžį kultūros istorijos plotmėje, turėdami omenyje krikščioniškųjų vertybių recepciją ir neigdami politines Krėvos akto pasekmes. I. Jonynas atkreipė dėmesį į Krėvos akte figūruojančio lotyniško termino *applicare* juridinės prasmės neapibrėžtumą: neaišku, ar Lietuva prijungiama prie Lenkijos, ar atvirkščiai; taip pat sunku spręsti ir apie šio prijungimo pobūdį.[447] Tai leido I. Jonynui laikyti lenkų Krėvos akto interpretacijas tendencingomis.

A. Janulaitis iš esmės pritarė šiai I. Jonyno nuomonei. Jo teigimu, Krėvos aktas tebuvo Jogailos pažadas sujungti Lietuvą su Lenkija, tačiau nebuvo juridinio Lietuvos inkorporavimo aktas. Tiesa, 1386 metais kalbėta apie Lietuvos įterpimą į Lenkiją, „bet čia buvo padaryta žygių prieš daugumos norą." Dažnas unijos tezių atnaujinimas (1401, 1413, 1432, 1433 m.) tik parodo, „kad aktai pasilikdavo aktais, o gyvenimas – gyvenimu ir eidavo savo keliu. <...> Vytautui mirus vėl eina kovos ir aišku, kad unijos nebebuvo."[448]

[445] I. Jonynas. Jogaila didysis Lietuvos kunigaikštis ir Lenkijos karalius // *Židinys*. 1934. P. 135–146.

[446] *Ibid.*, p. 135.

[447] I. Jonynas. *Lietuvos istorija*. Paskaitos // *MAB RS*, f. 105, b. 177, l. 3.

[448] A. Janulaitis. *Lietuvos teisės istorija*. Paskaitos. K., 1932. P. 50.

Jaunųjų Lietuvos istorikų kartos požiūris į Krėvos aktą atsiskleidžia monografijose apie Vytautą ir Jogailą. Tiesa, monografijoje apie Vytautą šis aktas plačiai neaptariamas, o apie jį užsiminę Z.Ivinskis ir Valentinas Dėdinas dar kalba kaip apie „Krėvos uniją". Z. Ivinskis pripažįsta, jog šis dokumentas „turėjo fatališkos reikšmės Lietuvai",[449] o V. Dėdinas nedviprasmiškai teigia, neva „Krėvės unijos aktu Lietuva buvo prijungta prie Lenkijos"[450], nors žemiau ir rašo apie lietuvių nepasitenkinimą šia sutartimi. Taigi konstatuotinas laikinas regresas jaunųjų istorikų pažiūrose į Krėvos aktą, lyginant jas su I. Jonyno 1928 ir A. Janulaičio 1932 metais išsakytomis mintimis: nesigilindami į jo tekstą, monografijos apie Vytautą autoriai Krėvos aktą dar traktuoja kaip inkorporacinę uniją, nors ir pripažįsta neabejotinai neigiamas 1385 m. Krėvos sutarties politines pasekmes Lietuvai.

Monografijoje apie Jogailą ši nuomonė jau keičiasi. Z. Ivinskis ir P. Šležas, aptardami 1385 metų įvykius, terminą *applicare* traktuoja kaip LDK žemių „prišliejimą" prie Lenkijos.[451] Ten pat A. Šapoka pateikė iš principo naują išsamią Krėvos akto analizę, kritikuojančią lenkų istorikų F. Konečnio, O. Haleckio, St. Kutšebos, A. Lewickio interpretacijas. Jau šioje kritikoje A. Šapoka pareiškė savo nuomonę apie Krėvos akto reikšmę; lietuvių istoriografijoje ši nuomonė iš esmės išliko nepakitusi iki XX a. pabaigos. A. Šapoka pabrėžė, kad tiek 1385, tiek vėlesnių metų Jogailos dokumentai teleidžia kalbėti apie paties Jogailos pažadus ir ketini-

[449] Z. Ivinskis. Vytauto jaunystė ir jo veikimas iki 1492 m. // *Vytautas Didysis*. K., 1930. P. 28.

[450] V. Dėdinas. Vytauto vidaus ir užsienio politika ligi Žalgirio mūšio // *Ibid.*, p. 45.

[451] J. Jakštas, dr. Z. Ivinskis, S. Sužiedėlis, A. Šapoka, P. Šležas. *Jogaila*. K., 1935. P. 71, 96.

mus, bet ne apie LDK likimą: Jogaila asmeniškai sujungė dvi valstybes, bet jokiu būdu „nedovanojo" LDK lenkų karūnai.[452] Trumpai ši nuomonė išreikšta ir A. Šapokos redaguotoje „Lietuvos istorijoje": „Krėvos aktas, nuo kurio prasidėjo glaudūs Lietuvos santykiai su Lenkija, nebuvo jokia sutartis, joks unijos aktas, kaip dažnai jis vadinamas. Tai buvo tik paprastas Jogailos derybų metu duotų priešvedybinių pasižadėjimų patvirtinimas raštu."[453] Pastaroji lietuvių istorikų nuostata dėl Krėvos akto sukėlė politizuotą lenkų oponentų reakciją.[454]

Nepaisant užsitęsusios diskusijos, Lietuvos istoriografijoje iki XX a. pabaigos laikomasi nuomonės apie Krėvos aktą kaip dokumentą, neleidžiantį pripažinti LDK inkorporavimo, ir akcentuojamas LDK valstybingumo tęstinumas po 1385 metų.[455]

[452] A. Šapoka. Valstybiniai Lietuvos-Lenkijos santykiai Jogailos laikais // *Ibid.*, p. 185–200.

[453] *Lietuvos istorija.* Red. A. Šapoka. K., 1936. P. 105–106.

[454] Apie tai išsamiau žr. J. Kiaupienė. 1385. Rugpjūčio 14d. aktas Lietuvos-Lenkijos unijų istorijoje ir istoriografijoje: problemos formulavimas // *Lietuvos valstybė XII-XIII a.* V., 1997. P. 268–270.

[455] Z. Ivinskio duomenimis, viduramžiais terminas *applicare* dažniausiai reiškė tapimą lenininku; tai leido jam kalbėti apie leno santykius tarp LDK ir Karūnos po 1385 metų. – Z. Ivinskis. *Lietuvos istorija.* Roma, 1978. P. 286. Šiuolaikinių apibendrinamųjų darbų autoriai apskritai nelinkę pripažinti Krėvos aktui tarpvalstybinės sutarties statuso, bet tik „ketinimų protokolo", kuriuo planuota vadovautis ateityje. Žr.: Z. Kiaupa, J. Kiaupienė, A. Kuncevičius. *Lietuvos istorija iki 1795 metų.* V., 1998. P. 124; E. Gudavičius LDK santykiams su Lenkija po 1385 m. apibūdinti vartoja išorinio vasaliteto (prišliejimo) terminą, nes toks šalių politinis statusas buvo dažnas viduramžių Europoje, ir akcentuoja Krėvos sutarties teksto pradinį dviprasmiškumą, kurio, „matyti, pageidavo abi susitariančios pusės, kiekviena iš jų siekdama savo pagrindinio tikslo (Jogaila – Lenkijos karūnos, Lenkijos karalystės taryba –esminės viršenybės Lietuvai)." – E. Gudavičius. *Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1569 metų.* V., 1999. P. 163–164.

1569 metų Liublino unija ir poliublijinė epocha

Jau XIX a. romantinės Lietuvos istoriografijos atstovai suvokė būtinumą naujai nušviesti Liublino uniją ir XVI–XVIII a. LDK istoriją. S. Daukantas, 1843 m. vertindamas Justino Narbuto veikalą „Lietuvių tautos vidaus istorija", giria šį autorių, kuris „išdrįso peržengti Lietuvos istorijos ribą, nubrėžtą koroniažų 1569 metais, juk ir po šių metų turėjome savo atskirą teisę, savo kariuomenę, savo antspaudą ir savo pareigūnus, lygius koroniažams, tačiau ligi šiol niekas nebuvo skynęs šio erškečių kelio."[456] Tačiau išsamūs epochos tyrimai pradėti tik XIX–XXa. sandūroje.

Vertindami Liublino unijos reikšmę, labiausiai nusipelnė naujos istoriografinės tradicijos pradininkai I. Lappo ir su juo bendradarbiavęs A. Šapoka. Dar M. Liubavskis, Jono Avižonio prašymu 1921 m. sudaręs Lietuvos istorijos kurso programą, specialiai skirtą Lietuvos aukštajai mokyklai, poliublijinę LDK laiko Lenkijos provincija, nors ir besiskirianča nuo kitų dėl „valstybingumo likučių".[457]

I. Lappo požiūris yra iš principo kitoks. Jau pirmoje savo monografijoje, kurioje aptariami 1569 metų Liublino seimo rezultatai ir du poliublijiniai dešimtmečiai, I. Lappo paneigė tezę apie LDK inkorporavimą į Lenkijos valstybės sudėtį.[458] Šiame dar-

[456] 1843. 07. 11 S. Daukanto laiškas T. Narbutui // *S. Daukanto raštai. Laiškai Teodorui Narbutui.* V., 1996. P. 377; S. Daukantas kalba apie veikalą: *Dzieje wewnętrzne narodu Litewskiego z czasow Jana Sobieskiego I Augusta II. Królów panujących w Polsce. Wyciąg z Różnych notacyów i manuskryptów przez Juustyna Narbutta pułkownika W. B. Polsc.*, t. 1–2, Wilno, 1842.

[457] M. K. Liubavskis. Lietuvos istorijos universitetinio kurso programa. 1921 // *LNB RS*, f. 114, b. 155, p. 37.

[458] И. И. Лаппо. *Великое Княжество Литовское за время отъ заключенія Люблинской уніи до смерти Стефана Баторія (1569–1586). Опытъ изслѣдованія политическаго и общественнаго строя.* Спб., 1901.

be, skirtingai nei ankstesnėje rusų istoriografijoje, XVI a. 2-osios pusės LDK pirmąkart vertinama kaip istorijos subjektas, t. y. kaip savarankiška valstybė, o Lietuvos-Lenkijos respublika – kaip savotiškas politinis junginys, kai dvi savarankiškos valstybės sudaro naują politinį junginį, tačiau pastarasis neatima iš jų ankstesnio valstybingumo.[459]

Lietuvoje publikuotuose straipsniuose I. Lappo taip pat daug kalba apie Lietuvos–Lenkijos valstybės pobūdį ir apie LDK padėtį unijos sudarymo metu. XVI a. viduryje Lietuva turėjo kur kas daugiau žemių nei Lenkija. LDK teritorijos šiaurinė riba – Baltijos jūra ir Dauguva, pietinė – Juodoji jūra, rytinė – Sožė (kairysis Dniepro intakas), vakaruose – Bugas (dešinysis Vyslos prieupis). Šiose plačiose teritorijose būta nemažai svarbių kultūrinių ir prekybinių centrų, visų pirma sostinė Vilnius, kur veikė teisės mokykla; Kaunas ir Vilnius per Rygą ir Karaliaučių palaikė prekybą su Vokietija ir Olandija. Kiti LDK kultūros ir ekonomikos centrai – Kijevas, Polockas, Vitebskas. Nestokota ir derlingų žemių bei miškų. Minėti ekonominiai faktoriai leido I. Lappo daryti išvadą, kad „unija su Lenkija Lietuvai normaliomis jos gyvenimo sąlygomis nebuvo reikalinga."[460] Šia unija buvo labiau suinteresuota Lenkija: XVI a. Iškilo naujų teritorijų kolonizavimo poreikis dėl žymiai išaugusio gyventojų skaičiaus; aktualu buvo ir apsaugoti pietines sienas nuo turkų puolimų, panaudojant Lietuvos kariuomenę. Lietuvą unijos idėja realiai sudomino tik pablogėjus jos santykiams su Maskva, bet ir tuomet LDK atstovai Liublino seime traktavo būsimąją politinę sąjungą kaip dviejų lygiateisių pusių susitarimą; su tuo

[459] *Ibid.*, p. 1–3.

[460] I. Lappo. Lietuvių-lenkų respublikos susidarymas ir jos pobūdis // *Vairas*. 1935. Nr. 4. P. 271.

lenkai nesutiko, todėl derybos užsitęsė. Lietuvai nepalankios, 1569 m. kovo 24 d. Žygimanto Augusto duotos privilegijos tekstą, kuriame naujoji valstybė traktuojama kaip „vienas neatskiriamas kūnas, o taipogi ne dvilypė, bet vienutinė respublika, susijungusi iš dviejų tautų", I. Lappo palygina su galutiniu liepos 4-osios privilegijos tekstu, kur teigiama, kad lietuvių–lenkų Respublika yra „vienas neatskiriamas kūnas, o taipogi viena bendra respublika, susijungusi iš dviejų valstybių ir tautų", ir daro išvadą, kad galutinio teksto papildymas žodžiais „bendra" ir „valstybių" reiškė federacijos idėjos pripažinimą.[461] Sudarius uniją, Lietuva išsaugojo didžiosios kunigaikštystės titulą, herbą, savo atskirus iždą, kariuomenę, vyriausybę, neišnyko ir Lietuvos–Lenkijos valstybinė siena. Dvi valstybes jungė tik monarchas savo asmeniu.[462] I. Lappo nuomone, „amžiniems laikams" sudaryta unija traktuotina kaip neterminuota sutartis, galiojanti tol, kol ji bus naudinga abiem ją sudariusioms pusėms.[463] Tik 1795 m. gegužės 3 d. konstituciją I. Lappo laikė aktu, kuris teoriškai lyg ir pavertė Lietuvos–Lenkijos respubliką vieninga valstybe, tačiau praktiškai ji nebuvo įgyvendinta.

Darbe „Lietuva ir Lenkija po Liublino unijos" gvildenama šios unijos realizavimo XVI–XVIII a. tema ir nušviečiama unijos istoriografija. Anot I. Lappo, pastarosios klaida ta, kad autoriai žvelgia į straipsnius, nurodančius Lenkijai ir Lietuvai bendrus valstybinio gyvenimo momentus, ir ignoruoja kitus paragrafus. Tuo tarpu sutartį sudaro atskirai lenkų ir lietuvių rengti tekstai, kurie menkai tebuvo suderinti: lenkiškuose kalbama apie unitarinio, lietuviškuose – apie federacinio tipo valstybę. Liublino unija „galų

[461] *Ibid.*, p. 276.
[462] *Ibid.*, p. 277.
[463] *Ibid.*, p. 77–278.

gale tebuvo dviejų priešingų Lenkijos ir Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės pažiūrų ir reikalavimų kompromisas."[464] Unija negalėjo tenkinti LDK bajorų, kurių pajamos sumažėjo, kai Lietuva neteko Palenkės, Voluinės, Kijevo ir Braclavo (nuo 1569 m. šių sričių administravimas perduotas Lenkijai).

Nuo 1569 m. iki XVIII a. pabaigos Lietuva įvairiomis priemonėmis saugojo politinį savarankiškumą – apie tai byloja I. Lappo surinkta istorinė medžiaga. Vyko nuolatiniai ginčai dėl LDK ir Karūnos maršalų kompetencijos nustatymo, 1697 m. elekcijos seime suvienodinta Lietuvos ir Lenkijos etmonų, maršalų, kanclerių, iždininkų kompetencija, Vyriausiasis Lietuvos Tribunolas prilygintas Karūnos teismui, taip pat išspręstas kariuomenės geresnio aprūpinimo klausimas. Todėl Lietuvoje šis seimas vertintas aukščiau nei pati Liublino unija.[465] XVIII a., kaip ir XVII a., neatsisakyta minties nutraukti santykius su lenkais. Tai patvirtina 1764 m. įsteigtos atskiros LDK ir Karūnos iždų komisijos, atskiros LDK konfederacijos aktai.

Savo nuostatas dėl 1569 m. Liublino unijos I. Lappo reiškė ir savo pranešime 1938 m. Tarptautiniame istorijos kongrese Ciuriche (vokiškai jį perskaitė ten dalyvavęs prof. A. Janulaitis).[466] Pranešimo tekste pabrėžiama, kad ilgą laiką 1569 m. sudaryta Liublino unija buvo „klaidingai traktuojama kaip abiejų valstybių susiliejimas".[467]

Neatsitiktinai poliublijinė epocha tapo ir A. Šapokos moksliniu interesu: 1930 m. jis išvyko į Prahą tęsti istorijos studijų, susi-

[464] I. Lappo. *Lietuva ir Lenkija po Liublino unijos*. K., 1932. P. 49.

[465] *Ibid.*, p. 136.

[466] I. Lappo. Lietuvių teisės kodifikavimas XVIa. (pranešimas VIII-me Tarptautiniame istorikų kongrese Ciuriche 1938 m.) // *MAB RS*, f. 267, b. 39–44.

[467] *Ibid.*, l. 164.

pažino su ten gyvenusiu I. Lappo. Jo disertacinis darbas „Lietuva ir Lenkija po 1569 metų Liublino unijos" skirtas būtent šiai temai (darbas įteiktas VDU HMF Tarybai 1937 11 19, apgintas 1938 06 11[468]) Be abejo, A. Šapokos, kaip mokslininko, padėtis buvo mažiau dėkinga nei I. Lappo, kadangi 1901 metais Lietuvos Metrika ir kiti svarbūs archyvai A. Šapokai nebuvo prieinami. Vis dėlto ir jam pavyko parodyti analitinį tiriamosios epochos vaizdą.

Šis jo darbas struktūros atžvilgiu lygintinas su minėtu 1901 metų I. Lappo veikalu. Pastarasis susideda iš trijų didelių dalių: pirmojoje aptariamas LDK politinis statusas iki Liublino unijos ir po jos iki Stepono Batoro mirties bei Liublino seimo eiga, antroji skirta XVI a. LDK šlėktos luomo istorijai, trečioji – LDK administravimo sistemai. Liublino seimo eiga bei jo rezultatai aptariami pirmojoje veikalo dalyje, kuri ir laikytina konceptualiausia. Mažesnės apimties A. Šapokos darbas apima tačiau chronologiškai ilgesnį laikotarpį: pirmoji ir antroji dalys kaip ir I. Lappo darbe skirtos Liublino seimui – jo pagrindiniams dėsniams, politinei situacijai prieš jam prasidedant, seimo eigai, atskiriems lietuvių ir lenkų posėdžiams, taip pat palyginami atskiri Lietuvos Statuto ir seimo konstitucijų straipsniai. Trečioje dalyje kalbama apie Lietuvos–Lenkijos valstybės valdymo sistemą XVI–XVIII a., ketvirtojoje nušviečiama LDK politinė istorija XVIII a. pabaigoje, ketverių metų seimo reformos. Taigi ir I. Lappo, ir A. Šapokos tyrinėjimų centre – Liublino seimas, jo istorinė reikšmė.

I. Lappo nuopelnas tas, kad jis pirmasis Liublino seimo ir vėlesnių laikų dokumentus laikė LDK valstybinio mentaliteto tyri-

[468] VDU Humanitarinių mokslų f-to tarybos 1937. 11. 19 posėdžio protokolas Nr. 209 // *VUB RS*, f. 96, b. 116 l. 107–108; 1938. 06. 11 posėdžio protokolas Nr. 219 // *Ibid.*, l. 230–234.

mų šaltiniu. Ši nuostata ir leido jam iškelti minėtų dokumentų vidinį prieštaringumą – didžioji pastarųjų dalis virto „politinių dokumentų sudarymo meno pratybomis".[469] I. Lappo pripažino lenkų kultūros įtaką Lietuvai, tačiau, jo nuomone, tai anaiptol nereiškė, kad LDK pamiršo savo politinį statusą. Priešingai, LDK šlėkta stengėsi įgyvendinti politinio savarankiškumo idėjas. LDK bajorų visuma, traktuojama kaip istorijos subjektas, paskatino I. Lappo suvokti ir anuometinės visuomenės kultūros bei savimonės tyrimų būtinumą: jos mentalitetas I. Lappo aptariamas antrosios dalies specialiame skyriuje (čia kalbama apie bajorų mokyklas, jų skaitytą literatūrą, kultūrines gyvenimo sąlygas, keliones ir kt.).[470]

Pagrindinės tyrimo kryptys bei išvados apie Lietuvos valstybingumą, išlikusį ir po 1569 m., rodo, kad A. Šapoka tęsė I. Lappo pradėtą darbą. Vis dėlto polemizuodamas su savo mokytoju kai kuriais klausimais A. Šapoka pareiškė kitokią nuomonę. Jis atkreipė didesnį dėmesį į XVII–XVIII a. LDK vidinę santvarką – darbas baigiamas LDK politinio savarankiškumo klausimo nagrinėjimu Targovicos konfederacijoje ir 1793 m. seime. Mažiau vietos jo darbe užima socialinė-ekonominė LDK bajorų sudėtis (1901 m. I. Lappo, nuodugniai aprašydamas jų sudėtį ir ekonominę padėtį, pasinaudojo Lietuvos Metrika, kuri A. Šapokai, kaip minėta, nebuvo prieinama). Kitaip jis interpretavo 1697 metų LDK bajorų teisių sulyginimą. I. Lappo manė, kad 1697 m. įstatymas buvo nauja tarpvalstybinė sutartis, pakeitusi Liublino unijos aktą. A. Šapoka teigia, kad „iš tikro čia ne valstybės, bet bajoriškoji Lietuvos visuomenė susilygino su tokia pačia Lenkijos visuomene. <...> Prof. Lappo (Lit. Statut, I) įrodinėja, kad ano meto Lietuvos bajorija jau

[469] И. И. Лаппо. *Великое Княжество Литовское...* // *Ibid.*, p. 226.
[470] *Ibid.*, p. 499–515.

turėjusi visas lenkiškąsias laisves ir kalbos apie tas viliones esančios nepagrįstos. Bet vis dėlto jos negalėjo neveikti, nes ir turimos lygios teisės dar nebuvo sukūrusios lygaus gyvenimo."[471] Kartu A. Šapoka atmetė ir lenkų istorikų teiginį, neva 1697 m. aktas reiškė paskutinį dviejų valstybių suartėjimo etapą.[472] A. Šapokos požiūris į 1697 m. aktą yra priimtinas ir šių laikų istorikams.[473] Kaip pažymėjo Zigmantas Kiaupa, A. Šapokos poliublijinės epochos koncepcija sėkmingai gyvuoja iki XX a. pabaigos, o diskusijos dėl Lietuvos-Lenkijos valstybės pobūdžio tęsiasi ir dabar.[474]

Istoriniai XVII–XVIII a. lūžiai

Pakitęs Lietuvos istorikų požiūris į poliublijinius laikus leido jiems naujai įvertinti LDK santykius su Maskvos valstybe: į juos pradėta žvelgti ne tiek bendros Lietuvos–Lenkijos respublikos ir Maskvos santykių, kiek LDK, kaip savarankiškos valstybės, užsienio politikos plotmėje. Tai leido jiems kalbėti apie LDK ir Maskvos santykius kaip procesą, kuris tęsėsi ir po 1569 m., traktuoti XVII a. karą su Maskva bei XVIII a. pabaigos įvykius kaip LDK istorinius lūžius, lemtingus jos valstybingumui. XVII a. vidurio

[471] A. Šapoka. *Lietuva ir Lenkija po 1569 metų unijos* // *Ibid.*, p. 229–230.

[472] *Ibid.*

[473] Z. Kiaupa, J. Kiaupienė, A. Kuncevičius. *Lietuvos istorija iki 1795 metų*. V.,1995. P. 302; F. Sliesoriūnas. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės ir Lenkijos karalystės teisių sulyginimo – *Coequatio iurium* – įstatymo priėmimas 1697 metais // *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.* V., 1997. P. 325–337; F. Sliesoriūnas linkęs labiau vertinti lenkų vaidmenį suteikiant impulsą LDK koekvaciniam judėjimui ir priimant koekvacijos įstatymą.

[474] Z. Kiaupa. Apie Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės politinės būklės Abiejų Tautų Respublikoje ir jos raidos 1569–1764 metais problemos // *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.* V., 1997. P. 384.

LDK valstybingumo krizė, kaip rusų ir švedų invazijos pasekmė, tapo A. Šapokos studijos objektu.[475] Jau įvadinėje dalyje autorius pabrėžė iš principo kitokį karo su Maskva vertinimą nei lenkų istorikai, kurie beveik nesidomėjo įvykiais Lietuvos teritorijoje.[476] Veikalas, skirtas sutarties su švedais analizei, pradedamas karo su Maskva apžvalga. Konstatuojama sunki valstybės padėtis XVII a. 2-ojoje pusėje: menkos karinės pajėgos, tuščias iždas, nesantaika aukštuose valstybės sluoksniuose. Lietuvos lauko etmonas Jonušas Radvila disponavo tik 8 000 kariuomene, be to, dėl konflikto su karaliumi sunkiai galėjo tikėtis šio paramos. A. Šapokos aprašomos apsaugos priemonės – padidinti pavietų mokesčiai valstybei, gautas lėšas numatyta skirti karo poreikiams – nebuvo efektingos, mokesčių daug kas nemokėjo. Tai nulėmė ir J. Radvilos karines nesėkmes: teko atiduoti Maskvai Smolenską ir kitus mažesnius miestus. Dėl lenkų ir LDK karo vadų nesutarimų nenusisekė ir 1654–1655 m. žiemos karinė kampanija. Tik 1655 m. gegužės 19 d. Varšuvos seimo metu realiai susirūpinta gręsiančiu pavojumi iš Rytų – nustatyti nauji pavietų mokesčiai, paskelbta visuotinė bajorų mobilizacija, miestai ir dvarai įpareigoti teikti karinę pagalbą kareiviais bei juos aprūpinti. Visos šios priemonės tačiau priimtos pavėluotai maždaug pusmečiu, ir caro kariuomenė spėjo įsiveržti toli į LDK teritoriją, kai dar nespėta surinkti ir pirmųjų mokesčių. Caro kariuomenė, vasaros pradžioje užėmusi Minską, liepos 21d. pradėjo žygiuoti į Vilnių, liepos 30 d. prie Ašmenos išblaškė lietuvių kariuomenės dalinius. A. Šapoka nesutinka su Liudviko Kubalos nuomone, kad čia buvo sumušta visa

[475] A. Šapoka. *1655 metų Kėdainių sutartis, arba švedai Lietuvoje 1655–1656 metais*. V., 1990.

[476] *Ibid.*, p. 9.

LDK kariuomenė, abejoja šaltiniuose nurodomu 7 000 lietuvos karių skaičumi.[477] Prie pat Vilniaus rugpjūčio 7 d. LDK kariuomenė patyrė dar vieną pralaimėjimą, J. Radvila buvo priverstas pasitraukti už Neries, o rugpjūčio 8 d. rusų kariuomenė įžengė į Vilnių, okupavo teritoriją tarp Neries ir Nemuno, rugpjūčio 18 d. pasiekė Kauną. A. Šapoka atkreipia dėmesį į prieštaringai šaltinių nušviečiamą mūšio eigą: rusų šaltiniai vaizduoja sunkią, bet įtikinamą pergalę, tuo tarpu lenkų istorinėje literatūroje J. Radvila kaltinamas už Vilniaus atidavimą rusams be kovos.[478] Paneigia jis ir kai kurių lenkų istorikų nuomonę, kad J. Radvila apiplėšė Vilniaus miestą prieš jį palikdamas.[479] Rugpjūčio 17 d. Lietuvos kariuomenė susirinko Kėdainiuose. Tuomet J. Radvila ir kiti LDK bajorai nutarė pasiduoti švedų karaliaus Karolio X Gustavo globai – švedai iš vakarų įsiveržė į Lenkiją ir rengėsi pasiekti Lietuvą. „Priešintis dar naujam priešui, žinoma, buvo neįmanoma, tad etmono Radvilos vadovaujama bajorija nutarė prisiimti švedų karaliaus globą, o jo kariuomenę pasišaukti pagalbon prieš Maskvą. Taip atsirado rugpjūčio 11 d. ir spalio 20 d. aktai."[480] Jais buvo nutraukiama unija su Lenkija ir nustatomi panašūs unijiniai ryšiai su Švedija. A. Šapoka patiems Kėdainių sutarties aktams neteikė didelės tarptautinės reikšmės, nors jie ir parodė LDK bajorijos politinius gabumus (Kėdainių aktai greitai neteko prasmės dėl pačių švedų kaltės – jie tesiekė okupuoti LDK teritorijas ir nuteikė prieš save vietinius gyventojus bei didžiąją LDK bajorų dalį). Tačiau 1655 m. įvykius A. Šapoka vertina kaip kritinį momentą Lietuvos istorijoje, pakeitusį jos vidaus gyvenimą bei santykius su lenkų Karūna.

[477] *Ibid.*, p. 29.
[478] *Ibid.*, p. 30.
[479] *Ibid.*, p. 32.
[480] *Ibid.*, p. 42.

Centrinės valdžios neturinti LDK iškėlė į tarptautinės politikos areną įtakingiausių bajorų šeimas, kurios traktavo LDK kaip istorijos subjektą: LDK bajorai atsakingais momentais pareikšdavę savo valią, svarstė istorinės ateities perspektyvas ir čia nesijautė priklausomi nuo lenkų.[481]

XVIII a. pabaigos istorinis lūžis nulėmė LDK, kaip savarankiško politinio vieneto likimą: 1795 m. ši valstybė nustojo egzistavusi. Nepriklausomos Lietuvos istoriografijoje XVIII a. antrosios pusės įvykių istorinė reikšmė svarstyta A. Šapokos, A. Janulaičio veikaluose.

A. Šapoka savo darbuose „Atsakingieji Lietuvos politikos vadai reformų seimo metu", „Gegužės 3 d. Konstitucija ir Lietuva" ir „Lietuva reformų seimo metu"[482] gilinasi ne tiek į LDK santykius su Rusijos imperija, kiek į Lietuvos–Lenkijos respublikos vidaus politines peripetijas.

Centrinis XVIII a. pabaigos LDK politinės raidos įvykis, anot A. Šapokos, yra 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija: „<...> Iki jos seimas dar buvo nedrąsus ir prie reformų ėjo labai vingiuotu keliu, o ją priėmus, t. y. galutinai nutraukus ryšius su visomis senosiomis vidaus ir užsienio pajėgomis, grįžti jau buvo negalima ir teko daryti tolimesnes konsekventiškas išvadas."[483] LDK politinis gyvenimas su gegužės 3 d. konstitucija perėjo į naują fazę: „Iki konstitucijos priėmimo patrijotai dar stengėsi laviruoti tarp nesutariančių užsienio ir vidaus pajėgų ir savo sumanytųjų reformų siekė labai atsargiai. Padarius griežtą žingsnį, laukti, kad bus gali-

[481] *Ibid.*, p. 179–181.

[482] A. Šapoka. Atsakingieji Lietuvos politikos vadai reformų seimo metu // *Senovė*. T. II. K., 1936. P. 63–173; Gegužės 3 d. Konstitucija ir Lietuva // *Lietuvos praeitis*. V. – K., 1940. T. I. Sąs. 1. P. 137–210.

[483] A. Šapoka. *Lietuva seimo reformų metu* // *LMAB RS*, f. 233, b. 115, l. VI.

ma susikalbėti su opozicija, jau nebebuvo galima ir teko varyti reformas toliau nesiskaitant su niekuo. Šitam perijode karaliaus ir seimo veikla pasiekė aukščiausio laipsnio <...>".[484] Konstitucijos priėmimą A. Šapoka vertina kaip bandymą pradėti naują Abiejų Tautų Respublikos gyvenimo etapą, kai bendrieji vykdomosios valdžios organai lyg ir užkirto kelią LDK separatizmui, kita vertus, LDK tapo Lenkijai juridine prasme lygi, į uniją įeinanti valstybė. „Taigi daugiau kaip po 200 metų atskiro Lietuvos laikymosi, jos 1569 m., ir ankstyvesniuose unijos klausimus sprendžiamuose seimuose, ginta tezė laimėjo. Tik jai įgyvendinti jau nebebuvo laiko, nes 1792 m. kilusi konfederacija visus seimo darbus sugriovė ir 1793 m. seimas, grįžęs prie senųjų dėsnių, ėmėsi kurti naują santvarką, kuri taip neilgai tegyvavo."[485] Šias savo išvadas A. Šapoka parėmė nuodugniais reformų seimo eigos tyrimais. Epochos vaizdą papildo ir kiti A. Šapokos straipsniai, kuriuose aptariamas LDK bajoriškosios demokratijos fenomenas, žymiausių XVIII a. antrosios pusės Lietuvos bajorų šeimų gyvenimo nušvietimas, to paties laikotarpio LDK ūkio raidos apybraiža.[486]

Savo didžiausiame pagal apimtį darbe „Bajorai ir jų seimeliai XIX a."A. Janulaitis labiau nei A. Šapoka akcentavo tarptautinius LDK santykius XVIII a. pabaigoje.[487] Čia gan išsamiai nušviečiami visi trys Lietuvos–Lenkijos valstybės padalijimai. Pabrėžiamos neigiamos užgrobimo pasekmės: į LDK teritoriją atėjo daug rusų ba-

[484] *Ibid.*, l. 560.

[485] *Ibid.*, l. 563.

[486] A. Šapoka. Atsakingieji politikos vadai Reformų seimo metu // *Senovė*. K., 1936. T. II. P. 61–173; Bajoriškoji „demokratija" // *Lietuvos praeitis*. 1940. T. I. Sąs. 1. P. 467–540; Lietuvos kaimo ir dvaro Santykiai XVIII a. antroje pusėje. *Ibid.*, p. 569–604.

[487] A. Janulaitis. *Bajorai ir jų seimeliai XIX a.* K., 1936. Skyrius „Lietuvos užgrobimas". P. 29–71.

jorų, kurių teisės netrukus prilygintos seniesiems LDK bajorams. Iš šių pradėta reikalauti bajorystės įrodymų; neturintieji atitinkamų dokumentų netekdavo ir bajorų privilegijų. Apskritai LDK piliečių asmens teisės buvo suvaržytos.[488] Caro valdžia LDK žemėse siekė sukurti stiprų biurokratinį aparatą. Buvo įvesta nauja administravimo sistema – teritorijos padalijimas į gubernijas, provincijas, pavietus ir parapijas.[489] Galima sutikti su J. Jurginio nuomone, kad aptariamojo A. Janulaičio veikalo įvadinė dalis nėra visiškai originali, nes paremta antriniais šaltiniais – rusų istorine literatūra.[490] Tačiau turėtina omeny, kad šią medžiagą A. Janulaitis pritaikė saviems tikslams – apvalė nuo tendencingų rusų autorių koncepcijų ir pateikė kaip svarbią Lietuvos bajorų istorijos atkarpą. Ties LDK žlugimo priežastimis A. Janulaitis ilgiau apsistoja kitame veikale – „Užnemūnė po prūsais", paremtame lenkų, rusų literatūra bei originaliais šaltiniais (taigi šiuo atveju atkrenta priekaištai dėl autoriaus originalumo). Anot jo, pagrindinė LDK ištikusios katastrofos priežastis – ūkio ir kultūros lygio smukimas XVII–XVIII a. „Pradžios šitam reikia ieškoti jau XVII amž., kada tas pats atsitiko ne tik pas mus, bet ir vakaruose; tik vakaruose ūkis atsitaisė, o čionai krito dar žemiau, nes XVII amž. Viduryje Lietuvą ištiko karo tvanas, kuris viską sunaikino. XVIII amž. pradžioj ištiko vėl naujas užpuolimas. Dėl to Lietuva XVIII amž. grįžta prie XII–XIII amž. tvarkos ir kultūros."[491]

[488] *Ibid.*, p. 98.

[489] *Ibid.*, p. 37.

[490] J. Jurginis. Augustino Janulaičio palikimas // Augustinas Janulaitis. *Praeitis ir jos tyrimo rūpesčiai.* V., 1989. P. 18–19.

[491] A. Janulaitis. *Užnemunė po prūsais.* K., 1928. P. 1.

A. Janulaitis ir I. Lappo laikytini Lietuvos teisės istorijos pradininkais. Jų tyrimo objektais tapo XVI–XIX a. Lietuvos teisės paminklai ir teisinė valstybės santvarka.

I. Lappo jau pirmuosiuose Lietuvoje publikuotuose straipsniuose išsakė nuomonę, kad 1588 metų Lietuvos Statutas vertintinas ne kaip lenkiškasis įstatymų leidimo produktas, bet kaip savarankiškos LDK teisinės sąmonės ilgalaikės raidos rezultatas.[492] Pastaroji apžvelgiama specialiame I. Lappo straipsnyje.[493] Čia teisinę sąmonę jis apibūdina kaip „šiokioje ar tokioje visuomenės bendruomenėje gyvenančio žmogaus susivokimas, kas jam galima daryti ir ko jis negali daryti, taip pat kas jam daryti privalu."[494] Straipsnyje aptarta LDK teisinės sąmonės raida nuo valstybės susikūrimo, kai privalomi tapo didžiojo kunigaikščio įsakymai ir teismas. Kunigaikščio valia nebuvo beribė: ją apibrėžė visų šalies gyventojų teisės. Ankstyvojoje valstybingumo stadijoje valdovo („gaspadoriaus") bei jam artimų asmenų interesai nedaug tesiskyrė nuo jų pavaldinių interesų, nes buvo palaikomi artimi santykiai su dauguma gyventojų. Padėtis pasikeitė susikūrus LDK: aukštuomenė plėtojo tarptautinius santykius, pagyvėjo kontaktai su krikščioniškuoju pasauliu, šalyje padaugėjo krikščionių dvasininkų. Į Lietuvos teisinę sąmonę atėjo naujų sąvokų. Valdovas pradedamas suvokti kaip teisės šaltinis – tai ypač akivaizdu nuo Vytauto valdymo. Atsirado valstybės tarybos (seimo užuomazgos), valdininkų sluoksnis ir vietinės valstybinės valdžios institucijos, –

[492] И. Лаппо. К вопросу о первом издании Литовского статута 1588 г. // *Tauta ir Žodis*. 1928. T. V. P. 171.

[493] I. Lappo. Senosios Lietuvos teisinė sąmonė // *Vairas*. 1934. Nr. 4. P. 433–441.

[494] *Ibid*., p. 433.

visa tai stiprino didžiojo kunigaikščio autoritetą, neišnykusio ir Liublino unijos laikais.[495] Anot I. Lappo, gediminaičių dinastijos dalyvavimas Lenkijos valstybiniame gyvenime paspartino Lietuvos Statuto atsiradimą, kadangi buvo siekiama teisiškai atsiriboti nuo lenkų.[496]

I. Lappo fundamentalus darbas „1588 metų Lietuvos Statutas" vainikavo jo ilgametę istoriko veiklą ir laikytinas vienu iš reikšmingiausių Lietuvos istoriografijoje. Įvade pabrėžta, kad daugelį problemų teko spręsti visai kitaip, nei tai darė ankstesnieji autoriai.[497] Šitai aiškintina iš principo nauja I. Lappo nuostata vertinti Lietuvos Statutą kaip savarankiškos Lietuvos valstybės teisyną. Tyrinėti Lietuvos Statutą nebuvo galima be LDK XVI a. istorijos apžvalgos. Svarbus LDK istorijos lūžis – 1569 m. Liublino unija ir pounijiniai dešimtmečiai – čia aptariamas teisės istorijos plotmėje. Pirmieji du skyriai aptaria Statuto sudarymą, jo autorių biografijas ir politinės veiklos reikšmę. Daugiausia dėmesio susilaukė Augustinas Rotundas – ir kaip Vilniaus vaitas, ir kaip publicistas, ir kaip istorikas.[498] Trečias skyrius įdomus tuo, kad čia nustatoma, kuo rėmėsi Antrojo Statuto autoriai. I. Lappo išskiria kelis šaltinius. Romos teisės elementai buvo įsisavinti ir betarpiškai remiantis antikiniais paminklais (Justiniano įstatymų sąvadu), ir Bizantijos imperijos teise.[499]

Kitas Statuto autoriams gerai pažįstamas teisės šaltinis buvo Vakarų Bažnyčios teisė. Ypač tai pasakytina apie katalikų kunigus, Statuto komisijos narius. Anot I. Lappo, *corpus iuris canonici* ir

[495] *Ibid.*, p. 436–437.
[496] *Ibid.*, p. 438.
[497] И. Лаппо. *Литовский Статутъ 1588 года.* T. 1 d. K., 1938. P. VIII.
[498] *Ibid.*, p. 48–80.
[499] *Ibid.*, p. 98–100.

kiti katalikiški įstatymų rinkiniai buvo žinomi Augustinui Rotundui, Petrui Roizijui.[500]

Dar vienas šaltinis – vokiškų miestų teisė. I. Lappo nepritarė kitų autorių nuomonei, neva šios teisės recepcija vyko per lenkus. Ši nuomonė, anot I. Lappo, turėtų būti pakoreguota: LDK savo sienomis ribojosi ne tik su lenkais, bet ir su vokišku pasauliu – Livonija ir Teutonų ordinu. Per Lietuvą ėjo prekybos keliai su Vokietija ir Olandija. Vilniuje gyveno nemažai vokiečių. XVI a. Prūsija plačiai atvėrė lietuviams 1544 m. įsteigto Karaliaučiaus universiteto duris. Be to, LDK paplito Šiaurės Vokietijos teisė (Magdeburgo teisė). I. Lappo neabejoja, kad į Lietuvą būdavo atvežami ir patys vokiškų įstatymų rinkiniai. Rusiškais Magdeburgo teisės vertimais galėjo naudotis pravoslavų tikybos Statuto komisijos nariai.[501]

Taip pat neginčytinas ir čekų teisės poveikis Lietuvos Statutui. Betarpiškai ji galėjo daugmaž atsitiktinai patekti į Lietuvą per lietuvių studentus Prahos universitete ar keliautojus. Labai tikėtina, kad į LDK pateko ir čekų teisininko Viktorino Bšergdo veikalas „O pravich země Českě" („Apie Čekų žemės teisę"). Šis tekstas galėjo būti prieinamas kam nors iš komisijos narių arba seimų nariams, kurie irgi aptarinėjo Statutą ir įsiterpdavo į komisijos darbą.[502] I. Lappo neneigia ir galimos kitų Europos šalių teisės įtakos.

Vertindamas lenkiškosios teisės poveikį, I. Lappo atmeta XIX a. autoriaus Jano Vincento Bandkės tezę apie Lietuvos Statutą kaip lenkų įstatimo kūrimo rezultatą.[503] Lenkų teisės elementai pateko į LDK per priviliejus. Bet I. Lappo akcentuoja nedidelį jų

[500] *Ibid.*, p. 102.
[501] *Ibid.*, p. 105–106.
[502] *Ibid.*, p. 112–113.
[503] *Ibid.*, p. 114–115.

paplitimą realiame gyvenime. Horoldės priviliejaus ir kitų lenkiškų teisės dokumentų recepcija iki Kazimiero laikų LDK nebuvo galima, nes jais dirbtinai siekta diegti tas formas, kurios neatitiko tuometinio LDK realaus gyvenimo turinio.[504] Anot I. Lappo, tai nereiškia, kad lenkų teisė nedarė jokios įtakos. Tačiau tai buvo ne tekstų, o bendrų nuostatų, skelbtų Kazimiero ir Aleksandro priviliejų recepcija.[505] Be to, lenkų teisė neabejotinai veikė Palenkėje.[506] Apie lenkų teisės įtaką labiau pagrįstai galima kalbėti LDK valstybinio gyvenimo organizavimo požiūriu: „Visiškai natūralu, kad eidami analogišku keliu Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos šlėkta nusižiūrėjo į Lenkų Karūnos valstybinę santvarką, ieškojo čia savo idealų pritaikymo realiam gyvenimui ir rūpinosi įvesti savo valstybėje įstaigas ir urėdijas, panašias į lenkiškas. Dviejų rūmų seimas ir pavietų seimelis, pavietų šlėktos teismai ir urėdijos – visa tai reikalinga Lietuvos šlėktai, kaip ir Lenkijos. Bet tai dar nereiškia, kad Lietuvos Didžioji Kunigaikštija perimdavo viską ištisai, lenkišku pavydalu organizavimo smulkmenose."[507] I. Lappo manė, kad būtent šis LDK valstybinio gyvenimo formų supanašėjimas su lenkiškomis ir padarė galimą pačią Liublino uniją. LDK teisės kaipo tokios lenkų nepakeitė labiau nei kitų valstybių.

Vertindamas rusų teisės įtaką, I. Lappo pagrįstai prieštaravo kai kurių autorių siekimui pavaizduoti Lietuvos Statutą vienos LDK dalies – vakarinių rusų žemių teisės – paminklu: jis veikė visoje LDK teritorijoje. Sunku identifikuoti, kurios rusų žemės teisė labiausiai paveikė bendrąją LDK teisę; rytinės LDK sienos XVI a. nebuvo pastovios.

[504] *Ibid.*, p. 115–121.
[505] *Ibid.*, p. 130.
[506] *Ibid.*
[507] *Ibid.*, p. 132.

Antrasis I. Lappo kontrargumentas – pati LDK buvusi lietuvių kūrinys, ir neteisinga ignoruoti lietuvių paprotinę teisę. Nuo Vytauto laikų kunigaikščio vietininkų administruojamų žemių teritorija turėjo pasiremti lietuvių paprotinės teisės elementais. I. Lappo tikėjosi, kad ateityje etnografų darbas ir nuodugniai ištirtos ankstyvųjų teismų knygų ištirimas leis išskirti grynai lietuviškos paprotinės teisės elementus.[508] Šitaip I. Lappo įsivaizdavo „lietuvių suradimą" teisės istorijoje.

Skyriaus pabaigoje 1566 metų Lietuvos Statutas vertinamas kaip prilygstantis kitiems ano meto Europos teisės paminklams.[509]

Antroje tyrimo dalyje pateikiama paties 1588 m. Statuto teksto analizė. Anot I. Lappo, Statuto formuluotės nedviprasmiškai traktuoja LDK kaip nepriklausomą valstybę. LDK teritorija supriešinama su kitomis valstybėmis. I. Lappo klausia, ar Statutas išskiria Lenkiją iš kitų užsienio valstybių, ir atsako, kad jo tekste tokių užuominų nėra.[510] Kaip traktuojamas LDK politinis statusas, parodo straipsniai apie nusikaltėlių išsiuntimą iš šalies. Išsiuntimas Statuto visuomet suprantamas kaip „išsiuntimas ne tik iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos, bet ir iš visų valstybių, kurioms galioja jos monarcho aukščiausioji valdžia. <...> Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos įstatymai, išdėstyti jos Statute, sukonstruoti taip, kad galiojo ir tuo atveju, kuomet Lietuvos valstybės monarchas galėjo būti vienu metu įvairių valstybių monarchu, o ne vien Lenkijos."[511] Statute vartojamo „žečpospolitos" termino analizė leido I. Lappo daryti išvadą, kad šis terminas Statute dažnai taikytas ne Lietuvos–Lenkijos junginiui, bet išimtinai LDK. Apskritai termi-

[508] *Ibid.*, p. 140.
[509] *Ibid.*, p. 156.
[510] *Ibid.*, T. I d. 2. P. 90.
[511] *Ibid.*, p. 96, 98.

nas „panstwo" Statute skirtas LDK valstybingumui, gi apie Lenkiją niekur neužsimenama.[512] Statute LDK žemės ir gyventojai niekad nepainiojami su Lenkijos teritorija ir gyventojais.[513]

LDK valdovas Statute traktuojamas kaip savarankiškos valstybės monarchas, galintis valdyti arba nevaldyti kitas šalis, tarpe jų ir Lenkiją.[514] Liublino unijos poveikis beveik nejaučiamas Statuto straipsniuose apie seimus ir Ponų tarybą.[515] Tai leido I. Lappo daryti išvadą, kad Statutą sudariusioji komisija vertino LDK kaip savarankišką valstybę – kaip 1566m., iki Liublino seimo, taip ir 1588 m., šiam seimui įvykus.[516]

Įdomūs yra I. Lappo samprotavimai apie Statute naudojamą kalbą. I. Lappo ją įvardija kaip rusų, nors pripažįsta, kad ši kalba skyrėsi nuo tos, kuri vartota XVI a. Maskvos valstybėje. I. Lappo pabrėžė, kad filologai, tirdami literatūrinę kalbą, dažnai ignoruoja istorines aplinkybes. Kaip tik galimi LDK ir Maskvos rusų kalbos skirtumai, anot I. Lappo, buvo sąlygojami istorinių aplinkybių. Maskvos valstybė formavosi kaip diktatoriška, su stipria centrine valdžia, o LDK – kaip konstitucinė valstybė. Šitai sąlygojo ir valstybinių kalbų atitinkamą raidą: Lietuvoje tai nulėmė „kitokią nei Maskvos valstybėje politinę ir visuomeninę pasaulėžiūrą, tai reiškėsi atitinkamu sąvokų generavime, taigi ir žodžių bei sakinių joms apibūdinti."[517] Pasireiškė LDK ir didesnis Europos kalbų poveikis nei Maskvos. Kaip LDK, taip ir Maskvos valstybės rusų kalba neprarado ryšių su senąja bažnytine slavų kalba. I. Lappo nepritarė autoriams, linkusiems

[512] *Ibid.*, p. 99–101.
[513] *Ibid.*, p. 117.
[514] *Ibid.*, p. 120.
[515] *Ibid.*, p. 133–134.
[516] *Ibid.*, p. 140–144.
[517] *Ibid.*, p. 340.

laikyti LDK kalbą baltarusiška: XX amžiaus rusų literatūrinę kalbą jis pripažino artimesne LDK valstybinei kalbai negu XXa. baltarusių.[518] Tarp daugelio literatūroje figūruojančių LDK kalbos pavadinimų I. Lappo pasirinko Petro Keppeno XIX a. trečiame dešimtmetyje siūlytą „rusų–lietuvių" kalbos pavadinimą: toks pavadinimas, nors ir nevisiškai tikslus grynai lingvistine prasme, I. Lappo nuomone, yra pateisinamas istoriškai.[519]

1588 m. Statutas buvo aukštai įvertintas L. Sapiegos ir kitų amžininkų. I. Lappo pabrėžė, kad jo tekstas yra LDK valstybinės savimonės išraiška; jo straipsniai ne kartą naudoti atremiant lenkų pretenzijas į Lietuvos valstybingumą.[520]

I. Lappo „Lietuvos Statutas" baigtas leisti 1938 m. Tais pačiais metais Briuselyje įvykusiame VIII Tarptautiniame istorikų kongrese I. Lappo supažindino plačią auditoriją su atlikto tyrimo rezultatais (jo pranešimą „Lietuvių teisės kodifikavimas XVI a." vokiškai perskaitė A. Janulaitis).[521] Po pranešimo kilusiose disku-

[518] *Ibid.*, p. 346.

[519] *Ibid.*, p. 356. Kitą pavadinimą šiai kalbai taikė Lietuvoje 3-ajame dešimtmetyje gyvenęs šveicarų lingvistas Alfred Senn. Jis LDK valstybinę kalbą laikė bažnytinės rusų kalbos dialektu. Žr.: A. Senn. A Contribution to Lithuanian Historiography // *Studi Baltici*. Vol. IX, 1952. P. 109–120. Lietuvių istoriografijoje I. Lappo siūlytas pavadinimas nebuvo priimtas. A. Šapokos „Lietuvos istorijoje" ji, panašiai kaip A. Senno, vadinama „religinių raštų kalba", pripažįstant jos ypatumus LDK žemėse – *Lietuvos istorija*. Red. A. Šapoka. K.,1936. P. 154. Z. Ivinskis savo „*Lietuvos istorijoje (iki Vytauto Didžiojo mirties)*", Roma, 1978, šią kalbą įvardijo kaip „aprusintą senųjų bulgarų" – p. 299. Naujojoje „*Lietuvos istorijoje iki 1569 m. Liublino unijos*",V., 1999, E. Gudavičius ją pavadino „gudų interdialektu". Skirtingai nei I. Lappo, jis šią kalbą kildina ne tiesiogiai iš senosios rusų kalbos, bet pripažįsta besiformuojančios gudų kultūros poveikį, nors panašiai kaip rusų istorikas akcentuoja skirtingą senosios rusų kalbos likimą abipus rytinės LDK sienos – p. 436–437.

[520] *Ibid.*, p. 398.

[521] I. Lappo. Lietuvių teisės kodifikavimas XVIa. (pranešimas VIII-ajame Tarptautiniame istorikų kongrese Ciuriche 1938 m. // *LMAB RS*, f. 267, b. 39–44.

sijose su lenkų istorikais paaiškėjo I. Lappo koncepcijos dėl LDK poliublijinės epochos vertinimo pagrįstumas: konstatuotas nedidelis Lietuvoje XVI a. gyvenančių lenkų skaičius, daugumos pripažintas ir federacinis Lietuvos-Lenkijos valstybės pobūdis.[522]

I. Lappo darbą kritiškai įvertino Z. Ivinskis. Savo recenzijoje jis pabrėžė, kad tai pirmas istoriografijoje darbas, kuriame pateikiama Statuto sudarymo, redagavimo, leidybos istorija. Jis pritarė I. Lappo išvadai, kad Leonas Sapiega buvo ne Statuto redaktorius, bet tik jo leidėjas. Kartu recenzentas pabrėžė, kad I. Lappo pateikia daug nereikalingos medžiagos, kuri galėjo tarnauti kitiems tikslams (Rotundo biografija, XVI a. universitetų veikla ir kt.). Susilaukė I. Lappo Z. Ivinskio priekaištų ir dėl veikalo kalbos. Anot recenzento, „<...> jei stambesni valstybės lėšomis leidžiami veikalai bus pačioje Lietuvoje rašomi svetima kalba, jie niekad negalės „pasklisti"; nors čia pat, tarsi sau prieštaraudamas, Z. Ivinskis sutinka, kad I. Lappo rusiškai parašytas darbas „bus, be abejo, prieinamesnis platesniems specialistų sluoksniams ir tuo būdu skleis Lietuvos praeities mylėtojui pozityvias ir lietuviui priimtinas pažiūras."[523]

Dauguma A. Janulaičio Lietuvos teisės istorijos tyrimų priklauso chronologiškai vėlesniam laikotarpiui. Jo, kaip teisės istoriko, pagrindinis tikslas buvo nušviesti atskirų Lietuvos teisės institucijų raidą. Darbas apie Vyriausiąjį Lietuvos Tribunolą[524] apima XVI–XVIII a. laikotarpį, nors dėstymas pradedamas XIV amžiumi, kai atsirado kunigaikščio teismas – būsimojo Lietuvos Tribu-

[522] Išsamiau apie šį kongresą žr.: J. D. N. VIII-asis istorinis kongresas // *Vairas*. 1938. Nr. 18. P. 139–141.

[523] Z. Ivinskis. J. J. Lappo: 1588 metų Lietuvos Statutas. I tomas. Tyrinėjimas /recenzija/ // *Židinys*. 1935. Nr. 4. P. 462.

[524] A. Janulaitis. *Vyriausiasis Lietuvos Tribunolas XVI–XVIII a.* K., 1927.

nolo užuomazga. Darbą sudaro keturios dalys. Pirmoje nušviečiama pradinė LDK teismo egzistavimo stadija iki Stepono Batoro laikų teismo reformos, antroje – Tribunolo sudarymas ir veikimas iki XVIII a. pab., trečioje aptarta tribunolo reikšmė LDK visuomenei, ketvirtoje kalbama apie Tribunolo likimą žlugus LDK.

Patriarchalinės monarchijos sąlygomis kunigaikštis buvo kartu ir vyriausias teisėjas; teismas teikė jam finansinę naudą, nes „visos mokamos „kaltės" ėjo į jo iždą."[525] Padaugėjus gyventojų skaičiui, pagausėjo ir bylų; valdovas jau neįstengė pats atlikti teisėjo funkcijų ir perdavė jas savo artimiausiems padėjėjams. Šie valdininkai ir tapo pirmaisiais LDK teisėjais. Teismo vieta buvusi sostinė Vilnius, nors kartais teismas vykdavo Lenkijoje (Krokuvoje, Lvove, Petrakave). Tai sudarė nepatogumų Lietuvos valdininkams, turėjusiems vykti už Lietuvos ribų. Tik 1542 m. Brastos seime nutarta, kad teismai negali vykti Lenkijoje.[526] Ilgainiui atsirado kelios teismų rūšys: bajorų, bažnyčios, miestiečių teismai. Bajorai, gaudami vis daugiau teisių, ima labiau reglamentuoti ir teismų darbą. A. Janulaitis akcentuoja didėjantį teismams skirtų straipsnių skaičių XVI a. Statutuose: jie sudaro 1529 m. Statuto aštuntadalį, 1566 m. Statuto penktadalį, 1588 m. Statuto ketvirtadalį.[527] Atkreipiamas dėmesys į skirtingą lenkų ir lietuvių bajorų požiūrį į teismo reformą steigiant aukščiausią teismą: lenkai labiau nei lietuviai rūpinosi karaliaus pašalinimu iš teismų.[528] Neišnyko atskiri LDK teismai ir po Liublino unijos. Lietuvos Tribunolas buvo įsteigtas apeinant lenkų teismus.[529] Lietuvos Tribunolo Statutą

[525] *Ibid.*, p. 8.
[526] *Ibid.*, p. 12.
[527] *Ibid.*, p. 18.
[528] *Ibid.*, p. 19.
[529] *Ibid.*, p. 35.

A. Janulaitis palygina su kaimynų – lenkų ir vokiečių – analogiškais įstatymais. Lenkų Statute, skirtingai nei Lietuvos, apeliuojama į seimo autoritetą, (tuo tarpu Lietuvos Statute – į karalių). Kitas skirtumas – Lietuvos luomai galėjo grąžinti karaliui teisiamąją valdžią, o lenkų Statute apie tai neužsimenama; ten pataisų klausimus sprendė seimas. Kita vertus, būta ir nemažai panašumų straipsnių struktūrose.[530] Skyrėsi nuo vokiečių Imperijos Rūmų Teismo – šis buvo sudarytas ne tik iš bajorų, bet ir iš mokytų teisininkų, čia galiojo mokslo cenzas. LDK mokslo cenzas negalėjo būti įvestas, nes XVI a. dar nebuvo specialių teisės mokyklų.[531]

Antroje veikalo dalyje nagrinėjama Vyriausiojo Lietuvos Tribunolo struktūra: sąstatas, teisėjų rinkimas, LDK teisėjai apibūdinami jų socialinės padėties, išsimokslinimo, amžiaus, turtingumo, tikybos, atsakomybės požiūriu, aptariamos raštininkų pareigos,sustojama ties pačiu teismo procesu ir kt.[532] Trečioje dalyje autorius pažvelgė į Tribunolo ryšį su kitais valstybės organais, į vienybės principo laikymąsi Tribunolo darbe, taip pat – į atskirų ponų šeimų tarpusavio kovas dėl įtakos Tribunole. Aptarti ir amžininkų priekaištai Tribunolui: retai kada teismo sprendimu likdavo patenkintos abi pusės; spaudoje būta nemažai priekaištų dėl menko teisėjų išsimokslinimo.[533] A. Janulaitis teisingai sugretino Tribunolo vaidmens XVIII a. silpnėjimo tendenciją su bendru LDK politiniu nuopuoliu.[534] Vertindamas Tribunolo institucijos reikšmę visuomenei, autorius konstatavo, kad ji nepadėjo sukurti jurisprudencijos, bet vis dėlto leido atsirasti nepriklausomiems teisė-

[530] *Ibid.*, p. 39–40.
[531] *Ibid.*, p. 41.
[532] *Ibid.*, p. 44–86.
[533] *Ibid.*, p. 97.
[534] *Ibid.*

jams. Taip pat pabrėžė, kuo Tribunolo teismai skyrėsi nuo kitų Europos: „Posėdžiai ėjo viešai, įstatymai leidžia įsivesti keletą savo prietelių, bet faktiškai būdavo daugiau. Bylose stoja advokatai. Kiekvienas teismo žygis žinomas šalims, ko nebuvo dar kaimynų valstybėse, nei rytuose, nei vakaruose."[535]

Ketvirtoje dalyje trumpai aptartas Tribunolo likimas rusams okupavus LDK žemes. Caro valdžia siekė paversti Tribunolą sau paklusniu įrankiu, pavesti prokuroro priežiūrai, dirbtinai pagreitinti bylų nagrinėjmo procesą. 1794 10 30 carienės įsaku įsteigti Lietuvos Tribunolas ir Vyriausioji Lietuvos Valdyba. Tribunolo funkcija tapo svarstyti skundus dėl žemės, pilies ir magistratų teismų sprendimus, paties Tribunolo sprendimai galėjo būti apskųsti Vyriausiajai Lietuvos Valdybai. Caras Povilas I vietoje Tribunolo įsteigė Aukščiausiąjį Lietuvos Teismą; jo sprendimai jau nebuvo galutiniai, kaip iki 1794 m., bet galėjo būti apskųsti rusų Senatui. 1801 12 31 įsteigti du aukščiausieji teismai naujose Vilniaus ir Gardino gubernijose.[536]

Kitas nemažos apimties A. Janulaičio darbas apie Lietuvos teisės istoriją skirtas Napoleono teisyno raidai. Darbą sudaro keturios dalys, tačiau tik ketvirtoje rašoma apie jo galiojimą Lietuvos teritorijoje (Užnemunėje). Pirmosios trys kalba apie pilietinę prancūzų teisę nuo galų–romėnų laikų iki Didžiosios Prancūzų revoliucijos, Napoleono epochos ir jo teisyno sudarymo bei priėmimo 1804 m., teisyno turinį, apžvelgiamas Napoleono teisyno galiojimas dvylikoje pasaulio šalių (tarp jų – Italijoje, Olandijoje, Kanadoje, Rusijoje, Japonijoje, Egipte). Autoriui čia, kaip ir „Bajorų ir jų seimelių XIX a." įvade, rūpėjo ne tiek pateikiamos medžia-

[535] *Ibid.*, p. 98.
[536] *Ibid.*, p. 102.

gos originalumas, kiek visapusiškas Lietuvos teisės istorijai svarbaus paminklo aptarimas.

A. Janulaičio išskirti keli Napoleono teisyno galiojimo Lietuvos teritorijoje laikotarpiai: Varšuvos Kunigaikštijos (1807–1815), Kongresinės Karalystės (1815–1832), laikotarpis po 1832; ketvirtos dalies pabaigoje rašoma apie Napoleono teisę nepriklausomoje Lietuvoje.

Jau pats Napoleono teisyno įvedimas 1807 m. netruko sukelti lenkų bajorų nepasitenkinimą. Napoleonas visų pirma rėmėsi stambiaisiais dvarininkais. Napoleono teisynas neatitiko lenkų bajoriškosios demokratijos interesų: ji nebuvo suinteresuota baudžiavos panaikinimu. Be to, pasirodė painu, sunku ir brangu pritaikyti prancūzų įstatymus.[537] Nebuvo padaryta žemės reformų: skirtingai nei Prancūzijoje, Lenkijoje pasiliko senoji lažo sistema. Daugiausiai diskutuota dėl Napoleono Teisyno įvestų civilinių jungtuvių ir skyrybų, nes labiausiai tam priešinosi kunigai.[538]

A. Janulaitis aptaria dviejų teisės sistemų susidūrimą Varšuvos Kunigaikštijoje žlugus Napoleono žygiui į Rusiją. Adomas Čartoryskis, rusų politikos šalininkas, siekė prijungti visą Lietuvą prie Lenkijos, taigi stengėsi pakeisti Napoleono teisyną Lietuvos Statutu. Šio tikslo Čartoryskis siekė nuo 1814 iki 1818 m. Dėl to būsimasis Vilniaus un-to profesorius Ignas Danilavičius 1818 m. atliko palyginamąją Napoleono kodekso ir Lietuvos Statuto analizę. A. Janulaitis aptaria I. Danilavičiaus požiūrio į šiuos teisės sąvadus kitimą: savo lyginamajame darbe I. Danilavičius aiškiai nepasisakė už kurį nors vieną teisyną, o vėliau, priešindamasis Speranskio aukštinamiems rusų įstatymams, jis tapo Lietuvos Statuto gynėju.[539]

[537] A. Janulaitis. *Napoleono teisynas.* K., 1928. P. 144–145.
[538] *Ibid.*, p. 148–149.
[539] *Ibid.*, p. 156.

Toliau autorius rašo apie Napoleono teisyno kai kurių straipsnių modifikavimą, caro administracijos atliktą XIX a. 3–4 dešimtmečiais. Atskirai aptartas 1831 metų sukilimo poveikis Napoleono kodeksui; svarbiausias pakitimas – lenkai neteko savojo seimo; 1832 m. įsigaliojęs Organinis Statutas leido pradėti tolydžiai vienodinti lenkiškus ir rusiškus įstatymus.[540]

Apie prancūzų ir prūsų teisės raidą Lietuvoje kalbama ir A. Janulaičio veikale „Užnemunė po prūsais".[541] Gana siauri chronologiniai rėmai (1795–1807 m.) leido autoriui nuodugniai ištirti XVIII–XIX a. sandūroje Užnemunėje egzistavusią teisinę santvarką. Veikale nušviečiamas naujųjų teismų ruošimas prūsams tik pradėjus administruoti buvusias Lietuvos–Lenkijos valstybės žemes, pabrėžiamos prūsų ir prancūzų teisinių sistemų ypatybės, aptariamas teismo atskyrimas nuo administracijos, nagrinėjama nuolatinių teismų santvarka, teismo praktika.[542]

Svarbiausi I. Lappo ir A. Janulaičio teisės istorijos tyrimų rezultatai – atskleistas LDK ir XIX a. Lietuvos teisinės santvarkos raidos vaizdas. Labiausiai jie ištyrė XVI a. (I. Lappo) ir XIX a. pirmosios pusės laikotarpius. Lietuvos teritorijoje galiojusios teisinės sistemos palygintos su kitų šalių kodeksais. Šie darbai turi išliekamąją vertę, nes paremti ne tik antriniais šaltiniais, bet ir archyvine medžiaga, kurios didelė dalis žuvo Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų metu.

[540] *Ibid.*, p. 179.
[541] A. Janulaitis. *Užnemunė po prūsais*. K., 1928.
[542] *Ibid.*, p. 89–152.

Kaip teisinės, taip ir socialinės-ekonominės Lietuvos santvarkos sistemingi tyrimai buvo įmanomi tik institucionalizuoto istorijos mokslo sąlygomis. Pradininkai – Z. Ivinskis, K. Avižonis, A. Janulaitis, A. Šapoka, M. Krasauskaitė.

Jų didžiausio dėmesio susilaukė LDK bajorų luomas. Socialiniai-ekonominiai tyrimai turėjo būti pradėti nuo aukščiausių luomų istorijos, nes jo raidai nušviesti buvo daugiausia šaltinių: kaip minėta, iki XX a. 3-ojo dešimtmečio labiausiai buvo ištirta politinė LDK istorija, kurioje LDK bajorija buvo viena iš pagrindinių dalyvių. Tai anaiptol nereiškė, kad buvo pamiršti kiti luomai (pvz., valstiečiai) ar atskiros ekonominio gyvenimo sritys (prekyba ir kt.): tiesiog šiose srityse labiau kaupti šaltiniai.

Būtent šaltinių bazės formavimo aktualumą pabrėžė Z. Ivinskis savo straipsnyje apie LDK kunigaikščių ekonominę politiką iki XVI a.[543] Čia Z. Ivinskis, pasirėmęs gausiais vokiečių archyvų šaltiniais bei lenkų ir vokiečių autorių darbais, pirmąsyk apžvelgė ankstyvosios Lietuvos valstybės ekonominį gyvenimą.

Straipsnyje ekonomika laikoma svarbiu bendros kunigaikščių politikos veiksniu. Jau Vytenio ir Gedimino sąjunga su Ryga buvo intensyvių ekonominių santykių rezultatas; tai atsispindi Gedimino laiškuose ir kituose šaltiniuose.[544] Rygiečiai pigiai įsigydavo žaliavų, perparduodavo iš Hanzos gautus produktus: geležį, ginklus, vilną. Rygos miestas palaikė prekybą su LDK ir po 1330 m., kai jį nugalėjo Livonijos ordinas. Z. Ivinskio akcentuojama aktyvi

[543] Z. Ivinskis. Didžiųjų Lietuvos kunigaikščių ekonominė politika iki XVI a. Pusės // *Lietuvos praeitis*. T. I. Sąs. 1. P. 5–28.

[544] *Ibid.*, p. 7.

Vytauto agrarinė ir ekonominė politika. Dėl žemių išdalijimo susiformavo kunigaikščiui labai reikalingas stiprus bajorų luomas.[545]

Z. Ivinskio dėmesio centre – kunigaikščio domeno raida. Jis pabrėžė skirtingą vakarinių žemių (tikrosios Lietuvos) ir rytinių teritorijų ekonominę padėtį. Savo tyrimą Z. Ivinskis apribojo tikrosios Lietuvos kunigaikščių dvarų ūkio analize. Ordino kronistų Vygando Marburgiečio ir Hermano Vartbergiečio informacija apie Lietuvos kunigaikščio žirgynus byloja, kad jau XIVa. egzistavo pakankamai gerai organizuotas kunigaikščio ūkis.[546]

Apie kunigaikščių ūkį teikia žinių netiesioginiai šaltiniai – ordino pareigūnų parengti kelių aprašymai, kuriuose minimi kaimai. Babtų ir kitų gyvenviečių aprašymas leido atkurti bendrąjį XIV a. kaimo vaizdą: „<...> Tų dažnai minimų kaimų sodybos buvo krūvoje. Jos buvo aptvertos, kad būtų naminiai gyvuliai apsaugoti, ypač naktimis, nuo laukinių žvėrių. Tiesa, šitoks kaimo tipas priklauso į Nevėžio sritį, t. y. į administracines ano meto Žemaičių ribas. Tačiau turbūt panašiai atrodė ir kaimai daug kartų minimo Aukštaičių ploto, kuris didele dalimi sudaro dabar Dzūkiją."[547] Z. Ivinskio nuomone, didžiojo kunigaikščio dvarų XIV a. turėjo būti dvigubai daugiau nei faktiškai yra minima, nes pažymėjimas *„koniges hoff"* yra atsitiktinis.[548] Tie patys kelių vadovai leido kunigaikščio dvarų didžiąją dalį lokalizuoti į pietus nuo Vilniaus.[549] Pritardamas J. Stakauskui, Z. Ivinskis teigia, kad kunigaikščio dvarų nebuvimas Žemaičiuose aiškintinas ne vien išoriniu faktoriumi (kad čia dažnai vyko kovos su vokiečių ordinu),

545 *Ibid.*, p. 9.
546 *Ibid.*, p. 11–12.
547 *Ibid.*, p. 17.
548 *Ibid.*, p. 19–20.
549 *Ibid.*, p. 20.

bet ir vidinėmis priežastimis: žemaičių kunigaikščiai pripažino tik nominalią priklausomybę Lietuvai. Todėl, anot Z. Ivinskio, iki XIV a. pabaigos Žemaitijoje nebuvo didžiojo kunigaikščio dvarų.[550]

Vytauto laikų Veliuonos pilies aprašymas leidžia spręsti apie XIV–XVa. Lietuvos pilių ūkį: pilies įgula būdavo nuolat aprūpinama visais reikalingais produktais; prie pilies steigiamo dvaro paskirtis buvo aplinkinių gyvenviečių administravimas, žirgų laikymas. Tokios pilys buvo valdomos kunigaikščio vietininkų.[551]

XIV–XV a. LDK socialinė-ekonominė istorija tapo pagrindiniu Z. Ivinskio moksliniu interesu. 1932 m. Berlyno universiteto filosofijos skyriuje jis apgynė disertaciją „Lietuvos valstiečių luomo susiformavimas ir raida".[552] Darbo pradžioje Z. Ivinskis, pripažindamas XIX–XX a. pradžios rusų istoriografijos nuopelnus tiriant XVI a. LDK socialinę-ekonominę raidą ir konstatuodamas ankstesnio laikotarpio šaltinių stoką, žada „darant *genetinio* pobūdžio išvadas iš *vėlesnių* santykių apie *ankstyvesnius* laikus, <...> šiek tiek pragiedrinti tamsų socialinių bei ekonominių 14–15-tojo šimtmečių santykių vaizdą".[553]

Rašytiniai šaltiniai leido Z. Ivinskiui išskirti kelias valstiečių grupes: nelaisvus žmones (*familia, servi obnoxii, servi proprii,illiberi, eygene)*, gausų laisvųjų ir pusiau laisvųjų sluoksnį (*homines, cholopy* ir kt). Nelaisvių atsiradimą Z. Ivinskis aiškina karais. Nelaisviai galėjo būti užrašomi kaip palikimas, pavagiami, išvedami, bet

[550] *Ibid.*, p. 22–23.

[551] *Ibid.*, p. 27–28.

[552] Vokiškas disertacijos pavadinimas: *Geschichte der Entstehung und der Entwicklung des Bauernstandes in Litauen. Beiträge zur sozialen und wirtschaftlichen Entwicklung des Bauernstandes in Litauen im Mittlelalter.*

[553] Z. Ivinskis. Lietuvos valstiečių luomo susiformavimas ir raida. Įnašai valstiečių luomo 14-tojo ir 15-tojo šimtmečio socijaliniams bei ekonominiams santykiams pažinti // *Athenaeum*. 1933. T. IV. P. 28.

nebuvo prekiaujama vergais. Lietuvoje nebuvo sąlygų atsirasti klasikiniam vergijos institutui, koks buvo senovės Romoje: „Eidami į dvarus prie darbų ir patys gaudami dirbti žemės, ano laiko sąlygose nevienas netekdavo tikrųjų vergų charakterio."[554] Pusiau laisvi valstiečiai turėjo mokėti činčą savo šeimininkui. XIVa. pabaigoje dar būta ir visai laisvų valstiečių, vadinamų „bajorų draugais". Gausiausias laisvųjų valstiečių sluoksnis buvo žemaičiuose. Tokia žemųjų sluoksnių struktūra priminė Z. Ivinskiui ano meto rusų valstiečių grupes.[555]

XIV–XVa. LDK egzistavo trejopa žemės nuosavybės teisė (aukščiausia kunigaikščio teisė, žemės savininko pono teisė (kunigaikščio jam suteikta), žemės naudotojo teisė. Lygiagrečiai egzistavo ir laisvas valstiečio santykis su žeme, tačiau laikui bėgant ši laisvojo valstiečio teisė tolydžiai siaurėjo.[556] Ponų valdžioje esančių valstiečių padėtis buvusi sunkiausia, tuo aiškintini jų dažni savavališki perėjimai į didžiojo kunigaikščio žemes. 1434 m. ponų valstiečiai atleidžiami nuo duoklių kunigaikščiui, pastarasis pasižada nepriimti perbėgusiųjų į savo valdas.[557]

Autorius konstatuoja skirtingą žemdirbystės ir gyvulininkystės padėtį XIV–XVa. Pastarosios lygis jo laikytas aukštesniu: dėl netobulų medinių arklų naudojimo, dažnai nepalankių gamtinių sąlygų ir karų su vokiečiais žemdirbystė atsiliko nuo gyvulininkystės.[558] Priklausomai nuo valstiečių užsiėmimo, duokles jie privalėjo mokėti jiems labiausiai prieinama natūra (Z. Ivinskis nurodo duoklininkų rūšis: kiaunininkus, bėbrininkus, bitininkus ir kt.).

[554] *Ibid.*, p. 29.
[555] *Ibid.*, p. 30.
[556] *Ibid.*, p. 30–31.
[557] *Ibid.*, p. 36.
[558] *Ibid.*, p. 31.

Buvo žinomos, nors ir mažai paplitusios,ir piniginės duoklės. Kitos valstybinės pareigos – kelių, tiltų statyba.[559]

Kartu su valstiečių luomo geneze Z. Ivinskio iškeliama stambiosios žemėvaldos instituto atsiradimo problema. Ją autorius sprendžia aptardamas kunigaikščių dovanojimus bajorams ir bažnyčiai. Tokių sistemingų dovanojimų pradžia jis laikė Vytauto epochą ir išskyrė keturias jų rūšys: dovanojimus žeme, miškais, valstiečiais, einamosiomis valstybės pajamomis.[560] 1418 m. žemaičių sukilimas traktuojamas kaip šios dovanojimo politikos pasekmė: valstiečiai reiškė nepasitenkinimą Žemaitijos žemių ir jų pačių dovanojimais bažnyčiai.[561] Didžiojo kunigaikščio Kazimiero politika, anot Z. Ivinskio, ženklina naują periodą Lietuvos valstiečių istorijoje: jie buvo perduoti tiesioginei pono valdžiai, pažadėjo nesiųsti savo teisėjų į ponų žemes.[562] Savo pareigą kunigaikščiui mainais už teikiamus dovanojimus – karo prievolę – ne visi bajorai atlikdavo vienodai. Šios prievolės analizė leido Z. Ivinskiui atsekti bajorų luomo viduje vykusią turtinę diferenciaciją: turtingieji bajorai galėjo apginkluoti keliolika šimtų karių, tuo tarpu nusigyvenę turėjo patys stoti į karo tarnybą. „Matome, kad nedaugelio žemvaldžių rankose apie 15-tojo šimtm. pabaigą jau turėjo būti šimtai, tūkstančiai „tarnybų" su jais statančių valstiečių šeimomis. Vadinasi, jau labai daug ūkininkų iš šiaip didž. Kunigaikščio žinios buvo perėję į privačias rankas."[563]

XV a. 2-ojoje pusėje – XVI a. Z. Ivinskio konstatuojama dar didesnė valstiečių pareigų įvairovė. Sumažėjo vergų ir laisvųjų

[559] *Ibid.*, p. 32.
[560] *Ibid.*, p. 34.
[561] *Ibid.*, p. 35.
[562] *Ibid.*, p. 36.
[563] *Ibid.*, p. 37.

valstiečių, tačiau pagausėjo vienaip ar kitaip nuo ponų priklausomų valstiečių. Didėja valstiečių specializacija: to reikalavo ir žemdirbystė, ir gyvulininkystė. Be to, XV a. formuojasi amatininkų sluoksnis.[564] Natūraliojo ūkio sąlygomis sunku parodyti bendrąjį visos Lietuvos ekonominės raidos vaizdą: „Kiekviena sritis, kiekvienas valsčius, net beveik kiekvienas kaimas turėjo atskirą evoliuciją<...>".[565] Todėl įvairiose vietose valstiečių mokesčiai labai skyrėsi. XV a. 2-ojoje pusėje dar dominavo mokestis natūra.

Duomenys apie didžiojo kunigaikščio valstiečius leido Z. Ivinskiui spręsti apie jų materialinę padėtį (šie duomenys neapėmė privačių, ponams ir bažnyčiai priklausančių valstiečių). Ir XV a., ir vėliau skurdas ir badas buvo daugelio jų palydovas. Šaltiniai byloja apie kunigaikščio valdininkų savivaliavimą.[566] Prasta valstiečių ekonomine padėtimi Z. Ivinskis aiškina ir jų pabėgimą į Prūsus, Panemunės kolonizaciją.

Skirtingai nei šią temą gvildenę P. Karge ir A. Salys, Z. Ivinskis laikė, kad šiuo atveju netikslinga gilintis į politines vidaus gyvenimo peripetijas, bet pirmiausia ieško socialinių priežasčių: „Keliaudamas į Prūsus, valstietis dar manė išsilaisvinti iš pono savavališko režimo."[567] Iš tikro, į ordino teritoriją perėję valstiečiai dažnai pagrįstai galėjo tikėtis savo materialinės padėties pagerėjimo: naujai atvykstantiems į mažai apgyvendintas ordino valdomas rytines žemes jo administracija sudarydavo palankias sąlygas (atleisdavo nuo prievolių): iš šios kolonizacijos ji ateityje tikėjosi ekonominės naudos.

[564] *Ibid.*, p. 39.
[565] *Ibid.*, p. 40.
[566] *Ibid.*, p. 40.
[567] *Ibid.*, p. 41.

Valstiečio socialinę-ekonominę padėtį Z. Ivinskis tiesiogiai siejo su didėjančiu dirbamos žemės plotu. Javų eksportas jo laikytas svarbiu šio augimo rodikliu, nes žemės ūkio produkcijos perteklius įmanomas tik pakankamai aukšto lygio gamybai, pastaroji viduramžių sąlygomis visuomet reiškia lažo įsigalėjimą. Pritardamas lenkų (St. Kutšebos) ir vokiečių (E. R. Rathso, Kurto Forstreuterio ir kt.) ekonominių tyrimų rezultatams, Z. Ivinskis datuoja javų eksporto pradžią Lietuvoje XV a. pabaiga.

Tai leido jam daryti išvadą, kad XV a. 2-ojoje pusėje „tendencijos pririšti valstiečius labiau prie žemės, laisvuosius <...> padaryti nelaisvais, uždėti jiems naujas naštas, apčiuopiamai pastebimos. Taip iš daiktinio mokesčių ir piliavų formoje žinomo dvaro ir valstiečio santykio prasideda niveliacijos procesas į asmenišką priklausomumą <...> Šituo keliu buvo einama į tikrąją *baudžiavą*, kuri 17–18-me šimtm. visu sunkumu užgulė prasčioką."[568]

Z. Ivinskio darbas „Lietuvos prekyba su Prūsais", parengtas habilitacijos pagrindu ir tematiškai pratęsiantis jo valstiečių luomo istorijos tyrimus, tapo svarbiu įnašu į Lietuvos istoriografiją.[569] Autorius rėmėsi Karaliaučiaus ir Berlyno archyvų medžiaga. Prekybos apžvalga pradedama XIII amžiumi, pagoniškaisiais Lietuvos laikais, baigiama XV a. antrąja puse.

Jau darbo pradžioje į LDK prekybą Z. Ivinskis pažvelgė Europos prekybos kontekste: pažymėjo svarbiausius prekybos kelius ir konstatavo, kad šie XIV–XV a. nepasiekdavo etninės Lietuvos ribų. Lietuvai buvo svarbu, kad po Konstantinipolio žlugimo ir mongolų antplūdžio Rusioje pasauliniai prekybos keliai pasislinko nuo pietryčių į šiaurės vakarus: dėl šio persiorientavimo

568 *Ibid.*, p. 43.
569 Z. Ivinskis. *Lietuvos prekyba su prūsais*. K., 1934.

Europos šiaurėje suklestėjo nauji prekybos centrai, tarp jų ir Rygos miestas, tapęs svarbiausiu LDK prekybos raidai.[570] Nuo XV a. pagyvėja prekyba Nemunu, su Hanzos miestais. Z. Ivinskis nuodugniai ištyrė Hanzos veiklos sritį.[571] Nušviesdamas XV a. pradžios prekybą, Z. Ivinskis, pritardamas K. Jablonskiui, atmetė Jono Remeikos teiginį apie 1408 metų Vytauto privilegijos Kauno pirkliams vokiečiams rašto autentiškumą, nors apskritai Z. Ivinskis neneigė Vytauto palankumo vokiečių pirkliams. Kitaip negu K. Jablonskis, Z. Ivinskis yra linkęs paankstinti šio falsifikato atsiradimo datą: jo nuomone, raštas pačių vokiečių buvo pagamintas ne apie 1655 m., kaip teigė K. Jablonskis, bet XV a. pabaigoje, kai vyko Kauno vokiečių konkurencija su Hanzos pirkliais.[572]

Vašką ir medų Z. Ivinskis laikė svarbiausiais Lietuvos eksporto į Prūsus produktais. XIV–XVI a. vokiečių šaltiniuose yra duomenų apie prekybą vašku ne vien rusų žemėse, bet ir pačioje Lietuvoje.[573] Kitos nemažiau svarbios eksporto prekės – miškas, kailiai ir odos. LDK egzistavo duoklė kailiais ir kitais eksporto produktais.[574]

Kad iki XV a. vidurio nebuvo javų eksporto, Z. Ivinskis aiškino žemu ano meto LDK žemdirbystės lygiu: „Paprastas ir medinis arklas neleido apdirbti derlingesnių ir geresnių žemės gabalų, nes medžio arklui teįveikiamos daugiau smėlėtos kalvos. <...> Darbą sunkino taip pat ir klimato drėgnumas. Kliudė jį ir nuolatiniai karai su Ordinu, ir su jais susiję krašto niokojimai, deginimai. <...> Tręšiamos žemės būta dar, palyginti, nedaug. Vadinasi, dirbamos žemės arealas buvo dar nedidelis, grūdų pakakdavo tik saviems

570 *Ibid.*, p. 48.
571 *Ibid.*, p. 52–53.
572 *Ibid.*, p. 54–55.
573 *Ibid.*, p. 58–59.
574 *Ibid.*, p. 59–60.

reikalams."[575] Z. Ivinskio darbą recenzavusiam A. Šapokai toks javų eksporto nebuvimo paaiškinimas pasirodė ne visai tikslus. Recenzentas pastebi, kad tuo metu apie javų eksportą netenka kalbėti ir Europos mastu, taigi LDK ekonomikos atsilikimas šiuo atveju niekuo dėtas.[576]

Iš XVa. įvežamų prekių Z. Ivinskis pirmiausia pažymi druską. Druskos importo kontrolė buvo Ordino rankose. Kiti importo produktai – vilnonės medžiagos, gelumbė; būta ir šilkinių medžiagų. Importuota taip pat geležis ir jos gaminiai, visų pirma ginklai, kirviai, dalgiai, variniai katilai, ąsočiai, varpai bažnyčioms.[577]

Vokiečių pirklių korespondencija leido Z. Ivinskiui kalbėti apie aktyvų jų vaidmenį prekiaujant su LDK ir konstatuoti palyginti pasyvią lietuvių pirklių poziciją iki XV a. vidurio: pastarieji į užsienį keliavo labai retai.[578]

Svarbiu lūžiu Z. Ivinskis laiko 1441 m. Kazimiero privilegiją prūsų pirkliams. Ji atvėrė kelią platesniems ekonominiams ryšiams, taip pat sustiprino konkurenciją tarp vokiečių ir LDK pirklių. Dancigo ir kitų miestų vokiečių pirklių skundai Z. Ivinskio traktuojami kaip priemonė išsikovoti dar daugiau teisių. Ekonominė prekybinių santykių nauda jau XIV–XV amžiais panaikino lietuvių ir vokiečių antagonizmą – šia išvada Z. Ivinskis baigia laikotarpio apžvalgą.[579]

Kalbėdamas apie kito periodo prekybą, Z. Ivinskis bendrose pastabose naujai įvertino Hanzos kontoros vaidmenį. Jis pasisakė

[575] *Ibid.*, p. 61.

[576] A. Šapoka. Zenonas Ivinskis: Lietuvos prekyba su Prūsais, I dalis iki XVI a. pradžios /recenzija/ // *Židinys*. 1935. Nr. 2. P. 235.

[577] Z. Ivinskis. *Lietuvos prekyba // Op. cit.*, p. 64–65.

[578] *Ibid.*, p. 68–69.

[579] *Ibid.*, p. 70–71.

prieš istoriografijoje vyravusią nuomonę apie didelį Hanzos vaidmenį LDK ekonomikoje: „Ryšium su jos atsiradimu vaizduojamasi nepaprastas Lietuvos prekybos pakilimas, ir iš viso šitoji kontora vertinama labai pozityviai. Jos reikšmė yra tačiau daug mažesnė. Pati kontora gyvavo nepilną šimtmetį, ir tai su dideliais pertrūkiais."[580] Z. Ivinskis akcentuoja Kauno gyventojų priešiškumą Hanzai; be to, šalia šios kontoros buvo daug kitų ryšių su užsieniu. Taigi ir Hanzos žlugimas dar nereiškė, kad krito bendrasis prekybos lygis. Hanzos kontora netapo svarbiausiu prekybos su prūsais centru dar ir todėl, kad „Kaunas uoliai stengėsi neleisti vokiečių pirkliui su savo prekėmis prasiskverbti į krašto gilumą. Juk tada, prekei iš pirklio rankų tiesiog pasiekiant konsumentą ar kito krašto pirklį, jis netektų pelningos tarpininko rolės."[581] Kaunas naudojosi sankrovos teise, t. y. teise sulaikyti ir paskirstyti savo nuožiūra iš svetur gaunamas prekes. Tokiu būdu Hanzos kontora Z. Ivinskio akyse tampa tik vienu iš daugelio vokiečių pirklių susisiekimo su Lietuva punktų. Dancigas, anot autoriaus, buvęs svarbiausias Kauno ir Lietuvos prekybos partneris.

Daug vietos Z. Ivinskio darbe skirta Dancigui ir Karaliaučiui, kaip pagrindiniams LDK prekybos su Prūsais centrams. LDK teikė Dancigui medieną jau XVa. pradžioje; pati Hanzos kontora buvusi „pirmiausia Dancigo pirklių reikalas."[582] Tačiau LDK prekyboje su Prūsais nemažesnė buvusi ir Karaliaučiaus rolė. Z. Ivinskis kalba apie šių dviejų vokiškųjų miestų konkurenciją dėl Lietuvos rinkos.[583]

580 *Ibid.*, p. 76.
581 *Ibid.*, p. 77.
582 *Ibid.*, p. 82.
583 *Ibid.*, p. 83.

Dancigo ir Karaliaučiaus archyvai leido nušviesti XV a. 2-osios pusės vokiečių ir Kauno pirklių tarpusavio santykius, prekybos eigą, vokiškų miestų Torno, Elbingo, Karaliaučiaus ir Ordino pastangas išsikovoti savo pirkliams daugiau teisių Kaune ir pastarojo priemones, jam siekiant sumažinti vokiečių įtaką.[584] Baigiamojoje dalyje Z. Ivinskis atliko pačios XV a. 2-osios pusės prekybos (importo ir eksporto) analizę. Kaip XV a. pradžioje, taip ir antrojoje pusėje, svarbiausia eksporto prekė buvo mediena. Geriausios apdirbtos medienos rūšys tiko laivų statybai. Prūsų pirkliai, siekdami didesnio pelno, išsinuomodavo LDK miškų plotus. Kadangi ši nuoma pasirodė esanti LDK nepelninga, 1547 m. Vilniaus seimo sprendimu medienos eksportas tapo valstybės monopoliu.[585] XV a. 2-ojoje pusėje padidėjo kailių, odos ir vaško eksportas. Mainais už kailius (tarp kurių vertingiausiais laikyti šermuonėlių, ūdrų, lapių, kiaunių, bebrų) lietuviai pirkdavosi druskos. Prekyba vašku garsėjo Vilnius, Kaunas, Trakai. XV a. pabaigoje prasidėjo ir javų eksportas.[586]

Druska buvo svarbiausia LDK importo prekė. Į Lietuvą ji gabenta iš rusų žemių ir iš Livonijos, bet daugiausia – iš Dancigo per Karaliaučių. Druskos importo apribojimas Livonijos mėgintas panaudoti kaip Lietuvos politinio spaudimo priemonė.[587] Kita svarbi importo prekė XV a. 2-ojoje pusėje – vilnonės medžiagos. Iš Anglijos ir Flamandijos jos per Lenkiją ir Livoniją patekdavo į Lietuvą. Tarp kitų importo prekių Z. Ivinskis nurodo metalus (iš Anglijos ir Švedijos), silkes, taip pat vaistus, vyną, karo reikmenis.[588] Neturėdamas statistinių duomenų, jis negalėjo nustatyti šių prekių santykio.

[584] *Ibid.*, p. 84–114.
[585] *Ibid.*, p. 127.
[586] *Ibid.*, p. 128–131.
[587] *Ibid.*, p. 133.
[588] *Ibid.*, p. 135.

Analizuodamas eksportą ir importą Z. Ivinskis aptaria Kauno ir Vilniaus muitų politiką. Nors autoriui nepavyko išaiškinti bendrųjų šios politikos nuostatų, jis pateikė daugelį faktų apie jų egzistavimą ir keitimąsi XV a. 2-ojoje pusėje (šie muitai, amžininkų akimis žvelgiant, buvę per aukšti; jais dažnai skundžiamasi ir siekiama apeiti).[589]

Nuo XVI a. pradžios Z. Ivinskis Lietuvos prekyboje su Prūsais įžvelgė atsiradusią naują tendenciją: prekyba tapo labiau reglamentuota įvedus naujus fiskalinius pasienio tarifus, nors jos pobūdis mažai tepasikeitė.[590]

Z. Ivinskio darbą recenzavęs A. Šapoka pabrėžė, kad autorius pirmasis Lietuvos istoriografijoje apžvelgė etninės Lietuvos prekybos ryšius su užsieniu. Kaip pagrindinį trūkumą recenzentas nurodė paties tyrimo fragmentiškumą – studijoje kalbama ne apie visą prekybą su Prūsais, bet tyrimo objektu iš vienos pusės pasirinktas Kauno miestas, iš kitos – Dancigas ir Karaliaučius, taigi, anot recenzento, darbo pavadinimas nevisiškai atitinka jo turinį. Nesutiko A. Šapoka ir laikyti LDK pagrindiniu Dancigo prekybos partneriu. Jo nuomone, iš Lenkijos Dancigas gaudavo dar daugiau prekių. Tarp kitų trūkumų nurodoma nepakankamas surinktos medžiagos panaudojimas bei paaiškinimas, nors ir pripažįstama darbo vertė dėl naujai įvedamos į mokslinę apyvartą gausios medžiagos, taip pat pasigendama bendrojo XIV–XVI a. Lietuvos ūkinės raidos vaizdo (natūraliojo ūkio perėjimo prie piniginių santykių).[591]

[589] *Ibid.*

[590] *Ibid.*, p. 136.

[591] A. Šapoka. *Ibid.*, p. 234–235.

Z. Ivinskio socialinės-ekonominės istorijos darbų dėmesio centre – visas valstiečių luomas, o K. Jablonskis aptarė vieno jo sluoksnio – kaimynų atsiradimą ir evoliuciją.[592] Lingvistinius duomenis vykusiai derindamas su ekonominės ir teisinės kaimynų raidos tyrimais, autorius iliustravo, kaip laike ir erdvėje kinta socialinių terminų prasmė: taip atsitiko su bajorų, šlėktos, kumečių ir kitais pavadinimais: nebuvo vienoda jų materialinė padėtis (bajorai, XV a. kunigaikščiui artimi didikai, XVI a. tampa stambiais ir vidutiniais žemininkais, XVII a. – smulkiaisiais žemininkais; kumečiais Lenkijoje laikyti ūkininkai, Lietuvoje – bežemiai dvarų darbininkai, ir t. t.)[593] Ši išvada buvo svarbi autoriui nagrinėjant įvairias kaimynų (belaisvių) priklausomybės formas. Keliolikos XVI a. pirkimo – pardavimo aktų, kuriuose minimi kaimynai, analizė leido išskirti penkias formas. Pirma – kaimynų pareigos nereglamen-

[592] K. Jablonskis. XVI amžiaus belaisviai kaimynai Lietuvoje // *Praeitis*. T. I. 1930. P. 166–201.

[593] *Ibid*., p. 169.

tuotos, jiems neleidžiama turėti maisto ar kitokių atsargų, jie praktiškai neturi ir laisvo laiko (tai – jauno amžiaus kaimynų padėtis, K. Jablonskio apibūdinama kaip laikina). Antra – disponavimas dvaro teikiamu nedideliu kultų javų kiekiu (vad. mėnesine), kurio pakakdavo tik asmeniniams poreikiams, jau ne visas kaimynų laikas buvo skiriamas dvarui, atsiranda ir minimalaus taupymo galimybė. Trečia – disponavimas dvaro teikiamu tam tikru nekultų javų kiekiu ir nedideliu žemės plotu, naudojamu asmeniniams poreikiams (K. Jablonskio spėjimu, jie turėdavo ir savų naminių gyvulių). Ketvirta – dvaras reikalauja rinkliavos natūra nuo kaimynų disponuojamos žemės, tačiau rinkliava taikoma visam kaimynų dūmui (šeimai ar kelioms šeimoms), taigi kiekvieno kaimyno pareigos nėra griežtai reglamentuotos. Penkta – vieno dūmo pareigos pradedamos taikyti keliems dūmams, daugeliui naujų šeimų. „Naudodami ilgesnį laiką savo reikalams pavestas jiems žemes kaimynai galų gale užgyvendavo jas, ir jie patys ir dvarininkai jau imdavo laikyti tas žemes kaimynų žemėmis, ir tuo būdu pamažu kaimynai virsdavo savažemiais ūkininkais, o dvarininkas – jų valdovu."[594] K. Jablonskis akcentavo visų minėtų grupių egzistavimą XVI a., tačiau pabrėžė, kad šios formos tolydžiui keitė viena kitą: pirmąsias dvi jis laiko būdingomis natūraliojo ūkio, kitos – prekybinio ūkio sąlygoms, kai dvarininkas jau buvo suinteresuotas tam tikra savo pavaldinio iniciatyva. „Taip natūralinės evoliucijos keliu paprastiesiems belaisviams virstant kaimynais, o kaimynams – neišeiviniais ūkininkais, valstybinėse žemėse liko įvykdyta valakų reforma, kuri iš karto įvedė tai, ko siekė natūralinė evoliucija."[595] Galima teigti, kad šioje nedidelės apimties stu-

[594] *Ibid.*, p. 195.
[595] *Ibid.*, p. 197.

dijoje K. Jablonskiui pavyko pateikti priežastinės istorijos pavyzdį: remiantis gana ribota šaltinių baze, tapo įmanoma atsekti vieno socialinio sluoksnio raidą, nurodant ekonominių priežasčių grandinę. Savo socialinių-ekonominių tyrimų pagrindu 4-ojo dešimtmečio viduryje K. Jablonskis parengė originalų paskaitų kursą „Lietuvos valstiečių ūkis".[596] Jame naujos medžiagos pagrindu stengtasi reanimuoti senąją Fiodoro Leontovičiaus, Michailo Vladimirskio-Budanovo ir Ivano Novickio pažiūrą į LDK valstiečius kaip į tikruosius žemės savininkus, aukščiausiai valdžiai tepaliekant administravimo funkcijas.[597]

Aptartieji Z. Ivinskio ir K. Jablonskio tekstai – tai pirmosios lietuvių istoriografijoje LDK socialinės istorijos apžvalgos, kuriose nušviesta valstiečių luomo ir jam artimų socialinių grupių raida. Ši tematika buvo viena iš prioritetinių XX a. 5-9-ojo dešimtmečių sovietinėje istoriografijoje: agrarinei istorijai, baudžiavos genezei, sukilimams skirta nemažai monografijų.[598] K. Jablonskio atliktų tyrimų rezultatais plačiai naudojosi J. Jurginis savo monografijoje apie baudžiavos raidą Lietuvoje.

Kaip minėta, bajorų luomas susilaukė didžiausio VDU istorikų – LDK socialinės istorijos tyrinėtojų dėmesio. K. Avižonio darbai apie LDK bajorų luomo formavimąsi[599] ir apie Vazų epochos LDK bajorus[600], kaip ir M. Krasauskaitės „Lietuvos bajorų privile-

[596] K. Jablonskis Lietuvos valstiečių ūkis (paskaitos) // *MAB RS*, f. 256, b. 88, 94, 95, 471, 473, 1677.

[597] *Ibid.*, b. 88 l. 1 ir toliau.

[598] Žr.: J. Jurginis. *Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje*. V., 1959; M. Jučas. *Baudžiavos irimas Lietuvoje*. V., 1972; R. Marčėnas. *Šiaulių ekonomijos valstiečių sukilimas 1769 m*. V., 1969; J. Kiaupienė. *Kaimas ir dvaras Žemaitijoje XVI–XVIII a.* V., 1988; L. Truska. *Bažnytinė žemėvalda Lietuvoje XVIII a. – XIX a. 1 pusėje*. V., 1988 ir kt.

[599] K. Avižonis. *Die Entstehung und Entwicklung des litauischen Adels bis zur litauisch-polnischen Union 1385*. Berlin, 1932.

[600] K. Avižonis. *Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais*. K., 1940.

gijos iki XVIa."[601], ženklino naują LDK bajorų istoriografijos etapą: tyrimo perkėlimą iš teisės istorijos plotmės[602] į socialinę-ekonominę ir politinę.

Savo pirmajame, disertaciniame, darbe K. Avižonis aptarė Lietuvos bajorų luomo formavimąsi ir raidą iki 1385 m. Krėvos akto. Kaip Z. Ivinskis rašydamas apie valstiečius, taip ir K. Avižonis – apie bajorus, jau XIII a. aptinka Lietuvoje socialinę nelygybę. Ano meto šaltiniuose K. Avižonis surado nemažai aristokratiją apibūdinančių terminų – „potentiores", „nobiles" ir kt. Mindaugo iškilimas autoriaus laikomas objektyvaus ir nuoseklaus Lietuvos žemių vienijimosi rezultatu. Remdamasis daugiausia rusų kronikomis,autorius nušvietė Mindaugo kovas su didikais.[603] Anot K. Avižonio, būtent Mindaugo siekimas politiškai suvienyti šalį – tikroji jo nužudymo priežastis (ankstesnėje istoriografijoje šia priežastimi laikytas Mindaugo krikštas). Tačiau Vytenio, Gedimino ir Kęstučio-Algirdo laikais bajorų luomas pralaimi savo kovą su centrine valdžia ir netenka politinės reikšmės; ją vėl atgauna tik Algirdui mirus. Tuomet ji ima aktyviau reikštis LDK politiniame gyvenime, padada Vytautui tapti didžiuoju kunigaikščiu, leidžia įstatymus ir dalyvauja užsienio politikoje.[604]

XIII a. ekonominės raidos analizė leido autoriui daryti išvadą apie stambiosios žemėvaldos egzistavimą jau tuo metu. Iš kitų visuomenės sluoksnių bajoriją išskiria karo tarnyba, suteikianti jiems

[601] M. Krasauskaitė. *Die litauischen Adelsprivilegien bis zumEnde des 16 Jh.* Leipzig, 1927.

[602] Žr.: Ф. И. Леонтовичъ. Правоспособность Литовско-Русской шляхты // *Журнал Министерства народного просвещения.* 1908. Nr. 3, 5–7, 1909. Nr. 2–3; J. Jakubowski. *Studia nad stosunkami narodowościowymi na Litwe przed unią lubelską.* Warszawa, 1912

[603] K. Avižonis. *Die Entstehung...* // *Op. cit.*, p. 21–30.

[604] *Ibid.*, p. 151–153.

privilegijas jų santykiuose su kunigaikščiu.[605] Nuo Vytauto laikų padaugėjo bajorų apdovanojimai kunigaikščio žemėmis; jų būta įvairių rūšių – tarnybinėmis žemėmis (*Dienstgüter*) apdovanojami įtakingesni bajorai. Kita žemėvaldos forma – *Alodialgüter*, laisvų, t. y. kunigaikščiui nepavaldžių, žemių administravimas. Dalis bajorijos naudojosi tik didžiojo kunigaikščio žeme.

Bajoro santykis su žeme lėmė ir jo padėtį luomo viduje. Šis luomas, K. Avižonio teigimu, politiškai nebuvo vieningas: luomo grietinėlę sudarė kunigaikščiai (*duces*), kurie XIV a. pabaigoje – XV a. pradžioje susiliejo su aukštesniąja bajorija ir įgijo bendrąjį „ponų" pavadinimą. Smulkioji bajorija (šlėkta), negaudama žemės kaip nuosavybės, būdavo apgyvendinama kunigaikščio dvaruose ir išlaikoma mainais už karinę tarnybą, pilių ir pasienio apsaugą, tiltų statybą ir kt.[606]

Socialinė istorija iš K. Avižonio, kaip iš kitų lietuvių autorių – politinė, pareikalavo originalaus LDK istorijos lūžio momentų vertinimo. Skirtingai nei lenkų autoriai, jis daro išvadą, kad 1385 m. Krėvos aktas ir atsiradusios bajorų privilegijos rašytine forma, nors ir paspartino LDK bajorų luomo raidą, nereiškė šio luomo „sukūrimo": jis egzistavo ir iki tol.

K. Avižonio darbą recenzavęs Z. Ivinskis, pabrėžęs neabejotiną pozityvų autoriaus įnašą į temos istoriografiją, atkreipė dėmesį į tinkamai nenušviestas kai kurių užsienio autorių nagrinėjamas problemas (Haleckio–Semkovičiaus ginčo dėl LDK bajorų luomo genezės), neišspręstą akalicų atsiradimo klausimą ir kt. Recenzentas suabejojo ir K. Avižonio panaudotu XV a. socialinės is-

[605] *Ibid.*, p. 58–79.
[606] *Ibid.*, p. 140–145.

torijos sąvokų perkėlimo į ankstesnius laikus teisėtumu.[607] Vėlesnė V. Pašutos darbo recenzija[608] (ji sudaro bendros Lietuvos istoriografijos apžvalgos dalį) neabejotinai paremta tendencingomis marksistinėmis nuostatomis. Nors V. Pašuta ir pripažino, kad K. Avižonis nusipelnė atskleisdamas vidines LDK valstybingumo raidos priežastis ir nušviečiant bajorų luomo raidą, pripažįstant stambiosios žemėvaldos egzistavimą,[609] bet pagrindinis jo tikslas buvo parodyti „buržuazinės" istoriografijos ribotumą ją palyginus su marksistine. Pavyzdžiui, K. Avižonio išvada apie socialinės nelygybės egzistavimą LDK jau XIII a. jo traktuojama kaip sąmoningas siekimas pateisinti išnaudojimo atsiradimo apriorinį būtinumą.[610] Nepagrįstas ir kitas priekaištas – dėl ekonominio faktoriaus ignoravimo aiškinant bajorų luomo atsiradimą:[611] juk K. Avižonis rašo, kad bajorams materialinė padėtis buvo lemiamas veiksnys. Tiesa, jis neatliko vien ekonominės ūkio raidos analizės, bet tai ir nebuvo K. Avižonio darbo tikslas. Tęsdamas senosios rusų istoriografijos tradiciją, V. Pašuta kritikuoja K. Avižonio teiginį apie kunigaikščių epochos Lietuvos visuomenę su aiškia socialine struktūra, bet be tvirtų įstatymų. Anot V. Pašutos, XIII–XIV a. yra neabejotinas rusų teisės poveikis ne tik kuriantis LDK, bet ir vėliau, XV–XVI a., įskaitant ir Žemaitiją.[612] Pastarasis V. Pašutos teiginys geriausiu atveju diskutuotinas, o visa jo kritikos logika paremta nemenku K. Avižonio padarytų išvadų iškreipi-

[607] Z. Ivinskis. Avižonis, Konstantinas, Dr.: Die Entstehung und Entwicklung des litauischen Adels bis zur litauisch-polischen Union 1385. /recenzija/ // *Židinys*. 1933. Nr. 1–6. P. 574.

[608] В. Пашуто. Образование... // *Op. cit.*, p. 221–224.

[609] *Ibid.*, p. 221, 223.

[610] *Ibid.*, p. 222.

[611] *Ibid.*

[612] *Ibid.*, p. 224.

mu: savo darbe K. Avižonis neteigia tobulos feodalinės santvarkos egzistavimo iki 1385 m., kalba tik apie nuoseklų visuomenės sluoksnių formavimąsi. Taigi neabejotinas yra dvigubas šios V. Pašutos kritikos tendencingumas: ir kaip imperinio rusų istoriko, ir kaip marksisto. 1966 metais K. Avižonis savo atsakyme V. Pašutai atmetė daugumą jo padarytų priekaištų, kartu pripažinęs analitinius gabumus.[613]

Kitas K. Avižonio darbas apie LDK bajorus skirtas Vazų epochai. Kaip ir A. Šapoka K. Avižonis pasirinko poliublijinių laikų lietuvių–lenkų tarpusavio santykius. Paties autoriaus žodžiais, „A. Šapoka šiuos santykius stengiasi nušviesti daugiau iš formalinės pusės, tuo tarpu gi man labiau rūpėjo faktiškoji, o ne teisinė padėtis."[614] Darbą jam teko pradėti nuo pirminių šaltinių analizės, nes tema iki tol nebuvo tyrinėta (jų daugiausia surado Čartoryskių muziejuje Krokuvoje). K. Avižonis peržiūrėjo LDK bajorų korespondenciją, prisiminimus, testamentus, bažnyčių steigimo aktus, Lietuvos pavietų ir seimelių nutarimus, bajorų dvarų inventorius, iš spausdintų šaltinių – Lietuvos Statutą, teismų knygas, seimų dienoraščius, XVI–XVII a. literatūrą ir kt.

Anot autoriaus, nors Vazų viešpatavimas ir nepasižymėjo niekuo ypatingu palyginus su ankstesniais ar vėlesniais laikotarpiais, vis dėlto šį periodą galima išskirti dėl tuomet prasidėjusio nuoseklaus ir nuolatinio valstybės smukimo. Autoriaus užduotis ir buvo išsiaiškinti šio nuosmukio priežastis. Darbe aptariami bajorų santykiai su didžiuoju kunigaikščiu, įstatymų leidyba, LDK teisiamosios valdžios, iždo bei apsaugos sistemos trūkumai, lietuvių ir lenkų bajorų tarpusavio santykiai.

[613] K. Avižonis. Pastabos dėl „naujoviško V. T. Pašutos Lietuvos valstybės pradžios aiškinimo" // *Lituanistikos darbai*. 1966. T. I. P. 90–91.

[614] K. Avižonis. *Bajorai...* // *Op. cit.*, p. 7.

K. Avižonis akcentuoja trejopą bajorų teisių augimą: jų žemėvaldos, asmens laisvių ir politinių teisių prasme.[615] Čia lemiamą reikšmę turėjo XVI a. Statutai: jų straipsniai garantavo bajorams tikrą žemės nuosavybę, plačiai traktavo asmens laisvę ir neliečiamybę, kunigaikščio ir miestiečių sąskaita sustiprino jų politines pozicijas. Centrinės valdžios silpnėjimas tapo LDK karinių nesėkmių priežastimi.

Nuo XVI a. pažadas bajorams saugoti ir plėsti jų teises laikytas svarbia LDK valdovo pareiga. „Henriko artikulai" atėmė iš jo sosto paveldėjimo teisę, įpareigojo šaukti bajorų seimus bei klausyti senatorių nurodymų. Į bajorų rankas pateko įstatymų leidimas, vykdomoji valdžia ir teismas. Labiausiai bajorų saugotas laisvos elekcijos principas. „Bajorai, visai suvaržę didįjį kunigaikštį, padarė jį, nelyginant, savo samdiniu, <...> o kiekvienas tarpuvaldis dar labiau stiprino bajorijos poziciją, nes ji kas kartas išsiderėdavo ką nors nauja iš renkamųjų valdovų. Ant valdovo sprando buvo suverčiama visa sunki našta rūpintis valstybe, tačiau šiaip jis neturėjo beveik jokių teisių."[616] Vazų valdymo metu LDK tampa vienaluome valstybe. Kaip XIV–XV, taip ir XVI–XVII a. didikų galybės pagrindą sudarė jų valdomos žemės ir turtai.

Tačiau valstybės reikaluose didikai nesugebėjo užkirsti kelią anarchijai, kuri nuo XVI a. įsivyravo seimuose. Pastarieji virto ne valstybinių, bet privačių reikalų sprendimo vieta, faktiškai sustojo įstatymų leidyba, todėl iškilo pavietų teismų vaidmuo.[617]

Krašto administravimo srityje kaip ir teisėtvarkoje prioritetiniais tapo luominiai, o ne valstybiniai interesai, vyko nuolatinės beprasmės varžybos tarp urėdų ir dvarų. Tikros vykdomosios val-

[615] *Ibid.*, p. 39.
[616] *Ibid.*, p. 499.
[617] *Ibid.*, p. 504.

džios stoką K. Avižonis laikė svarbia valstybės smukimo priežastimi. Netobula buvo ir teisiamoji valdžia (patenkinamai veikė tik žemės teismai).[618] Netobula buvusi pati teismo procedūra, bajorų nesiskaitymas su teismų sprendimais. Pakriko ir kariuomenės organizavimas. Didikai turėjo nuosavus ginkluotus būrius, ir tai paskatino juos tarpusavyje kariauti. Nesirūpinta ir iždu: manyta, kad stiprus valstybės iždas galėsiąs pakenkti bajoriškajai laisvei. Bajorai nemokėjo nuolatinių valstybinių mokesčių. „Šviesesnieji bajorai suprasdavo, prie ko vedė ir kiek žalos kraštui nešė valstybės iždo trūkumai, tačiau, bijodami absoliutizmo, nesiryžo jų naikinti, pagaliau ir negalėjo, nes seimuose ir geriausius sumanymus niekais paversdavo keli užsispyrę bajorėliai, žiūrį tik savo kišenės."[619] Pasikeitė kariuomenės organizavimas: senoji bajoriška karo prievolė tapo nemaloni ir buvo pereita prie samdomosios kariuomenės.

K. Avižonis pabrėžė LDK bajorų santykių su užsieniu pasyvumą. Jų vienintelis rūpestis buvo neutralizuoti tiesioginę karo grėsmę, bet vengė dalyvauti tarptautinėje Europos politikoje. Valstybės saugumo silpnumas pasireiškė ypač karuose su švedais ir Maskva.

Šios visuotinės decentralizacijos ir chaoso pradine priežastimi K. Avižonis laiko Liublino uniją: nors Lietuva ir netapo lenkų provincija, vis dėlto būtent ji sąlygojo bajorų įsigalėjimą. Kaip ir I. Lappo K. Avižonis pripažino LDK bajorų nuopelnus apsaugant valstybės institucijas nuo lenkų kišimosi, tačiau jis kitaip traktuoja realias unijos pasekmes už teisėtvarkos ribų: „Tarp lietuvių ir lenkų bajorų pamažu reiškėsi kultūrinė niveliacija. Lietuvos bajorai pamažu pasisavino lenkišką bajorų ideologiją bei kultūrą. Lie-

618 *Ibid.*, p. 506–507.
619 *Ibid.*, p. 509.

tuvos lenkėjimas vyko per abiejų kraštų bajorų politinį bendradarbiavimą, teisinės padėties susilyginimą, bažnyčią, mokyklą, giminiavimąsi, tarpusavio ryšius ir kt. Nors lietuvių kalba dar nebuvo bajorų pamiršta, bet kas kartas labiau įsigalėjo lenkų kalba ir papročiai."[620] I. Lappo savo darbuose neakcentavo šių neigiamų unijos pasekmių, bet žvelgė į reikalą teisės istorijos požiūriu.

K. Avižonis atkreipė dėmesį ir į tai, kad LDK bajorijos dalis suvokė esančios padėties pavojingumą: apie tai byloja jo nagrinėta XVI–XVII a. literatūra (Lukošiaus Gornickio, Andriaus Volano, Krištupo Opalinskio ir kitų autorių veikalai). Pavyzdžiui, seimo maršalka Opalinskis *liberum veto* teisę traktavo kaip faktiškąją nelaisvę, t. y. seimo nesugebėjimą veikti, ir siūlė ją panaikinti.[621] K. Avižonis pateikia ir daugiau panašių bajoriško mentaliteto pasireiškimo pavyzdžių. Pasitaikydavo ir sumanių politikos veikėjų (autoriaus minimi Karolio Katkevičiaus, Krištupo Radvilos, Stanislovo Albrechto Radvilos, Mikalojaus Radvilos Juodojo vardai), kurie tačiau negalėjo pakeisti susidariusios bendros situacijos ir patys tai puikiai suvokė.

Didžioji A. Janulaičio mokslinio palikimo dalis, kaip minėta, priklauso socialinei Lietuvos istorijai. Pagrindinį dėmesį istorikas sutelkė ties XIX a. socialine istorija. Stambiausiame darbe „Bajorai ir jų seimeliai XIX a." jis nušvietė bajorų luomo raidą Lietuvai jau praradus valstybingumą. Čia kaip ir rašytinio palikimo didžiojoje dalyje dominuoja sintetinimo pradas: A. Janulaitis retai ilgiau apsistoja išsamiai paanalizuoti kurį nors atskirą klausimą ar problemą, bet siekia pozityvistinio sintetinio vaizdo, t. y. visapusiškai nušviesti tyrimo objektą. Tokia medžiagos pateikimo forma lei-

[620] *Ibid.*, p. 511.
[621] *Ibid.*, p. 516.

džia A. Janulaičiui glaustai aptarti daugybę su tema susijusių klausimų, kiekvienu atveju nepamirštant nurodyti pirminius ar antrinius šaltinius, kuriais yra remiamasi – administracijos, teismo, ūkio reikalų dokumentaciją; jo pirmtakai romantikai rėmėsi tik metraščiais, privilegijomis ir kitais publikuotais šaltiniais.[622]

Darbas apie XIX a. bajorus susideda iš 5 dalių: pirmoje kalbama apie bajorų luomo atsiradimą, antroje ir trečioje aptariamos Lietuvos bajorų privilegijos pirmajame amžiaus trečdalyje, ketvirtoje – santykiai su rusų biurokratija 1830–1855 m., baigiamojoje dalyje nušviečiamas bajorų vaidmuo 1863 m. sukilime. A. Janulaičio darbas apie Lietuvos bajorus savo turiniu pranoksta pavadinimo nubrėžtas ribas. Tai – savotiška XIX a. socialinės istorijos enciklopedija: autorius aptaria bajorų teises, ekonominę padėtį, santykius su kitais luomais ir pačiame bajorų luomo viduje, nušviečia XIX a. politinės peripetijas, Napoleonmetį ir kt., todėl darbas neprarado savo mokslinės vertės ir šiandien.

Įvade aptaręs rusų bajorų luomo atsiradimą bei raidą ir Lietuvos-Lenkijos valstybės padalijimą, autorius antroje dalyje nagrinėja Lietuvos bajorų luomo socialinį statusą XIX a. pradžioje.[623] Čia kalbama apie rusų administracijos LDK žemėse veikimo pradžią ir su tuo susijusią bajorystės įrodymo problemą: daugelis LDK bajorų, negalėdami dokumentais patvirtinti priklausomybės savo luomui, netekdavo teisių. Nors ir nebuvo imtasi represijų prieš bajorus, pakito jų visuomeninis vaidmuo: rusų administracija siekė „bajorų savivaldai duoti maža savo ir daug valstybės darbo, o daugumą – skiriamiems vyriausybės valdininkams <...>".[624] Nuo

[622] J. Jurginis. Augustino Janulaičio palikimas // *A. Janulaitis. Praeitis ir jos tyrimo rūpesčiai.* V., 1989. P. 10.

[623] A. Janulaitis. *Bajorai ir jų seimeliai XIX amžiuje // Op. cit.*, p. 97–116.

[624] *Ibid.*, p. 99.

1797 m. teisė skirti pavietų viršininkus iš bajorų perduodama vyriausybei. 1798 m. vyriausybės žinion pereina ir policija. Bajorų interesai jų santykiuose su kitais luomais kai kur sutapo su rusų administracijos planais: bajorai pritarė caro administracijos siekiui apriboti kunigų teises; savotiškai jie gynė caro 1797 m. manifestu sunkiu trijų dienų lažu apkrautus valstiečius, kaltę dėl jų skurdo suversdami smuklių savininkams žydams, neva nugirdantiems valstiečius.[625] Įvyko pakitimų kariuomenėje (įvesta rekrutų sistema), švietimo srityje (neturtingų bajorų vaikams įsteigtos vidurinės mokyklos – taip siekta ateityje įtraukti šį sluoksnį į administracinį darbą).[626]

Laikotarpis po 1812 m. karo dar labiau susiaurino teises. Dalis jų turtų buvo konfiskuoti. Permainos palietė nuteistuosius bajorus: šie turėjo netekti bajorystės ir kai kurių kitų teisių. Dar labiau suaktualėjo bajorystės įrodymo reikalas.[627] A. Janulaitis gana išsamiai aptarė ir bajorų santykius su miestiečiais. Šie ryšiai buvo persmelkti konkurencija dėl mokesčių ir rinkliavų – kaip valstybinių, taip ir įvedamų pačių miestų administracijos.[628] Bajorų santykiai su valstiečiais po 1812 m. irgi pasikeitė: dėl karo ir bado sumažėjus jų skaičiui, būtinybė atstatyti ūkį suaktualino baudžiavos panaikinimo idėjas. „1817–1820 m. valstiečių reformos klausimas sujungė visos Lietuvos bajorus: sumanymai kilo visoj Lietuvoj, programa ir planai buvo vienodi <...> vienodais reikalavimais kreiptasi į vyriausybę."[629]

A. Janulaičio darbe tinkamai nušviečiami ir XIX a. Lietuvos bajorų gyvenimo lūžiai: 1831 ir 1863 m. sukilimų reikšmė jų luo-

[625] *Ibid.*, p. 113–114.
[626] *Ibid.*, p. 115–116.
[627] *Ibid.*, p. 276–280.
[628] *Ibid.*, p. 331–335.
[629] *Ibid.*, p. 387.

mui. Autorius akcentavo caro panaudotus represinius metodus – asmens bausmes, turtų atėmimą, valstybės tarnybos apribojimus, prasidėjusią rusinimo politiką. Šiomis priemonėmis caras siekė susilpninti bajorus ekonomiškai ir politiškai.[630] 1863 11 02 bajorų savivaldos panaikinimas ženklino galutinį jų įtakos visuomenėje panaikinimą. 7-ajame dešimtmetyje panaikinus baudžiavą, savo bajorystės neįrodę smulkieji bajorai buvo priskirti kartu su valstiečiais mokestiniams luomams – žiūrint pasirinkto noro, jie tapo miestiečiais, valstiečiais, pirkliais. Į buvusių bajorų norus atsižvelgta tik pateikus revizijos sąrašus. „Panaikinus baudžiavas, pravedus žemės reformą, panaikinus bajorų savivaldą, bajorai beliko įtakingi kaipo dvarininkai, gi kaip luomas nedaug tesvėrė."[631]

Ypatingo A. Janulaičio dėmesio susilaukė 1831 m. sukilimas. Tam skirti jo specialūs darbai.[632] Pažymėtina, kad ir 1831, ir 1863 metų sukilimams taiko, nors ne visuomet, revoliucijos terminą. Tai – neabejotinas marksizmo ideologijos poveikis autoriui – kairiųjų pažiūrų atstovui, jaunystėje socialdemokratui, K. Markso ir F. Engelso darbų vertėjui.

Kaip teisingai pastebėjo J. Jurginis, A. Janulaitį sudomino Lietuvos kunigų vidinis konfliktas 1831m. sukilimo metu bei jo išsprendimas: viena vertus, paklusnumo bažnyčiai principas liepė jiems nuo šio sukilimo atsiriboti, o tautinis jų nusiteikimas skatino pasielgti priešingai.[633] Veikale aptariamas dvasininkų luomo švietimas, Lietuvos bažnyčios materialinė padėtis bei administracija,

[630] *Ibid.*, p. 450–461,572, 597–602.

[631] *Ibid.*, p. 604.

[632] A. Janulaitis. *Kunigai ir 1831m. revoliucija Lietuvoje.* K., 1923; pakartota leidinyje: *Augustinas Janulaitis. Praeitis ir jos tyrimo rūpesčiai.* V., 1989. P. 236–303; *Valstiečiai ir 1831 m. revoliucija Lietuvoje.* K., 1925.

[633] J. Jurginis. Augustino Janulaičio palikimas // *Ibid.*, p. 20.

kunigų socialinė kilmė, jų santykiai su rusų valdžia, popiežiaus ir kunigų požiūris į revoliuciją (atskirai kalbama apie Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų kunigų poziciją). Kaip buvo sprendžiamas šis konfliktas?

A. Janulaitis konstatuoja skilimą kunigų luomo viduje. Popiežius taip pat neišsakė aiškios nuomonės. Tarp žemaičių kunigų vienybės nebuvo: dauguma suvokė nepajėgią aktyviai veikti. „Tiktai dalis kunigų ir vienuolių, kuriems per siaura ir ankšta buvo sutana, kurie vargo prispirti buvo tapę kunigais, pasinaudojo proga išsprukti, tie galėjo eiti ir ėjo į revoliuciją."[634] A. Janulaitis aptarė vyskupo M. Valančiaus poziciją dėl 1863 m. sukilimo. Ji nebuvusi vienareikšmė: viena vertus, „vyskupas padėjo savo vardą ten, kur sukilimui buvo naudinga. Savo raštuose <...> jisai ragina žmones eiti į karą prieš rusus, skatina ginkluotis, <...> rusų leidžiamų raštų neskaityti, kunigams įsako eiti taip pat, vykdyti naujos valdžios įsakymus, <...> būti sukilimo organizatoriais", tačiau „savo valios neparodė, darė tik kitų spiriamas ar prašomas, nes buvo senas, <...> nenorėjo dėl ko nors vaidintis su naująja valdžia ir žmonėmis, jam artimais. <...> Vėliau, blogai maištams pasibaigus, pralotas Kryžanauskas ant savęs pasiėmė kaltybę už vyskupo darbus, kad išvaduotų jį."[635] Pagrindiniai kunigų veiklos būdai 1831 ir 1863 m. sukilimuose – agitacija per pamokslus bažnyčiose, sukilimo finansinė parama, organizacinis darbas. Panašiai veikė ir vienuoliai. Vis dėlto radikaliausioji kunigų dalis ėjo kariauti kartu su sukilėliais, buvo kariuomenės kapelionais ir krito mūšio lauke. Vilniaus vyskupijoje susiklostė ypač sunki padėtis: sostinė Vilnius rusams buvo svarbus strateginis objektas, čia buvo

[634] A. Janulaitis. *Kunigai... // Ibid.*, p. 263.
[635] *Ibid.*, p. 266–267.

daug jų kariuomenės, todėl sunkiau buvo organizuoti pasipriešinimą. Vyskupas net negalėjo pareikšti savo nuomonės. Sukilimas vyko apskrityse. 1831 m. sukilimo metu Andrius Klongevičius, Vilniaus vyskupas, atsisakęs paklusti generalgubernatoriaus įsakymui agituoti žmones bažnyčioje prieš sukilimą, atleidžiamas iš pareigų ir 1931 07 05 ištremiamas iš Vilniaus į Rusiją.[636]

Sukilimą numalšinus, prasidėjo kunigų tardymai. Rusų adminiastracija stengėsi išaiškinti visas kunigų dalyvavimo smulkmenas. Kunigai įvairiopai suvaržomi: jiems draudžiama laisvai keliauti, kalbėti politikos temomis, laisvai pasirinkti pamokslus, kunigai skiriami tik su valdžios žinia ir kt. Valdžia nusprendė taip pat susiaurinti vienuolynų tinklą: juos uždaryti, sujungti į stambesnius ir perduoti vyskupų ar metropolito valdžiai.[637]

Taigi XIX a. Lietuvos istorijos kritinius momentus A. Janulaitis pavaizdavo socialinių konfliktų pagrindu. Suteikdamas aprašomiems įvykiams platų istorinį foną (nušviečiant rusų valdžios bendrąją politiką, jos santykius su popiežiaus kurija ir kt.), istorikas savo pirmuoju tikslu laikė pateikti išsamų visuomenės raidos vaizdą. Nors jis retkarčiais vartoja klasių kovos terminą, jo socialinės istorijos darbuose atraminė idėja yra lietuvių tautinio išsivadavimo judėjimas.

Minėtuose Z. Ivinskio, K. Avižonio, A. Janulaičio darbuose apžvelgtos istorinės epochos, o V. Daugirdaitės-Sruogienės veikalas[638] – puikus istorinės analizės pavyzdys, kur tyrimo objektas – vienas dvaras. „Tas darbas ne tik originalus, bet ir naujoviš-

[636] *Ibid.*, p. 275.
[637] *Ibid.*, p. 296.
[638] V. Daugirdaitė-Sruogienė. *Žemaičių bajoro ūkis XIX a. pirmoje pusėje.* V., 1995. Tai buvo autorės diplominis darbas, rašytas jai bebaigiant VDU. Pirmasis leidimas – K., 1938.

kas, visiškai atitinkantis tai, kas Vakarų istoriografijoje po Antrojo pasaulinio karo buvo imta vadinti „kasdienybės istorija".[651] Darbe aprašomas bendrasis dvaro vaizdas, jo geografinė padėtis, inventoriai, prekyba, nemažai vietos skirta dvaro valstiečiams – jų socialinei padėčiai, prekybai, buičiai, tikėjimui.

Autorė daro išvadą apie sunkią Būgių dvaro valstiečių padėtį: „Visą amžių dirbę, tik išmisti galėdami, prislėgti, iš visuomenės gyvenimo visiškai išguiti, tamsumoje paskendę, beraščiai, be jokių kultūros reikalavimų ir be jokio galėjimo tokius reikalavimus turėti, jie turėjo tik vieną paguodą – bažnyčią. Bet ir pastaroji mokėdavo iš jų reikalauti aukų, net ir tos paguodos už dyka neteikdama. <...> Ji tik dar giliau skiepijo juose vergovės pajautimą."[639] Reikšmingi ir darbo priedai – juose pateikiamas dvaro ekonominio pajėgumo 1846–1856 m. statistinis vaizdas, Būgių šeimynos atlyginimai, valstiečių mokesčiai, dvaro planas ir kt.

Minėtieji socialinės istorijos tyrimai leido sudaryti XIII–XIX a. Lietuvos visuomenės raidos panoramą, atskleidžiančią įvairių jos sluoksnių atsiradimą, plėtrą ir tarpusavio santykius. Į LDK bajorų luomą buvo sutelktas didžiausias jų mokslinis dėmesys, tačiau pakankamai ištirtas buvo ir valstiečių luomas, taip pat – Lietuvos dvasininkų ir pirklių luomai. K. Avižonio ir A. Janulaičio socialinės istorijos darbai nepriklausomos Lietuvos istoriografijos mastu yra didžiausi pagal apimtį. Tai ir nenuostabu, nes daugelį klausimų teko spręsti pirmąkart,o tam prireikė ištirti daugybę originalių šaltinių. Šie darbai neprarado savo reikšmės iki šiol – ir dėl juose panaudotos naujos medžiagos, ir dėl keliamų

[639] V. Daugirdaitė-Sruogienė. *Ibid.*, p. 122.

problemų. Šis aktualumas sustiprėjo atsisakius sovietinę metodologiją taikyti socialinei istorijai, nes tai neleido objektyviai nušviesti Lietuvos socialinių struktūrų raidos: pavyzdžiui, sovietinėje istoriografijoje „apie praėjusio šimtmečio bajoriją rašoma nebuvo. Matyt, pirmiausia dėl to, kad ne visai pagrįstai bajorų luomas buvo laikomas lietuvių tautai svetimu, sulenkėjusiu sluoksniu, „šaka, atskilusia nuo tautos". Kita priežastis <...> – pseudomarksistinės ideologijos poreikiai, kurie, smarkiai vulgarizuojant, galėtų būti nusakyti taip: feodalai išnaudojo liaudį, naudojosi jų darbo vaisiais, todėl neverti istorijos atminimo."[640]

KULTŪROS ISTORIJOS DARBAI

Lietuvos kultūros istorija

Nors Lietuvos kultūrai universiteto istorikai skyrė nemažai straipsnių periodikoje, monografinio tyrimo susilaukė tik XIX a. pirmosios pusės laikotarpis. Tai – Vinco Maciūno darbas „Lituanistinis sąjūdis XIX a. pradžioje."[641] Autorius užsibrėžė tikslą atskleisti susidomėjimo lietuvių kalba ir kultūra priežastis. F. Sliesoriūnas šį darbą laiko „didžiausiu buržuazinės istoriografijos laimėjimu, tiriant nacionalinės lietuvių kultūros genezę."[642] Lietu-

[640] E. Aleksandravičius, A. Kulakauskas. *Carų valdžioje.* V., 1996. P. 203.
[641] V. Maciūnas. *Lituanistinis sąjūdis XIX a. pradžioje.* K., 1939.
[642] F. Sliesoriūnas. *1830–1831 metų sukilimas Lietuvoje.* V., 1974. P. 12.

vos visuomenėje pirmajame XIX a. trečdalyje vykę kultūros poslinkiai V. Maciūno nagrinėjami susidomėjimo kalba, istorija ir tautotyra aspektais.

Aptardamas lituanistinio sąjūdžio pradžią, autorius suteikia jam ano meto politinių įvykių foną. XVIII a. pabaigos lemtingas smūgis LDK valstybingumui, V. Maciūno nuomone, ir paskatino patriotinę visuomenę stiprinti savo šviečiamąjį darbą.[643] Jis gausiai cituoja Tadeušo Čackio, Jono Albertrandžio, Jono Sniadeckio ir kitų pasisakymus apie kultūros ir mokslo reikšmę nepriklausomybę praradusioms lenkų ir lietuvių tautoms, iš kurių aiškėja, kad „bendroji to laiko pažiūra į kultūrinį darbą kaip į patriotinę pareigą tautai buvo vienas iš svarbių veiksnių ir lietuviškojoXIX a. pradžios kultūrinio bei literatūrinio sąjūdžio."[644] Jau XIX a. pradžia autoriaus datuojami pirmieji kraštotyros mėginimai, pažymi Vilniaus universiteto profesorių vaidmenį, 1816 m. sudariusių kraštotyros komisiją, vadovavusią krašto ūkio padėties tyrimui, statistinių žinių registravimui, papročių aprašymų rinkimui ir kt. Šiam darbui atlikti stengtasi įtraukti ne tik mokyklų mokytojus, bet ir plačiąją visuomenę – studentiją, kunigus.[645] V. Maciūnas ilgiau apsistoja ties Vilniaus universiteto ir kitų šalies mokyklų padėtimi, kuri pagerėjo XIX a. pradžioje, aprimus politinėms audroms. Universitetan atėjo pažangūs profesoriai (I. Danilavičius, broliai Sniadeckiai, filologas Gotfridas Grodeckas, medikas Juozas Frankas ir kt.), kasmet augo studentų skaičius. Paskaitų klausytis turėjo teisę ir nestudentai. Universitetas daug nusipelnė ir organizuodamas krašto mokyklas – rengė mokytojus, literatūrą, programas,

[643] V. Maciūnas. *Op. cit.*, p. 34.
[644] *Ibid.*, p. 37.
[645] *Ibid.*, p. 38–39.

kontroliavo mokyklų darbą per savo vizitatorius.[646] Tačiau universitete vyravo lenkiška dvasia, ir lietuvių kalbai čia nebuvo rodoma daugiau mokslinio dėmesio (jo administracija ignoravo Ksavero Bohušo pasiūlymą sudaryti lietuvišką krašto mylėtojų draugiją, kaip universiteto bibliotekininko adjunkto Kazimiero Kontrimo memorandumą dėl lietuvių kalbos katedros steigimo). Vis dėlto brendo jaunoji studentų karta, kuri domėjosi lietuvių kalba. Studentas K. Nezabitauskis, keliaudamas universiteto lėšomis, užsiėmė kalbotyra. V. Maciūnas pabrėžė ir Vilniaus laikraščių vaidmenį lituanistiniam sąjūdžiui. Nors jie buvo lenkiški, pasitarnavo žadindami kultūrinę veiklą: senųjų dokumentų paiešką, lietuvių kalbos vartojimo geografinių ribų nustatymą, papročių rinkimą ir t. t.

Autorius atkreipia dėmesį į naujaisiais laikais pasaulyje išaugusį dėmesį kalboms. Lyginamasis kalbų mokslas (A. Pottas, Augustas Schleicheris) pripažino didelę lietuvių kalbos vertę dėl jos senumo. Lietuvoje autorius pažymi literato Ambraziejaus Kašarauskio, S. Daukanto, Kiprijono Nezabitauskio, prof. J. Juškevičiaus, Mikalojaus Akelaičio, L. Ivinskio ir kitų šviesuolių nuopelnus kalbotyros srityje. Jie lietuvių kalbos garbinimo tradiciją perdavė aušrininkams.[647]

Nuosekliai augo ir visuomenės domėjimasis savąja istorija. Lietuvos praeities idealizavimas taip pat siekia XIX a. pradžią. Konstantino Tiškevičiaus, M. Akelaičio, kitų ano meto inteligentų raštuose V. Maciūnas surado nemažai meilės savajam kraštui įkvėptų žodžių. V. Maciūnas aptarė grožinės literatūros vaidmenį, iškeliant praeitį iš užmaršties, Dionizo Poškos kaip istoriko veiklą, pirmasis iš VDU istorikų plačiai apibendrino XIX a. istoriografijos mokslinę ir didaktinę reikšmę. Iki tol apie XIX a. istoriografiją,

[646] *Ibid.*, p. 45.
[647] *Ibid.*, p. 295.

kaip visumą, VDU istorikų nebuvo kalbėta, dėmesys skirtas tik atskiriems istorikams. V. Maciūnas nesutiko su A. Voldemaro išsakyta mintimi, neva D. Poška, Juozapas Arnulpas Giedraitis, Antanas Strazdas ir kiti XIX a. pradžios veikėjai dar buvo senosios Lietuvos atstovai, o tautinis atgimimas prasidėjęs žymiai vėliau. Jam oponuodamas, V. Maciūnas rašė: „<...> Senosios Lietuvos lietuviškumas (čia turime galvoje ypač XVII ir XVIII a. Lietuvos bajorus ir didikus, kurie vadino save lietuviais) reiškėsi kaip pastangos politiškai, valstybiškai skirtis nuo lenkų, o XIX a. pradžioje toks Poška ir kt. Lietuviškumo sąvokoje jau akcentuoja tautinio skirtingumo žymes: gimtąją kalbą, rūpestį dėl savosios literatūros ir t. t. Taigi tai buvo kažkas nauja, ko nematėme anoj senojoj Lietuvoj (Daukšos balsas atgarsio nebuvo radęs)."[648]

V. Maciūnas, savo darbui panaudojęs nemažai Lietuvos, taip pat vokiečių, lenkų literatūros, XIX a. 1-osios pusės Lietuvos kultūros fenomenui suteikė platų Europos kontekstą, taip pat nušvietė Didžiosios ir Mažosios Lietuvos kultūrinę sąveiką. Vertindami jo reikšmę vėlesniajai temos istoriografijai, šiuolaikiniai autoriai pažymi, kad šis veikalas konceptualiai ją paveikė: V. Merkio, Meilės Lukšienės, kitų autorių raštuose laikomasi maždaug tos pačios lietuviškojo atgimimo versijos, t. y. jo pradžia datuojama XVIII–XIX amžių sandūra.[649]

V. Maciūno mokytojo prof. M. Biržiškos dviejų tomų straipsnių rinkinio „Iš mūsų literatūros ir kultūros istorijos"[650] vertė yra dviguba – ir kaip mokslinio kūrinio, ir kaip šaltinio tolimesnėms paieškoms kultūros istorijos srityje. Pirmasis tomas apima straips-

[648] *Ibid.*, p. 298.
[649] E. Aleksandravičius, A. Kulakauskas. *Carų valdžioje*. V.,1996. P. 32.
[650] M. Biržiška. *Iš mūsų literatūros ir kultūros istorijos*. T. I-II. 1928–1938.

nius, autoriaus rašytus 1904–1936 m. (bibliografija – iki 1938 m.). Straipsnių tematika gana įvairi, nors chronologiškai jų dauguma aprėpia XIX a. ir XX a. pradžią.

XVIII a. mažalietuvių kultūros raida aptariama straipsnyje „Mažosios Lietuvos visuomenė Duonelaičio metu". S. Daukanto darbų analizei svarbi istoriko naudotų raštų apžvalga. XVIII a. Lietuvos švietimo istorijai reikšmingas straipsnis „Lietuvių mokykla ligi XVIII a. pabaigos". Keli straipsniai skirti XIX a. lietuvių studentijai: nušviečiamas jų gyvenimas ir studijos Maskvoje. XX a. pradžios Lietuvos ekonomikos istorija aptariama rusų kalba rašytame straipsnyje „Ekonominė Lietuvos ir Gudijos padėtis", kai 1913–1914 m. M. Biržiška ėjo Vilniaus žemės banko tarnautojo pareigas ir rengė pranešimą Šiaurės–Vakarų krašto ekonomistų suvažiavimui. Pora straipsnių skirta lietuviškojo teatro istorijai, talpinama nemažai publicistikos įvairiomis literatūros istorijos temomis. Apžvelgiami kai kurie D. Poškos, L. Ivinskio, M. Daukšos, J. Juknevičiaus, Adomo Mickevičiaus, M. Valančiaus ir kitų įžymių lietuvių veikėjų raštai. Kitos straipsnių temos – lietuvių dainų rinkimas, Lietuvos kultūros akademijos steigimas. Taigi autorius domėjosi įvairiomis kultūrinio gyvenimo pusėmis, o visi jo rašyti straipsniai turi bendrą konceptualų pagrindą – lietuvių kultūros idėją, tapusią kelrodžiu ir jo mokiniui V. Maciūnui.

Kalbant apie Lietuvos kultūros istorijos darbus, negalima apeiti A. Aleknos veikalo „Katalikų Bažnyčia Lietuvoje".[651] Autorius apžvelgė katalikybės raidą Lietuvoje nuo seniausių laikų iki pat XX a., aptarė jos plėtimąsi įvairiose Lietuvos regionuose, konfesinius santykius skirtingais laikotarpiais, katalikų priešinimąsi šalies rusini-

[651] A. Alekna. *Katalikų Bažnyčia Lietuvoje*. K., 1936.

mui XIX a., kitus, su religija susijusius, kultūros raidos klausimus. A. Alekna rėmėsi daugiausia antriniais šaltiniais – XIX a. pabaigos – XX a. pradžios vokiečių (K. Forstreuterio, Hanso Bellée, K. Springmanno), rusų (Mitrofano Dovnar-Zapolskio, Vasilijaus Vasiljevskio), lenkų (Antonio Prochaskos, Kazimiero Chodynickio, H. Paškievičiaus, Stanislovo Zajančkovskio ir kt.) istorikų darbais. Sunku visiškai sutikti su autoriui padarytu Z. Ivinskio priekaištu, neva jis vengė spręsti su tema susijusias problemas.[652] Jau pirmajame skyriuje A. Alekna neakivaizdžiai polemizuoja su lenkų prof. V. Abrahamu, teorijos apie ankstyvąją lenkų kultūrinę įtaką Lietuvai autoriumi. A. Aleknos teigimu, šiai teorijai prieštarauja nemažai šaltinių: Gedimino laiškuose popiežiui (1323) nurodomos tik trys katalikų bažnyčios visoje LDK, o lenkų kolonijų formavimasis Lietuvoje karo belaisvių pagrindu nėra rimtas argumentas, nes šaltinius galima įvairiai interpretuoti: „Žinoma, kad tais laikais buvo prekiaujama vergais. Be to, tam tikrais atsitikimais šie belaisviai būdavo paleidžiami arba giminių išperkami."[653] Kiti autoriaus svarstyti klausimai – dėl Gedimino tikėjimo (prieinama išvada apie jo indiferentiškumą tikybos atžvilgiu), dėl Jogailos vaidmens Lietuvos krikšto metu (Jogaila pavaizduotas kaip aktyviai veikusi politinė figūra, o tai buvo nauja ano meto istoriografijoje), dėl protestantizmo laimėjimo ir paplitimo Lietuvoje (svarbiausia to priežastimi autorius laiko ne ekonomines priežastis, o žemą katalikų dvasininkų kultūrą), bažnyčios santykių su universitetu ir kt. Recenzentas pagrįstai pasigedo nenušviestų bažnytinės unijos, parapijų steigimo, bažnytinių žemių bei valstiečių atsiradimo klausimų nušvietimo, atskirų

[652] Z. Ivinskis. Antanas Alekna. Katalikų Bažnyčia Lietuvoje. /rec. / // *Židinys*. 1936. Nr. 1–6. P. 626.

[653] A. Alekna. *Op. cit.*, p. 14.

laikotarpių charakteristikos (panašūs priekaištai Z. Ivinskio daromi ir A. Aleknos darbui apie Valančių). Tačiau tai buvo pirmasis bandymas nušviesti visą lietuviškos katalikybės istoriją, todėl veikalas tapo reikšmingas ano meto istoriografijai.

Visuotinė kultūros istorija

Didžioji apžvelgtųjų VDU istorikų raštų dalis neabejotinai yra pozityvistiniai darbai, rašyti laikantis kritiškojo istorizmo kanonų. L. Karsavino „Europos kultūros istorija" – kitokio tipo. Lietuvos istoriografijoje tai yra pirmasis apibendrinamasis visuotinės istorijos ir kartu didžiausias pagal apimtį darbas. Kultūra nagrinėjama per dvasinio, religinio Vakarų Europos gyvenimo prizmę. Chronologiškai apimtas tūkstančio metų laikotarpis, atitinkantis viduramžius (buvo planuota darbą tęsti ir nušviesti vėlesnius laikus, tačiau tam sutrukdė sovietų okupacija ir II pasaulinis karas).

Pirmasis tomas – tarsi įvadas į Europos viduramžių epochą. Čia kalbama apie romėniškosios kultūros gyvavimo paskutinius šimtmečius. Viduramžių Europos kultūra L. Karsavino kildinama tiesiogiai iš jos, todėl jam svarbu aptarti senovės Romos valstybės santvarką, jos ekonomiką. Augimas biurokratijos sluoksnis, pakrikusi politinė sistema, decentralizuota ekonomika – tai, anot autoriaus, ne Romos imperijos žlugimo priežastys, bet tik jo požymiai. Kaip jau minėta, L. Karsavinas apskritai netaikė priežastingumo schemos globaliniams istorijos procesams. „Tyrinėdamas imperijos žlugimą, istorikas negali ieškoti šio žlugimo priežasčių bei faktorių, tik gali ir turi aprašyti žlugimą ir, kiek galima, išaiškinti bendrą, esminį visur besireiškiantį faktą. O to fakto socialiai psichiško esama."[654] Kitaip sakant, į pirmą planą L. Karsavinas

[654] L. Karsavinas. *Europos kultūros istorija*. T. I. V.,1991. P. VIII.

iškelia kultūros faktorių. Romos imperijos žlugimą sąlygojusiu veiksniu jis laiko visuomenės elito individualistinio idealo krizę. Daug vietos I tome užima krikščionybė. Ji traktuojama ne tik kaip religija, bet ir kaip metafizika, ir kaip sociokultūrinis fenomenas (šiuo požiūriu nagrinėjami Plotino, arijonų, Nestorijaus, Salviano, Augustino, Orosijaus, kitų antikinių autorių raštai). Krikščionybė sujungė individualius dvasinius poreikius su kasdienio gyvenimo praktika; dėl šio universalizmo ji tolydžiai tampa vyraujančia religija, o Roma – jos centru, taigi atgauna ir prarastą politinį svorį. Apžvelgęs ir įvertinęs Romos antikinę kultūrą, L. Karsavinas pereina prie ankstyvosios Europos istorijos. Pritardamas garsiems medievistams Fustel de Coulanges ir A. Dopsch, L. Karsavinas atmeta nuomonę apie neva egzistavusias senovės germanų agrarines komunas. Tacito raštų analizė leido autoriui daryti išvadą apie individualų germanų ūkį, tačiau ne romėniško *dominium* prasme.

L. Karsavinas pavaizduoja romėnų, iberų, germanų ir kitų tautų kultūrinio supanašėjimo procesą. Jo rezultatas – besiformuojanti vieninga Europos tauta su individualiais lokaliniais bruožais. Tai atitinka L. Karsavino „daugingos vienovės" ar „simfoninės tautos" teorinį konceptą: laisvos laisvųjų sąjungos iškėlimą. Visa tai lygintina su jo eurazietiškomis nuostatomis: juk maždaug tas pats postuluojama ir jo straipsnyje „Europa ir Rusija. Eurazinės ideologijos apmatai.", tik dabar simfoninės sąjungos pasiūlymo susilaukė Rytų Europos tautos. Feodalizmo – šios viduramžių tautos pagrindo – genezė L. Karsavino traktuojama kaip taikus, nekonfliktinis procesas, akcentuojama nuosekli jo raida. Trečiame tome pradedama gvildenti nauja įdomi epocha – Europos tautų (anglų ir prancūzų) formavimasis ir jų antagonizmas universaliai vokiškai imperijai. Dar viena įdomi tema – Europos kultūros ribų plėtimasis šiaurės vakarų kryptimi. L. Karsavinas nė kiek neabejoja

vokiečių ordino agresyvia pozicija. L. Karsavinas nuodugniai nagrinėja klasikinių antikinių ir viduramžių autorių Plotino, Bonaventūros, Tomo Akviniečio, Dunso Škoto, Johano Eckeharto ir kitų raštus (taigi darbas yra įdomus ir dėl jame išsakytų filosofinių autoriaus minčių). Ketvirtame tome tęsiama dar anksčiau pradėta dviejų universaliųjų Europos galybių prišpriešos tema: imperijos kova su popiežiumi. Valstybinės santvarkos požiūriu čia taip pat palyginamos tarpusavyje dvi tautinės valstybės –Anglija ir Prancūzija, ir pirmenybė atiduodama pirmajai – dėl tvirtesnės feodalinės santvarkos, laisvųjų žmonių bendruomenių dalyvavimo valstybės valdyme. Įdomus ir tos pačios epochos inkvizicijos fenomeno aptarimas. L. Karsavinas vengia bet kokių subjektyvių vertinimų, nušviečia tas socialines sąlygas, kuriomis inkvizicija atsirado. Ji visų pirma autoriui rūpi kaip bažnyčios galybės pagrindas. Penktas tomas apima jau vėlesnę epochą – XIV–XV a. Pagrindinis L. Karsavino dėmesio objektas – Renesansas. Jame autorius išskiria du pagrindinius elementus – empirizmą, atitraukusį jo atstovus nuo dangiškojo pasaulio, ir individualizmą, atribojusį juos nuo visuomenės. Tuo būdu Renesansas pavaizduojamas kaip antisocialinis ir antireliginis sąjūdis. Skiriamas dėmesys renesanso veikėjams Marsilijui Paduviečiui, Džovaniui Bokačui, Frančeskui Petrarkai ir kt.

L. Karsavino veikalas iki šiol išlieka unikalus Lietuvos istoriografijoje: po karo sovietinių autorių jis ignoruotas kaip ir visas mokslininko palikimas, o pirmieji atsargūs vertinimai dar tik prasideda. E. Gudavičiaus nuomone, šis darbas, jo vertė lietuvių visuomenės iki galo dar nėra suvokti. Nagrinėtų problemų įvairovė, filosofinių temų gilumas – visa tai tebelaukia didesnio dabarties mokslininkų dėmesio.

Tematiškai ir tipologiškai aptartajam L. Karsavino darbui artima J. Jakšto disertacinė studija „Vakarų krikščionių mintys apie

Romos imperiją iki V a."[655] Autoriaus tyrimo objektas – kultūriniai ir mentaliniai pokyčiai žlungančios imperijos visuomenėje, atvedę į krikščioniškosios pasaulėžiūros ir imperinės ideologijos sintezę. Tai buvo originali, specialiai nenagrinėta tema. Kaip prakalboje pažymi pats autorius, tyrimą jis parėmė A. Dopscho imperijos kontinuiteto teorija, pripažįstančia imperijos socialinį, ekonominį ir kultūrinį Romos imperijos tęstinumą ankstyvaisiais viduramžiais. „Skaitant pirmųjų vidurinių amžių bažnytinius šaltinius, teko pastebėti, kad jų autoriai kalbėjo apie Romos imperiją kaip apie gyvuojančią, nepaisydami jos skaidymosi ir barbarų germanų antplūdžio. Ir tikėjimas jos trukme krikščionyse buvo toks stiprus, kad jo neslopino net imperijos, kaip politinio vieneto, merdėjimas. Net ir imperijai žlugus, išliko jos idėja. Tuo įsitikinęs, pradėjau gilintis į Vakarų krikščionių bažnytinius raštus nuo seniausių laikų ir komentuoti juose reikštas mintis<...> Renkant medžiagą, reikėjo perskaityti daugelį autorių ir daug jų raštų, pradedant nuo maždaug trečiojo amžiaus vidurio iki Va. pabaigos", – prisiminė vėliau savo mokslo darbą J. Jakštas.[656] Lotyniškų kūrinių analizę autorius atliko remdamasis XIX a. pabaigos – XX a. pradžios vokiečių ir prancūzų istoriografija. Įvadinėje darbo dalyje apibūdintas bendrasis epochos idėjinis fonas, apžvelgiamas ankstyvosios krikščionybės raidos etapas iki Teodozijaus edikto (380 po Kr.), suteikusio krikščionybei oficialiosios religijos statusą. J. Jakštas išskiria tris imperijos idėjos raidos etapus: pagoniškąjį, krikščioniškąjį ir politinio jos žlugimo. Atliktoji pirmojo periodo autorių (Municijaus, Irenejaus ir Tertulijono) tekstų analizė

[655] J. Jakštas. Vakarų krikščionių mintys apie Romos imperiją iki V amžiaus // *Senovė*. T. III. K., 1937.

[656] J. Jakštas. *Mano istorijos mokslo kelias*. V., 1992. P. 32.

leido teigti, kad jau to meto krikščionių mąstytojų raštuose, paremtuose Apreiškimu arba stoikų filosofija, nebuvo nuostatų, iš principo priešingų imperijos idėjai. Ypatingas dėmesys skirtas imperatoriaus Konstantino Didžiojo bažnytinei politikai ir religinei pasaulėžiūrai. Pradedant jo valdymo laikais krikščionybė įsivyrauja valstybės elito gyvenime; krikščioniškųjų epochos mąstytojų raštuose ryškėja patriotinės imperijos apoteozavimo tendencijos (ryšium su tuo J. Jakštas aptaria Aurelijaus Prudencijaus kūrybą). Tačiau nuo V a. dėl barbarų užpuolimų ir kai kurių vidinių priežasčių imperija silpnėja, mažėja ir pasitikėjimas valstybe krikščionių akyse (tai atsispindi šv. Jeronimo, šv. Augustino, kitų epochos amžininkų tekstuose). J. Jakštas aklai nesekė ankstesniųjų autorių pėdomis, gilinosi į pirminius šaltinius. Autorius negalėjo išlikti tradiciniuose istorijos tyrimo rėmuose, jam teko gilintis į šv. Augustino, Jeronimo, Orosijaus, Ambraziejaus, Laktancijaus ir kitų antikos mąstytojų filosofines koncepcijas.

L. Karsavino, J. Jakšto visuotinės istorijos darbai išplėtė Lietuvos istoriografijos ribas: visuomenei pasiūlyta žvelgti į žmonijos praeitį pro dvasinės kultūros raidos prizmę. Senosios kultūros fenomenai nesiejami tiesioginiais priežastiniais ryšiais; kiekvieno antikinio bei viduramžių mąstytojo palikimas kaip „vertybė savaime" pateikiamas vertinti skaitytojui. Deja, ši fenomenologinė istoriografijos kryptis negalėjo būti vystoma po II pasaulinio karo: marksistinė doktrina pripažino tik progresuojančios istorijos modelį, kuriame paskirų mąstytojų reikšmė, Europos dvasinio gyvenimo istorijos ypatumai geriausiu atveju laikyti antriniu dalyku.

ISTORIOGRAFINIAI DARBAI

Ankstesniųjų laikų Lietuvos praeitį nušviečiantis rašytinis palikimas domino ne vieną VDU istoriką. Aptariant Lietuvos istoriografijai skirtus universiteto istorikų darbus, reikia išskirti dvi jų grupes: pirma, tai atskirų istorikų palikimo ar tam tikro laikotarpio istoriografijos, kaip visumos, aptarimas; antra – istorijos šaltinių publikavimas bei jų įvertinimas. Pirmosios grupės darbų autoriai – V. Maciūnas, J. Puzinas, Z. Ivinskis, A. Janulaitis, I. Jonynas, antrosios – K. Jablonskis, I. Lappo, Z. Ivinskis, P. Penkauskas.

Senoji LDK istoriografija

Tiek politinėje ir socialinėje-ekonominėje istorijoje, tiek ir vertindami savo pirmtakų mokslinį palikimą, VDU istorikai siekė vientiso, išbaigto vaizdo. Tad suprantamas jų dėmesys tiek senajai Lietuvos istoriografijai, tiek XIX–XX a. pradžios istorikų darbams. Senąja istoriografija domėjosi daugiausia vyresniosios kartos VDU istorikai – J. Yčas, I. Jonynas, A. Janulaitis. Jie parašė keletą nedidelės apimties darbų apie XVI–XVII a. Lietuvos kronikininkus ir praeities tyrinėtojus.

J. Yčas nuodugniai ištyrė XVI a. vokiečių kronikininko Simono Grunau biografiją, raštus, taip pat pasekė, kaip bėgant amžiams keitėsi istorikų požiūris į Grunau[657] Studija paremta Karaliaučiaus archyvų dokumentais. J. Yčo tikslas buvo platesnis – visapusiška kronikos teksto analizė, tačiau vėliau apsiribota istoriografijos apžvalga. Vokiečių kronikos – svarbiausi ankstyvosios prūsų ir LDK istorijos rašytiniai šaltiniai.

[657] J. Yčas. *Simono Grunau, XVI a. kronisto reikalu.* K., 1922.

S. Grunau teikia gan išsamių žinių apie prūsų ir lietuvių visuomenės struktūrą; politinius epochos įvykius jis vertina iš vokiečių ordinui priešingos pozicijos. J. Yčas apžvelgė ordino istoriografiją iki S. Grunau laikų, domininkonų santykius su ordinu, aptarė kronikos atsiradimo istoriją. Veikalo įvade J. Yčas pabrėžė būtinumą branginti ir originaliai vertinti išlikusias negausias žinias apie senąją Lietuvą: „Mes, palyginus su kitomis tautomis, esame beturčiai šaltinių gausybės atžvilgiu, per tai tokie palyginus turtuoliai, kaip vokiečiai, gali ir nebranginti tokių veikalų, kur žinios daugiausia pasikartoja iš kitur arba, jei jų versmė nesusekta, kritikams atrodo prasimanytomis; jie gali praktiškai su tokiais šaltiniais visai be ceremonijų apsieiti <...>, o mes <...> turime, mums apie senovę žinių stokojant, kitaip, jei jame yra apie Lietuvos praeitį kas nors plačiau sakoma pasielgti <...>"[658] Anot J. Yčo, S. Grunau buvo tinkamai įvertintas tik XIX a., kai iš istorikų pradėta reikalauti kritiškos šaltinių analizės. Vokiečių istoriko Jojano Foigto požiūris į S. Grunau (turintis neaiškumų ir prieštaravimų) J. Yčo siejamas su romantizmo poveikiu; jam priešpriešinama nuoseklesnė A. Prochaskos pozicija.[659] Nemažai vietos skirta Maksui Toeppenui, kaip abejojusiam S. Grunau kronikos patikimumu. Anot J. Yčo, perdėm kritiški XIXa. istorikai ignoravo net jų pačių pastebimus S. Grunau kronikos pliusus: 300 metų laikytas patikimu, po M. Toeppeno straipsnio šis šaltinis nepelnytai nuvertintas ir atmestas.[660] Čia ryškėja ir J. Yčo tikslas – S. Grunau reabilitacija. Deja, pats J. Yčas neatliko S. Grunau kronikos teksto originalaus tyrimo, apsiribojo vien jo referavimu.[661] Vis dėlto, pasitelkus šios

[658] *Ibid.*, p. 5.
[659] *Ibid.*, p. 56–58.
[660] *Ibid.*, p. 61.
[661] *Ibid.*, p. 29–38.

kronikos pavyzdį, jam pavyko aprėpti gana platų šaltinotyros problemų lauką; tai buvo svarbu XX a. 3-ojo dešimtmečio pradžios Lietuvos istorijos mokslui.

Vienas reikšmingiausių I. Jonyno darbų – studija apie Mykolą Lietuvį, veikalo „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius" autorių, yra iki šiol ištisai nepublikuota.[662] Kaip ir M. Yčas I. Jonynas savo darbo įžangoje akcentavo reikalą branginti kiekvieną rašytinį istorijos paminklą. Nors Mykolo Lietuvio veikalas ir nėra grynai istorinis, tačiau I. Jonyno jis laikytas svarbiu XVI a. LDK mentaliteto šaltiniu, kartu teikiančiu ir nemažai istorinių žinių. I. Jonynas pabandė Mykolo Lietuvio kronikos teksto analizę sujungti su savo požiūriu į Lietuvos praeitį. Kadangi M. Lietuvis palygina XVI a. lietuvių, maskvėnų bei totorių visuomenes, I. Jonynas pateikia plačius LDK santykių su Maskva ir Krymu istorinius ekskursus, pradėdamas didžiųjų Lietuvos kunigaikščių epocha ir baigdamas paties M. Lietuvio gyvenamuoju laiku. Tai jam padėjo atskleisti ir Mykolo Lietuvio teikiamų žinių patikimumą.

Patį XVI a. veikalo autorių I. Jonynas kaip ir M. Liubavskis klaidingai tapatino su Mykolu Tiškevičiumi, nors iš pradžių, kaip pastebėjo V. Merkys, savo laiškuose M. Liubavskiui jis tuo abejojo.[663] Tiesa, ir savo darbe I. Jonynas pripažįsta negalįs atsakyti, ar M. Tiškevičius mokėjo lotynų kalbą, kuria yra parašytas veikalas.[664]

Autorius ilgiau apsistoja ties LDK kariuomenės būklės kritika Mykolo Lietuvio veikale. Efektyvaus kariuomenės funkciona-

[662] I. Jonynas. *Mykolas Lietuvis ir jo amžius.* Rankraštis // *VUB RS*, f. 100, b. 16.

[663] V. Merkys. Istorikas Ignas Jonynas // *Op. cit.*, p. 20–21.

[664] I. Jonynas. *Mykolas Lietuvis...* // Op. cit., l. 30 Šiuolaikinėje lietuvių istoriografijoje vyrauja nuomonė, kad Mykolas Lietuvis – didžiojo kunigaikščio sekretorius Vaclovas Maišiagališkis. Žr.: E. Gudavičius. *Lietuvos istorija.* V., 1999. P. 595–597.

vimo ir jos aprūpinimo problema išties buvo aktuali XVI a. LDK patriotams. Kalbėdamas apie LDK susidūrimus su kaimynais, Mykolas Lietuvis visiškai nemini bajoriškosios (ponų) kariuomenės, nors iš tikro ji egzistavo; dažnai dėl lėšų trūkumo ir bajorų ambicijų ji buvo neveikli. „Be jokio abejojimo, Mykolas Lietuvis, pats būdamas karys, gerai žinojo silpnąsias šitokios kariuomenės organizavimo ir veikimo puses ir neturėjo vilties jas pataisyti. Todėl tai jis visai apie šitokią kariuomenę ir nutylėjo."[665] Tačiau Mykolui Lietuviui atrodė nepriimtina ir LDK samdinių kariuomenė: nedidelės samdinių algos skatino juos plėšikauti savame krašte. „Jis gerai žinojo, kad šitokia, iš valkatų samdyta, kariuomenė buvo svetima tautiniam jausmui. Jis reikalauja todėl tik tautinės kariuomenės, kuriai būtų brangi tėvynė ir kuri kaudamasi jaustų, jog ji gina jos valdovus ir jos įstatymus."[666] I. Jonynas sustiprino šiuos M. Lietuvio teiginius apie pakrikusius kariuomenės reikalus, pateikęs analogiškas rusų emigranto Andriaus Kurbskio pastabas jo „Maskvos kunigaikštystės istorijoje".[667] Toliau I. Jonynas apsistoja ties papročių kritika Mykolo Lietuvio veikale: sugrįžimas prie senųjų papročių, anot autoriaus, yra valstybės politinės ir karinės sėkmės garantija. Tuo jis grindė vedybinių santykių reformos būtinumą, suteikiant vyrams daugiau teisių, sugrįžimą prie poligamijos (čia siektinu pavyzdžiu jo laikyti totoriai).[668] Mykolas Lietuvis taip pat siūlė reformuoti mokesčių sistemą (turėti nuolatinį biudžetą krašto apsaugai, įvesti progresyvinį mokestį nuo turto).

I. Jonynas aptaria ir tai, kaip savo veikale Mykolas Lietuvis pavaizdavo LDK XVIa. socialinę-ekonominę padėtį. Mykolas

665 *Ibid.*, l. 13.
666 *Ibid.*, l. 17.
667 *Ibid.*, l. 20.
668 *Ibid.*, l. 22–23.

Lietuvis konstatuoja pagyvėjusią prekybą ir nemenkas žemvaldžių pajamas iš savų ūkių, tačiau piktinasi šalyje egzistuojančia socialine nelygybe, kai žemvaldžiai buvo atleisti nuo mokesčių valstybei, protestuoja prieš šalies gyventojų atidavimą žemvaldžių jurisdikcijon (tokius privačių asmenų valdomus žmones jis vadina vergais). Pasipiktinimą jam kėlė ir išskirtinė kunigų padėtis. I. Jonynas pastebi, kad Mykolas Lietuvis piliečius vertina ne pagal jų priklausymą konkretiems luomams, bet pagal asmenines jų savybes, pasireiškiančias taikos ir karo metu; „tą vertingumą jis pareiškia lotynišku terminu „virtus".[669] I. Jonynas daro išvadą, kad darbo „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius" autorius „savo teisingomis ir drąsiomis mintimis <...> labai aukštai prašoko ne tik savo amžininkus, bet ir aplamai savo gadynės žmones."[670], kartu pabrėžia, kad Mykolo Lietuvio mintys ir pasiūlymai neturėjo atgarsio ano meto LDK visuomenėje. „Tik XIX amžiuje, po didžiausio politinio ir socialinio sukrėtimo Did. Prancūzų Revoliucijos metu, išganingi Mykolo Lietuvio sumanymai pradėti vykdyti Europoje ir kai kurie, kaip progresyvinis mokestis nuo turto, dar ir dabar sukelia beveik visuotinę opoziciją."[671]

Viena iš labiausiai diskutuojamų senosios LDK istoriografijos figūrų tapo Albertas Vijūkas-Kojelavičius, pirmosios „Lietuvos istorijos" autorius. Jubiliejinius straipsnius jėzuitui A. Kojelavičiui jo 250-ųjų mirties metinių jubiliejaus proga skyrė daugiausia kunigai: A. Jakštas-Dambrauskas, J. Totoraitis, J. Matusas, taip pat Z. Ivinskis. Šiuos jų tekstus nagrinėjęs Viktoras Gidžiūnas[672] pa-

[669] *Ibid.*, l. 38.
[670] *Ibid.*, l. 25.
[671] *Ibid.*, l. 26.
[672] V. Gidžiūnas. Albertas Vijūkas Kojelavičius Lietuvos istorikas 1609–1677. 8 skyrius. Nepriklausomos Lietuvos istorikų vertinimas // *Lituanistikos instituto 1977 metų suvažiavimo darbai.* Chicago, 1979. P. 77–79.

matuotai išskyrė du požiūrius į A. Kojelavičių: vyresniosios kartos autoriai kėlė teigiamas jo raštų puses, jaunieji tuos raštus pabandė įvertinti kritiškai.

A. Jakštas-Dambrauskas kartu su vokiečių istoriku A. Liudviku Schlözeriu kalbos ir istorinės kritikos požiūriu vertina „Lietuvos istoriją" kaip vieną geriausių XVII a. istorijos darbų.[673] Ypatingas A. Kojelavičiaus nuopelnas, A. Jakšto-Dambrausko manymu, kad savo „Lietuvos istoriją" jis rašė nepalankiomis sąlygomis – jau po Liublino unijos, kai, anot A. Jakšto-Dambrausko, Lietuva buvo netekusi nepriklausomybės ir tapusi Lenkijos dalimi. Jo straipsnis rašytas 1927 m., dar iki I. Lappo darbų apie Liublino uniją publikavimo lietuvių kalba; pats nebūdamas istorikas, A. Jakštas-Dambrauskas čia prisilaikė senojo požiūrio į unijos pasekmes LDK.

Kiek vėliau, 1928 m., rašyti J. Totoraičio ir Pranciškaus Būčio straipsniai.[674] Juose pateiktas publikuotų ir nepublikuo tų istorinių, teologinių ir filosofinių A. Vijūko-Kojelavičiaus darbų sąrašas, pabrėžiamas jo, kaip istoriko, kritiškumas. J. Totoraitis čia vėlgi remiasi L. Schlözerio autoritetu.[675] P. Būčys pabrėžė, kad A. Kojelavičius nebuvo palankus LDK didikams Radviloms ir Chodkievičiams, kurių savo „Lietuvos istorijoje" nekildino iš romėnų.[676]

J. Matusas be atodairos nesutiko su minėtų autorių nuomone dėl A. Vijūko-Kojelavičiaus, kaip istoriko. Savo kritiniuose straipsniuose J. Matusas pažvelgė į A. Vijūką-Kojelavičių iš XX a. isto-

[673] A. Jakštas-Dambrauskas. Kun. Albertas Vijūkas-Kojelavičius // *Užgesę žiburiai.* Roma, 1975. P. 196.

[674] J. Totoraitis. Albertas Vijūkas-Kojelavičius // *Tiesos kelias.* 1928. Nr. 1. P. 15–18; P. Būčys. Alberto Vijūko-Kojelavičiaus paminėjimas. *Ibid.*, p. 18–28.

[675] J. Totoraitis. *Ibid.*, p. 16–17.

[676] P. Būčys. *Ibid.*, p. 22.

rizmo pozicijos: kvestionavo jo patriotizmą, kritiškumą šaltinių atžvilgiu.[677] Visų pirma J. Matusas atidžiau pažvelgė į A. L. Schlözerio nuomonę. Anot J. Matuso, vokiečių autorius nepagrįstai pavadino Kojelavičių vienu iš geriausių XVII a. istorikų: jis nepalygino A. Kojelavičiaus veikalo su Motiejaus Stryjkovskio kronika (anot J. Matuso, Historiae yra M. Stryjkovskio kronikos lotyniškas vertimas[678]), apskritai nepakankamai pažinojo Lietuvos istorijos šaltinius. Be to, ir pats A. L. Schlözeris akcentavo per didelį A. Kojelavičiaus pragmatiškumą šiam aiškinant įvykių priežastis, taip pat – perdėm vaizdingą ir smulkmenišką jų aprašymą.[679] Kita J. Matuso pastaba – dėl patriotizmo stokos Kojelavičiaus veikale: „Bendrai Kojelavičius palieka Stryjkausko, kuris buvo pirmutinis Lietuvos istorininkas, pabrėžtus Lietuvos ir Lenkijos skirtumus. To negalima neigti, tačiau jo istorija turi kažkokį abiejų tautų niveliavimo charakterį."[680] A. Kojelavičius Vytauto ir Jogailos konfliktą, kaip ir Vytauto sumanymą karūnuotis, skirtingai nei Stryjkovskis, aiškina garbės troškimu, atskirus įvykius (1401 m. uniją ir kt.) traktuoja paviršutiniškai ir/arba Lietuvos nenaudai, be reikalo sulotynina lietuviškus vardus. Įdomu, kad J. Matusas nekritikuoja Kojelavičiaus dėl Liublino unijos traktavimo kaip įvykio, pražūtingo Lietuvos valstybingumui, pripažindamas jo aprašytą lietuvių nenorą sudaryti uniją kaip teigiamą bruožą. Pats J. Matu-

[677] J. Matusas. Ar Albertas Vijūkas-Kojelavičius S. J. buvo garsus Lietuvos istorininkas ir patriotas? // *Tiesos kelias*. 1929. Nr. 4. P. 252-255; Albertas Vijūkas-Kojelavičius kaip Lietuvos istorininkas. *Praeitis*. 1930. T. I. P. 318–329.

[678] Ši J. Matuso nuomonė nevisiškai teisinga: iš M. Jučo atliktos lyginamosios abiejų šaltinių tekstų analizės paaiškėjo, kad 80%A. Kojelavičiaus darbo turinio sudaro M. Stryjkovskio kronikos informacija,o likusioji dalis paremta Dlugošo, Dusburgo kronikomis, nežinomais rusų metraščiais ir kt. – M. Jučas. A. Kojelavičiaus istoriografiniai interesai // *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai*. A serija. 1985. P. 77–88.

[679] J. Matusas. Ar Albertas Vijūkas-Kojelavičius... // *Ibid*., p. 253.

[680] *Ibid*.

sas kaip ir A. Jakštas-Dambrauskas 1928–1929 m. dar manė, kad tai buvo seimas, „kur, galima sakyti, buvo paskaitytas Lietuvos valstybės mirties dekretas (1569)".[681]

Kitame, platesniame, straipsnyje, vertindamas A. Kojelavičių jo kritiškumo šaltiniams požiūriu, J. Matusas pabrėžė labiau teorinį šio kritiškumo pobūdį (kai darbo įžangoje A. Kojelavičius pasisako už Stryjkovskio ir kitų autorių žinių patikrinimo būtinumą), tuo tarpu iš tikrųjų A. Kojelavičius retai atitrūksta nuo savo pagrindinio šaltinio, kartodamas ano klaidas.[682]

J. Matusas pabrėžė didaktinius Kojelavičiaus kūrinio tikslus, kaip paties autoriaus laikytus svarbiausiais, taip pat atkreipė dėmesį į jo taisyklingą lotynų kalbą. „Vadinasi, Kojelavičiaus veikalas reikia branginti ne dėl to, kad būtų ką naujo pasakęs, bet vien dėl to, kad jau turimą medžiagą (na, ir Lietuvos vardą) paskleidė po Europos mokslo pasaulį."[683]

Z. Ivinskio požiūris (išsakytas jau po II pasaulinio karo) artimas J. Matusui, nors vertinimas kiek santūresnis: jo nuomone, A. Kojelavičius „Historiae Lituaniae veikalu <...> nedavė tokios Lietuvos istorijos, kokios reikėjo", nors pripažino, kad dažnas jo citavimas vėlyvesnių autorių tekstuose byloja apie didelę veikalo reikšmę.[684] Savo darbe „Krikščionybė Lietuvoje" Z. Ivinskis atkreipė dėmesį į tai, kad „Kojelavičius <...> ieškojo įspūdį darančių pasakojimų" ir pateikė keletą pavyzdžių, taip pat užsiminė, kad A. Kojelavičiaus žinios atrodė abejotinos Juozui Purickiui ir A. Aleknai.[685]

[681] *Ibid.*, p. 254.

[682] J. Matusas. Albertas Vijūkas-Kojelavičius kaip Lietuvos istorininkas // *Ibid.*, p. 324–325.

[683] *Ibid.*, p. 323.

[684] Z. Ivinskis. *Lietuvių Enciklopedija.* T. XII p. 197

[685] Z. Ivinskis. Krikščionybė Lietuvoje // Z. Ivinskis. *Rinktiniai raštai.* Roma, 1987. T. IV. p. 275–276.

Minėti J. Matuso priekaištai bei pastabos yra gana subjektyvios: XVII a. veikalas vertinamas XX a. kategorijomis: XX a. patriotizmas ir kritiškumas taikomas baroko epochos atstovui. Vis dėlto ši polemika spaudoje dėl A. Kojelavičiaus darbo reikšmės leido skaitytojui susidaryti įspūdį apie kūrinio parašymo laikotarpį, iš arčiau pažinti pirmosios „Lietuvos istorijos"autorių.

VDU istorikai atgaivino ir kitus senosios istoriografijos atstovus. A. Janulaičio brošiūroje „Silvius Piccolomini bei Jeronimas Pragiškis ir jų žinios apie Lietuvą XIV–XV amž."[686] pateiktos minėtų autorių biografijos, aptarti jų ryšiai su Lietuva bei jų raštų reikšmė; pagrindinis dėmesys skirtas Enėjui Silvijui Piccolominiui (1425 m. tapusiam popiežiumi Pijumi II). Vertindamas pastarojo autoriaus istorinių raštų visumą, A. Janulaitis akcentavo platų jo interesų lauką (veikalai svarbūs dėl surinktos istorinės, politinės, geografinės medžiagos), kritiškumą, nepasitikėjimą legendomis, archeologijos naudos supratimą,[687] perteikė E. S. Piccolominio biografo Voigto nuomonę apie tai, kaip reikėtų vertinti jo raštus: kadangi E. S. Piccolominis, eidamas diplomatinę tarnybą, daug kur pabuvojo ir turėjo galimybę betarpiškai bendrauti su įvairiais istoriniais asmenimis, jo nuomonė apie aprašomus įvykius dažnai keitėsi; todėl Voigtas siūlė vertinant E. S. Piccolominio raštus pasitikėti intuicija.[688]

Daugiausia vietos A. Janulaitis skyrė E. S. Piccolominio darbams, kuriuose užsimenama apie Lietuvą (tai – keturi traktatai: *De pruthenorum origine, De Livonia, Lithuania, De Ladislao rege Poloniae).* Šie tekstai tapo jo apibendrinamojo darbo *De Europa* dali-

[686] A. Janulaitis. *Silvius Piccolomini bei Jeronimas Pragiškis ir jų žinios apie Lietuvą XIV–XV a.* K., 1928.

[687] *Ibid.*, p. 24–25.

[688] *Ibid.*, p. 25–26.

mis. Pirmasis darbas – apie prūsus, kurie autoriaus kildinami iš senovės gotų (šią klaidingą nuomonę perėmė ir vėlesnieji autoriai). Antrasis darbas taip pat turtingas žinių apie prūsus; šie du darbai paremti antikiniais autoriais Justinu, Ptolomėjumi, Jordanu, taip pat – senaisiais imperatoriaus aktais. Darbas *De Lithuania* paremtas antriniais šaltiniais; žinias autoriui, A. Janulaičio spėjimu, galėjo suteikti LDK nepalankūs vokiečių ordino žmonės ar buvusieji Lietuvos gyventojai. Veikalas *De Poloniae,* kaip ir *De Ladislao rege Poloniae,* teikia žinių apie Jogailą.[689] Kadangi Piccolominio veikale nėra Lietuvos istorijos, A. Janulaitis suskirstė jo informaciją apie Lietuvą į žinias apie teritoriją, kalbą, pinigus, tikybą, šeimą, plačiau aptarė duomenis apie kunigaikščius. Be Jogailos, E. S. Piccolominiui žinomas tik Vytautas (pripažįstamas jo didelis autoritetas, tačiau asmeninis gyvenimas ir santykiai su pavaldiniais piešiami tamsiomis spalvomis, akcentuojant jiems taikytas žiaurias bausmes ir reikalavimą pildyti užgaidas) ir keli jo įpėdiniai.

A. Janulaitis laikė nepatikimais E. S. Piccolominio duomenis apie žiaurų Vytauto būdą. „Jo būdas tikrenybėje buvo priešingas tam vaizdui, kurį piešia Enėjas: kietos, stiprios valios, žinojo ko norįs ir ką darąs, dėl savo ūpo užgaidų galvų nekapodavo, nebuvo rytų despotas."[690] Jis abejojo ir kitų E. S. Piccolominio žinių patikimumu – apie Jogailos šeimą ir jo ryšius Europoje, konstatavo ir jo informacijos apie Švitrigailą bei Žygimantą fragmentiškumą.[691] Vytauto asmens charakteristika E. S. Piccolominio raštuose tapo diskusijos objektu tarp A. Janulaičio ir I. Lappo, kai A. Janulaičiui, kaip „Praeities" redaktoriui, šis atsiuntė iš Prahos straipsnį „Isto-

[689] *Ibid.*, p. 29.
[690] *Ibid.*, p. 33.
[691] *Ibid.*, p. 49–51.

rinė Vytauto reikšmė". Iš korespondencijos fragmentų galima spręsti, kad dviejų istorikų požiūris į Vytautą nesutapo. I. Lappo, akcentuodamas Vytauto, kaip puikaus politiko privalumus ir jo darbų reikšmę, kartu nebuvo linkęs idealizuoti jo asmens bruožų; rusų istorikas manė, kad svarbiausia yra perteikti nušviečiamos epochos dvasią, apibūdinti santykius tarp žmonių. „Tai, kas gali mūsų dienomis atrodyti žiaurumo apraiška, Vytauto laikais ir gerokai vėliau buvo visai normalu ir natūralu<...> Vytauto epochos valdymas nebuvo mūsų laikų valdymas, o žmogaus gyvenimas visai neturėjo tos vertės, kurią mes jai šiandien suteikiame <...> Aš manau, kad naujų laikų istorikai labai klysta, tyrinėjimuose nukeldami į praeitį savas pažiūras ir sąvokas, kurios <...> buvo jai visiškas svetimos."[692] A. Janulaitį labiausiai jaudino didaktinė reikalo pusė: jis abejojo, ar realistinis istorinių asmenybių gyvenimo bei įvykių pavaizdavimas bus priimtinas eiliniams Lietuvos skaitytojams, o į tai I. Lappo atsakė: „Aš puikiai suprantu Jūsų nuogąstavimą, kad gausus skaitytojų būrys, gaudamas apie Vytautą žinių, šiuolaikiniu požiūriu bylojančių apie žiaurumą, gali nesuprasti pastarojo natūralumo jo laikais ir susidaryti apie jį šiek tiek neigiamą nuomonę. Bet ir tokius skaitytojus reikia pratinti istoriškai mąstyti. Tuomet laimės jų bendras istorijos raidos ir istorijos mokslo fenomenologinio pobūdžio suvokimas <...> Kaip savo laikų veikėjas, Vytautas yra didis, jis liks didžiuoju amžiams. Bet jis yra savo epochos žmogus, ir kažin ar mūsų laikų idėjinė ir politinė atmosfera padėtų jam atlikti jo didį reikalą?"[693] Galutinai suredaguotame minėto straipsnio tekste I. Lappo duota Vytauto asmens charakteristika tikriausiai buvo sušvelninta: palikta tik

[692] 1930. 10. 21d. I. Lappo laiškas A. Janulaičiui // *LMAB RS*, f. 267, b. 625, l. 37.
[693] *Ibid.*

E. S. Piccolominio žinią apie Vytautą, turėjusį „visuomet įtemptą lanką" bei taikiusį į „kiekvieną, kuris, jam rodės, ne taip vaikščiojo, kaip reikėjo", ir I. Lappo pastaba, kad Vytautas buvęs „neribotas viešpats <...> Vadinasi, jo valdiniai vargu galėjo turėti kokių nors asmens teisių." (be to, pateikta ilgoka į lietuvių kalbą neišversta E. S. Piccolominio veikalo ištrauka, o jo teikiamos žinios apie Vytautą talpinamos greta J. Dlugošo, Motiejaus Mechovito, Martyno Kromerio ir kitų šaltinių).[694] Ši dviejų VDU istorikų polemika byloja apie senajai istoriografijai teiktą didelę reikšmę. Ji ypač suaktualėjo 4-ojo dešimtmečio pradžioje, minint Vytauto 500-ųjų mirties metinių jubiliejų.

J. Štuopis keliuose „Lietuvos" laikraščio numeriuose nuodugniai apžvelgė Mykolo Lietuvio amžininko, garsiojo Augustino Rotundo (Milevskio) biografiją bei mokslinę veiklą.[695] Straipsnyje plačiai aptariamos XVI a. lietuvių šviesuomenės savybės, ano meto raštija, lietuvių kilmės teorijos, lietuvių-lenkų santykiai, didikų vaidmuo (atskirai kalbama apie Radvilų šeimą), Andriaus Volano ir Stanislovo Ožechovskio gyvenimas, pastarojo veikalas *Quincunx*. Apie A. Rotundą, kaip istoriką, autorius sprendžia daugiausia iš jo „Lenko pasikalbėjimo su lietuviu". A. Rotundas traktuojamas kaip aiškus Romos teorijos šalininkas (t. y. lietuvius kildina iš Palemono; etimologiškai A. Rotundas jį kildina iš Publijaus Libono). Rotundo istorine koncepcija J. Štuopis aiškina jo simpatijas Radvilų giminei (Lietuvos kunigaikščių genealogijoje Erdvilą jis pakeičia Radvilu): „Rotundas čia greičiausia norėjęs išvesti garbingą Radvilų giminę iš vyriausios Lietuvos kunigaikščių dinasti-

[694] I. Lappo. *Istorinė Vytauto reikšmė*. K., 1930. P. 4, 44.

[695] J. Štuopis. Rotundas XVI a. lietuvių šviesuomenėje // *Lietuva*. 1925 balandis-gegužė.

jos, kad dar labiau pakeltų jos garbę, kaipo Lietuvos, nepriklausomybės gynėjos."[696] Taipgi A. Rotundas pateisina gudų kalbos, kaip valstybinės, vartojimą LDK raštvedyboje. Pagrindiniu A. Rotundo naudotu šaltiniu „Pasikalbėjimuose" J. Štuopis laiko Olševo kodeksą. Anot J. Štuopio, antrasis A. Rotundo istorinis veikalas („Epistome principum Lituaniae"), apimantis laikotarpį nuo Palemono iki Stepono Batoro, paremtas jau didesne šaltinių baze – Petro Dusburgo, Miechovijaus kronikomis, rusų metraščiais, lenkų autorių darbais, kuriais Rotundas aklai neseka, bet žvelgia kritiškai (pvz., atmeta lietuvių kilmės iš Atilos teoriją ir prisilaiko Palemono versijos, nesutinka įvesti Mindaugą į kunigaikščių genealogiją). Kunigaikščių vardus Rotundas dažnai sieja su Lietuvos vietovardžiais, lietuviams neretai reiškia simpatiją. Šis A. Rotundo savarankiškumas bei kritiškumas, anot J. Štuopio, negalėjęs atsirasti lygioje vietoje ir remtis vien metraščiais: „Matyti, kad tais laikais Liet. Istoriją rašę daugelis rašytojų, kad tas darbas buvo įsiskverbęs į lietuvių kraują ir smegenis."[697] Straipsnyje įžvelgiama A. Rotundo istorinių pažiūrų evoliucija: „Rotundas nuo 1564 iki 1576 m. nuolat dirbęs Liet. istorijos srityje, tobulinęs ir gilinęs savo žinias, keitęs kai kurias savo senąsias pažiūras, žodžiu, buvęs savarankiškas istorikas, turįs savo atskirą, pagrįstą nuomonę. <...> Rotundas kaipo istorikas buvo iš *dalies* kompiliatorius, iš dalies į istoriją įnešė savo vaizduoklės padarinių, iš dalies pareiškė ir labai žymaus kriticizmo."[698] Nors VDU istorikai neparašė apibendrinamųjų darbų iš senosios LDK istoriografijos, vis dėlto pavieniams istorikams skirtose brošiūrose bei didelės apimties

[696] *Ibid.*
[697] *Ibid.*
[698] *Ibid.*

straipsniuose jie siekė kuo plačiau aprėpti anų autorių gyventą epochą, perteikti jos dvasią. Stengtasi objektyviai vertinti XV–XVII a. mokslinį palikimą, tuo tarpu mieliau kalbėta apie senųjų LDK istorikų ir publicistų Lietuvai reikštas simpatijas.

XIX a. lietuvių istoriografija

XIX a. lietuvių istoriografijai VDU istorikai išties skyrė daugiausia dėmesio. Tai ir suprantama: jiems rūpėjo aptarti S. Daukanto, I. Danilavičiaus, I. Onacevičiaus ir kitų praeities tyrinėtojų reikšmę tautinio atgimimo fone, suvokti jų rašytinio palikimo aktualumą.

V. Maciūnas ir J. Puzinas pirmieji pažvelgė į Lietuvos istoriografiją kaip į visumą. Jie tai darė siekdami skirtingų tikslų: V. Maciūnas, kaip minėta, vertino XIX a. Lietuvos autorių darbus kultūros istorijos srityje, tuo tarpu J. Puzinas savo disertacijoje aptarė XIX–XX a. pradžios Lietuvos archeologinių tyrimų rezultatus. Tautinio atgimimo kontekstas leido jiems kalbėti ir apie atskirus autorius, ir vertinti XIX a. lietuvių istoriografiją kaipo tokią.

V. Maciūnas domėjimąsi istorija laikė vienu svarbiausių tautinio atgimimo veiksnių. Susidomėjimo istorija Lenkijoje naujaisiais laikais priežastimis jis laikė bendrą istorijos mokslo suklestėjimą Europoje, politines aplinkybes (Lenkijos–Lietuvos valstybės žlugimas paskatino jos piliečius atsigręžti į praeitį).[699] Autoriaus kritiškai vertinamas Vilniaus universiteto vaidmuo Lietuvos istoriografijos raidai. Aptariama prof. Tomo Husaževskio, jo mokinio J. Lelevelio, I. Onacevičiaus, I. Danilavičiaus, Pavelo Kukolniko, K. Nezabitauskio, J. Jaroševičiaus, Jono Loboikos veikla Lietuvos istorijos srityje, akcentuojamos jų spręstos organizacinės ir mate-

[699] V. Maciūnas. *Op. cit.*, p. 175–176.

rialinės problemos, mokslinė veikla. Čia autoriaus plačiai panaudota minėtųjų mokslininkų korespondencija.[700] Trumpai apsistojama ir ties universiteto auklėtiniais S. Daukantu, A. Hlebovičiumi, Mykolu Balinskiu, T. Lipnickiu, J. Kraševskiu, archeologu K. Tiškevičiumi – aptariamos jų studijos, požiūris į istoriją. Visi jie pirmiausia autoriaus vertinami jų kritiškumo požiūriu; čia išskiriami J. Lelevelis, I. Danilavičius, Simonas Stanevičius ir kiti. Autorius pripažįsta neabejotiną universiteto atmosferos poveikį ir daugiatomės „Lietuvių tautos istorijos" autoriui T. Narbutui, taip pat – D. Poškai.[701]

V. Maciūnui rūpi XIX a. Lietuvos istoriografijos pobūdis, jos „sąryšis su aktualiausiais visuomenės reikalais, su kultūrinio gyvenimo tendencijomis, su politinėmis aspiracijomis."[702] Savo darbe jis pabandė išsiaiškinti taip dažnai XX a. istorikų kritikuojamus jų pirmtakų bruožus – praeities aukštinimą, istorinių asmenybių idealizavimą. Anot autoriaus, šios romantinės istoriografijos savybės padiktuotos pačios ano meto visuomenės. Istorijos mokslas dar buvo pragmatizmo stadijoje. Tipišku „istoriku-pamokslininku" laikomas Adomas Naruševičius; nuosekliai kritišku tiriamos praeities atžvilgiu neišliko net J. Lelevelis.[703]

Plačiojoje visuomenėje buvo populiari išgražinta istorija. Ir T. Narbutas, ir S. Daukantas, ir A. B. Hlebovičius, ir I. Onacevičius savo istoriniuose darbuose stengėsi tą poreikį patenkinti: jie iškelia lietuvių senovę, išaukština didvyrius, kas ne visuomet atitiko istorinę tiesą (tai patvirtino autoriaus atlikta S. Daukanto „Darbų" teksto bei jo panaudotų šaltinių analizė).[704]

[700] *Ibid.*, p. 189–202.
[701] *Ibid.*, p. 208–209.
[702] *Ibid.*, p. 229.
[703] *Ibid.*, p. 232.
[704] *Ibid.*, p. 235–240.

V. Maciūnas gilinosi į lietuvių praeities idealizavimo tradiciją senojoje istoriografijoje. Vokiečių istoriografijos iki XVIII a. 2-osios pusės apžvalga parodė, kad tiek kronikų, tiek istorinių darbų autoriai linkę pabrėžti lietuvių ydas bei trūkumus,o nuo XVIIIa. vidurio,priešingai, atsiranda minėtoji idealizavimo tendencija. Autorius ją aptinka L. Baczko, J. Foigto, S. Ostermeyerio, A. Krausės, Motiejaus Prätoriaus ir kitų veikaluose. Šio vokiečių autorių pakitusio požiūrio priežastį V. Maciūnas įžvelgia naujos ideologijos atsiradime: „Įsisteigus Prūsijos karalystei, senovės prūsų gadynės istorikai grindė naujosios karalystės suverenumo tradicijas. Tuo būdu vis labiau stiprėjo pažiūra, laikanti senovės prūsus savo protėviais, kurių garbę reikėjo ginti."[705] Kitas šį pakitimą sąlygojęs veiksnys – naujųjų laikų švietimas, atskleidęs civilizacijos blogybes ir aukštinęs žiląją senovę (Žanas Žakas Ruso – Prancūzijoje, Johanas Herderis – Vokietijoje). „Senovės prūsuose ir lietuviuose kaip tik ir matyta (pvz., Augustas Kotzebue ir kt.) tokia civilizacijos nepaliesta, taigi ir nesugadinta tauta."[706] Šios pažangios idėjos, anot V. Maciūno, tiesiogiai paveikė S. Daukantą ir kitus XIX a. lietuvių istoriografijos atstovus. Dar vienas šį idealizavimą lydėjęs veiksnys – senovės lietuvių palyginimas su slavais: XIX a. Herderio, Rousseau pastangų dėka įsivyravo sentimentali pažiūra į senovės slavus (jie pabrėžė slavų taikingumą, vaišingumą etc.). Savo darbe V. Maciūnas parodo, kokiais keliais šios pažiūros pasiekė Lenkiją ir Lietuvą.[707]

XIX a. istoriografijoje iškilęs patriotinis aspektas leido V. Maciūnui tiesiogiai susieti S. Daukanto, I. Onacevičiaus ir kitų mokslinę veiklą su tautinio atgimimo pradžia. Šių istorikų nuopelnas,

[705] *Ibid.*, p. 243.
[706] *Ibid.*, p. 245.
[707] *Ibid.*, p. 248–252.

autoriaus nuomone, buvo tas, kad jie nuo pat pradžių išskyrė lietuvių tautą iš kaimynų, t. y. kalbėjo apie ją kaip savarankišką istorijos subjektą, akcentavo problemiškus santykius su kaimynais praeityje. „Jei Lietuvos visuomenė XIX a. pradžioje ir svyravo tarp neapykantos ir simpatijos rusams, tai istorikui rusai buvo neabejotinas senosios Lietuvos priešas."[708] Tai pasakytina ir apie vokiečių ordino vertinimą. Kalbėti apie lenkų istorinį vaidmenį XIX a. autoriams buvo sunkiau, nes atskiro vertinimo reikalavo Lietuvos–Lenkijos unija, bajorijos sulenkėjimas ir kt. Vis dėlto kai kurie autoriai (T. Narbutas, S. Daukantas) ėmė kritiškiau žvelgti į unijos padarinius: praradusi politinį savarankiškumą, Lietuva pamažu nusilpo ir tapo savo kaimynų grobiu. Tiesa, XIX a. tai tebuvo atskiros tendencijos, kurios dar nevirto lenkų ir lietuvių istoriografijų konceptualia priešprieša (tai įvyko tik XX a.). Šios tendencijos labiausiai apčiuopiamos istorinių asmenybių (Jogailos, Švitrigailos, Vytauto ir kitų) skirtingame vertinime. Pvz., lenkai (T. Waga, taip pat – ir J. Lelevelis) Vytauto sumanymą karūnuotis laikė vokiečių intriga, o S. Daukantas šio sumanymo autorystę priskiria pačiam Vytautui, vokiečių imperatorius vėliau apie tai sužinojęs ir tam pritaręs. Tuo reiškėsi S. Daukanto antilenkiškumas, kuris, anot V. Maciūno, „yra gilesnis už Narbuto, nes liečia ne tik politinius priešingumus, bet pareina ir į tautiškai kultūrinę plotmę. Daukantas lenkams prikiša ne tik valstybinį susilpninimą, bet ir jų tautinę priespaudą."[709] Istorikų darbų antilenkiškos tendencijos stiprino atitinkamas nuotaikas visuomenėje (kaip pavyzdį V. Maciūnas pateikia mokytojo Andriaus Ugianskio laišką Valančiui (1860), kur mokytojo pareikšta aiški antilenkiška nuostata.)[710] J. Pu-

[708] *Ibid.*, p. 256.
[709] *Ibid.*, p. 259–260.
[710] *Ibid.*, p. 260.

zino disertacinė studija „Priešistorinis tyrinėjimas ir tautinė sąmonė Lietuvoje"[711] Lietuvos mastu – pirmasis apibendrinamojo pobūdžio istoriografinis darbas. Čia apžvelgiami Lietuvos teritorijos archeologiniai tyrinėjimai pradedant humanizmo laikotarpiu (XVII a.) ir baigiant I pasauliniu karu. Autoriaus išskiriami keli archeologijos mokslo raidos etapai: 1) nuo humanizmo iki romantizmo laikų; 2) romantizmas; 3) realizmas; 4) XIX a. 9-ojo dešimtmečio tautinis judėjimas; 5) „Aušra" ir 1905 m. revoliucija; 6) 1905–1914 m. Nors J. Puzino tikslas buvo archeologinių tyrimų apžvalga, tačiau kelių istorinių epochų analizė pareikalavo peržengti specialiojo tyrimo ribas: teko kalbėti apie XIV–XV a. kronikų žinias, aptarti romėniškosios lietuvių kilmės teorijas. Pirmoje dalyje apžvelgiami Annales Olivienses, J. Dlugošo, Jurgio Agrikolos, Mykolo Lietuvio, M. Stryjkovskio raštai. Čia pat apsistojama ir ties pirmaisiais archeologiniais radiniais Strėvos upės pakrantėse ir Lydos pilyje (jie datuojami XVII a.) – metalinė lazdelė-kalendorius, medinės lentelės su nežinomais įrašais, laikytais senovės lietuvių raštu (šie radiniai iki XX a. neišliko). J. Puzinas pažymi ano meto tyrinėtojų nemokėjimą nustatyti tikrąją archeologinių radinių reikšmę.[712]

Didesnis susidomėjimas Lietuvos praeitimi, podraug – ir archeologija ateina XIX a. pradžioje su romantizmo epocha. J. Puzinas pripažino akademinio žemaičių sąjūdžio (D. Poškos, J. A. Giedraičio, S. Stanevičiaus, S. Daukanto ir kt.) nuopelną neutralizuojant romantizmą lydinčios lenkiškosios kultūros bangos poveikį. Autorius susistemino iki tol buvusią išmėtytą po įvairius archyvus medžiagą apie D. Pošką, vieną pirmųjų Lietuvos archeologų. Taip

[711] J. Puzinas. *Vorgeschichtsforschung und nationalbewustsein in Litauen.* Kaunas, 1935. Žr. taip pat: J. Puzinas. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje XIX a. gale ir XX a. Pradžioje // *Senovė.* T. I. K., 1935. P. 157–188.

[712] *Ibid.*, p. 3–10.

pat aptariami J. Lelevelio, I. Onacevičiaus, K. Nezabitauskio, J. Loboikos, XIXa. pradžioje Lietuvoje gyvenusio šveicaro Fr. Dubois de Montpereux archeologiniai tyrimai. Romantikai nusipelnė archeologijai, nes jie pirmieji pabandė moksliškai įvertinti radinius, kurie iki tol atliko dekoratyvinę funkciją dvaruose. Trūkumais J. Puzinas laikė jų nesugebėjimą daryti objektyvių išvadų, radinių atranką pagal individualų skonį, kartais – net jų falsifikavimą (pvz., T. Narbuto atveju).[713]

XIX a. 5-uoju dešimtmečiu J. Puzinas datuoja naujo realizmo periodo pradžią. Šio laikotarpio šalies archeologai J. I. Kraševskis, Adomas Kirkoras, broliai Eustachas ir Konstantinas Tiškevičiai jau pasižymėjo didesniu kritiškumu, archeologinius duomenis laikė patikimesniais už rašytinius šaltinius. Jie stengėsi susipažinti su Vakarų archeologijos mokslo laimėjimais, patys savo vadovėliuose davė kai kurių nurodymų, kaip kasinėti senkapius ir kt. Vis dėlto ir šie mokslininkai susidūrė su tikslaus radinių datavimo, archeologinių laikotarpių identifikavimo problemomis.[714]

Aptardamas „Aušros" (iki 1905 metų) periodą, kai šalies praeitį tyrė daugiausia kaimynų archeologai, autorius konstatuoja pastarųjų tendencingumą: rusas Nikolajus Avenarijus tendencingai išvedžiojo apie jotvingių kilmę, jo tautietis Fiodoras Pokrovskis nedegintus mirusiuosius priskyrė slavams ir pan., nors būta ir teigiamų išimčių (vokiečių prof. dr. A. Bezzenbergerio tyrimai nustatė baltiškojo etnoso egzistavimą Rytprūsiuose dar 500 m. pr. Kr.). J. Puzinas gyrė Tadą Daugirdą, savo raštuose šis išvengė tendencingumo; kita vertus, šis autorius apskritai susilaikė nuo apibendrinimų – apsiribojo tik radinių aprašymu.[715]

[713] *Ibid.*, p. 10–29.
[714] *Ibid.*, p. 31–60.
[715] *Ibid.*, p. 73–92.

1905–1914 m. laikotarpiu pasireiškė nauji praeities tyrinėtojai bei žadintojai (J. Puzinas mini Antano Smetonos, Pauliaus Matulionio, Petro Vileišio, K. Jablonskio, J. Tumo-Vaižganto, Vlado Nagevičiaus pavardes). XX a. pradžios archeologinius tyrimus jis apžvelgia susiedamas juos su Peterburgo archeologinės komisijos veikla, mokslo draugijų steigimu pačioje Lietuvoje (akcentuotas ypatingas J. Basanavičiaus nuopelnas, kad šis ragino plėsti archeologinius tyrimus ir pats kasinėjo Taurakalnyje ties Svedasais, Šemeniškių bei Raginėnų senkapiuose), atskirai kalbama ir apie lenkų archeologų atradimus.[716] Laikotarpis po 1918 m. vertinamas kaip didelės svarbos lūžis visam Lietuvos istorijos mokslui. Anot J. Puzino, tik nepriklausomo gyvenimo sąlygomis tapo įmanoma pašalinti atotrūkį tarp tautinių lietuvių aspiracijų ir mokslinės tiesos siekimo.[717] V. Pašuta pastarąją autoriaus išvadą laikė klaidinga, tačiau savo nuomonės neargumentavo.[718]

Z. Ivinskis, recenzuodamas minėtąjį J. Puzino darbą, apibūdina jį kaip „grynai enciklopedinį".[719] Jame aprėptas ilgas kelių amžių laikotarpis ir nušviečiama kraštotyros ir archeologijos mokslo raida; pastaroji pateikta tautinio atgimimo kontekste – tuo, recenzento nuomone, ši studija pranašesnė už ankstesnes konspektyvias Aleksandro Spicyno ir Petro Tarasenkos apžvalgas.[720] Kaip trūkumą Z. Ivinskis pažymi per didelį autoriaus dėmesį paskirų mokslininkų biografijoms, kultūrinėms krašto ypatybėms ir politinėms peripetijoms, kurios „su pačia tema, griežtai imant, nebe-

[716] *Ibid.*, p. 93–98.

[717] *Ibid.*, p. 101.

[718] В. Пашуто. *Образование*... Op. cit., p. 213.

[719] Z. Ivinskis. Puzinas J. Dr. phil. Vorgeschichtsforschung und Nationalbewusstsein in Litauen /rec. /// *Mūsų žinynas*. 1935. Nr. 7–12. P. 571.

[720] *Ibid.*, p. 572.

turi nieko bendro. <...> Užtat nebuvo laiko nei vietos plačiau pačią problemą spręsti – ryšį tarp priešistorinių tyrinėjimų ir tautinės sąmonės kilimo."[721]

Pats Z. Ivinskis irgi pateikė istoriografinio pobūdžio tekstų. Be jau aptartojo straipsnio „Lietuvos istorija romantizmo metu ir dabar", čia paminėtini du S. Daukantui skirti straipsniai.[722] Pagrindinė pirmojo straipsnio mintis – esą neteisūs tie istorikai, kurie iš S. Daukanto „Darbų" ir „Būdo" sprendė apie jo mokslinį išprusimą: šie veikalai rašyti plačiajai visuomenei, autoriaus tikslas buvo populiarinti istoriją, ir apskritai sausas faktografinis dėstymas romantikui vargu ar būtų priimtinas. Pasitelkęs S. Daukanto korespondenciją ir kitus duomenis, Z. Ivinskis įtikinamai įrodė XIX a. istoriko erudiciją. T. Narbutui jis patarė, kaip rinkti šaltinius ir juos publikuoti, savo raštuose rėmėsi Strijkovskio, Kojelavičiaus, Karamzino, Kotzebues, Voigto darbais. Z. Ivinskis akcentuoja iš principo skirtingus XIX a. vokiečių ir lietuvių autorių tikslus: „Jei Voigto istorijos tikslas yra pažinti istorinę tiesą, surasti praeities įvykių sąryšį, nustatyti jų priežastis, rasti genezę, tai Daukanto istorijos tikslas yra praktiškas. Jis nori kelti lietuvių tautinę sąmonę. Jei Voigto istorija jieško daugiau genetinio prado, tai Daukanto veikalai yra pragmatiškai referuojamojo pobūdžio."[723] Tačiau šie S. Daukanto tikslai anaiptol nereiškė jo diletantizmo. Priešingai, S. Daukantui yra žinoma nemažai retų archyvinių dokumentų (jis disponuoja 1528 m. LDK kariuomenės sąrašais, S. Batoro kalbomis ir kt.), pažįsta nelengvas archyvinio darbo sąlygas. Tarp priežasčių,

[721] *Ibid.*

[722] Z. Ivinskis. Simanas Daukantas ir Lietuvos istorija. (Matmens Daukanto istoriografijai pažinti) // *Naujoji Romuva.* 1936. Nr. 11. P. 247-250; Lietuvių kultūros istorikas Simanas Daukantas // *Naujoji Romuva.* 1936 Nr. 12. P. 275–278.

[723] Z. Ivinskis. Simanas Daukantas... *Op. cit.*, p. 248.

neleidusių S. Daukantui tapti produktyviu istoriku, Z. Ivinskis mini prastas materialines sąlygas, silpną sveikatą, be to, ryškų antilenkišką nusistatymą, kartais trukdžiusį objektyviai vertinti XIX a. lenkų istoriografijos laimėjimus.

Straipsnyje „Lietuvių kultūros istorikas Simanas Daukantas" analizės objektas – S. Daukanto „Būdas". Z. Ivinskį domina ne tik „Darbų" ir „Būdo" autoriaus moksliniai akiračiai, bet pats jo rašymo stilius ir šiuose tekstuose glūdinčios idėjos. „Pasiremdamas savo laikų kaimu, Daukantas duoda to kaimo ankstyvesnių amžių kultūrą, ne suprimityvindamas ją, bet iškeldamas visas gerąsias jos ypatybes. <...> Tokiu būdu į Daukanto „Būdą" yra sudėta lietuviško kaimo filosofija."[724] Senojo lietuvių kaimo kultūra ir papročiai „Būde" susijungė su XIX a. kaimu. Meilė idealizuojamai praeičiai yra lydima laisvės idėjos: senovės lietuvių gyvenimo nevaržė nei pinigai, nei luominė nelygybė, nei teismai, nei kalėjimai. Z. Ivinskis spėja, kad šias pirmykštės laisvės idėjas S. Daukantas perėmė iš J. Lelevelio, pažinojo jis ir J. Rousseau reikštas pažiūras.

Autorius laikė būtinu reikalu paliesti ir S. Daukanto „Būdo" medžiagos patikimumo klausimą. Išties, XIII a. kronikos byloja apie lietuvius kaip apie laisvus žmones, narsius karius. Remdamasis Viktoro Jungferio „Būdo" tekstologine analize ir savo paties tyrimais, Z. Ivinskis prieina išvadą, kad S. Daukanto kelti dalykai iš dalies randa pateisinimą šaltiniuose.[725] Atkreiptas dėmesys ir į S. Daukanto padarytas filologines klaidas, kai jis aiškino kai kurių lietuviškų žodžių kilmę, datavo įvykius, nustatydavo kovos dalyvių skaičių ir pan.

[724] Z. Ivinskis. Lietuvių kultūros istorikas... *Op. cit.*, p. 275.
[725] *Ibid.*, p. 276.

S. Daukanto „Būdą" Z. Ivinskis palygina su J. Jaroševičiaus 1844 m. išleistu 3 tomų „Obraz Litwy pod względem jej cywilizacji": šie veikalai pasirodė beveik vienu metu, tačiau abu jų autoriai dirbo savarankiškai ir nebendravo. J. Jaroševičius rėmėsi jau gausesne šaltinių baze nei „Būdo" autorius. J. Jaroševičius išskiria kelis lietuvių kultūros istorijos laikotarpius: „Daukantas *neskiria atskirų kultūros tarpsnių* tarp XI–XVII šmt. Jo kultūros istorijoje *nėra evoliucijos.*"[726] Todėl moksline prasme vertingesniu Z. Ivinskis laiko J. Jaroševičiaus veikalą.

Aptartieji Z. Ivinskio straipsniai apie S. Daukantą – puikus pozityvistinės kritikos pavyzdys. Z. Ivinskiui rūpi, kokią S. Daukantas naudojo šaltinių bazę, kokius įvykius jis aprašo su didesniu, kokius – su mažesniu tikslumu ir kruopštumu, jis vertina dėsningai evoliucionuojantį istorijos procesą, tiriamojo objekto schematizavimą, – kitaip tariant, suranda ir iškelia pozityvistinius elementus, kaip neabejotiną autorių privalumą, nors kartu ir pripažįsta S. Daukanto siektus kilnius tautos žadinimo tikslus.[727]

Kitas garsus XIX a. lietuvių istorikas, Vilniaus universiteto profesorius I. Danilavičius sudomino A. Janulaitį. I. Danilavičiaus moksliniai interesai jam nuo seno buvo artimi – ir kaip Lietuvos praeities tyrinėtojui, ir siauriau – kaip teisės istorikui.[728] Knygoje daug vietos skirta Vilniaus un-to struktūrai, I. Danilavičiaus stu-

[726] *Ibid.*, p. 277.

[727] Tarp daugelio tarpukaryje S. Daukantui skirtų straipsnių paminėtinas: J. Ambrazevičius. Simanas Daukantas lietuvių tautinės sąmonės evoliucijoje // *Židinys*. 1936 Nr. 2. P. 129–139. Įdomu, kad kitaip nei Z. Ivinskis, J. Ambrazevičius teigia, jog S. Daukanto „istoriosofijos pagrinde akcentuojamas nuolatinis pasaulio kitimas", valdomas dviejų pagrindinių veiksnių – gamtos ir žmogaus (p. 133). Kita vertus, Z. Ivinskis evoliucijos ignoravimą taiko tik S. Daukanto kultūros istorijai, o ne visai jo istorijos sampratai.

[728] A. Janulaitis. *Ignas Danilavičius – Lietuvos bei jos teisės istorikas*. K., 1932.

dijoms, mokslinei bei pedagoginei teisės profesorių veiklai. Antroje darbo dalyje aptariami I. Danilavičiaus raštai – atskirai kalbama apie jo teisės istorijos studijas, istoriografinius interesus, šaltinių leidimą.

I. Danilavičius pristatomas kaip pirmasis Lietuvos teisės istorijos tyrinėtojas. Autoriaus konstatuojama vokiečių teisės mokslo įtaka I. Danilavičiui, kaip teisės istorijos teoretikui (jis palaikė teisės organiškos genezės teoriją, laikančią teisę natūralia žmonijos kultūros dalimi ir postuluojančią jos spontanišką atsiradimą kartu su kalba ir papročiais). Kaip matyti, pats A. Janulaitis nebuvo minėtos teorijos šalininkas, nes jis linkęs kildinti teisę iš luomų ar klasių prieštaravimų, taigi laiko sveikintinu dalyku I. Danilavičiaus nutolimą nuo šių teorinių nuostatų tiriant LDK teisę: „kai pereina prie Lietuvos teisės atsiradimo konkrečiose formose, Danilavičius galvoja kitaip: aiškina realiai, mato luomų kovas. Čionai jis vartoja sociologinį metodą jurisprudencijoj, nustato teisės pasikeitimus, daromus dėl tam tikrų, realių priežasčių, o ne sekdamas „tautos dvasios" nurodymus".[729] Todėl A. Janulaičiui imponavo ir I. Danilavičiaus Lietuvos Statutų, apskritai LDK teisės atsiradimo traktavimas, kuris rėmėsi socialine kova, o ne organiškai, ramiu keliu.[730]

Autorius aptarė I. Danilavičiaus paieškas teisės istorijos srityje, jo bandymą nustatyti Statutų kalbą (Danilavičius ją vadino gudų kalba), apžvelgė I. Danilavičiaus korespondenciją su Tartu profesoriumi Clossiu, vokiečių ir rusų kalba išleistus jo darbus apie Statutus. Juose I. Danilavičius pripažino didelę romėnų teisės įtaką Statutams, stengėsi apginti juos nuo tendencingų rusų

[729] *Ibid.*, p. 179.
[730] *Ibid.*, p. 183.

teisininkų išvedžiojimų, gilinosi į LDK teisę Ukrainoje (pats gyveno Charkove).[731]

Kur kas mažiau vietos monografijoje skirta I. Danilavičiui kaip kitų, su LDK teise nesusijusių, temų istorikui. A. Janulaitis mini I. Danilavičiaus darbus apie Lietuvos labdarybės istoriją, čigonus, J. J. Kraševskio „Vilniaus istorijos" recenziją ir laiko jį pirmuoju kritišku Lietuvos praeities žinovu: „Jis padarė pradžią Lietuvos kronikoms ieškoti ir susekti, o rastosioms kritiškai ir blaiviai įvertinti. <...> Nuo jo ir prasideda mokslinis Lietuvos praeities tyrinėjimas. Jam teko minti pirmieji takai, o paėmė juos plačiai: surinkęs daugybę medžiagos, apdirbęs, tik suglaudęs ir tai retai tepateikdavo ją visuomenei."[732] Taip pat kalbama ir apie I. Danilavičių – kronikų bei metraščių tyrinėtoją – jo pastangas datuojant rašytinius LDK istorijos šaltinius, nustatant jų atsiradimo aplinkybes.[733] Siekdamas pateikti visapusišką XIX a. mokslininko paveikslą, autorius užsimena ir apie I. Danilavičiaus publikuotus aktus (trumpai aptartas jo garsusis „Skarbiec dyplomatow" – „Diplomų lobynas"[734]), darbus pagalbiniuose istorijos moksluose – paleografijoje, diplomatikoje, archeologijoje, ikonografijoje, numizmatikoje.

Šia studija A. Janulaitis neabejotinai nusipelnė sistemindamas ir pristatydamas Lietuvos skaitytojui I. Danilavičiaus mokslines pažiūras bei rašytinį palikimą.

[731] *Ibid.*, p. 190–197.

[732] *Ibid.*, p. 198.

[733] *Ibid.*, p. 198–210.

[734] A. Šidlausko nuomone, A. Janulaičio dėmesys šiam I. Danilavičiaus veikalui buvo nepakankamas – A. Šidlauskas. *Istorija Vilniaus universitete. XIX a. pirmoje pusėje.* V.,1986. P. 14.

XX a. pradžios istoriografija

Šio laikotarpio istorijos darbams skirtų istoriografinių apžvalgų nėra daug: nedidelis laiko atstumas dar neleido VDU istorikams suvokti XXa. pradžią (ar pirmą ketvirtį) kaip atskirą istoriografijos raidos etapą. Vis dėlto 4-ame dešimtmetyje jie pabandė įvertinti savo vyresniųjų amžininkų bei kolegų mokslinį palikimą. Jiems tai buvo svarbu formuojant savo mokslinį credo.

Nemažai dėmesio skirta A. Aleknai. P. Šležas aptarė A. Aleknos „Lietuvos istorijoje" ir „Bažnyčios istorijoje" panaudotus darbo metodus.[735] P. Šležas, pritardamas A. Voldemaro kritikai, kaip A. Aleknos „Lietuvos istorijos" vadovėlio trūkumus akcentavo nelygų medžiagos paskirstymą, įžangos nebuvimą, Lietuvos priešistorės ignoravimą. Privalumai – struktūrizuotas tyrimo objektas, išvengta nepatikrintų žinių. Tuo A. Alekna, anot Šležo, pirmasis išsiskyrė iš romantinės krypties autorių tarpo.[736] A. Aleknos veikalo apie M. Valančių[737] kritikams, – tiek pačiam P. Šležui, tiek jo cituojamiems A. Jakštui-Dambrauskui, Mykolui Vaitkui, – rūpi ne tiek turinys, kiek autoriaus darbo metodai: „Perskaičius ištisai tą nemažą knygą, sunku pasakyti, ko autorius ją rašydamas siekė: ar duoti to didelio mūsų tautos vyro biografiją, ar atvaizduoti, nušviesti to vyro gyventą epochą. Knygoje randame ir vieno, ir kito. Geriausiai jam bus pasisekę atvaizduoti epochą, mūsų tautos būtį anais rusų valdymo laikais. Didžiojo Vyskupo asmuo išėjo sausokas, negyvenimiškas, nes nušviestas dokumentų šviesa, nesilei-

[735] P. Šležas. Prof. Kan. Antanas Alekna // *Athenaeum*. 1931. T. II. III skyrius. A. Aleknos istorinių darbų apžvalga. (Kritinės pastabos). P. 59-66.

[736] *Ibid.*, p. 61–62.

[737] A. Alekna. *Vyskupas Motiejus Valančius*. Klaipėda, 1923.

džiant į jo psichines gelmes, privatinį gyvenimą, jausmus."[738] A. Aleknos vengimą spręsti problemas P. Šležas pateisino „vadinamosios istorinės intuicijos stoka."[739] Panašios nuomonės buvo ir A. Jakštas-Dambrauskas.

P. Šležas, vertindamas A. Aleknos darbus, labiausiai rūpinasi metodologija, o Z. Ivinskį jau domina ir istoriko užimama istoriografinė pozicija, t. y. jo atliekamas vaidmuo. Štai kodėl A. Alekna apibūdinamas kaip „antrojo leidimo Daukantas".[740] Z. Ivinskis ir P. Šležas A. Alekną laiko atsakingu, bet perdėm kukliu ir sausu istorijos dėstytoju – tuo, be abejo, jis skiriasi nuo XIX a. romantikų. „Bet yra vienas bendras bruožas, kuris jungia Alekną su Daukantu. Jis yra ne tiktai į Daukantą panašus patriotas, <...> bet jis taip pat, kaip ir Daukantas, turi dirbti daugelyje sričių ir negali atsidėti vienai istorijai."[741] Ir S. Daukantas, ir A. Alekna ėjo nepramintais takais: S. Daukantas – pirmųjų lietuviškų istorinių darbų autorius, A. Alekna lietuvių istoriografijos mastu pirmasis pateikė kritinės istorijos pavyzdžių. „Kritiškas ir atsargus Alekna buvo reikalingas po tų romantikų istorikų, kurie galėjo pigiai šaltinius paskelbti, kas jiems visai nepriklausė."[742]

P. Šležo ir Z. Ivinskio pastebėtos A. Aleknos tekstų savybės būdingos pozityvistinei istoriografijai ir daro suprantamesnį 4-ojo dešimtmečio istorikų siekį reanimuoti istorijos subjektą: platus pradinis užmojis ir jį atitinkanti šaltinių bazė galiausiai paskandina tyrinėtoją smulkmenose, dėl to istorijos subjektas tampa neveiklus, tekstas – „sausokas".

[738] P. Šležas. Prof. Kan. Antanas Alekna. *Op. cit.*, p. 63.
[739] *Ibid.*, p. 66.
[740] Z. Ivinskis. Antanas Alekna. 1872–1930. *Op. cit.*,p. 422.
[741] *Ibid.*
[742] *Ibid.*, p. 423.

I. Jonynas apžvelgė kito 3-4 dešimtmečių sandūroje iš gyvenimo pasitraukusio VDU istoriko – prof. J. Yčo nelengvą gyvenimo kelią ir mokslinę veiklą.[743] J. Yčas autoriaus laikomas vienu iš pirmųjų lietuvių istorikų, po S. Daukanto savarankiškai pradėjusių tyrinėti Lietuvos praeitį. Akcentuojami J. Yčo nuopelnai šaltinotyros srityje – darbas Krokuvos, Karaliaučiaus, Švedijos archyvuose, studijų apie Žalgirio mūšį, kronikininką S. Grunau, Biržų miestą reikšmė.

I. Jonynas supažindino skaitytojus ir su XIX a. pabaigos – XX a. pradžios užsienio tyrinėtojais, nemažai nusipelniusiais Lietuvos istoriografijai. Jo straipsnyje apie M. Liubavskį[744] aptariama rusiškos Lietuvos istoriografijos raida nuo Karamzino laikų iki XX a. M. Karamzinas, Konstantas Bestuževas-Riuminas, Dimitras Ilovaiskis ir kiti istorikai fragmentiškai tebuvo ištyrę Lietuvos praeitį; tuo I. Jonynas aiškina ir M. Liubavskio susidomėjimą dar neištirtais istorijos dirvonais. Straipsnyje nušviečiama polemika, įsižiebusi po pirmųjų M. Liubavskio darbų tarp šio istoriko iš vienos pusės ir profesorių M. Dovnar-Zapolskio ir Nikolajaus Maksimeikos – iš kitos dėl skirtingo LDK seimo kilmės traktavimo; M. Liubavskis apgynė savo poziciją. S. Daukantą ir T. Narbutą vadindamas Lietuvos istorijos mokslo kūrėjais, M. Liubavskį I. Jonynas laiko pirmuoju, panaudojusiu mokslinius metodus. Be to, S. Daukantas kaimyninių šalių mokslininkų liko beveik nepastebėtas, o M. Liubavskis išpopuliarino Lietuvos istorijos tematiką plačiuose akademiniuose sluoksniuose. Anot I. Jonyno, M. Liubavskiui „rūpėjo ne lietuvių tautos istorija, net ne Lietuva, kaipo valstybė, gyvavusi ilgus šimtmečius savitu gyvenimu, o Lietuva,

[743] I. Jonynas. A. a. profesorius Jonas Yčas // *Vairas*. 1932. Nr. 2. P. 251–257.
[744] I. Jonynas. A. a. prof. M. Liubavskis // *Vairas*. 1933. Nr. 10. P. 236–246.

kaipo politinis organizmas, įėmęs į save didelę rusų tautos, (kurią jis laiko vieningą), dalį."[745] M. Liubavskis „skyrė Lietuvos istorijai visiškai subordinuotą vaidmenį rusų tautos istorijos mokslui. <...> Jis nebe svetimas pradėjusiai vyrauti rusų istoriografijoje, ypač po 1863 m. sukilimo, tendencijai matyti lietuvių tautos istorijoje vien iš svetur pasisavintų rusiškųjų pradų išsirutuliojimą." Kita vertus, „šitos ryškiai pabrėžiamos rusiškos tendencijos buvo daugiausia taip sakant oficiališko pobūdžio, kad pateisinus lietuvių tautos istorijos studijavimą rusų universitete. Savo studijose profesorius užmiršdavo kalbamas tendencijas ir gyvenimą studijavo šaltai, objektyviškai, darydamas tik logiškas išvadas iš randamos medžiagos. Jis niekur neneigia, kad vadovaujamasis vaidmuo Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės istorijoje priklausė lietuviškosios, o ne rusiškosios kilmės aristokratijai."[746]

I. Jonynas konstatavo,kad ne visuomet M. Liubavskio požiūris į Lietuvą buvo vienodas: po I pasaulinio karo jis pakeitė savo požiūrį į poliublijinį laikotarpį, pripažindamas LDK valstybės tęstinumą po 1569 metų.[747] I. Jonynas, asmeniškai pažinojęs M. Liubavskį ir palaikęs su juo draugiškus santykius, be abejo, galėjo geriausiai pristatyti mokslininką Lietuvos akademinei visuomenei.

Kitas I. Jonyną sudominęs Lietuvos praeities tyrinėtojas – lenkų istorikas Antanas Prochaska (1852–1930), vienas pirmųjų profesionalių Europos istorikų, rinkęs LDK istorijos medžiagą Karaliaučiaus, Peterburgo, Maskvos archyvuose.[748] I. Jonyno straipsnis – tai A. Prochaskos pažiūrų kritika: lenkų istorikas aukštino Liublino uni-

[745] *Ibid.*, p. 242.
[746] *Ibid.*, p. 243–244.
[747] *Ibid.*, p. 244.
[748] I. Jonynas. *Antanas Prochaska (1852–1930). Jo istorinių darbų apibūdinimas.* K., 1932.

ją, daug rašė apie lenkų kultūrinę-civilizacinę misiją rytų kraštuose XIV–XV a., Jogailą ir Vytautą laikė lietuvių-lenkų unijos kūrėjais. „Fanatiškai įsimylėjęs savo paties išsvajotą, o ne istoriniais duomenimis pagrįstą Lenkijos išganingą rolę Lietuvoje, lenkų istorikas nepastebėjo realybės. <...> Lietuva po Vytauto mirties, kunigaikščiui Švitrigailai valdant, ne tik nesubyrėjo „ į gausingus atomus", o parodė tokią galią, kuri ėmė grėsti ne Lietuvos, bet Lenkijos politinei gyvybei. <...> Taip pat A. Prochaska užmiršo, kad ir 1440 m. po kunig. Žygimanto nužudymo ir po išrinkimo prieš lenkų norą didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu Kazimiero, kai buvo paneigti bet kurie ryšiai, jungią Lietuvą su Lenkija, Lietuvos valstybė neiširo."[749] A. Prochaskos koncepcijos privalumu I. Jonynas laiko jo aiškią antipatiją vokiečių ordinui kaip destruktyviajam veiksniui Rytų Europos politinėje arenoje; ordinui A. Prochaska dažnai pastatydavo priešpriešiais Lenkijos politikų pozityvią veiklą. A. Prochaskos tendencingumas sumažėja jam nušviečiant Lietuvos istoriją iki 1385 m., ypač tiriant šaltinius. Jo studiją „Apie Gedimino laiškų autentiškumą" I. Jonynas laiko moksliniu šedevru dėl autoriaus atliktos nuodugnios XIV a. epistolinio palikimo lyginamosios analizės.[750] Straipsnyje paeiliui aptariami visi reikšmingesni Lietuvos, taip pat Galicijos, Mazovijos istorijos ir kiti A. Prochaskos mokslo darbai, gilinamasi į šių darbų problematiką, pabrėžiamas ypatingas A. Prochaskos nuopelnas šaltinotyros srityje (jis – svarbaus dokumentų rinkinio „Codex epistolaris Vitoldi" autorius; be šio leidinio, I. Jonyno nuomone, „negali apsieiti nė vienas XIV–XV amžių Lietuvos ir Lenkijos istorijos tyrinėtojas", taip pat – Sapiegų archyvo redaktorius („Archivum domus Sapiehanae").[751]

[749] *Ibid.*, p. 6.
[750] *Ibid.*, p. 10.
[751] *Ibid.*, p. 6, 15.

Dėmesys Lietuvos istorijos šaltiniams

VDU istorikai tik savo pirmtakų darbų analize neapsiribojo. 4-ajame dešimtmetyje susirūpinta ir Lietuvos istorijos šaltinių sisteminimu bei publikavimu.[752] Archeografijos pradininkais laikytini I. Lappo, išleidęs 1588 metų Lietuvos Statuto tekstą[753], ir K. Jablonskis, 1934 m. publikavęs XVI a. Lietuvos inventorius.[754] K. Jablonskio rinkinyje – 150 inventoriai, iš kurių tik 98 anksčiau buvo publikuoti įvairiuose rusų dokumentų rinkiniuose; likusieji pirmąkart įvesti į mokslinę apyvartą. K. Jablonskis juos surado Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekoje, Centriniame valstybės, Arkivyskupijos kurijos, Apygardos teismo, privačiuose dvarų archyvuose. „Inventoriais čia suprantami ne tiktai tikrieji inventoriai, kurie pačiuose aktuose vadinami inventoriais arba rejestrais, bet ir antstolių įvedamieji kvitai arba visokie kitokie aktai, kurių svarbiausią dalį sudaro turto, žmonių ir jų pareigų surašymai."[755] Leidinio priedą sudaro XVI a. lietuviškų vardų ir pavardžių registras (net 120 psl.). Rinkinys teikia ir svarbios lingvistinės informacijos: jame yra XVI a. rašto kalbos lietuviškų žodžių, įvairių daiktų pavadinimų. Z. Ivinskis, šio leidinio recenzentas, pabrėžė itin gerą autoriaus šaltinotyros išmanymą bei didelį kantrumą tvarkant tokį didelį archyvinės medžiagos kiekį.[756] Palankiai leidinį vertino ir V. Biržiška: „Šio leidinio ilgametė reikšmė bus įvertinta tik, kai atsiras daugiau Lietuvos istorikų. Mums svarbu, kad šis

[752] Spaudoje istorikai ne kartą kėlė šaltinių publikavimo svarbą. Žr.: J. Stakauskas. Mūsų kęstutinė literatūra // *Vairas*. 1933. Nr. 4. P. 505–508.

[753] И. И. Лаппо. *Литовский Статутъ 1588 года* // *Tekstai*. T. II. K., 1938.

[754] K. Jablonskis. *XVI amžiaus Lietuvos inventoriai*. K.,1934.

[755] Paaiškinimas // *Ibid*., p. IX.

[756] Z. Ivinskis. Istorijos Archyvas. *I tomas. XVI amžiaus Lietuvos inventoriai. Surinko K. Jablonskis.* /rec. / // *Židinys*. 1934. Nr. 7–12. P. 107–108.

leidinys, davęs gerą pradžią, priverstų atitinkamas mokslo įstaigas susirūpinti tolimesnių Istorijos archyvų tomų leidimu."[757] Planuota išleisti ir antrą „Istorijos archyvo" tomą, tačiau pritruko lėšų.[758]

Taip pat paminėtini K. Jablonskio skelbti dokumentai apie kan. M. Daukšą.[759] Po II pasaulinio karo K. Jablonskis šiuos rinkinius papildė naujais XVI–XVII a. inventoriais.[760] Šie rinkiniai tapo svarbūs tolesniems XVI–XVIIa. LDK ekonominės istorijos tyrimams. Paminėtinas ir K. Jablonskio triūsas, renkant lietuviškus žodžius XVIa. aktuose bei jų publikavimas.[761]

VDU istorikai pabrėžė šaltinotyros bei archeografijos svarbą ir teoriniame lygmenyje. P. Penkauskas šaltinių leidimui skirtoje brošiūroje[762] apžvelgė archeografijos mokslo raidą Vakarų Europoje XVI–XIX a. ir akcentavo šaltinių leidimo Lietuvoje aktualumą. Autorius išvardija žinomiausius pasaulio šaltinių rinkinius – Olandijoje nuo 1643 m. leidžiamas *Acta monumenta*, Italijoje – *Rerum Italicarum scriptores ab anno aerae christianar 500 ad 1500* (nuo 1723 m.), Prancūzijoje – *Rerum Gallicarum et Francicarum scriptores* (nuo XVIII a. 1-osios pusės), Anglijoje – *State papers* (nuo 1825 m.),Vokietijoje – *Monumenta Germaniae historica* (nuo 1826 m.). Pastarąjį šaltinių rinkinį P. Penkauskas laiko pavyzdžiu pasaulio archeografams, aptaria jaunojo archeografijos pradininko vokie-

[757] *Universitetas ir visuomenė.* 1934.09.28/V. Biržiškos recenzija/.

[758] *Vilniaus universiteto istorija. 1803–1940.* V., 1977. P. 315.

[759] K. Jablonskis. Dokumentai apie kan. M. Daukšą // *Tauta ir Žodis.* T. VII. 1931. P. 71; Papildomosios žinios apie kan. M. Daukšą // *Archivum Philologicum.* T. IV. 1933. P. 64-85; žr. taip pat: Archyvinės smulkmenos // *Praeitis.* T. II. 1933. P. 412–436.

[760] K. Jablonskis. *Lietuvos valstiečių ir miestiečių ginčai su dvarų valdytojais.* Dokumentų rinkinys. I dalis. XVI–XVII a. V.,1959.

[761] K. Jablonskis. *Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje. I dalis // Tekstai.* K.,1941.

[762] P. Penkauskas. *Istorijos versmių leidimas.* K., 1934.

čio Jurgio Henriko Pertzo vaidmenį.[763] Plačiau kalbama apie rusų archeografijos mokslo raidą; akcentuojami Nikolajaus Rumiancovo (1754–1826), Pavelo Strojevo ir kitų nuopelnai šaltinotyroje ir archeografijoje, nušviečiama Archeografinės komisijos veiklos pradžia.[764] Atskleidžiama ir LDK archeografijos raida: 1732–1782 m. Varšuvos kolegijos tėvai Pijorai leido istorinio pobūdžio šaltinių rinkinį *Volumina legum* (didžiąją dalį sudaro LDK leisti įstatymai, apimantys 1347–1792 m. laikotarpį); kitas svarbus rinkinys – *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae*. Autorius nušviečia Motiejaus Dogelio (1715–1754) biografiją ir archeografinę veiklą.[765] Pereidamas prie XIX a. archeografijos, P. Penkauskas akcentavo vokiečių, lenkų, rusų nuopelnus publikuojant LDK šaltinius, kartu pabrėžė ir anų leidinių fragmentiškumą: jie leido tik tai, kas jiems atrodė įdomu ar tikslinga. Veikalo pabaigoje autorius pabrėžė neatidėliotiną reikalą patiems leisti senuosius dokumentus, nes antraip taps neįmanoma istorikų mokslinė veikla: „<...> Kai kurios Lietuvos istorijos versmės mums arba visai neprieinamos, arba sunkiai prieinamos ir, galima sakyti, pašaliniams tikslams rinktos bei leistos, dar kitos iki šiolei nesuieškotos <...> Dėlei to šlubuoja mūsų mokslinė istorijos literatūra, nukenčia istorijos dėstymas Vytauto Didž. Universitete, šlubuoja studentų istorijos darbai seminaruose ir taip pat šlubuoja istorijos dėstymas mūsų vidurinėse, o ypač aukštesnėsėse mokyklose. <...> Darbo inicijatyva ir jo suorganizavimas turėtų gulti ant visų senesniųjų jau prityrusių istorininkų pečių. <...> Kas žino, gal Dievas duos, kad <...> susilauksime ateity mūsų lietuvišką Pertzą, Muratorį,

[763] *Ibid.*, p. 7–10.
[764] *Ibid.*, p. 14–15.
[765] *Ibid.*,p. 19–21.

Bungę ar kitą į šiuos panašų."[766] P. Penkauskas kvietė valstybės institucijas atkreipti dėmesį į istorijos šaltinių leidybos organizavimo reikalą, savo kolegas istorikus ragino dažniau svarstyti su archeografija susijusias problemas ir įsteigti „Lietuvos istorijos versmėms leisti draugiją".[767] Deja, 4-ajame dešimtmetyje nerasta pakankamai lėšų, vyriausybė archeografijai skyrė nepakankamą dėmesį.

Minėtajam P. Penkausko straipsniui pagal turinį yra artimas platesnis Z. Ivinskio darbas, rengtas jo Lietuvos istorijos šaltinių paskaitų tekstų ir straipsnių pagrindu (veikalas ruoštas jau II pasaulinio karo metu ir paskelbtas tik 1995 m.).[768] Darbas nebaigtas: išsaugotame rankraštyje yra tik įvadas ir vienas pirmosios dalies skyrius. Pats autorius savo būsimąjį darbą laikė šaltinotyros (euristikos) vadovėliu. Veikalo įvade pirmąkart Lietuvos istoriografijoje teoretizuota šaltinių sąvokos bei paskirties tema. Plačiąja prasme istorijos šaltinis apibūdinamas kaip „visa tai, kas gali duoti medžiagos praeitam gyvenimui *rekonstruoti* ir jį pažinti."[769] Z. Ivinskis pastebi, kad toks šaltinių apibūdinimas jų sąvokos griežtai neapriboja. Be to, jis pripažįsta, kad ši sąvoka kinta: senosios ir net XIX a. istoriografijos atstovai šaltinius vertino kitaip nei XX a. istorikai: jie „savo istorijos veikalus rėmė, berods, vien tik kronikomis, analais arba kitų veikalais <...> [Jiems] dar neatėjo į galvą pasižvalgyti po kokio nors tyrinėjamojo šimtmečio pirklių sąskai-

[766] *Ibid.*, p. 30.

[767] *Ibid.*, p. 31. Šis P. Penkausko straipsnis susilaukė J. Stakausko kritikos. Pastarasis prikišo jam moksliškumo stoką: „Tikėjomės, kad autorius šiame rašte referuos apie ligšiolinius iš archyvų paskelbtus Lietuvos istorijos šaltinius ir nurodys, kokią medžiagą reikėtų paskelbti, pradedant leisti Lietuvos istorijos versmes." J. Stakauskas. Penkauskas Pranas. Lietuvos istorijos versmių leidimas (rec.) // *Vairas*. 1935. Nr. 2. P. 245.

[768] Z. Ivinskis. *Lietuvos istorijos šaltiniai*. Klaipėda, 1995.

[769] *Ibid.*, p. 14.

tas, muitinių knygas, dvarų inventorius, ūkių kadastrus ir t. t. <...> Tos rūšies medžiaga dabar tampa vertingu istorijos šaltiniu."[770] Visi Lietuvos istorijos šaltiniai Z. Ivinskio skirstomi į dvi grupes: pirmosios grupės atsiradę kaip sąmoningas siekis palikti informaciją ateičiai, antrosios gimė kitais, praktiniais sumetimais (nors tas pats šaltinis gali iš dalies priklausyti abiems grupėms).[771]

Z. Ivinskis aptaria Lietuvos istorijos šaltinių atsiradimą nuo Tacito rašto apie aisčius (*aestii*) iki XVI a., akcentuoja jų gausėjimą vėlyvaisiais viduramžiais, apibūdina šaltinius kalbos požiūriu – gausiausia jų grupė rašyta gudų (baltarusių) kalba, antroje vietoje – vokiški šaltiniai (Z. Ivinskis skiria vokiečių aukštaičių („mittelhochdeutsch") ir žemaičių („mittelniederdeutsch") tarmes, trečioje – lenkiški šaltiniai (jų kiekis auga po Liublino unijos), ketvirtoje – raštai italų kalba (ypač iš Reformacijos epochos), žymiai mažiau Lietuvos istorikui rūpi anglų ir prancūzų kalbos, negausu ir lietuvių kalba rašytų dokumentų.[772] Toliau įvade aptariama Lietuvos istorijos šaltinių leidyba XVII–XIX a. bei jų vertinimas (nuo XIV a.). Įdomus yra 1390 metų Vytauto memorialo-skundo („Dis ist Witoldes sache wedir Jagaln und Skirgan") vertinimas kaip „dviejų generacijų istorijos": šis vienas pirmųjų susidomėjimo sava praeitimi pavyzdys, anot Z. Ivinskio, rodo, kad XIV a. domėtasi istorija tiek, kiek ji tarnavo politiniams ar propagandiniams tikslams.[773] Aptardamas vėlesnius laikotarpius, Z. Ivinskis pastebi, kad visuomenė ima mažiau domėtis praeitimi kritinių momentų, karų metu, pvz., XVII–XVIII a. – tuomet sumažėja ir šalti-

[770] *Ibid.*, p. 15.
[771] *Ibid.*, p. 16.
[772] *Ibid.*, p. 21–23.
[773] *Ibid.*, p. 29–30.

nių skaičius.[774] Visi Lietuvos istorijos šaltiniai, atsižvelgiant į jų atsiradimo pobūdį, Z. Ivinskio skirstomi į I. 1) Kronikas (metraščius), analus; 2) atsiminimus (memuarus) ir II. Oficialiųjų aktų, laiškų, inventorių ir kitų ekonominio turinio dokumentų rinkinius.[775] Deja, veikale kalbama tik apie analus ir kronikas, aptariami seniausi šaltiniai apie baltus, atskirai – apie prūsus; nuodugniai analizuojami pirmojo apaštalo šv. Vaitiekaus veiklą nušviečiantys šaltiniai, taip pat Adomo Bremeniečio kronika ir kt.

Tiek Z. Ivinskio ir P. Penkausko veikalai, tiek K. Jablonskio ir I. Lappo šaltinių publikavimo darbas byloja, kad 4-ajame dešimtmetyje VDU istorikai, nesulaukę pakankamos valstybės paramos, jau žengė pirmuosius žingsnius euristikos ir archeografijos srityje.

PERIODINIAI ISTORIKŲ LEIDINIAI

Būtinumą turėti savo periodinį leidinį Lietuvos istorikai suvokė jau pirmaisiais universiteto darbo metais. Tokio leidinio egzistavimas yra laikomas mokslinės bendrijos brandumo požymiu: čia jos nariai publikuoja raštus, polemizuoja įvairiomis mokslinėmis temomis, populiarina savo mokslo sritį. Štai kodėl 1921 m. lietuvių inteligentų būrys (J. Jablonskis, P. Matulionis, V. Čepinskis, J. Dambrauskas, Jonas Grinius, T. Krikščiukaitis, Petras Leonas, Pranas Mašiotas, E. Volteris, J. Tumas, A. Janulaitis) susirinko J. Jablonskio namuose apsvarstyti istorijos žurnalo leidimą. Tuomet Švietimo ministerijoje dirbęs V. Krėvė-Mickevičius šią idėją palaikė ir skyrė lėšų. Vykdomajame posėdyje, dalyvaujant K. Būgai, Sofijai Čiurlio-

[774] *Ibid.*, p. 31.
[775] *Ibid.*, p. 17.

nienei, A. Janulaičiui, J. Tumui P. Klimui ir kt., buvo išrinkta redakcinė kolegija (K. Būga, A. Janulaitis, P. Klimas), redaktoriumi paskirtas J. Tumas-Vaižgantas; naująjį žurnalą nutarta pavadinti „Mūsų senovė".[776] Svarbiausiu tikslu žurnalo leidėjai laikė istorinės medžiagos rinkimą ir publikavimą. Šitaip manyta ruošti dirvą ateities istoriniams tyrimams. Įvadiniame pirmojo numerio straipsnyje P. Klimas akcentavo auklėjamąją istorijos mokslo reikšmę: „Jeigu žmogus nežinotų savo ar savo visuomenės patirties, jis būtų kaip kūdikis. <...> Praeities pažinimas parodo dar platesnę savo reikšmę, juo giliau jis tą praeitį siekia. Tuo būdu mes suaugame su mūsų protėviais į vieną draugiją, kuri išlaikė mūsų pačių materialinę ir dvasinę buitį. <...>"[777] Iš viso 1921–1922 m. išėjo penkios „Mūsų senovės" knygos. Dėl lėšų stokos jo leidyba nutrūko; ji buvo atnaujinta tik 1934 metais. 1937–1940 m. išleistus keturis tomus redagavo prof. V. Biržiška. Leidinyje daugiausia vietos skirta XIX a. – XX a. pradžios istorijai – moksliniai straipsniai (autoriai – A. Janulaitis,V. Biržiška, V. Maciūnas, Petras Jonikas ir kt. svarstė įvairias XIX a. kultūros istorijos problemas), prisiminimai ir korespondencija (iš spaudos draudimo, 1863 m. sukilimo, I pasaulinio karo laikų), taip pat – įvairių lietuviškų bei vokiškų tekstų recenzijos. Jo puslapiuose įvyko polemika tarp A. Aleknos, „Lietuvos istorijos" ir „Bažnyčios istorijos" autoriaus, ir A. Voldemaro, jo recenzento ir kritiko. Tai buvo mokslinės polemikos 3–4 dešimtmečių lietuvių istoriografijoje užuomazga. Jau ši pirmoji mokslinė diskusija, kaip ir vėlesnės (pvz., dėl A. Šapokos vadovėlio), atskleidė šios polemikos vieną iš esmingiausių bruožų – katalikiškų

[776] P. Klimas. *Iš mano atsiminimų*. Bostonas, 1979 // *LMAB RS*. f. 191, b. 384, l. 334.

[777] P. Klimas. Senovės tyrimo uždaviniai ir keliai // *Mūsų senovė*. 1921. T. I kn. 1. P. 3.

pažiūrų autorių tekstai yra aštriai kritikuojami kairiosios orientacijos recenzentų. Tradiciniai jų priekaištai – tendencingai nušviečiamas katalikų bažnyčios vaidmuo, ignoruojama liaudies masių reikšmė – buvo skirti A. Voldemaro A. Aleknai, vėliau A. Janulaičio – P. Šležui, Z. Ivinskiui. Kritikai atskleidė nemažai katalikų autorių tekstų teigiamų ir neigiamų bruožų, tačiau politizuotas tų polemikų atspalvis ir patiems recenzentams trukdė išlikti objektyviems.

1936 m. pradėtas leisti Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos skyriaus periodinis leidinys „Senovė", redaguojamas prof. L. Karsavino. 1936–1938 metais išėjo keturi „Senovės" tomai. Redaktorius sudarė galimybes reikštis jauniesiems istorikams, čia rašiusiems įvairiomis temomis. Pirmojo tomo pasirodymo proga V. Trumpa rašė: „Visai aišku, kad „Senovė" užsiims tikru mokslu, o ne jo populiarizacija ir didaktika, kad jai rūpės objektyvi tiesa ir ji nepasiduos tai madingai srovei, kuri net aukštos kultūros valstybėse mokslą padarė apriorinių premisų advokatu <...> Ypač tokio pavojaus esama istorikams, kurių išvados panaudojamos politiniam nusistatymui motyvuoti. Su malonumu konstatuojame, kad „Senovė" pasižymi blaivumu, ramiu klausimo gvildenimu, neaistringu šaltumu, kaip ir tinka tikram mokslo leidiniui."[778] Liedinio puslapiuose publikuoti straipsniai tiek Lietuvos, tiek visuotinės istorijos tematika. Jų dauguma buvo parengta jaunųjų istorikų J. Puzino, J. Jakšto, A. Šapokos, A. Vasiliausko disertacijų pagrindu.[779] Pirmųjų trijų tomų baigiamieji straipsniai – nelietuvių autorių ir iš visuotinės istorijos srities.

[778] V. Trumpa. /"Senovės" 1-jo tomo recenzija/ // *Vairas*. 1936. Nr. 1-4. P. 454.

[779] I tome publikuotos pirmoji J. Jakšto disertacijos „Vokiečių ordinas ir Lietuva"dalis, J. Puzino „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje XIX a. gale ir XX a. pradžioje, II – J. Jakšto minėtos disertacijos antroji dalis, A. Šapokos straipsnis

Dar vieno tęstinio istorijos leidinio – „Praeities" rengimas (T. I–II, 1930–1933) yra tiesiogiai susijęs su Lietuvos istorijos draugijos veikla. Jos pirmininkas A. Janulaitis 1929–1931 metais išrūpino 38 000 litų subsidijų, kurių dėka du „Praeities" tomai išvydo pasaulį.[780] A. Janulaitis nutarė pubikuoti tik originalias istorines studijas bei medžiagą. Chronologiškai ši medžiaga apėmė ankstesnį laikotarpį nei daugumą „Mūsų senovės" publikacijų: nuo priešistorės iki XVI a. Tiek vyresniosios (A. Janulaitis, I. Lappo, V. Biržiška, I. Jonynas, P. Tarasenka, E. Volteris, P. Klimas), tiek jaunesniosios (J. Matusas, K. Jablonskis, A. Šapoka) kartos istorikai straipsniuose aptarė specialias Lietuvos archeologijos, teisės bei socialinės istorijos temas. Čia publikuoti ir straipsniai apie atskirus istorikus (A. Kojelavičių, J. Yčą, A. Alekną, A. Prochaską), kartu tai buvo ir pamąstymai apie Lietuvos istoriografijos problemas, taip pat – recenzuoti užsienio autorių tekstai. Antrasis „Praeities" tomas specialiai skirtas Vytauto mirties 500 metų jubiliejui: straipsniuose stengtasi įvairiapusiškai nušviesti Vytauto epochą. Medžiaga buvo pradėta ruošti ir trečiajam tomui (šie jaunųjų istorikų Z. Ivinskio, A. Šapokos, K. Avižonio, V. Trumpos, K. Jablonskio parengti tekstai panaudotos naujos medžiagos dėka neprarado savo aktualumo ir XX a. pabaigoje), tačiau jis dėl įvairių priežasčių – originalios medžiagos trūkumo, tam tikrų nesutarimų Istorijos draugijoje – taip ir nebuvo išleistas, nors lėšų ir netrūko. [781]

„Atsakingieji Lietuvos politikos vadai reformų seimo metu",A. Vasiliausko „Vytauto Didžiojo diplomatikos"1 ir 2 dalys, visas III tomas skirtas antrajai J. Jakšto disertacijai „Vakarų krikščionių mintys apie Romos imperiją iki V amžiaus", IV tome baigiama publikuoti A. Vasiliausko disertacija ir J. Puzino „Naujausiųjų proistorinių tyrimų duomenys", taip pat V. Daugirdaitės-Sruogienės diplominis darbas „Žemaičių bajorų ūkis I pusėj XIX šimtmečio".

[780] E. Bakonis. Lietuvos istorijos draugija // *Mūsų praeitis*. 1990. T. I. P. 8.

[781] *Ibid.*, p. 9.

Viena svarbesnių šių nesutarimų priežastis – kiek skirtingas vyresniosios ir jaunesniosios istorikų kartų požiūris į periodinio leidinio vaidmenį. Su lenkų, vokiečių periodine spauda susipažinę jaunieji istorikai pagrįstai manė, kad „Praeitis" kaip ir kiti Lietuvos istorikų žurnalai tobulai neatliko periodinio leidinio vaidmens – antrojo tomo leidimas truko beveik 3 metus. Draugijos pavedimu Z. Ivinskis ir A. Šapoka 1936 05 05 parengė periodinio istorijos leidinio atnaujinimo projektą.[782] Jų nuomone, nei „Praeitis", nei „Senovė" neatliko dviejų pagrindinių periodinio leidinio funkcijų: „a) burti į krūvą visus, istorija besidominčius ir dirbančius mokslo darbą; b) padėti tą darbą dirbantiems, informuodamas ir įvertindamas savų ir svetimų istorikų darbus."[783] Projekto autoriai siūlė ne steigti naują, o struktūriškai pertvarkyti kurį nors iš jau egzistuojančių leidinių, rengiant dvi funkcionaliai skirtingas leidinio dalis: viena („Praeities biblioteka") turėtų publikuoti fundamentalias, grynai mokslines studijas, ir ji turėjo būti leidžiama rečiau nei kita žurnalo dalis,skirta istorijos populiarinimui bei aktualijoms. Remdamiesi vokiškų periodinių istorijos leidinių pavyzdžiu, žurnalo pradžioje jie patarė spausdinti nedidelės apimties mokslinius straipsnius, po kurių sektų trumpi moksliniai informaciniai pranešimai ar naujai skelbiami šaltiniai (skyrius vadintųsi *varia*), toliau – polemikos ar platesnės istoriografinės apžvalgos, monografijų recenzijos, disertacijų autoreferatai, žurnalo pabaigoje siūlyta keletą puslapių skirti organizacinėms problemoms, kiekvieno paskutiniojo metų sąsiuvinio gale talpinti naujausią Lietuvos istorijos bibliografiją.[784] Z. Ivinskis ir A. Šapoka siūlė

[782] 1936 05 05 Z. Ivinskio ir A. Šapokos raštas Lietuvos istorijos draugijai // *LMAB RS*, f. 267-2815, l. 20-21.

[783] *Ibid.*, l. 20.

[784] *Ibid.*

šitaip pertvarkyti jau trečiąjį „Praeities" tomą, o ketvirtąjį leisti dalimis – 1937 metų pavasarį ir rudenį. Taigi „Praeitis" turėjo būti leidžiama du kartus per metus. Deja, šie pasiūlymai nebuvo įgyvendinti[785], nes liko neišspręstos organizacinės problemos – kas bus viso naujai pertvarkyto žurnalo bei jo atskirų dalių redaktoriais, kas užsiims jo leidyba, atliks administracines pareigas. Tačiau jau pats šių klausimų kėlimas rodo, kad 4-ojo dešimtmečio pabaigoje Lietuvos universiteto istorikų bendrija galėjo sukurti modernų europietišką periodinį leidinį.

[785] Iš dalies šie pasiūlymai buvo įgyvendinti ruošiant Lituanistikos Instituto Istorijos Skyriaus leidinį *„Lietuvos praeitis"* (T. I sąs. 1,2, V. – K.,1940–41m., red. J. Stakauskas). Jo turinys, palyginus su ankstesniais periodiniais leidiniais, jau buvo naujai pertvarkytas: pirmą dalį sudarė moksliniai straipsniai (autoriai – Z. Ivinskis, K. Avižonis,I. Lappo, A. Šapoka, J. Totoraitis, V. Trumpa, J. Jakštas ir kt.), antroje publikuoti šaltiniai, trečioje lietuvių, vokiečių ir lenkų istorijos darbų recenzijos, ketvirtoje – bibliografiniai leidiniai, penkta dalis, pavadinta „mokslo kronika", skirta Lietuvos ir užsienio istorikų mokslinei veiklai nušviesti bei instituto Istorijos Skyriaus organizacinėms problemoms svarstyti. Tačiau teišėjo vienas „Lietuvos praeities" tomas – prasidėjęs karas sutrukdė tolimesnį jo leidimą.

IŠVADOS

Istorijos katedrų įsteigimas Lietuvos universitete ir jų bendradarbių veikla 1922–1940 m. reiškė šalies istorijos mokslo institucionalizavimo pradžią: atkūrus nepriklausomybę, susirūpinta profesionaliuoju istorijos mokslu, savų praeities tyrinėtojų sistemingu rengimu. Nepaisant rimtų organizacinių problemų (patalpų, lėšų trūkumo ir kt.), universitete rūpimu laikotarpiu buvo parengti originalūs istorijos paskaitų kursai, sukaupta stambi istorinės literatūros biblioteka, veikė istorijos seminarai, studentai vyko į archeologines ekspedicijas.

Studijų programų Teologijos-filosofijos ir Humanitarinių mokslų fakultetuose palyginimas neleidžia kategoriškai teikti pirmenybę kurio nors vieno iš jų kadrų parengimo kokybei: abu fakultetai išleido po kelis aukštos kvalifikacijos specialistus.

Istorijos seminaro kaip autonominės mokymo įstaigos egzistavimas – išskirtinis nepriklausomos Lietuvos institucionalizuoto istorijos mokslo požymis. Čia nuolat vyko savarankiškas studentų mokslinis darbas ir laisvas jų bendravimas su profesoriais. Tai – neabejotina vokiškos akademinės tradicijos įtaka. Dėl Lietuvos istorijos mokslo sovietizavimo seminarai kaip autonominė įstaiga išnyksta.

Studijų proceso analizė leidžia konstatuoti pozityvias permainas XX a. 3 ir 4 dešimtmečių sandūroje, kai buvo galutinai išspręsta kadrų stokos problema: tobulėjo istorijos studijų programos, pradėtos dėstyti pagalbinės istorijos disciplinos, archeologija, padaugėjo specialiųjų Lietuvos istorijos kursų.

Tarpukario Lietuvos istorikų teorinėms ir metodologinėms nuostatoms didžiausią įtaką turėjo XIX a. pabaigos – XX a. pradžios vokiečių vėlyvasis pozityvizmas. Tai pasakytina tiek apie vyresnės, tiek apie jaunesnės kartos istorikus, kurių dauguma studijavo Vokietijos universitetuose. Iš XIX a. atėjusį romantinį praeities įvaizdį, dabar pakeitė „istorijos pastato" idėja, suvokiama kaip istorinio teksto aiškaus struktūrizavimo būtinumas, maksimaliai plačios šaltinių bazės panaudojimas, sistemingas analizės ir sintezės metodų taikymas tiriant ir apibendrinant istorinę medžiagą. Šio požiūrio privalumas – istorinių epochų analizės galimybė, trūkumai – pavojus tyrinėtojui „paskęsti smulkmenose", t. y. jo nesugebėjimas atskleisti tiriamąjį objektą dėl pernelyg didelės analitinio darbo apimties, taip pat – istorinio teksto „sausumas".

Jaunosios istorikų kartos nuostata kurti patriotinę šalies istoriją traktuotina ne vien kaip politinis angažuotumas, bet – ir visų pirma – kaip natūralus būdas pašalinti minėtus pozityvistinės istorijos trūkumus, kuris leidžia reanimuoti neveiklų pozityvistinį istorijos subjektą. Kuriant patriotinę šalies istorijos koncepciją, stengtasi atsiriboti nuo kaimyninių šalių autorių tendencingumo, tačiau dar nespėta originaliai konceptualizuoti visą Lietuvos praeitį, drauge suteikiant jai pasaulinės istorijos foną.

Kitas, Z. Ivinskio siūlytas sprendimas – tam tikrų A. J. Toynbee istoriosofinės koncepcijos elementų recepcija nušviečiant tam tikrus probleminius šalies praeities klausimus. Jis pats tai įgyvendino keliuose nedidelės apimties straipsniuose 4-ajame dešimtmetyje, tačiau šios mintys neturėjo įtakos kitiems universiteto istorikams.

L. Karsavino teorinės nuostatos gerokai skyrėsi nuo kitų universiteto istorikų pažiūrų: priežastingumo dėsnio pripažinimas ribotu ir istorijos, kaip kultūros fenomenų visumos traktavimas, leidžia jį priskirti antropologinei istorijos mokslo krypčiai.

Nepriklausomos Lietuvos laikotarpio istorijos darbai apėmė visas šalies praeities epochas – pradedant šalies priešistore ir baigiant XX a. aktualijomis. Pirmiausia tai pasakytina apie politinę istoriją.

Spręsdami Lietuvos valstybingumo genezės klausimą, universiteto istorikai tolydžiai nutolo nuo konfliktinio šios genezės pavaizdavimo, kai išorės pavojus laikomas svarbiausia jos priežastimi, ir iškėlė integracinius faktorius: augantį šalies gyventojų skaičių, vidinę visuomenės raidą ir kt. ; tai leido atmesti versiją apie lemiamą kaimyninių šalių vaidmenį LDK valstybingumui.

Pakito požiūris į didžiųjų kunigaikščių epochą: Lietuvos valdovų veikla siejama su visomis jų gyvento laikotarpio ypatybėmis, stengiamasi kuo plačiau nušviesti politinių jėgų balansą tiek šalies viduje, tiek santykius su užsieniu – šito stokojo romantinė šalies istoriografija. 1385 m. Krėvos aktas pradėtas traktuoti ne kaip tarpvalstybinė unija, bet kaip Jogailos asmeninė vedybinė sutartis – dėl to buvo atmesta lenkų istorikų tezė apie Lietuvos prijungimą prie Lenkijos jau XIV a.

Ypač reikšmingas naujas universiteto istorikų požiūris į 1569 metų Liublino uniją ir poliublijinį laikotarpį. I. Lappo ir A. Šapokos darbai įrodė LDK valstybingumo tęstinumą XVI–XVIII a. Naujas poliublijinės epochos traktavimas leido santykius su Maskvos valstybe XVI–XVIII a. pervesti į savarankiškos LDK užsienio politikos plotmę.

I. Lappo, A. Janulaičio LDK teisės istorijos tyrimų rezultatas – naujai įvertintas XVI a. Lietuvos Statutas, sudarytas Lietuvos teisinės santvarkos raidos vaizdas, atsiribota nuo tendencingų kaimyninių šalių teisės istorikų koncepcijų.

Socialinės-ekonominės istorijos tyrinėtojai A. Janulaitis ir K. Avižonis daugiausia dėmesio skyrė XIV–XIX a. Lietuvos bajo-

rų luomui – remiantis ne vien teisiniu, bet ir ekonominiu pagrindu nuodugniai aptartas šio luomo atsiradimas, raida bei likimas, LDK netekus valstybingumo. Z. Ivinskis, A. Šapoka ir K. Jablonskis pirmieji mėgino ištirti valstietijos raidą, feodalinės žemėvaldos institutą.

Kultūros istorijos srityje ypač pasižymėjo V. Maciūnas ir L. Karsavinas. Pirmasis atskleidė XIX a. lietuvių tautinio atgimimo panoramą, aptarė jo objektyvias priežastis bei jo užuomazgą nukėlė į amžiaus pradžią.

Istoriografiniuose darbuose stengtasi nušviesti Lietuvos istorinės minties raidą pradedant Renesanso epocha (A. Rotundas) ir baigiant XX a. pradžios autoriais, palikusiais reikšmingus Lietuvos istorijos darbus – M. Liubavskiu, A. Prochaska ir kt.). VDU istorikams jų mokslinis palikimas buvo reikšmingas apmąstant tolesnes šalies istorijos mokslo raidos perspektyvas.

XX a. 3–4 dešimtmečiai – savitas šalies istoriografijos raidos tarpsnis, pareikalavęs iš universiteto istorikų originaliai vertinti savo praeitį, savo tyrimais prilygti kaimynų istoriografijai; tą užduotį jie daugmaž sėkmingai atliko. Būtent šiuo laikotarpiu Lietuvos istoriografijoje formuojasi tas spręstinų problemų laukas, kuris neišnyko VDU istorikams po II pasaulinio karo pasitraukus iš gyvenimo ar emigravus į Vakarus. Marksistinės krypties istorikai, formaliai deklaruodami naują metodologiją, faktiškai gvildeno tas pačias kovos su vokiečių ordinu, lietuvių-lenkų unijų, XIX a. Tautinio atgimimo ir kitas temas. Žinoma, negalėjo jie išvengti ir hipertrofuoto klasių kovos pavaizdavimo, tačiau senoji LDK istorija buvo mažiau ideologizuota, todėl iki pat XX a. pabaigos minėtas probleminis laukas išliko mažiausiai pažeistas. Pastarojo dešimtmečio šalies istoriografijos raida, pakartotinis nepriklausomos Lietuvos istorikų darbų publikavimas ir dar nepublikuotų jų teks-

tų rengimas spaudai, gausėjantys straipsniai periodikoje, skirti jų palikimui, – visa tai byloja apie anos istorikų kartos profesionalumą ir jų iškeltų problemų aktualumą.

NAUDOTI ARCHYVŲ IR BIBLIOTEKŲ RANKRAŠTYNŲ FONDAI

LCVA – Lietuvos Centrinis Valstybės archyvas. F. 631 – Lietuvos – Vytauto Didžiojo universiteto fondas

LVIA – Lietuvos Valstybės Istorijos archyvas. F. 942 – J. Yčo fondas

LNB RS – Lietuvos Naconalinės M. Mažvydo bibliotekos rankraščių skyrius. F. 29 – Z. Ivinskio fondas, F. 52 – J. Puzino fondas, PR – paskaitų rankraščių fondas

MAB RS – Lietuvos Mokslų Akademijos bibliotekos rankraščių skyrius. F. 105 – I. Jonyno fondas,

F. 191 – P. Klimo fondas, F. 205 – A. Vasiliausko fondas, F. 211 – I. Lappo fondas, F. 233 – A. Šapokos fondas, F. 256 – K. Jablonskio fondas, F. 267 – A. Janulaičio fondas

VUB RS – Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyrius. F. 96 – Lietuvos-Vytauto Didžiojo universiteto fondas, F. 138

LVGA – Lietuvos vaizdo ir garso archyvas

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. Šaltiniai

1. A. Alekna. *Lietuvos istorija*. Tilžė.,1919, K.,1923

2. A. Alekna. Dėl „Lietuvos istorijos" ir „Bažnyčios istorijos" kritikos (atsakymas prof. A. Voldemarui). *Mūsų senovė*. 1922. T. 1. Nr. 3, p. 438–444

3. A. Alekna. *Vyskupas Motiejus Valančius*. Klaipėda, 1923

4. A. Alekna. *Katalikų Bažnyčia Lietuvoje*. K., 1936

5. J. Aleksa *Lietuvių tautos likimo klausimu*. K., 1925

6. B. Alksnis /A. Janulaitis/. *Kaip atsirado valdžia ir valstybė*. Tilžė, 1908

7. D. Alseika *Lietuvių tautinė idėja istorijos šviesoje*. K., 1924

8. J. Ambrazevičius. Simanas Daukantas lietuvių tautinės sąmonės evoliucijoje. *Židinys*. 1936 Nr. 2, p. 129–139

9. K. Avižonis. *Die Entstehung und Entwicklung des litauischen Adels bis zur litauisch-polnischen Union 1385*. Berlin, 1932

10. K. Avižonis. *Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais*. K., 1940

11. E. Bernheim *Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie*. 1908

12. M. Biržiška. *Iš mūsų literatūros ir kultūros istorijos*. T. I-II K.,1928–1938

13. P. Būčys. Alberto Vijuko Kojalavičiaus paminėjimas. *Ibid.*, p. 18–28

14. S. Daukantas. *Laiškai Teodorui Narbutui*. V., 1996

15. V. Daugirdaitė-Sruogienė. *Lietuvos istorijos vaizdai ir raštai*. K., 1935

16. V. Daugirdaitė-Sruogienė. *Žemaičių bajoro ūkis XIXa. pirmoje pusėje*. V., 1995

17. V. Daugirdaitė-Sruogienė. Mano studijos (prisiminimai). Parengė J. Lukšaitė. *Mūsų praeitis*. 1992. Nr. 2, p. 3–14

18. V. Daugirdaitė-Sruogienė. Prof. I. Jonynas. Atsiminimai. *Aidai*. 1957. Nr. 3, p. 127–134

19. V. Daugirdaitė-Sruogienė. Dėmesio Lietuvos praeičiai! *Sėja*. 1974. Nr. 1–2, p. 5

20. J. Yčas. *Simono Grunau, XVIa. kronisto reikalu*. K., 1922

21. J. Yčas. *Lietuvos istorija*. K., 1928.

22. Z. Ivinskis. *Geschichte der Entstehung und der Entwicklung des Bauernstandes in Litauen. Beiträge zur sozialen und wirtschaftlichen Entwicklung des Bauernstandes in Litauen im Mittlelalter*, Berlin, 1932

23. Z. Ivinskis. Lietuvos valstiečių luomo susiformavimas ir raida. Įnašai valstiečių luomo 14-tojo ir 15-tojo šimtmečio socijaliniams bei ekonominiams santykiams pažinti. *Athenaeum*. 1933. T. IV, p. 28

24. Z. Ivinskis. Avižonis, Konstantinas, Dr.: Die Entstehung und Entwicklung des litauischen Adels bis zur litauisch-polischen Union 1385. /recenzija/ *Židinys*. 1933. Nr. 1–6, p. 574

25. Z. Ivinskis. Lietuvos praeities ir dabarties kryžkelės. *Naujoji Ronuva*. 1933 Nr. 17, p. 289–291

26. Z. Ivinskis. *Lietuvos prekyba su prūsais*. K.,1934

27. Z. Ivinskis. Istorijos Archyvas. I tomas. XVIamžiaus Lietuvos inventoriai. Surinko K. Jablonskis. /rec./ Židinys. 1934. Nr. 7–12, p. 107–108

28. Z. Ivinskis. Lietuvos istorijos problemos. *Naujoji Romuva*. 1935, p. 288–289

29. Z. Ivinskis. Puzinas J. Dr. phil. Vorgeschichtsforschung und Nationalbewusstsein in Litauen/rec./ *Mūsų žinynas.* 1935. Nr. 7–12, p. 571

30. Z. Ivinskis. J. J. Lappo: 1588 metų Lietuvos Statutas. I tomas. Tyrinėjimas. /recenzija/. *Židinys.* 1935. Nr. 4, p. 462

31. Z. Ivinskis. Simanas Daukantas ir Lietuvos istorija. (Matmens Daukanto istoriografijai pažinti). *Naujoji Romuva.* 1936. Nr. 11, p. 247–250

32. Z. Ivinskis. Lietuvių kultūros istorikas Simanas Daukantas. *Naujoji Romuva.* 1936. Nr. 12, p. 275–278

33. Z. Ivinskis. Antanas Alekna. Katalikų Bažnyčia Lietuvoje. /rec./ *Židinys.* 1936. Nr. 1–6, p. 626

34. Z. Ivinskis. Aktualieji mūsų praeities klausimai ir jų įtaka dabarčiai. *Kardas.* 1939. Nr. 12

35. Z. Ivinskis. Lietuvos istorija romantizmo metu ir dabar. *LKMA darbai.* T. 3 1939, p. 320–341

36. Z. Ivinskis. Didžiųjų Lietuvos kunigaikščių ekonominė politika iki XVIa. pusės. *Lietuvos praeitis.* T. I Sąs. 1 V. – K.,1941, p. 5–28

37. Z. Ivinskis. *Lietuvos istorija (iki Vytauto Didžiojo mirties).* Roma, 1978

38. Z. Ivinskis. Senovės lietuvių tikėjimas ir kultūra // Z. Ivinskis. Rinktiniai raštai. T. II. Roma, 1986

39. Z. Ivinskis. *Lietuvos istorijos šaltiniai.* Klaipėda, 1995

40. Z. Ivinskis. Lietuvių kultūros problemos // *Kultūra ir istorija.* V.,1996

41. K. Jablonskis. XVI amžiaus belaisviai kaimynai Lietuvoje. *Praeitis.* T. I. 1930, p. 166–201

42. K. Jablonskis. Dokumentai apie kan. M. Daukšą. *Tauta ir Žodis.* T. VII. 1931, p. 71

43. K. Jablonskis. Papildomosios žinios apie kan. M. Daukšą. *Archivum Philologicum.* T. IV. 1933, p. 64–85

44. K. Jablonskis. Archyvinės smulkmenos. *Praeitis.* T. II. 1933, p. 412–436

45. K. Jablonskis. *XVI amžiaus Lietuvos inventoriai.* K.,1934

46. K. Jablonskis. *Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje. Idalis. Tekstai.* K.,1941

47. K. Jablonskis. *Lietuvos valstiečių ir miestiečių ginčai su dvarų valdytojais.* Dokumentų rinkinys. I dalis XVI–XVIIa. V.,1959

48. J. Jakštas. Istorijos mokslas ir gyvenimas. *Vairas.* 1932. Nr. 10, p. 85

49. Jakštas. Vertybės istorijoj. *Vairas.* 1934. Nr. 7, p. 260

50. J. Jakštas. Vakarų krikščionių mintys apie Romos imperiją iki V amžiaus. *Senovė.* T. III. K., 1937

51. J. Jakštas. Mano istorijos mokslo kelias. V., 1992

52. A. Jakštas-Dambrauskas. Kun. Albertas Vijukų-Kojalavičius. *Užgesę žiburiai.* Roma, 1975, p. 196

53. A. Jakštas-Dambrauskas. Kas yra prof. L. Karsavinas. *Rytas.* 1927.12.13

54. A. Jakštas-Dambrauskas. Dar dėl prof. L. Karsavino. *Rytas.* 1927.12.22

55. A. Janulaitis. *Kunigai ir 1831 m. revoliucija Lietuvoje.* K., 1923

56. A. Janulaitis. *Valstiečiai ir 1831 m. revoliucija Lietuvoje.* K., 1925

57. A. Janulaitis. *Vyriausiasis Lietuvos Tribunolas XVI–XVIII a.* K., 1927

58. A. Janulaitis. *Silvius Piccolomini bei Jeronimas Pragiškis ir jų žinios apie Lietuvą XIV–XV a.* K. 1928

59. A. Janulaitis. *Napoleono teisynas.* K., 1928

60. A. Janulaitis. *Užnemunė po prūsais.* K., 1928

61. A. Janulaitis. *Lietuvos teisės istorija.* K., 1932

62. A. Janulaitis. *Ignas Danilavičius – Lietuvos bei jos teisės istorikas.* K., 1932

63. A. Janulaitis. *Bajorai ir jų seimeliai XIX a.* K., 1936

64. A. Janulaitis. Lietuvai reikalinga objektinga istorija. Apie „Lietuvos istoriją". *Lietuvos žinios.* 1937.01.22, 23

65. J. D. N. VIII-sis istorinis kongresas. *Vairas.* 1938. Nr. 18, p. 139–141

66. *Jogaila.* (red. A. Šapoka) K., 1934

67. I. Jonynas. *Lietuvos istorija.* K., 1928

68. I. Jonynas. /Recenzija į P. Vieštauto veikalą: *Vytautas Didysis, Lietuvos didis kunigaikštis...* K.,1930/ // I. Jonynas. *Lietuvos didieji kunigaikščiai.* V., 1996, p. 226

69. I. Jonynas. Jogaila didysis Lietuvos kunigaikštis ir Lenkijos karalius. *Židinys.* 1934, p. 135–146

70. I. Jonynas. A. a. prof. M. Liubavskis. *Vairas.* 1933. Nr. 10, p. 236–246

71. L. Karsavinas. *Istorijos teorija.* K., 1929

72. L. Karsavinas. *Europos kultūros istorija.* T. I–V K.,1930–1936, V., 1991–1998

73. L. Karsavinas. Istorijos mokslo krizė. *Vairas.* 1930. Nr. 4, p. 8–14

74. L. Karsavinas. Prie Rusų revoliucijos pažinimo. *Vasiras.* 1929. Nr. 1, p. 27–38

75. L. Karsavinas. Valstybė ir demokratijos krizė. *Židinys.* 1934. Nr. 5–6, p. 433–450

76. L. Karsavinas. Europa Vytauto Didžiojo gadynėj. *Vairas.* 1930. Nr. 11, p. 101–107

77. L. Karsavinas. Lietuvos paleografijos reikalu. *VDU žinios.* 1936. Nr. 1, p. 9

78. L. Karsavinas. Europa ir Rusija. Eurazinės ideologijos apmatai. *Židinys.* 1929. Nr. 3, p. 241–250, Nr. 4, p. 330–340

79. J. Keliuotis. Rusija, Vakarų Europa ir Lietuva. *Židinys* 1928. T. VIII, p. 233–247, 399–410

80. M. Krasauskaitė. *Die litauischen Adelsprivilegien bis zumEnde des 16 Jh.* Leipzig, 1927

81. V. Krėvė. Archeologijos katedros reikalu. *VDU žinios.* 1936. Nr. 1, p. 5

82. P. Klimas. *Iš mano atsiminimų.* Bostonas, 1979 m.

83. P. Klimas. Senovės tyrimo uždaviniai ir keliai. *Mūsų senovė.* 1921 T. I kn. 1 p. 3

84. J. Kossu-Aleksandravičius. Kauko alėja. *Literatūros naujienos.* 1934.04.15 d.

85. F. Langlois,Ch. Seignobos. „Introduction aux Etudes historiques.", Paris, 1898

86. I. Lappo. *Lietuva ir Lenkija po Liublino unijos.* K., 1932

87. I. Lappo. Lietuvių-lenkų respublikos susidarymas ir jos pobūdis. *Vairas.* 1935. Nr. 4

88. Lappo. Lietuvių teisės kodifikavimas XVI a. – *MAB RS,* f. 267, b. 39–44

89. I. Lappo. Senosios Lietuvos teisinė sąmonė. *Vairas.* 1934. Nr. 4, p. 433–441

90. Lietuvos universitetas. 1922.II.16–1927.II.16. Pirmųjų penkerių veikimo metų apyskaita. K., 1927

91. *Lietuvos istorija.* (red. A. Šapoka) K., 1936, V., 1989

92. V. Maciūnas. *Lituanistinis sąjūdis XIX a. pradžioje.* K., 1939

93. J. Matusas. *Švitrigaila.* K., 1937

94. J. Matusas. Istorijos mokslas ir tautinė politika. *Vairas.* 1935. T. XV, p. 388–395

95. J. Matusas. Ar Albertas Vijūkas-Kojelavičius S. J. buvo garsus Lietuvos istorininkas ir patriotas? *Tiesos kelias.* 1929. Nr. 4, p. 252–255

96. J. Matusas. Albertas Vijūkas-Kojelavičius kaip Lietuvos istorininkas. *Praeitis.* 1930. T. I, p. 318–329

97. Meškinas. Naujas profesorius. *Lietuva.* 1927. Nr. 274

98. R. Nagenis. Diplomų dirbtuvė. *Akademikas.* 1938, p. 211–213

99. A. Nyka-Niliūnas. *Temos ir variacijos.* V., 1996

100. Nemeškinas. Ar tik ne perdėtas jautrumas. *Lietuvis.* 1927.12.07

101. K. Pakštas. Kur geografija susitinka su istorija. *Naujoji Romuva.* 1937. Nr. 7, p. 168

102. J. Pficner. *Didysis Lietuvos kunigaikštis Vytautas kaip politikas,* K., 1930, V., 1989

103. P. Penkauskas. *Istorijos versmių leidimas.* K., 1934

104. J. Puzinas. *Vorgeschichtsforschung und nationalbewustsein in Litauen.* Kaunas, 1935.

105. J. Puzinas. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje XIX a. gale ir XX a. pradžioje. *Senovė.* T. I. K., 1935, p. 157–188

106. M. Römeris. Dienoraštis. *Kulturos barai.* 1990

107. J. Stakauskas. *Lietuva ir Vakarų Europa XIII a.* K., 1934

108. J. Stakauskas. Mūsų kęstutinė literatūra. *Vairas.* 1933. Nr. 4, p. 505–508

109. V. Stankevičius. *Pasaulinės istorijos dinamika.* K., 1934

110. S. Šalkauskis. *Lietuvių tauta ir jos ugdymas.* K., 1933, p. 119

111. A. Šapoka. Raskime lietuvius Lietuvos istorijoje. *Naujoji Romuva.* 1932.05.22. Nr. 21 (73), p. 481

112. A. Šapoka. *Lietuva ir Lenkija po1569 metų unijos.* K.,1938

113. A. Šapoka. *1655 metų Kėdainių sutartis, arba švedai Lietuvoje 1655–1656 metais.* V., 1990

114. A. Šapoka. Atsakingieji Lietuvos politikos vadai reformų seimo metu. *Senovė.* T. II. K., 1936, p. 63–173

115. A. Šapoka. Gegužės 3d. Konstitucija ir Lietuva. *Lietuvos praeitis.* V. – K.,1940, T. I sąs. 1, p. 137–210

116. A. Šapoka. Lietuvos kaimo ir dvaro santykiai XVIIIa. antroje pusėje. *Lietuvos praeitis.* T. I sąs. 2. V. – K., 1941, p. 569–604

117. V. Šilkarskis. Kas yra profesorius L. Karsavinas. *Lietuvis.* 1927.11.17

118. P. Šležas. Muravjovas ir mūsų tautinis atgimimas. *Rytas.* 1929. Nr. 239, 240, 241

119. P. Šležas. Prof. Kan. Antanas Alekna. *Athenaeum.* 1931 T. II. III skyrius. A. Aleknos istorinių darbų apžvalga. (Kritinės pastabos).

120. P. Šležas. Muravjovo veikimas Lietuvoje. *Athenaeum.* 1933

121. P. Šležas. Tikrai reikėtų daugiau objektyvumo. *Lietuvos aidas.* 1937. Nr. 127–133

122. J. Štuopis. Rotundas XVIa. lietuvių šviesuomenėje. *Lietuva.* 1925 balandis–gegužė

123. P. Štuopis. Mūsų istorija. *Naujoji Romuva.* 1931, p. 468–470

124. P. Štuopis. Istorijos stebuklai ir istorikai. *Naujoji Romuva.* 1932. Nr. 20, p. 460–462

125. P. Štuopis. Tautinės istorikų pareigos. *Akademikas.* 1933, p. 307–309; Dvi numirėlių kartos. *Akademikas.* 1934. Nr. 9, p. 195–196, Nr. 10, p. 217–219

126. P. Štuopis. Lituanistikos podukra. *Tautos Mokykla.* 1935. Nr. 8, p. 173–175; Istorijos mokymo reikalu. *Tautos Mokykla.* 1935, p. 222–223

127. J. Totoraitis. Albertas Vijukas-Kojalavičius. *Tiesos kelias.* 1928. Nr. 1, p. 15–18

128. J. Totoraitis. *Mindaugas Lietuvos karalius.* Marijampolė, 1932

129. V. Trumpa. /"Senovės" 1-jo tomo recenzija/ *Vairas.* 1936. Nr. 1–4, p. 454

130. V. Trumpa. Savosios istorijos keliais. *Vairas.* 1937. Nr. 6, p. 141–150, Nr. 7–8, p. 305–310, Nr. 9, p. 48–52, Nr. 10, p. 164–168

131. V. Trumpa. Istoriškumo problema. *Eranus.* 1938. T. IV, p. 103

132. J. Vaižgantas. *Laiškai Klimams.* V., 1998

133. A. Valiukėnas. Mūsų istorijos vertinimo reikalu. *Akademikas.* 1938, p. 248

134. *Vytautas Didysis.* (red. P. Šležas) K., 1930

135. A. Voldemaras. A. Aleknos Bažnyčios istorija. *Mūsų senovė* 1921. T. 1. Nr. 1, p. 103–114; T. 1. Nr. 2, p. 121–133

136. J. Žiugžda. Kalba, pasakyta svarstant Lietuvos TSR istorijos I tomo maketą (1954. 01. 25) *Tiesa.* 1954. 10. 08

2. Literatūra

1. E. Aleksandravičius. Socialinės ir psichologinės Lietuvos romantinės istoriografijos prielaidos // 2. E. Aleksandravičius. *XIX amžiaus profiliai.* V., 1993

3. E. Aleksandravičius. Prie lietuvių atgimimo ištakų // E. Aleksandravičius. *XIX amžiaus profiliai.* V., 1993

4. E. Aleksandravičius, A. Kulakauskas. Istorijos istorija arba XIX a. tyrinėjimų apžvalga. *Akademikas.* 1993. Nr. 1–2, p. 26–27

5. E. Aleksandravičius,A. Kulakauskas. *Carų valdžioje.* Skyrius: XIX amžius tarpukario Lietuvos istorikų darbuose. V., 1996, p. 31–34

6. E. Aleksandravičius. Istorijos vasara. *Kauno diena.* 1999.09.11. Nr. 212, p. 17

7. V. Andriulis. Teisės mokslų daktarai pirmoje LietuvosRespublikoje. *Justitia* 1990 spalis, p. 3

8. D. Andziulytė-Paulauskienė. Šviesos spindulys niūrioje karo metų aplinkoje. Žiupsnelis atsiminimų apie Vytauto Didžiojo universitetą 1941–1943 metais. *Kauno diena.* 1996.04.22, p. 15

9. J. Aničas. Lietuvos universiteto profesorius Jonas Yčas. *Mokslo Lietuva* 1995.04.12, 26

10. J. Aničas. „Ne ardyti, bet stiprinti...". *Dialogas* 1995.07, p. 28–29

11. K. Avižonis. Pastabos dėl „naujoviško V. T. Pašutos Lietuvos valstybės pradžios aiškinimo". *Lituanistikos darbai.* 1966. T. I, p. 90–91

12. E. Bakonis. Lietuvos istorijos draugija 1929–1940 metais. *Mūsų praeitis.* 1990. T. 1, p. 4–18

13. E. Bakonis. Vilties tremtinys. Istoriko Zenono Ivinskio (1908–1971) atminimui. *Mokslas ir gyvenimas.* 1991. Nr. 7, p. 14–15

14. E. Bakonis. Politikuojančio istoriko antspaudas. *Nepriklausoma Lietuva* 1991.12.18, p. 1

15. E. Bakonis. Lietuva civilizacijos istorijos modelyje (Zenono Ivinskio ir Arnold Joseph Toynbee požiūrio sugretinimo klausimu) *Lietuvos istorijos studijos.* 1997. Nr. 4, p. 55–59

16. A. Balašaitienė. Mįslė, kuri tapo gyvenimo uždaviniu. *Mūsų praeitis.* 1992. T. 2, p. 155–159

17. E. Banionis. Ivanas Lappo. *Praeitis,* V., 1992. T. 3, p. 249–251

18. J. Baranova. Moralinių vertinimų istorijoje problema. // *Istorija.* 1993. T. 33, p. 157–164

19. J. Baranova. Spekuliatyvioji istorija: kritika ir apologija // *Žmogus ir visuomenė.* 1994. Nr. 2, p. 21–26

20. Ch. Beard, A. Vagts. Currents of thought in historiography. *American Historical Review.* 1937. Nr. 3

21. V. Berenis. Lietuvos kultūros istorijos ir metodologijos problemos // *Lietuvos kultūros tyrinėjimai.* T. I. 1995, p. 16

22. J. Briedžius. Pirmiausia daryk, kas būtinai reikalinga. *Katalikų pasaulis* 1991. Nr. 11–12, p. 14–16

23. A. Budreckis. Augustinas Voldemaras – istorikas. *Dirva.* 1973. Nr. 28–31

24. A. Bumblauskas. Zenono Ivinskio vieta mūsų istoriografijoje. *Naujoji Romuva.* 1994. Nr. 1, p. 7–9

25. A. Bumblauskas. Zenono Ivinskio teorinės novacijos. *Naujasis židinys* 1995. Nr. 3, p. 190–203

26. A. Bumblauskas. Penkios Zenono Ivinskio teorinės novacijos. *Lietuvos istorijos studijos.* 1997.04 p. 14–34

27. R. Čepaitė. Istorikas Antanas Vasiliauskas (Vasys) (1902–1974). *Mūsų praeitis.* 1992. Nr. 2, p. 55–76

28. J. Čepinskis Tobulybė gyvena minties dėka. *Kauno diena.* 1992.07.11

29. P. Dinzelbacher. *Europos mentaliteto istorija.* Skyrius: Laikas ir istorija. Naujieji amžiai. V., 1998

30. K. Doveika. Jonas Šliūpas – literatūros kritikas ir istorikas // Jonas Šliūpas. *Rinktiniai raštai.* V., 1977

31. B. Dundulis A. a. prof. A. Alekna. *Ateitis.* 1930. Nr. 8–9, p. 361–365

32. B. Dundulis. Istorikų rengimas Vytauto Didžiojo universitete // *VDU ir LKMA 70-metis,* K., 1993, p. 161–164

33. B. Dundulis. Su Zenonu Ivinskiu istorijos mokslo kelyje. *Mūsų praeitis* 1994. Nr. 4, p. 153–161

34. B. Genzelis. Paskutinieji L. Karsavino darbai // Laikas ir idėjos. V., 1990, p. 222–234

35. V. Gidžiūnas. Istorikas A. Kučas. *Aidai.* 1970. Nr. 9, p. 415–416

36. J. Gineika. Dar kartą apie Mažąją Lietuvą ir... istoriką J. Matusą. *Voruta.* 1996.11.1–8, p. 8

37. J. Girnius. Teologijos-filosofijos fakultetas // *Lietuvos universitetas 1579–1803–1922.* Chicago, 1972, p. 351–352

38. J. Godunavičienė. Vardai, sugrįžtantys iš praeities. *Vakarinės naujienos.* 1990.07.17

39. V. Gruodžius. A. Janulaičio gyvenimo ir darbo kelias. *Akademikas* 1938 Nr. 6, p. 148–149

40. E. Gudavičius. Zenonas Ivinskis ir jo veikalas // Z. Ivinskis. *Lietuvos istorija.* V., 1991, p. 411–420

41. E. Gudavičius. *Mindaugas.* V., 1998

42. E. Gudavičius. *Lietuvos istorija. T. I. Nuo seniausių laikų iki 1569m.* V.,1999

43. A. Gulyga. Hėgelis. V., 1984

44. D. Yčaitė-Kregždienė. Prof. dr. Jonas Yčas. *Mūsų sparnai.* 1980. Nr. 49, p. 45–50

45. Z. Ivinskis. A. Alekna – Lietuvos istorijos tyrinėtojas. *Naujoji Romuva.* 1936. Nr. 8, p. 196–198

46. Z. Ivinskis. A. Alekna. *LKMA darbai,* t. 2 k.,1937, p. 416–424

47. Z. Ivinskis. Aktualieji Lietuvos istorijos reikalai. *Mokslas ir menas.* 1937.01.16.

48. Z. Ivinskis. A. a. Paulius Šležas. Jo darbas Lietuvos istorijos srityje. *XX amžius* 1938.05.10

49. Z. Ivinskis. Naujojo leidimo Daukantas. Prof. A. Aleknos mokslo darbui atminti. *XX amžius.* 1940.06.12

50. Z. Ivinskis. Prof. K. Jablonskio atminimui (1892–1960). Jo įnašas Lietuvos istorijos mokslui. *Aidai.* 1961. Nr. 1, p. 18–22

51. Z. Ivinskis. Adolfo Šapokos darbai Lietuvos istorijos srityje. *Aidai.* 1961. Nr. 6, p. 233–244

52. Z. Ivinskis. Dr. Jonė Deveikė ir jos veikla Lietuvos istorijos srityje. *Aidai.* 1971, p. 355–366

53. Z. Ivinskis. Atsiminimų nuotrupos apie prof. Stasį Šalkauskį. – *Lietuvos universitetas 1579–1803–1922*

54. Chicago, 1972, p. 706–707

55. A. Jakštas. Kun. A. Alekna – visuomenės darbuotojas ir mokslininkas. *Rytas.* 1930. 06. 28

56. J. Jakštas. Prof. J. Yčui mirus. *Vairas.* 1932. Nr. 2, p. 257–258

57. J. Jakštas. *Istorijos skyrius // Lietuvos universitetas 1579–1803–1922.* Chicago,1972. p. 405–415 58. J. Jakštas. Augustinas Voldemaras mokslininkas ir politikas savuose raštuose. *Lietuvių tautos praeitis.* T. 4. 1972, kn. 2(14), p. 141–156

59. J. Jakštas L. Karsavinas istorikas-filosofas ir „Europos kultūros istorijos" autorius. – L. Karsavinas *Europos kultūros istorija.* V.,1991. T. 1, p. (5)–(27)

60. J. Jakštas. Mirė didelė Lietuvos istorijos mylėtoja. *Dirva.* 1965. 03. 10

61. J. Jakubowski. *Studia nad stosunkami narodowościowymi na Litwe przed unią lubelską.* Warszawa, 1912

62. G. Jankus. Objektyvus valstybinės savimonės tyrėjas. *Diena.* 1996.02.10, p. 14

63. R. Jasas. K. Jablonskio rankraštinis palikimas. *Lietuvos Istorijos Metraštis-1988* V., 1989, p. 197–206

64. A. Jokubaitis. *Filosofijos mokslas Vilniaus S. Batoro universitete.* Filosofijos mokslų kandidato laipsnio disertacija. V., 1991

65. I. Jonynas. *Lietuvos istoriografija* // I. Jonynas. Istorijos baruose. V., 1984, p. 99–188

66. I. Jonynas. Jonas Yčas. *Mūsų sparnai.* 1966. Nr. 21, p. 35–38

67. Ig. Jonynas. A. a. prof. J. Yčas. *Vairas.* 1932. Nr. 2, p. 251–257

68. M. Jučas. *Baudžiavos irimas Lietuvoje.* V., 1972

69. M. Jučas. Adolfo Šapokos redaguota Lietuvos istorija. *Kultūros barai.* 1988 Nr. 8, p. 61–62

70. A. Juozaitis. L. Rankės ir J. G. Droizeno istoriosofinės koncepcijos // *Problemos.* 1989. Nr. 37, p. 23–33 J. Jurginis. *Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje.* V., 1959

71. J. Jurginis. K. Jablonskio palikimas. In: J. Jurginis. K. Jablonskis. V., 1961, p. 5–20

72. J. Jurginis. Istorija. In:*Vilniaus universiteto istorija 1803–1940.* Vilnius, 1977, p. 262–267

73. J. Jurginis. Šapokos istorijos apžvalga. *Literatūra ir menas.* 1988.06.18, p. 11

74. J. Jurginis. Augustino Janulaičio palikimas // Augustinas Janulaitis. Praeitis ir jos tyrimo rūpesčiai. V., 1989, p. 5–22

75. P. Jurėnas. Prof. A. Alekna – istorikas. *Ateitis.* 1955. Nr. 6, p. 140

76. A. Katilius. Tegul visi kiti mūsų tiek padaro. *Apžvalga.* 1992.12.18–23

77. A. Katilius. Prof. J. Totoraičio rankraščiai. *Tarp knygų.* 1995. Nr. 7, p. 29–31

78. Z. Kiaupa. A. Šapokos apsilankymo Prahoje rezultatai. *Pasaulis.* 1995. Nr. 2, p. 9–10

79. Z. Kiaupa, J. Kiaupienė, A. Kuncevičius. *Lietuvos istorija iki 1795metų.* V., 1998

80. J. Kiaupienė. *Kaimas ir dvaras Žemaitijoje XVI–XVIIIa.* V., 1988

81. J. Kiaupienė. 1385. Rugpjūčio 14d. aktas Lietuvos-Lenkijos unijų istorijoje ir istoriografijoje: problemos formulavimas // *Lietuvos valstybė XII–XIII a.* V., 1997, p. 268–270

82. A. Krausas. Dr. J. Deveikytę-Navakienę prisimenant. *Dirva.* 1965.05.17

83. J. Kregždė. Lietuvos reformatų raštija: istorinė apžvalga. Chicago, 1978. Jonas Yčas – p. 191–196

84. A. Kučinskas. Prof. kun. J. Totoraitis. *Athenaeum.* T. 4. 1933, p. 14–16

85. J. Kudirka. Istorinių kūrinių autorius. *Draugas* (Šak.). 1983.01.22

86. L. Kuginienė. L. Karsavinui – 100 metų // Būtis ir laikas. V., 1983, p. 264–267

87. A. Kulakauskas. Senos polemikos pėdsakais: apie istorikės V. Daugirdaitės-Sruogienės atsiliepimą į V. Trumpos straipsnį „Lietuvos nepriklausomybės idėja",išsp. „Metmenyse" 1968. Nr. 16. *Baltos lankos.* 1991. Nr. 1, p. 74–77

88. A. Kulakauskas. Lietuvių istoriografijos klasikas. *Kauno diena.* 1998.05.25

89. I. Lappo 1869–1939. *Lietuvos praeitis* T. I sąs. 1, p. 351–352

90. P. Lasinskas. L. Karsavino veikla Vytauto Didžiojo universitete. *Darbai ir dienos.* 1996. Nr. 2 (11), p. 21–48.

91. P. Lasinskas. Ivanas Lappo-Vytauto Didžiojo universiteto profesorius. *Lituanistica.* 1998. Nr. 3, p. 3–20

92. P. Lasinskas. Jonės Deveikytės-Navakienės mokslinės veiklos pradžia. *Lietuvos istorijos metraštis – 1998.* V., 1999, p. 102–114

93. P. Lasinskas. Zenono Ivinskio teorinės nuostatos ir paieškos XX a. 4-me dešimtmetyje. *Lituanistica.* 2000. Nr. 1–2, p. 1–15

94. A. Liekis. Studijų ir mokslų akademijos raida Lietuvos Respublikoje (1918–1940m.) *Mokslas ir Lietuva.* 1991. Nr. 2

95. N. Lietuvininkaitė. „Lietuvis visa savo širdimi". *Kauno Diena.* 1996.03.22, p. 15

96. N. Lomanienė. Standartinė mokslo koncepcija: istorinio aiškinimo problema // *Žmogus ir visuomenė.* 1994. Nr. 2, p. 27–32

97. I. Lukšaitė. Teisės istorikas A. Janulaitis. *Mokslas ir gyvenimas.* 1972. Nr. 6, p. 48–49

98. A. Maceina. O. Spenglerio kultūros supratimas. *Naujoji Romuva.* 1936, p. 625

99. A. Maceina. Buržuazijos žlugimas // A. Maceina. *Raštai.* T. II. V., 1992, p. 383

100. M. Maksimaitis. Dvi didelės aistros: 100-sioms prof. K. Jablonskio gimimo metinėms. *Mokslas ir gyvenimas* 1992 Nr. 8 p. 22–23

101. M. Maksimaitis. Žymus mokslininkas ir teisininkų ugdytojas. *Socialistinė teisė.* 1982. Nr. 2, p. 16–20

102. R. Marčėnas. *Šiaulių ekonomijos valstiečių sukilimas 1769 m.* V., 1969

103. B. Mašalaitis. Istorikas Jonas Totoraitis ir Seinai. *Aušra* (Seinai) 1988. Nr. 2, p. 6–8

104. B. Mašalaitis. Sūduvos-Suvalkijos istorijos puoselėtojas. *Suvalkietis.* 1992.12.22, 23

105. B. Mašalaitis. „Kęstučio" autorius A. Kučinskas. *Voruta.* 1993.04.15–21

106. A. Matijošienė. Oazė dikumoje: amžininkai apie istoriką, kunigą J. Matusą. *Dienovidis.* 1994.12.02 S. Matulis. Kun. prof. dr. J. Totoraitis. *LKMA suvažiavimo darbai.* Roma, 1961, T. 4, p. 275–277

107. A. Miežinienė. Lietuvos istorijos bibliografiniai šaltiniai. 19 a. – 1940 m. darbų apžvalga. *Knygotyra.* 1972. Nr. 2, p. 111–118

108. V. Mingėla. Dr. Jonės Deveikės mokslinis palikimas. *Dirva.* 1967. Nr. 14

109. V. Merkys. *Nacionalinės savimonės plitimas feodalizmo pabaigoje (XVIII a. pabaiga – 1861 m.) // Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas (ligi 1904 metų)* V., 1979, p. 73–76

110. V. Merkys. Istorikas Ignas Jonynas // *I. Jonynas. Istorijos baruose.* V., 1984, p. 5–32

111. V. Merkys. *Konstantinas Jablonskis: 1892–1960.* K., 1991

112. V. Merkys. Zenonas Ivinskis: tautinis atgimimas ir istorija. *Lituanistica.* 1993. Nr. 4, p. 3

113. V. Merkys. Keletas žodžių apie autorių // I. Jonynas. *Lietuvos didieji kunigaikščiai.* V., 1996

114. Mokslai, iš kurių... tavo sūnūs te stiprybę semia. Zenonas Ivinskis į klausimus apie istorijos mokslus Nepriklausomoje Lietuvoje. *Į laisvę.* 1958. Nr. 16–17, p. 11

115. E. Motieka. Jonas Yčas. *Praeitis.* T. 3. V., 1992, p. 235–237

116. A. Nezabitauskis. Prof. Eduardas Volteris. (70 m. sukaktuvių proga). *Tauta ir žodis.* 1928 kn. 5, p. 348 A. Nezabitauskis. Profesorius Eduardas Volteris. Gyvenimo ir veiklos apžvalga // *Eduardas Volteris. Bibliografija.* V., 1972, p. 7–15

117. R. Neimantas. Rytai ir Lietuva: Nuo Nemuno iki Gango. V., 1988 p. 29–58

118. A. Nikžentaitis. Įvadas // A. Kučinskas. *Kęstutis.* V., 1988, p. IV

119. A. Nikžentaitis. A. Kučinskas. *Lietuvos Istorijos Metraštis-1988.* V., 1989, p. 237–238

120. A. Nikžentaitis. LDK kultūrinės tradicijos praradimas: Vytauto Didžiojo kultas Lietuvoje XV–XXa. *Senosios raštijos ir tradicijos sąveika: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos patirtis.* V., 1998, p. 32

121. Z. Norkus. *Istorika.* V., 1996.

122. W. Oberkrone. *Volksgeschichte. Methodische Innovation und völkische Ideologisierung in der deutsches Geschichtswissenschaft.* Göttingen, 1993

123. J. Ochmanski. Zenono Ivinskio nuopelnai Lietuvos istorijos mokslui. *Varsmos.* 1972. Nr. 5–6, p. 3–6

124. J. Ochmanskis. *Senoji Lietuva.* V., 1996

125. S. Pamerneckis. *Istorijos tyrimo metodologijos klausimai.* V., 1988

126. P. Pauliukonis. Jonas Matusas – istorikas, kunigas, daktaras. *Lituanistikos darbai. Lituanistikos instituto metraštis.* Čikaga, 1966. T 1, p. 119–121

127. L. Peleckis. „Palikti Lietuvos nesiruošiau..." *Lietuvos aidas.* 1994.08.16, p. 23

128. S. Pivoras. Humanitariniai mokslai Vytauto Didžiojo universitete (rankraštis), 1998

129. A. Plateris. Lietuvos teisės istorijos katedra // *Lietuvos universitetas 1579–1803–1922... ibid.,* p. 565–568

130. J. Puzinas. Archeologijos katedra // *Lietuvos universitetas 1579–1803–1922... ibid.,* p. 396–400

131. J. Puzinas. K. Avižonis. *Lituanistikos darbai.* 1973. T. 3, p. 300–301

132. V. Radžvilas. Tiesos Problema „kritinėje" istorijos filosofijoje // *Problemos.* 1986. Nr. 34, p. 24–36

133. A. Ragauskas. Lietuvos istorijos mokslo sovietizacija 1940–1941 metais. *Lietuvos Istorijos Metraštis – 1994*. V., 1995, p. 94–107

134. A. Ragauskas. Istorikas Ivanas Lappo(1869–1944). *Lietuvos istorijos metraštis. 1993*, V., 1994, p. 81–91

135. A. Ragauskas. Senolių amžiais gyventas kraštas. *Diena*. 1996.03.01

136. A. Ragauskas. Nuo hipotezės iki mito?A. Šapokos pažiūros apie Lietuvos valstybės pradžią. *Lituanistica*. 1998. Nr. 2, p. 59–65

137. T. Raudeliūnas. Istorijos procesas ir jo subjektas visuotinybės ontologijoje. *Problemos*. 1988. Nr. 38, p. 63–75

138. T. Raudeliūnas. Malda ir filosofija. *Katalikų kalendoriaus žinynas*. 1989

139. T. Raudeliūnas. L. Karsavinas ir Lietuva. *Kultūros barai*. 1990. Nr. 12, p. 50–53

140. T. Raudeliūnas. L. Karsavinas. Euraziečiai ir Lietuva. *Regnum*. 1991, p. CVII–CVIII

141. T. Raudeliūnas. L. Karsavinui skirta konferencija Vilniuje – tradicijos pradžia? *Naujasis Židinys*. 1992. Nr. 6, p. 48–50

142. V. Raudeliūnas. Čikagietiškąjį Statutą pavarčius. *Gimtasis kraštas*. 1972 Nr. 10, p. 4

143. A. Rukša. Lietuvos universitetų istorija. VII. Lietuvos Universiteto steigimas. Aukštieji Kursai Kaune // *Lietuvos universitetas 1579–1803–1922*. Chicago, 1972, p. 148–151

144. R. Samavičius. Lietuvos istorijos tyrinėtoja Jonė Deveikytė-Navakienė. *Ukmergės diena*. 1995.12.16

145. R. Samavičius. Istorikė Jonė Deveikytė-Navakienė ir jos mokslinis palikimas. *Voruta*. 1996.05.18–24, p. 7

146. D. Sauka. Polemikos pamokos: apie A. Piročkino ir V. Žeimanto polemiką, ryšium su A. Šapokos „Lietuvos istorijos" pakartotiniu išleidimu. *Kom jaunimo tiesa*. 1988.10.01

147. A. Senn. A Contribution to Lithuanian Historiography. *Studi Baltici*. Vol. IX, 1952, p. 109–120

148. I. Serapinas. J. Puzinas. „Priešistorinis tyrinėjimas ir tautinė sąmonė Lietuvoje" /disertacijos recenzija/. *Akademikas*. 1935. Nr. 20, p. 448-450

149. F. Sliesoriūnas. *1830–1831 metų sukilimas Lietuvoje*. V., 1974

150. F. Sliesoriūnas. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės ir Lenkijos karalystės teisių sulyginimo-*Coequatio iurium* – įstatymo priėmimas 1697 metais // *Lietuvos valstybė XII–XVIIIa.* V., 1997, p. 325–337

151. A. Snitkuvienė. Aplankykite manuosius Egipto dievus... *Mokslas ir gyvenimas.* 1985. Nr. 6, p. 16–18

152. A. Snitkuvienė. Senovės Egipto dailės kūriniai Lietuvoje. *Kultūros barai.* 1985. Nr. 8, p. 63–65

153. O. Spengler. Der Untergang des Abenglandes, I-II, München, 1920–1923

154. S. Sužiedėlis. A. a. prof. Kun. A. Alekna. *Tiesos kelias.* 1930. Nr. 9, p. 536–545

155. S. Sužiedėlis. Zenonas Ivinskis istorijos moksle. *Aidai.* 1972 balandis, p. 121–125

156. S. Sužiedėlis. Dr. A. Vasys: Netekome istoriko, kuris rūpinosi ateitimi. *Aidai.* 1974. Nr. 7, p. 322–323

157. A. Sverdiolas. Kultūros filosofija Lietuvoje. V., 1983

158. L. Šabajevaitė. *Istorijos mokslas Vilniaus Stepono Batoro universitete.* Disertacija istorijos mokslų kandidato laipsniui gauti. V., 1986

159. R. Šalčius. Istorikas ir filosofas. *XX amžius.* 1992.12.03

160. A. Šapoka. A. A. Paulius Šležas. *Naujoji Romuva.* 1938. Nr. 20, p. 461–462

161. A. Šidlauskas. *Istorija Vilniaus universitete. XIX a. pirmoje pusėje.* V., 1986

162. P. Šležas. Prof. kan. A. Alekna. Gyvenimas ir darbai. *Athenaeum.* T. 2. Nr. 1 1931, p. 37–88

163. P. Šležas. Mirė prof. J. Yčas. *Židinys.* 1932. Nr. 1, p. 72–74

164. M. Tamošiūnas. Istorinė tiesa nebūna vienpusiška. J. Jakštas apie istoriją ir jos mokymo tikslus. *Diena.* 1994.11.25, p. 8

165. A. Tautavičius. Lietuvos proistorės mokslo pradininkas. *Kultūros barai* 1990. Nr. 10, p. 59–62

166. A. Tautavičius. Grįžta uždrausti vardai. *Eskizai.* 1991. Nr. 1, p. 30–32

167. A. Tyla. K. Avižonis. *Mūsų praeitis.* 1990. T. 1, p. 59–70

168. A. Tyla. Istorikas ir redaktorius A. Šapoka. *Knygnešys.* 1990. Nr. 7, p. 8–10

169. A. Tyla. „Be Adolfo Šapokos negalime įsivaizduoti Lietuvos istoriografijos". *Lietuvos aidas.* 1996.02.14, p. 17

170. A. J. Toynbee. *A study of history.* Vol. I–XII, London,1934–1961

171. V. Trumpa. Jonas Lappo (60 metų amžiaus sukakus). *Praeitis.* 1930. T. I, p. 343–346

172. V. Trumpa. J. Puzinas – mokslininkas ir visuomenininkas. *Aidai.* 1965. Nr. 9, p. 408–409

173. V. Trumpa. Pora pastabų dėl V. Sruogienės atsakymo. *Metmenys.* 1969 kn. 17, p. 182–183

174. V. Trumpa. A. Voldemaras – recenzentas ir kritikas. *Akiračiai.* 1977. Nr. 7, p. 9

175. V. Trumpa. Istorikas I. Jonynas. *Akiračiai.* 1984. Nr. 9, p. 16

176. V. Trumpa. Šapokos sindromas. Chicago, 1989. Nr. 4

177. V. Trumpa. *Lietuva XIX-me amžiuje.* Chicago, 1989

178. V. Trumpa. Į dešimtą dešimtmetį. Dr. V. Daugirdaitės-Sruogienės dar bai ir dienos. *Dirva.* 1990.04.05 L. Truska. *Bažnytinė žemėvalda Lietuvoje XVIII a. – XIX a. 1 pusėje.* V., 1988

179. V. Tumėnas. A. a. P. Šležas. *Tautos mokykla.* 1938. Nr. 10, p. 251

180. J. Vaidelis. A. a. istorikas P. Šležas. *Pasaulio lietuvis* 1938. Nr. 10, p. 238–239

181. D. Vailonytė-Narkevičienė. Aukštieji kursai – VDU lopšys // *VDU ir LKMA 70-metis.* K., 1993, p. 13–15

182. A. Vasiliauskienė. *Pranas Dovydaitis.* 1972; Z. Žemaitytė. *Paulius Galaunė.* V., 1988

183. A. Vasiliauskienė. Dr. Zenonas Ivinskis. *LKMA metraštis.* T. III, p. 488–492

184. A. Vasiliauskienė. Profesorius Zenonas Ivinskis ir lietuvių katalikų mokslo akademija. *LKMA metraštis – 1994.* T. VIII, p. 218–248

185. *Vilniaus universiteto istorija 1803–1940.* V., 1977

186. *Vytauto Didžiojo universitetas. Antrųjų penkerių veikimo metų (1927–1932) apyskaita.* K., 1933

187. R. Volkaitė-Kulikauskienė. ArcheologijaVytauto Didžiojo universitete // *Vytauto Didžiojo universiteto... ibid.,* p. 165–168

188. R. Volkaitė-Kulikauskienė, M. Michelbertas. Jonas Puzinas – profesionaliosios Lietuvos archeologijos pradininkas. *Mokslas ir Lietuva.* 1992. T. 3 kn. 2–3, p. 126–132

189. R. Volkaitė-Kulikauskienė. Lietuvos archeologijos ugdytojas. *Lietuvos mokslas.* 1995. T. 3 kn. 7, p. 143–144

190. P. Žostautaitė. A. Janulaičio 100 metinės. *Lietuvos Istorijos Metraštis-1978.* V.,1979, p. 143–144

191. S. Žukas. Pirmasis Lietuvos istorijos daktaras. *Tremtinys.* 193.08. Nr. 16, p. 7

192. V. Žukas. K. Jablonskio biblioteka. *Naujos knygos.* 1976. Nr. 4, p. 42–44

193. С. Клементьева. Жизнь Л. Карсавина в Петербурге и его труды по истории. *LNB fonoteka* V.,1991

194. З. Кяупа. Зв'язки історичного товариства Литви (1929–1940) і украпнських істориків. *Осягнення історії.* 1999, p. 333–341.

195. И. Лаппо. Великое Княжество Литовское за время отъ заключенія Люблинской уніи до смерти Стефана Баторія (1569–1586). Опытъ изсльдованія политическаго и общественнаго строя. Спб. 1901

196. И. Лаппо. Литовский Статутъ 1588 года. Т. 1 Ж. 1934

197. И. Лаппо. К вопросу о первом издании Литовского статута 1588 г. *Tauta ir Žodis.* 1928. T. V

198. Ф. И. Леонтовичъ. Правоспособность Литовско-Русской шляхты. *Журнал Министерства народного просвещения.* 1908 Nr. 3, 5–7, 1909, Nr. 2–3

199. М. Любавскій. Очеркъ исторіи Литовско-Русскаго государства. М., 1915

200. В. Т. Пашуто. Образование литовского государства. Литовская историография. М., 1959, с. 213–228

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

Povilas Lasinskas

ISTORIJOS MOKSLAS
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETE
1922–1940 METAIS

Viršelyje – istorijos deivė Klėjo (skulptūra, III a. pr. Kr.)

Redaktorė *M. Dautartienė*

Viršelio dailininkas *R. Čeponis*

Maketavo *J. Morkūnienė*

Leidykla VAGA, Gedimino pr. 50, LT-2600 Vilnius

E.p. info@vaga.lt; http://www.vaga.lt

Tel. +370 5 2498121; faks. +370 5 2498122

Spausdino AB SPAUDA, Laisvės pr. 60, LT-2056 Vilnius